

Η
ΑΙΩΝΙΟΣ ΖΩΗ

ΚΑΙ

ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΥΠΟ ΤΟΥ Κ. ΡΕΝΑΝΟΣ

„ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ"

ΥΠΟ

ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΝΑΒΙΛΛΗ.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ

ὑπὸ

Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑ.

ΕΝ ΟΔΗΣΣΩ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΝΙΤΣΕ.

1865.

Η

ΑΙΩΝΙΟΣ ΖΩΗ

ΚΑΙ

ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΥΠΟ ΤΟΥ Κ. ΡΕΝΑΝΟΣ

„ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ“

ΥΠΟ

ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΝΑΒΙΛΛΗ

Πρώην Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Γενεύης, καὶ Μέλους ἀντεπιστέλλοντος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.



ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ

ὑπὸ

Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑ.



ΕΝ ΟΔΗΣΣΩ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΝΙΤΣΕ.

1865.

Дозволено Цензурою. Одесса, 23-го Апрѣля 1865 года.



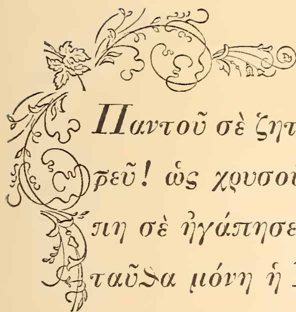
ΤΗ͂Ι ΜΑΚΑΡΙΑ͂Ι ΨΥΧΗ͂Ι

τῆς

ΜΑΡΙΑΣ ΜΟΥ.

Ἐσὲ ζητῶ 'ς τὸ χάραμμα, σὰ γλυκοφέγγει ἡ 'μέρα,
Εἰς τὸν ἀφρὸ τῆς θάλασσας, 'ς τὸν ἥσυχον αἰθέρα·
Ἐσὲ 'ς τὴν ἀνθοστόλιστη τοῦ κάμπου πρασινάδα,
'Σ τοῦ ἔρημου τοῦ φεγγαριοῦ τὴν μυστικὴν ἀγνάδα.

(Ἰούλιος Τυπάλδος)



Παντοῦ σὲ ζητῶ· σὲ βλέπω ἐνώπιόν μου, ἀλλὰ φεῦ! ὡς χρυσοῦν ὄνειρον..... Ἡ αἰώνιος ἀγάπη σὲ ἠγάπησε, καὶ σὲ εἵλκυσε παρ' αὐτῇ. Ἐνταῦθα μόνη ἡ Ἀρετή, καθημένη ἐπὶ τοῦ τάφου σου, ζητεῖ νὰ σοὶ προσφέρω τεκμήριον τῆς ζωηρᾶς ἀναμνήσεώς μου.

Σοὶ ἀφιερῶ λοιπὸν τὴν μετάφρασιν ταύτην τοῦ πολυτίμου συγγράμματος τοῦ Κ. Ναβίλλη, ὅπερ μόνον μ' ἐπαρηγόρησε μετὰ τὴν ἀποχώρισίν σου. Εἰς σὲ ἀνήκει, διότι, ὡς ἔγραφον οἱ ἐν Κερκύρᾳ ἄριστοι φίλοι μας, σὺ «κατέλιπες παράδειγμα μιμήσεως ἄξι-

«ον πᾶσι τοῖς βουλομένοις εὐσεβῶς ζῆν· ἀπόδειξιν «δὲ ζῶσαν καὶ λαλοῦσαν ὅτι, οὔτε περιφάνεια γένους «καὶ πλούτου, οὔτε ἐπίγειοι τρυφαὶ καὶ διασκεδά- «σεις, οὔτε λυπηραὶ καὶ βαρεῖαι δοκιμασίαι δύνανται «ποτὲ νὰ κλονίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς στερεᾶς πέτρας «τεθεμελιωμένην εὐσέβειαν, καὶ ὅτι, κατὰ ἀλήθειαν, «Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς «τοὺς αἰῶνας.» (Σελ. 309.)

Χαῖρε, φιλτάτη ψυχή! ἔσο δὲ ὁ φυλακτήριος ἄγγελος τοῦ συζύγου, ἵνα ἀξιωθῇ νὰ συμβιώσῃ μετὰ σοῦ ἐν τῇ αἰωνίᾳ μακαριότητι.

Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑΣ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

*Αἱ ἑπόμεναι ὁμιλίαι ἐξεφωνήθησαν, ἐν πρώτοις, παρὰ τοῦ ἀρίστου καὶ πολυμαθοῦς συγγραφέως Κ. Ε. Ναβίλλη, κατὰ τὸν Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον τοῦ 1859, ἐν Γενεύῃ τῆς Ἑλβετίας, ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου, παριστάνοντος τὰς διαφόρους κλήσεις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, καὶ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῶν ἡμερῶν μας· ἐπανελήφθησαν ἀκολούθως, κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1860, εἰς Λωζάνην, ἔνθα συνέῤῥευσαν ἐπίσης οἱ ἀγαθοὶ καὶ πεφωτισμένοι ἑλβετοὶ, καὶ ἄλλοι ξένοι. Δημοσιευθεῖσαι τότε, ἐκυκλοφόρησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, καὶ πολλαὶ χιλιάδες ἀντιτύπων ἐπωλήθησαν, ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν. Οὐ μόνον δὲ ἅπαξ, ἀλλὰ τρὶς ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦ 1863, καὶ μετεφράσθησαν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας *.*

* Ἰδοὺ αἱ μεταφράσεις ὅσας γνωρίζω:

Ἰταλιστὶ: *La vita eterna,* versione dal testo francese. Napoli, 1862.

Γερμανιστὶ: Das Ewige Leben, ins Deutsche übertragen von Friederike Pressel. Leipzig, Haessel, 1863.

Ἀγγλιστὶ: *Life Eternal*, from the french, translated by special permission and dedicated to the Right Reverend Dr. Bickersteth, bishop of Ripon. London, Dalton, 1863.

Ῥωσιστὶ: *Вѣчная жизнь*, переведено свящ. Н. Сергіевскимъ, профессоромъ Богословія въ Московскомъ университетѣ. Москва — Каткова и Комп. 1862.

καὶ ἐσχάτως δανιστί (δὲν εἶδον τὴν μετάφρασιν ταύτην).

Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο σύγγραμμα, προτιθέμενον τὴν ἐμπέδωσιν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, καὶ τὴν μόρφωσιν χριστιανικῶν ἀρετῶν, παραγαγὸν δὲ μεγάλην ἠθικὴν ὠφέλειαν ἐν Εὐρώπῃ, ἔνθα πλήθουσι τὰ τοιούτου εἴδους συγγράμματα, σκεφθεὶς ὅτι ἠδύνατο ἔτι μᾶλλον νὰ ὠφελήσῃ ἐν τῷ τόπῳ τῆς σπάνης τῶν καλῶν βιβλίων, μετεγλώττισα εἰς τὴν ἡμετέραν φωνήν.

Προσήρτησα, ἐν τέλει τοῦ βιβλίου, ἐμβριθεστάτην τινὰ μελέτην τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τοῦ πολυκρότου συγγράμματος τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, ἐπιγραφομένου Βίος τοῦ Ἰησοῦ, *ἐκφωνηθεῖσαν παρὰ τοῦ Κ. Ναβίλλη, τὸν παρελθόντα χειμῶνα, ἐν Λωζάνῃ, καὶ μεταφρασθεῖσαν ἀμέσως εἰς διαφόρους γλώσσας.*

Ἡ μετάφρασίς μου οὐδεμίαν ἔχει φιλολογικὴν ἀξίωσιν, διότι οὔτε τὸν φιλολόγον ἐπαγγέλλομαι, οὔτε ζῶ ἐν μέσῳ φιλολόγων, καὶ ἐν χώρᾳ ὅπου καλλιεργοῦνται τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ἐπροσπάθησα, ὅσῳ ἐπέτρεπον αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ βιβλίου, νὰ μεταχειρισθῶ γλῶσσαν εὐκατά-*

* Μὲ ἄκραν ἀθυμίαν παρατηρῶ τὴν ἠθικὴν ἐν γένει καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς ἐν Ὀδησσῷ ἑλληνικῆς κοινότητος, ἥτις, εἶναι ἡ πολυπληθεστέρα ἴσως καὶ πλουσιωτέρα τῶν ἁπανταχοῦ τῆς γῆς διεσπαρμένων ἑλληνικῶν κοινοτήτων.

Οὔτε ἓν ἑλληνικὸν βιβλίον δύναταί τις νὰ προμηθευθῇ παρ' ἡμῖν, ἐνῷ ὅλαι αἱ λοιπαὶ κοινότητες, καίτοι μετὰ τοὺς Ἕλληνας ἐγκατασταθεῖσαι, προοδεύουσιν ὁσημέραι εἰς τὸν πολιτισμόν. Εὑρίσκεις ῥωσσικὰ, γαλλικὰ, γερμανικὰ βιβλιοπωλεῖα, ἀλλ' εἰς μάτην θὰ ζητήσῃς ἑλληνικόν· οὔτε τὰ ξένα ταῦτα βιβλιοπωλεῖα φέρουσιν ἑλληνικὰ βιβλία, διότι ποῖος ν' ἀγοράσῃ, ἢ μᾶλλον ποῖος ν' ἀναγνώσῃ;

Ἐκδίδονται ἐφημερίδες εἰς ὅλας τὰς γλώσσας, διότι ἡ πόλις μας εἶναι πολύγλωττος: ἡ ῥωσσικὴ ἐφημερὶς, ἡ γαλλικὴ, δύο γερμανικαὶ

ληπτον· κατὰ πόσον ἐπέτυχον, ἂς κρίνωσιν ἐπιεικῶς οἱ εἰδήμονες. Μὴ παραδεχόμενος τὸ σύστημα ἐκείνων, οἵτινες γράφοντες προσπαθοῦσι νὰ μὴ τοὺς ἐννοῶσιν οἱ πολλοί, φρονῶ ὅτι, σπεύδοντες εἰς τὸν ἄκρον καθαρισμὸν τῆς καθομιλουμένης, ἐκβιάζομεν καὶ ἐπιτηδεύομεν τὴν ὕφην τοῦ λόγου. Ἀνάγκη πᾶσα νὰ σπεύδωμεν βραδέως, καθαρίζοντες πρῶτον καὶ ἐξευγενίζοντες ἑαυτούς, ἵνα καθαρισθῇ συνεπῶς καὶ ἐξευγενισθῇ ἡ ἡμετέρα γλῶσσα, καθὼς ἐμορφώθησαν βαθμηδὸν ὅλαι αἱ νεώτεραι.

Ἀποδίδων τὴν σημερινὴν λίαν ἀνώμαλον τοῦ ἔθνους μας κατάστασιν, ἰδίως εἰς τὴν χαλάρωσιν, ὡς μὴ ὤφειλε, τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, πιστεύω ὅτι, ἐνόσῳ τοῦτο δὲν στηριχθῇ καὶ κραταιωθῇ, οὐδέποτε θὰ ὀρθοποδήσωμεν.

Φωναὶ ἀσεβεῖς καὶ ἄθεοι ἀκούονται ἐκ Γερμανίας καὶ Παρισίων, φοβοῦμαι δὲ μήπως ἀνταποκρίνε-

---

(ὑποστηριζόμεναι ἰδίως ὑπὸ τῶν ἀποίκων γερμανῶν χωρικῶν, οἵτινες φυλάττουσιν, ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, τὴν μητρικήν των γλῶσσαν), δύο ἑβραϊκαί, περιοδικὰ συγγράμματα, βιβλία κ. τ. λ. εἰς τὰ ἑπτὰ τυπογραφεῖα τῆς Ὀδησσοῦ· ἡ δὲ ἑλληνικὴ κοινότης, ἐν τῷ διανοητικῷ τούτῳ ὀργασμῷ, se recueille (!), ἵνα μεταχειρισθῶ τὸ περίφημον ἐκεῖνο διπλωματικὸν λόγιον. Ἐπὶ Βαρδαλάχου (1827), ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον, τὸ ὁποῖον μετὰ παρέλευσιν τινὸς καιροῦ ἐπώλησεν ἡ Ἐφορία τῆς κοινότητος! Οὐδεὶς ἐπεχείρησεν, οὔτε θὰ ἐπιχειρήσῃ, κατὰ τὴν σημερινὴν νάρκωσιν, νὰ ἐκδώσῃ ἐφημερίδα, διότι καὶ ὁ πρὸς τοῦτο ἱκανὸς δὲν ὑπάρχει, καὶ οὐδεὶς ὁ χορηγῶν τὰ μέσα.

Αἱ διάφοροι κοινότητες, ἐκτὸς τῶν σχολείων αὐτῶν καὶ παρθεναγωγείων, ἐσύστησαν καὶ διατηροῦσι παντὸς εἴδους φιλανθρωπικὰ καταστήματα: νοσοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, φιλοπτώχους ἑταιρείας· παρ' ἡμῖν δὲ ἐσχάτως μόνον ἐσυστήθη ἡ Ἀδελφότης, ἥτις δὲν παρουσιάζει φαινόμενα διαρκείας, καὶ πρὸ τεσσάρων περίπου ἐτῶν ὀργα-

ται εἰς αὐτὰς ἡ ἠχὼ τῶν βουνῶν μας, ἐπὶ τῶν ὁποίων διεσώθη ἡ ἐθνικότης μας διὰ τοῦ Εὐαγγελίου.

«Δεκαεννέα ὅλους αἰῶνας ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, λέγει ὁ Κ. Γυζὼ, ὑπέστη καὶ ἀπέκρουσε πολλὰς προσβολὰς, τινὰς μάλιστα πολὺ βιαιοτέρας τῶν σημερινῶν, ἀλλ' οὐδεμίαν σοβαρωτέραν. *»

Καὶ τωρόντι, ἄνδρες διάσημοι, σχολαὶ πολυθρύλλητοι, τάσεις σπουδαῖαι τοῦ νεωτέρου πνεύματος κηρύττουσιν, ὁμοφώνως, ὅτι παρῆλθεν ὁ καιρὸς τῆς θρησκείας ἐν γένει, τῆς θρησκείας κατὰ τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς κοινωνικῷ σάλῳ, ἐν ταῖς συζητήσεσι τῆς ἐπιστήμης, ἐν τῇ γενικῇ ταραχῇ καὶ ἀθυμίᾳ, ἐν τῇ εἰρωνικῇ χαρᾷ τινῶν, ἀναγινώσκομεν, ἐν τῷ μυχῷ πολλῶν διανοητικῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἡμερῶν μας, τὸν ἀπαίσιον τοῦτον λόγον: «Ἀπὸ τοῦδε οὐκ ἔστι Θεὸς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα!»

νίζεται (!), καὶ ἀδιαλείπτως συνεδριάζει, φιλανθρωπική τις ἑταιρεία. Δὲν ἐνοήσαμεν εἰσέτι, ὡς φαίνεται, ὅτι αἱ ὑπὲρ τῶν ἐνδεῶν ἑταιρεῖαι αὗται, προϊόντα τοῦ χριστιανικοῦ ἐξευγενισμοῦ, δὲν ὡριμάζουσι θερμαινόμενα ὑπὸ τοῦ πάθους, ἀλλ' ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

Ὕπαγε τὴν Κυριακὴν εἰς τὰς ἐκκλησίας: τὰς ῥωσσικὰς, καὶ τὰς τῶν ἑτεροδόξων· ὕπαγε τὸ σάββατον εἰς τὰς συναγωγάς· δὲν θὰ εὕρῃς τόπον νὰ σταθῇς, τόσον εἶναι τὸ συῤῥέον πλῆθος. Πορεύθητι ἀκολούθως εἰς τὴν γραικικὴν ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν ᾠκοδόμησαν, κατὰ τὸ 1804, ὀλίγοι ἀγράμματοι! Θὰ ἴδῃς ὀλίγα γερόντια· εἰς τοὺς γραικοὺς δὲν ἀπομένει καιρὸς διὰ τὴν ἐκκλησίαν! ἡμεῖς προσευχόμεθα (;) οἴκαδε· δὲν εἶναι τὸ ἴδιον; ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρών.....

Ἀλλὰ τί γίνεται τὸ Ἑλληνεμπορικὸν σχολεῖον τῆς Ὀδησσοῦ, τοῦ

* Meditations sur l'essence de le religion chrétienne, *par M. Guizot*, Paris 1864, pag. I.

Παντοῖαι καταβάλλονται προσπάθειαι, ἵνα ἀποσπάσωσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τὴν ἄγκυραν τῶν ἐλπίδων των, καὶ νὰ τὰς ῥίψωσιν, ὡς πλοῖον ἄνευ ἱστίων καὶ ἄνευ πυξίδος, εἰς τὸ πολυτάραχον πέλαγος τοῦ βίου. Πολὺ μᾶλλον τοῦ πολέμου ἢ τῶν ἐπαναστάσεων, πολὺ μᾶλλον τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ τεκταινομένων ἐπιβουλῶν κατὰ τῆς προσωπικῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ἡ καθ' ἡμᾶς κοινωνία πρέπει νὰ τρομάζῃ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ μέγεθος τῶν καταβαλλομένων, τὴν σήμερον ἡμέραν, προσπαθειῶν, ἵνα ἀποσβέσωσι τὸν Θεὸν εἰς τὰς ψυχάς.

Ἂς ἐννοώμεθα ἐν τούτοις καλῶς· αἱ σημεριναὶ περιστάσεις εἶναι σοβαραὶ, οὐχὶ διὰ τὴν θρησκείαν καθ' ἑαυτὴν, ἥτις βεβαίως δὲν εἶναι εἰς κίνδυνον, ἀλλὰ διὰ τὰς ψυχὰς, αἵτινες κινδυνεύουσι νὰ χάσωσι τὸ κέντρον καὶ τὸ στήριγμα αὐτῶν. Ἡ θρησκεία οὔτε νεκρὰ εἶναι, οὔτε ἑτοιμοθανὴς, καὶ ἀρκεῖ, πρὸς ἀπό-

---

ὁποίου τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα ἀναβαίνει εἰς δέκα περίπου χιλιάδας ἀργυρῶν ῥουβλίων (40,000 δραχμῶν); Ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸ τὸν ῥοῦν τῆς κοινότητος. Διελύθη πρὸ πολλοῦ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ὅτι κατέστη τὸ γενικὸν ὄνειδος! Ποῖος φροντίζει, ποῖος κἂν ἐρωτᾷ περὶ Σχολείου; Τώρα ἀπηλευθερώθη τὸ γένος, εἰς τί χρησιμεύουσι τὰ σχολεῖα; Ἀφ' ἑτέρου, οἱ πλούσιοι ἔχουσι παιδαγωγοὺς, διδασκάλους ἰδίους, ἐκπαιδεύουσι τὰ τέκνα των εἰς τὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἡ θεία πρόνοια μεριμνᾷ διὰ τοὺς πτωχούς.

Κατ' αὐτὰς περιῆλθε τυχαίως εἰς χεῖράς μου, τὸ ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας ἐκδιδόμενον, κατὰ τὸ 1816, ἑλληνικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ. Αἰσθάνομαι ἀναψυχὴν ἀναγινώσκων τὰ περὶ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς μετριοφροσύνης τῶν πατέρων μας. Ἐν τῷ ΙΑ'. φυλλαδίῳ, τῆς 1 Ἰουνίου 1816, ἀπήντησα τὰ ἑπόμενα:

«Κηρύττομεν εἰς τὸ Πανελλήνιον καὶ τὰ τῶν ἐν Ὀδησσῷ γραικῶν ἀξιέπαινα ἔργα, ὅσα νεωστὶ ἐμάθομεν.

δειξιν τούτου, ὁ ἀγὼν τὸν ὁποῖον τόσοι ἀγωνίζονται, ἵνα τὴν ἀποκτείνωσιν. Ἐκεῖνοι δὰ, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τὴν λέγουσι νεκρὰν, ἢ πνέουσαν τὰ λοίσθια, οἵτινες ἐπιδίδονται εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Θαυμασία, μὰ τὴν ἀλήθειαν, γενναιότης, νὰ μαίνωνται ἐπὶ ἑνὸς πτώματος! Κρίνοντες ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἐντάσεως τῆς ἀγωνίας των, εὐκόλως ἐννοοῦμεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν θεωροῦσι τὸν ἀντίπαλον ἑτοιμοθανῆ!

Ἡ θρησκεία οὐδένα, εἴπομεν, διατρέχει κίνδυνον· θὰ καταβάλῃ καὶ τοὺς σημερινοὺς, καθὼς κατέβαλεν ἀείποτε τόσους πολεμίους της, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο θεία κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν οὐσίαν.

Ὁ προορισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἀνώτερος τῶν ἀνθρωπίνων ἀποπλανήσεων. «Ὁ χριστιανισμὸς, λέγει ὁ κορυφαῖος τῶν παρ᾽ ἡμῖν σοφῶν, εἶναι τὸ ἀθάνατον δένδρον τῆς πίστεως, καὶ αὐτοὶ οἱ ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ λίαν ἀπερισκέπτως ἀποξέοντες τὸν κορμόν του, τρέφονται ἐκ τῶν θείων αὐτοῦ καρπῶν,

---

«Ἀπόσπασμα ἔκ τινος γράμματος πρὸς τὸν πανοσιώτατον ἅγιον Ἀρχιμανδρίτην Κύριον Ἄνθιμον Γαζῆν, ἐξ Ὀδησσοῦ, τῇ 23 Μαΐου 1816:

«..... Κατὰ τὸ 1814 ἐσυστήθη εἰς τὴν ἐνταῦθα πόλιν ἓν σύ-«στημα ἀσφαλειῶν, ἐπονομαζόμενον τῶν Γραικῶν Ἀσφαλιστῶν. «Ἐξεύρετε ὅτι οἱ διοικοῦντες τοιαῦτα συστήματα ἀνταμείβονται, καθὼς «εἰς ἓν ἀπὸ τὰ ἐδῶ διοικούμενα ἀπ᾽ ἄλλους εὐρωπαίους. Αὐτὸ ὅμως «τῶν γραικῶν ἀπεφάσισεν, ὅτι ἡ ἀνταμοιβὴ τῶν διοικητῶν, συνισταμένη «εἰς τὰ δέκα ἑκατοστὰ τοῦ κέρδους, νὰ δίδεται πάντοτε εἰς τὴν ἐδῶ «Ἑλληνικὴν Σχολὴν καὶ εἰς τὸ Νοσοκομεῖον: ἤγουν, τὰ ἑπτὰ δέκατα «εἰς τὴν πρώτην, καὶ τὰ τρία δέκατα εἰς τὸ δεύτερον. Τοῦτο δεχθέν-«τες καὶ οἱ κατὰ τὸν πρῶτον χρόνον ψηφισθέντες Διοικηταὶ, Κ.Κ. «Ἰωάννης Ἀμβροσίου καὶ Ἡλίας Μανέσης, πελοποννήσιοι, καὶ Νικό-«λαος Σοῦρβος, ἠπειρώτης, ἀπέδωκαν, κατὰ τὸν παρελθόντα χρόνον,

καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν σκιάν του ἔρχονται καὶ ἀναπαύονται. Ἡ ἀπιστία τῶν κριτικῶν δύναται ν᾽ ἀποκόψῃ, ὅσῳ θέλῃ, ἐκ τοῦ δένδρου τούτου τῆς ζωῆς· ὁ χυμὸς αὐτοῦ εἶναι ἀνεξάντλητος καὶ ἡ βλάστησις ἀτελεύτητος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναρίθμητοι γενεαὶ θέλουσι λάβει ἀναψυχὴν καὶ παρηγορίαν εἰς τὰ δεινὰ τῆς ἐπιγείου ὁδοιπορίας των. *»

Ἀλλὰ τίς δύναται ν᾽ ἀμφισβητήσῃ τ᾽ ὀλέθριον τῆς διαδόσεως τῶν σημερινῶν ἀπαισίων διδασκαλιῶν; καὶ μάλιστα μεταξὺ ἡμῶν, οἵτινες, στερούμενοι θρησκευτικῆς ἀνατροφῆς, στερούμενοι κλήρου, καθοδηγοῦντος ἡμᾶς διὰ τῶν συγγραφῶν, διὰ τῆς διδασκαλίας, ἢ τοὐλάχιστον διὰ τοῦ παραδείγματος, κατηντήσαμεν, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὡς κάλαμος ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενος; Τίς δὲν ὁμολογεῖ ὅτι κλονίζεται ἡ πίστις;

«εἰς μὲν τὴν Ἑλληνικὴν Σχολὴν, ἀσιγνατζίων Μ. Ρ. 4200, εἰς δὲ «τὸ Νοσοκομεῖον Ρ. 1800. Κατὰ δὲ τὸν τρέχοντα χρόνον δὲν ἐδόθη-«σαν ἀκόμη, διὸ δὲν ἐμπορῶ νὰ προσδιορίσω τὸν ἀριθμόν. Ἓν τοιοῦ-«τον ἀγαθὸν ἔργον, μοὶ φαίνεται ὅτι εἶναι ἄξιον νὰ κηρυχθῇ καὶ διὰ «τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, πρὸς ἔπαινον τοῦ γένους, τοῦ συστήμα-«τος, καὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ κοπιώντων εἰρημένων διοικητῶν, καὶ «πρὸς παράδειγμα τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῶν ἔξω γραικῶν. — Δὲν «εἶναι μόνον αὐτὰ τὰ καλὰ, ὅσα ἔκαμαν οἱ ἐν Ὀδησσῷ γραικοί· ἔκα-«μαν κατὰ καιροὺς καὶ ἄλλα, καὶ τὸ γένος πρέπει νὰ ἐλπίζῃ ἀπ᾽ «αὐτοὺς καὶ εἰς τὸ ἑξῆς μεγαλήτερα. Ἐμπορῶ νὰ σᾶς εἴπω, σεβάσμιε «Πάτερ, ὅτι προβλέπω μεγάλα πράγματα εἰς φωτισμὸν τοῦ γένους, «ἐκ τῆς ἐγερθείσης μεταξὺ τῶν γραικῶν ἁμίλλης καὶ φιλοτιμίας· εἴθε «μόνον νὰ λάβωσι καλὴν ὁδηγίαν εἰς τὰς πράξεις των, ὅτι τὸ καλὸν «οὐκ ἔστι καλὸν, ἐὰν μὴ καλῶς γίνηται. Σᾶς προσκυνῶ ταπεινῶς.

«Ἰωάννης Μπουκαουριάδης.»

* Π. Βραΐλα, Φιλοσοφικαὶ μελέται, ἐν Κερκύρᾳ, 1864, σελ. οή.

Ἀλλ' ἐσκέφθη, ἐφαντάσθη τις ποῦ ἤθελε περιέλθει ὁ ἄνθρωπος, οἱ ἄνθρωποι, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ἂν ἡ θρησκεία τῳόντι κατηργεῖτο, ἂν ἡ θρησκευτικὴ πίστις ἐξηφανίζετο; Ποῖος, ἄρα, ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ φαντασία ἀδυνατεῖ νὰ παραστήσῃ, ὁπωσοῦν ἀκριβῶς, τί ἤθελε συμβῇ ἐν ἡμῖν καὶ πέριξ ἡμῶν, ἂν ἡ θέσις, ἣν κατέχει ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἐκενοῦτο αἴφνης, ἂν τὸ κράτος αὐτῆς ἐμηδενίζετο;

«Κοινωνία ἄνευ πίστεως εἶναι τὸ ἐλεεινότερον «θέαμα, ἐξ ὅσων δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἡ ἱστορία. «Καὶ ὁ μὲν νόμος προλαμβάνει ἢ τιμωρεῖ ἐξωτερικῶς «τὸ κακὸν, καὶ ἕκαστον μέλος τῆς κοινωνίας περιο«ρίζει ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς νομίμου αὐτοῦ ἐνεργεί«ας, ἡ δὲ ἐπιστήμη τὴν κοινωνικὴν καὶ ἀτομικὴν δι«καιοσύνην ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον, καὶ ὠφέλιμον «ἀποδεικνύει, ἀλλὰ μόνη ἡ πίστις ὑποθάλπει τὴν «ἀγάπην, καὶ ἐσωτερικῶς ἀναπλάττει τὸν ἄνθρω-

---

Τοιαύτη ἐπιστολὴ δὲν χρήζει σχολίων· ὡς ἀναφέρεται ἐν αὐτῇ, καὶ διά τινων κληροδοτημάτων ἐσχηματίσθη ἡ σημερινὴ περιουσία τοῦ διαλυθέντος σχολείου. Ἀλλὰ δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ ἐκθέσω τὴν ἱστορίαν του· ἐδημοσίευσα τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἵνα καταδείξω ὅτι, ἀπὸ τοῦ 1814 μέχρι τοῦ 1865, ἤτοι εἰς διάστημα ἡμίσεως αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα, ἡ ὀδησσινὴ ἑλληνικὴ κοινότης δὲν ἐπρόκοψεν εἰς τὸν ἐξευγενισμόν. Τότε ὑπῆρχε σχολεῖον καὶ νοσοκομεῖον· σήμερον δὲν ὑπάρχουσιν· ἐνῷ, ἐν τῷ μεταξὺ, ἐσχηματίσθησαν κολοσσαῖαι περιουσίαι, καὶ σήμερον ἀριθμοῦνται τινὲς τῶν ἐνταῦθα ἑλλήνων μ' ἐτήσιον εἰσόδημα ἡμίσεως περίπου ἑκατομμυρίου δραχμῶν! ἡ δὲ ἑλληνικὴ κοινότης λογίζεται ἀσυγκρίτως πλουσιωτέρα ὅλων τῶν λοιπῶν.

Ἀπεχαιρέτησε λοιπὸν ὁ πατριωτισμὸς τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα, θὰ ἐρώτησωσι πολλοί. Θεὸς φυλάξοι νὰ συκοφαντήσω τοὺς ὁμογενεῖς μου, μεταξὺ τῶν ὁποίων γνωρίζω, καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐκτιμῶ,

«πον, καὶ καθιστᾷ ἑκούσιον ἐργάτην τοῦ θείου νό-
«μου, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης πᾶσαν ἀτομικὴν καὶ κοι-
«νωνικὴν ἀρετὴν συμπληροῖ καὶ ἁγιάζει. Τί εἶναι
«χωρὶς αὐτῆς ἡ σοφωτέρα πολιτικὴ καὶ ἡ ἠθικωτέρα
«πρᾶξις; ἐγωϊσμὸς μᾶλλον ἢ ἧττον πεφωτισμένος
«καὶ ἐπιτυχὴς, ἄνευ βάσεως καὶ συνεχείας καὶ στα-
«θερότητος, ἄνευ σκοποῦ καὶ σημασίας, ὑπὸ τῶν
«δυσμενῶν παθῶν καὶ τῶν ἀλόγων ὀρέξεων ἀκατα-
«παύστως διαταρασσόμενος, καὶ κατ' ἐναντίας πρὸς
«ἀλλήλας διευθύνσεις ὠθούμενος ἀδιακόπως, ἀνε-
«παρκὴς εἰς τὸ παρὸν καὶ ἄγονος διὰ τὸ μέλλον, νο-
«σώδης τῆς κοινωνίας κατάστασις, ἥτις ἀναγκαίως
«ἐπιφέρει τὴν διαφθορὰν καὶ τὸν θάνατον. Μόνη ἡ
«πίστις συνενοῖ καὶ ταυτίζει πρὸς ἕνα σκοπὸν τὰς
«καρδίας καὶ προσπαθείας τῶν ἀνθρώπων, μόνη
«ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὸν σπινθῆρα τῆς ἠθικῆς ζωῆς, ἐξ

τινὰς καλοὺς πατριώτας, εὐεργετοῦντας καὶ σήμερον τὸ ἔθνος. Ἐκθέτω γεγονότα πασίγνωστα· φίλος Πλάτων, φιλτάτη δ' ἀλήθεια!

Ἀιτία τῆς λυπηρᾶς ταύτης καταστάσεως εἶναι κυρίως:

Ἡ Διχόνοια ποῦ βαστάει
Ἕνα σκῆπτρο ἡ δολερή·
Καθενὸς χαμογελάει,
Πάρ' το, λέγοντας, καὶ σύ. (Σολωμός.)

Ἡ διχόνοια, ἕνεκα τῆς ὁποίας ματαιοῦται πᾶσα πρὸς τὰ καλὰ προσπάθεια, ἐπέρχεται ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὰ κοινὰ, ἐκ μέρους τῶν ἐχόντων τὰ μέσα νὰ ὠφελήσωσι, καὶ ὑπερισχύει, ὡς ὑπερίσχυσεν ἤδη καὶ ἔῤῥιψε βαθείας ῥίζας ἡ ῥᾳδιουργία, ἡ κολακεία καὶ ἡ χαμέρπεια Ἡ διχόνοια, ἀπαύγασμα τῆς ὑπερηφανείας.

Δὲν ἀπαιτεῖται ἑπομένως διορατικὸς νοῦς, ἵνα προΐδῃ ποῦ βαδίζει ἡ ἑλληνικὴ κοινότης. Γνωρίζω πολλοὺς ἕλληνας μὴ προφέροντας, οὐδ' ἐννοοῦντας οὐδεμίαν λέξιν ἑλληνικήν· γνωρίζω ἄλλους, ψελλίζοντας τινὰ γραικορωσσικά. Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης ὁδεύει λοιπὸν εἰς τὴν

*«οὗ πᾶς ἔλλογος ὀργανισμὸς τῆς κοινωνίας ἐμψυχοῦται· ἅμα ἐκλείψη ἄρχεται ἡ ἀποσύνθεσις, ἡ σῆψις τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, ἐφ' οὗ ἕρπουσι τότε «οἱ ἄνθρωποι, ὡς ἐντάφιοι σκώληκες ἐκ πτωμάτων «τρεφόμενοι. Διὰ μόνης τῆς πίστεως εἰσάγεται ἡ «ἁρμονία εἰς τὴν κοινωνίαν, ὡς εἰσάγεται εἰς τὸ «πνεῦμα, διότι δι' αὐτῆς ἔχομεν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν «σκοπὸν τοῦ κόσμου, καὶ, μεταξὺ τῶν δύο τούτων «ὅρων, τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ Θεοῦ ποιηθέντα καὶ εἰς «Θεὸν, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ θείου νόμου ἐπανερχόμενον. *»*

Εὔχομαι ὅθεν καὶ ἐγὼ, μετὰ τοῦ ἐξόχου συμπατριώτου μου, νὰ ἴδω *«τὴν ὀρθόδοξον ἡμῶν πίστιν «ἐφισταμένην πάντων τῶν κοινωνικῶν στοιχείων καὶ «πάντα καθαρίζουσαν, ἁγιάζουσαν τὴν βιομηχανίαν*

ἐκφύλισιν αὐτῆς. Ὁποῖον τωόντι ἐνταῦθα τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῆς ἐθνότητος ἡμῶν; Ἡ γλῶσσα· ἂν ἐκλείψῃ ἡ γλῶσσα ἐξέλιπε καὶ ὁ ἑλληνισμός. Ἀλλὰ δύναται, ἐρωτῶ, νὰ διατηρηθῇ ἡ γλῶσσα, ἰδίως μεταξὺ τῶν ἐνδεεστέρων τάξεων, ἄνευ σχολείου καὶ παρθεναγωγείου· δύναται νὰ διατηρηθῇ ἡ γλῶσσα, καὶ νὰ ἐξεγερθῇ τὸ πατριωτικὸν αἴσθημα, ἄνευ καλῆς τινος ἐφημερίδος, τῆς ὁποίας ἡ δαπάνη θὰ ἦτο ἀσήμαντος διὰ τόσους βαθυπλούτους; Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ζωτικοῦ τούτου ζητήματος τοῦ μέλλοντος· ἄλλως τε ὁμιλῶ πρὸς ἄνδρας νουνεχεῖς, καὶ τοὺς προσκαλῶ, ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος, νὰ σκεφθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ σοβαρῶς, καὶ νὰ ἴδωσιν ὁποίαν ἔχουσιν εὐθύνην ἀπέναντι τῶν μεταγενεστέρων καὶ τῆς ἱστορίας.

Ἀγαπῶ τὴν πατρίδα τῆς φιλτάτης μου, καὶ ὡς ἕλλην, ἐν πλήρει γνώσει τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, θεωρῶ ἱερὸν καθῆκον νὰ ἐνδείξω παῤῥησίᾳ τὴν ἀξιοθρήνητον ἠθικὴν κατάστασιν τῆς κοινότητος ταύτης, καίτοι ὁμολογῶ ὅτι δὲν τρέφω χρηστὰς ἐλπίδας περὶ τῆς διορθώσεως. Εἴθε ν' ἀπατῶμαι!

* Π. Βράϊλα, Φιλοσοφικαὶ Μελέται, σελ. οθ' καὶ π'.

«καὶ ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς ἠθικῆς ἀναχαιτίζουσαν τὴν «ἄπληστον ἰδιοτέλειαν, παραγγέλλουσαν καὶ διὰ τοῦ «παραδείγματος ἐμψυχοῦσαν τὴν διάδοσιν παντοίων «ἐπιστημονικῶν γνώσεων, καί ἰδίως τῶν φιλοσοφι-«κῶν, ζωογονοῦσαν καὶ κατὰ τὸ ἴδιον πνεῦμα ῥυθ-«μίζουσαν πάντας τοὺς κλάδους τῆς καλλιτεχνίας «διὰ τῶν ναῶν καὶ εἰκόνων καὶ ᾀσμάτων της, ἵνα «τὸ καλὸν γίνῃ τῳόντι ἔκλαμψις τοῦ ἀληθοῦς, σε-«βομένην, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐλευθερίαν, τὴν τοῦ «πνεύματος καὶ τῆς συνειδήσεως, ἐν μέσῳ τῶν πο-«λιτικῶν διαπληκτισμῶν μόνον τὸ ἑαυτῆς καθῆκον «ἐξασκοῦσαν, τὸ κήρυγμα δηλαδὴ τοῦ νόμου τῆς «ἀμοιβαίας ἀνοχῆς καὶ ἀγάπης, ὃν μόνον ἐνεπίστευ-«σεν αὐτῇ ὁ θεῖος νομοθέτης, καὶ καθὼς ὑπῆρξε «παρηγορία τῆς δουλείας, ἄγγελος τῆς ἀπολυτρώ-«σεως καὶ μάρτυς τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, οὕτω «νὰ γίνῃ ὁ θεῖος μοχλὸς τῆς ὁλοτελοῦς ἀνορθώσεως «τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἀνορ-«θοῦται εἰμὴ διὰ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, καὶ «τούτου πηγὴ καὶ οὐσία εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς, οὗ «ὁ ἀρχαιότερος καὶ εἰλικρινέστερος τύπος εἶναι αὐ-«τὴ ἡ ἀρχὴ τῆς συντηρήσεως τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν «ὑπάρξεως. *»

Ἂν διὰ τῆς παρούσης μεταφράσεώς μου, τῇ εὐλογίᾳ τοῦ Θεοῦ, πεισθῇ τις περὶ τῆς αἰωνίου ἀληθείας τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου του, τὸ ἔργον μου ἁδρῶς ἀνταμείβεται.

* Π. Βραΐλα, Φιλοσοφικαὶ Μελέται, σελ. πβ'. καὶ πγ'.

«*Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσ-*
«*κωσί Σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστει-*
«*λας Ἰησοῦν Χριστόν. (Ἰωαν. ιζ'. 13.) Τὸν Θεὸν*
«*πάσης χάριτος, τὸν καλέσαντα ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον*
«*αὑτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. (Α'. Πέτρ. ε'. 10.)*
«*Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς*
«*πάντας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Ἀμήν.*
(Παυλ. Ἐφεσ. γ'. 21).

Ἔγραφον ἐν Ὀδησσῷ, τῇ α'. Μαρτίου 1865.

Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑΣ.

ΠΡΩΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ.

Κύριοι!



Τὰ βλέμματά σας στρέφονται συνεχῶς πρὸς τὰς ὄχθας τῆς ἡμετέρας λίμνης, λίμνης τόσῳ ἀγαπητῆς, ἥτις καταβρέχει τὰ τείχη τῆς Γενεύης καὶ τοὺς πρόποδας τῶν λόφων τῆς Λωζάνης. Σᾶς ἔτυχέ ποτε, ἐνῷ παρατηρεῖτε τὰς ὄχθας ταύτας, τόσῳ πολυανθρώπους σήμερον καὶ τερπνὰς, νὰ φαντασθῆτε τὴν εἰκόνα αὐτῶν τῶν ἰδίων τόπων καθ' ἣν ἐποχὴν ἔφθασαν οἱ πρῶτοι σκαπανεῖς τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε καμμία ἀνθρώπινος κατοικία δὲν ἀντενακλᾶτο εἰς τὸ κάτοπτρον τῶν ὑδάτων, ὅτε τὸ ᾆσμα τοῦ τρυγητοῦ οὐδέποτε ἀντήχει ἐπὶ τούτων τῶν λόφων, κεκαλυμμένων εἰσέτι μὲ τὸν ζοφερὸν μανδύαν τῶν παρθενικῶν δασῶν. Εἴτε, ἀνατρέχοντες εἰς τὰς ἀορίστους ἀπόψεις τοῦ μέλλοντος, ἠρωτήσατε ἑαυτοὺς νὰ μάθητε ὁποίαν ὄψιν θὰ ἔχωσιν αἱ ὄχθαι αὗται, ὅταν ὁ περιηγητὴς ἔλθῃ ἴσως μακρόθεν νὰ ἐξα-

κριβώση τὴν τοποθεσίαν τῶν ἐξαφανισθεισῶν πόλεών μας, ν' ἀνασκάψῃ τὸ ἔδαφος πρὸς ἀνεύρεσιν τινῶν μαρτυριῶν τοῦ σημερινοῦ μας πολιτισμοῦ; Ὅλα μεταβάλλονται, ὅλα παρέρχονται, ὅλα ἀνανεοῦνται ἐπὶ τῶν ὄχθῶν τούτων, τῆς κατοικίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ λίμνη καὶ τὰ βουνὰ πάντοτε διαμένουσιν. Πάντοτε διαμένουσιν αἱ Ἄλπεις αὗται, τὰς ὁποίας κατὰ τὴν ταχεῖαν διάβασίν μας ὑπὸ τοὺς πρόποδάς των, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ὀνομάζωμεν αἰωνίους. Πρὸ τρισχιλίων ἐτῶν, ὡς καὶ τὴν σήμερον ἡμέραν, ὁ ἀνατέλλων ἥλιος τὰς διελάμπρυνεν ἐν μέσῳ τῆς χρυσοειδοῦς ἑωθινῆς ὁμίχλης· μετὰ τρισχίλια ἔτη, ὡς σήμερον, ἂν ὁ κύριος τῆς φύσεως δὲν ἀπήγγειλεν ὑπέρτατόν τινα λόγον, ὁ ἥλιος εἰς τὴν δύσιν του θὰ τὰς φωτίσῃ μὲ τὸ τελευταῖον ἀπαύγασμα τῆς λαμπρότητός του.

Η' ἀντίθεσις αὕτη μεταξὺ τοῦ παρερχομένου καὶ τοῦ διαμένοντος, τόσῳ προφανὴς ἐν τῇ φύσει, ἀνευρίσκεται οὐχ ἧττον καὶ ἐν τῷ διανοητικῷ κόσμῳ. Ἑκάστη γενεὰ φέρει μεθ' ἑαυτῆς ἰδέας ἀγνώστους εἰς τὴν πρὸ αὐτῆς, καὶ περὶ τῶν ὁποίων αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ δὲν θ' ἀκούσωσι νὰ γίνηται λόγος. Ἡμεῖς συζητοῦμεν ζωηρῶς περὶ συμφερόντων πάντῃ ἀγνώστων εἰς τοὺς πατέρας μας, καὶ οὔτε δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμέν τινα τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα θ' ἀνακινήσωσι προστούτοις οἱ ἀπόγονοί μας. Η' ἐπιστήμη τῆς φύσεως πολυπλασιάζει τὰς ἀνακαλύψεις της· ὁ ὑλικὸς κόσμος παρέχει εἰς τὴν σύγχρονον φυσικὴν ἀπόῤῥητα ἀγνοούμενα παρὰ τῶν προγόνων μας· ἡ βιομηχανία μᾶς ἐκπλήττει διὰ τῶν ἀπροσδοκήτων καὶ ὁσημέραι θαυμασιωτέρων ἐφαρμογῶν, τὰς ὁποίας ἀρύεται ἐκ τῶν σπουδῶν τῶν ἡμετέρων σοφῶν. Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ πολιτικὴ τάξις πάντοτε προοδεύῃ, ἀλλ' ἀναντιῤῥήτως, συγκινεῖται καὶ εἶναι τὸ θέ-

ατρον ἀδιαλείπτων ἀλλοιώσεων. Ἰδοὺ αἱ παρακείμεναι ὄχθαι ὅπου ὅλα τροποποιοῦνται. Ἀλλ' εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ψυχῆς ἀναφύονται ζητήματα πάντοτε τὰ αὐτὰ, προβλήματα διαρκῆ, ἅτινα εἶναι ὡς αἱ Ἄλπεις τῆς διανοίας. Τοιοῦτον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ ὑποβάλω εἰς τὰς σκέψεις σας.

Ποῦ βαδίζομεν; διατί εἴμεθα ἐπὶ τῆς γῆς; ἡ ὕπαρξίς μας ἐκπληροῦται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν παροῦσαν οἰκονομίαν; ποῖος ὁ σκοπός της; ποῖον τὸ νόμιμον αὐτῆς τέλος; Ἡ ζωὴ εἶναι βραχεῖα· δὲν χρειάζεται νὰ ἤμεθα πολὺ μακρὰν τῆς ἀφετηρίας, ὅπως ἴδωμεν εἰς τὸν ὁρίζοντα τὴν ὑπόλευκον ἑτέραν ὄχθην. Πέραν τοῦ διαστήματος τούτου, τὸ ὁποῖον τέσσαρα βήματα ἀρκοῦσι νὰ ὑπερβῶμεν, τί ἔχομεν νὰ περιμένωμεν, νὰ φοβώμεθα, νὰ ἐλπίζωμεν; Τὸ ζήτημα εἶναι βεβαίως ἄξιον σκέψεως. Ἵνα λησμονηθῇ ἀπαιτεῖται παράδοξος καὶ ἐξαισία κουφότης. Πραγματικῶς δὲν λησμονεῖται τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ ὑπάρχει που ἐν τῷ μυχῷ τῆς ψυχῆς ὅλων. Ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν περισπασμῶν τῆς ζωῆς δὲν βλέπομεν τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐξαλείψωμεν. Καθεὶς ἔχει τὰς ὑποθέσεις του καὶ πρέπει νὰ ζήσῃ· ἔπειτα συλλογιζόμεθα χίλια πράγματα. Ἀκολουθοῦμεν μετ' ἐνδιαφέροντος τὰς ἐπιτυχίας τῆς βιομηχανίας, τὰς κερδοσκοπίας τοῦ ἐμπορίου· ζητοῦμεν πληροφορίας περὶ τῶν συμβεβηκότων, ἀλλὰ τί λέγω; περὶ τῆς ματαιοτέρας πολιτικῆς φήμης μὲ τόσην περιέργειαν, τῆς ὁποίας οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν δὲν διεφύλαξαν τὸ μονοπώλιον. Πῶς λοιπὸν ἤθελεν ἀπομείνει καιρὸς ἵνα ἐνασχοληθῶμεν περὶ μεμακρυσμένου μέλλοντος. Τοιουτοτρόπως ὑπνώττει συχνάκις πνιγηρῶς ὑπὸ τὰς ἀκάνθας τῆς ζωῆς ὁ σπόρος τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἔπρεπε νὰ ἦναι ἡ συνήθης μέριμνα τῆς νοητικῆς φύσεως. Καὶ

ὅμως, κατὰ τῆς πυρετώδους ταύτης μερίμνης, ἥτις ἐπιφέρει τὴν λήθην τῶν σοβαρωτέρων ζητημάτων, δὲν στερούμεθα βεβαίως προμηνυμάτων. Δὲν ἔχω ἐνταῦθα νὰ σᾶς εἴπω εἰμὴ τὰ συνήθη καὶ τετριμμένα. Δὲν σᾶς τὸ ὑποκρύπτω, ἀλλ' οὔτε λυποῦμαι, ἐπειδὴ πολλάκις μὲ ἦλθε κατὰ νοῦν, ὅτι ἂν αἱ παροιμίαι ἦναι ἡ σοφία τῶν ἐθνῶν, τὰ κοινὰ ἀξιώματα εἶναι ἡ σοφία τῆς ἀνθρωπότητος.

Τίς δὲν εἶπεν ἑκατοντάκις εἰς τοὺς ἄλλους καὶ εἰς ἑαυτὸν ὅσα ἤδη σᾶς ἐπανέλαβον; Τίς ἀγνοεῖ ὅλην τὴν ματαιότητα τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα μᾶς κατακυριεύουσιν; Ὁ κόσμος γέμει ἀνθρώπων, οἵτινες παραπονοῦνται διὰ τὴν ὕπαρξιν, κατηγοροῦσιν αὐτὴν καὶ τὴν διαβάλλουσι χρείας τυχούσης. Ἀλλ' ἡμεῖς εἴμεθα, καθόσον ἀφορᾷ τὴν ὕπαρξιν ταύτην, ὡς ὁ μισάνθρωπος τοῦ Μολιέρου πρὸς τὴν ἐρωμένην του ἐκείνην, τῆς ὁποίας εὐαρεστεῖται μὲν νὰ ἐπαυξάνῃ τὰς ἐλλείψεις, ν' ἀπαριθμῇ ὅλα τ' ἁμαρτήματα, ἀλλὰ δὲν κατορθόνει ν'ἀποσπάσῃ τὴν καρδίαν του. Ναὶ, ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὴν ζωὴν, παγιδεύομεθα πάντοτε εἰς τὰς ὑποσχέσεις της, εἰς τὰς γοητείας της, καὶ ἴσως τότε μάλιστα πιστεύομεν περισσότερον εἰς αὐτὴν, ὅταν ἀρεσκώμεθα λέγοντες, ὅτι ἐξήλθομεν τῆς ἀπάτης. Λοιπὸν, εἰς τὴν γοητείαν ταύτην πρέπει ν' ἀντιτάξωμεν βλέμμα ὀξὺ καὶ καθαρὸν ἐκ τοῦ ἀσταθοῦς τῆς παρούσης ὑπάρξεως καὶ ἐκ πάσης φυσικῆς προσκολλήσεώς μας εἰς ὅ,τι καλοῦμεν πραγματικότητα. Ἐνταῦθα δὲν θὰ ζητήσω νέας λέξεις, ἀλλὰ μόνον θὰ ἐκλέξω. Ἡ κατάῤῥευσις παντὸς πράγματος, τὸ μηδαμινὸν τῆς παρούσης πραγματικότητος, εἶναι ἡ κυριωτέρα πηγὴ, ἥτις ἔδωκε πάντοτε ὕλην εἰς τὴν ὑψηλὴν ποίησιν, εἰς τὴν μεγάλην εὐγλωττίαν, εἰς τὴν σοβαρὰν φιλοσοφίαν, εἰς κάθε

φωνὴν δι' ἧς ἡ ἀνθρωπότης ἐκδηλοῦται εἰς ἑαυτήν. Ἀκούσατε ταῦτα τὰ δύο αἰώνων λόγια:

«Κάθε ὂν καταμετρούμενον δὲν εἶναι τίποτε, διότι ὅ,τι «καταμετρεῖται ἔχει τὰ τέρμα του, καὶ ὅταν φθάσῃ εἰς τὸ τέρ«μα τοῦτο ἡ τελευταία στιγμὴ καταστρέφει τὸ ὅλον, ὡς νὰ «μὴν ὑπῆρξε ποτέ. Τί εἶναι ἑκατὸν ἔτη; τί χίλια, ἀφοῦ μία «καὶ μόνη στιγμὴ τὰ ἐξαλείφει; Πολυπλασιάσατε τὰς ἡμέρας «σας ὡς τὰς ἐλάφους, αἵτινες, ὡς μυθολογοῦσι, ζῶσι τόσους «αἰῶνας: διαμείνατε ὅσῳ καὶ αἱ μεγάλαι αὗται δρῦς, ὑπὸ «τὰς ὁποίας ἀνεπαύθησαν οἱ πρόγονοί μας, καὶ ἀκόμη θὰ «δώσωσι σκιὰν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους· συσσωρεύσατε ἐν «τῷ διαστήματι τούτῳ, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἄπειρον, τιμὰς, «πλούτη, ἡδονάς: τί θὰ σᾶς ὠφελήσῃ ὁ σωρὸς οὗτος, ἀφοῦ «τὸ τελευταῖον φύσημα τοῦ θανάτου, ὅσῳ ἀδύνατον, ὅσῳ «ἄτονον, θὰ καταβάλῃ αἴφνης τὴν ματαίαν ταύτην πομπὴν, «μὲ τὴν ἰδίαν εὐκολίαν, ὡς χάρτινον φρούριον, μάταιον παί«γνιον τῶν νηπίων; καὶ τί θὰ σᾶς χρησιμεύσῃ ὅτι τόσα ἐγρά«ψατε ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, ὅτι ἐγεμίσατε ὅλας τὰς σελίδας «μὲ ὡραίους χαρακτῆρας, ἀφοῦ ἐπὶ τέλους ἓν μόνον σβύσιμον «τὰ ἐξαλείφει ὅλα; Τὸ σβύσιμον ἀκόμη ἤθελεν ἀφήσει τοὐ«λάχιστον μερικὰ αὐτοῦ ἴχνη, ἐνῷ ἡ τελευταία αὕτη στιγμὴ, «ἥτις θὰ ἐξαλείψῃ διὰ μιᾶς μόνης ῥιπῆς ὅλην μας τὴν ζωὴν, «θὰ χαθῇ εἰς τὸ βάραθρον τοῦτο τοῦ μηδενὸς· δὲν θὰ ὑπάρχῃ «πλέον ἐπὶ τῆς γῆς τὸ παραμικρὸν ἴχνος ἐκείνου τὸ ὁποῖον «εἴμεθα.

«Τί εἶναι λοιπὸν ἡ ὑπόστασίς μου; Εἰσέρχομαι εἰς τὴν «ζωὴν ἵνα ἐξέλθω αὐτῆς μετ' ὀλίγον· ἔρχομαι νὰ φανῶ ὡς «οἱ ἄλλοι, καὶ ὕστερον πρέπει νὰ γίνω ἄφαντος. Ὅλα μᾶς

«καλοῦσιν εἰς τὸν θάνατον· ἡ φύσις ὡς νὰ μᾶς ἐφθόνει σχε-«δὸν διὰ τὸ καλὸν τὸ ὁποῖον μᾶς ἔκαμε, μᾶς φανερόνει συνε-«χῶς ὅτι δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀφήσῃ πολὺν καιρὸν τὴν ὀλίγην «ταύτην ὕλην, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐδάνεισεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ «διαμείνῃ εἰς τὰς ἰδίας χεῖρας, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἦναι αἰω-«νίως εἰς κυκλοφορίαν· ἔχει ἀνάγκην αὐτῆς δι' ἄλλα εἴδη, «τὴν ἀναζητεῖ δι' ἄλλα ἔργα.

«Ἡ διηνεκὴς αὕτη νεοσυλλεξία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, «τὰ γεννώμενα λέγω παιδία, καθόσον αὐξάνουσι καὶ προχω-«ροῦσι, φαίνεται ὅτι μᾶς σπρώχνουσιν ἐκ τοῦ ὤμου καὶ μᾶς «λέγουσιν: ἀποσυρθῆτε, ἦλθε τώρα ἡ σειρά μας. Τοιουτο-«τρόπως καθὼς ἡμεῖς βλέπομεν ἄλλους διαβαίνοντας ἔμπροσ-«θέν μας, θὰ ἴδωσι καὶ ἡμᾶς ἄλλοι διαβαίνοντας, οἵτινες χρε-«ωστοῦσιν εἰς τοὺς διαδόχους των τὸ αὐτὸ θέαμα. Ἂς ἐπανα-«λάβωμεν ἀκόμη, τί εἴμεθα; Ἂν ῥίψω τὸ βλέμμα ἐνώπιόν «μου, ὁποῖον ἄπειρον διάστημα ὅπου δὲν ὑπάρχω; ἂν τὸ ῥίψω «ὄπισθεν, ὁποία φρικώδης ἀκολουθία ὅπου δὲν ὑπάρχω πλέον. «καὶ πόσον μικρὸν διάστημα κατέχω εἰς τὴν ἄπειρον ταύτην «ἄβυσσον τοῦ χρόνου! Δὲν εἶμαι τίποτε· τόσῳ μικρὸν διά-«στημα δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ μὲ διακρίνῃ ἐκ τοῦ μηδενός· δὲν «μὲ ἀπέστειλον εἰμὴ ἵνα αὐξήσω τὸν ἀριθμόν· δὲν εἶχον ἀκόμη «τί νὰ μὲ κάμωσι, καὶ τὸ δρᾶμα οὐχ ἧττον θὰ παριστάνετο «καὶ ἂν ἔμενον ὄπισθεν τῆς σκηνῆς.

«Ἂν θέλωμεν προστούτοις νὰ συζητήσωμεν τὰ πράγμα-«τα ὑπὸ λεπτοτέραν θεωρίαν, οὔτε ὁλόκληρος ἡ ἔκτασις τῆς «ζωῆς μᾶς διακρίνει ἐκ τοῦ μηδενός· γνωρίζετε δὲ ὅτι πάντοτε «μία καὶ μόνη στιγμὴ μᾶς χωρίζει ἐξ αὐτοῦ. Τώρα κρατοῦ-«μεν μίαν στιγμὴν τῆς ζωῆς, τώρα χάνεται καὶ μετ' αὐτῆς

«θὰ ἐχανόμεθα ὅλοι, ἂν ταχέως καὶ χωρὶς χρονοτριβὴν δὲν «ἐδράττομεν ἄλλης ὁμοίας μὲ αὐτὴν, ἕωσοῦ τέλος πάντων «ἔλθῃ μία, εἰς τὴν ὁποίαν ἀδύνατον νὰ φθάσωμεν, ὅσῳ καὶ «ἂν προσπαθήσωμεν νὰ τὴν πιάσωμεν, καὶ τότε θὰ πέσωμεν «αἰφνιδίως, στερούμενοι ὑποστηρίγματος. Ἡ μορφὴ τοῦ κό-«σμου τούτου μεταβάλλεται καὶ ἡ οὐσία μου δὲν εἶναι τίποτε. «Ἡρπάγην τόσῳ ταχέως ὥστε μὲ φαίνεται ὅτι ὅλα ἀπομα-«κρύνονται, ὅλα μ' ἐκφεύγουσιν. Ὅλα τῳόντι, Κύριοι, φεύγου-«σιν· ἐνῷ δὲ συνήλθομεν ἐνταῦθα, καὶ νομίζομεν ὅτι εἴμεθα «ἀκίνητοι, ὁ καθεὶς προχωρεῖ εἰς τὸν δρόμον του, ὁ καθεὶς «ἀπομακρύνεται, χωρὶς νὰ τὸ συλλογισθῇ, ἐκ τοῦ πλησιεστέ-«ρου γείτονός του, διότι ὁ καθεὶς πορεύεται ἀνεπαισθήτως εἰς «τὸν τελευταῖον ἀποχωρισμόν.» *

Δὲν θὰ ἐξασθενήσω δι' οὐδενὸς σχολίου τὴν δύναμιν τούτων τῶν λόγων· δὲν θὰ κάμω ἐνταῦθα σημειώσεις ἐπὶ τοῦ Βοσσουέτου.

Ἀναμφιβόλως, ἡ παροῦσα ζωὴ δὲν εἶναι τοιαύτης φύσεως ὥστε νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ τὴν μέριμναν τοῦ μέλλοντος. Καὶ ἂν ἦτον ἀκόμη κάθε ἐπίγειος ὕπαρξις ἐντελὴς καὶ ἔφθανε τὸ πλῆρες αὐτῆς μέτρον, ἤθελεν ἀρκέσει ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀδιάκοπος αὕτη φυγὴ ὅλων τῶν πραγμάτων, ἥτις φέρει εἰς τὸν θάνατον, ἵνα μᾶς σκυθρωπάσῃ.

Ἰδοὺ τί μᾶς διδάσκει ἡ σκέψις· ἀλλ' ἡ πεῖρα μᾶς στέλλει σκληρότερα μηνύματα. Ἂν ἀποκοιμηθῶμεν ἐπὶ τοῦ προσκεφα-

* Bossuet, *Sermon sur la mort*. Δὲν ἀντεγράφη ὁλόκληρον τὸ κείμενον τοῦ Βοσσουέτου. Περιέχει διάφορα ῥητὰ τῆς Γραφῆς, ἅτινα δὲν ἀναφέρονται ἐνταῦθα. Ὅταν δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ ἐκθέσω ἢ νὰ συζητήσω τὴν γνώμην συγγραφέως τινὸς, ἀλλὰ νὰ ἐκφράσω τὴν ἰδέαν μου, συντέμνω πολλάκις εἰς τὰς ὁμιλίας ταύτας τὰ χωρία των ὡς τὸ προκείμενον παράδειγμα.

λαίου τῆς ἀδιαφορίας δὲν λείπουσιν οἱ κλονισμοὶ ἵνα ταράξωσι τὸν ὕπνον μας. Πόσαι αἱ τέλειαι ὑπάρξεις; Γνωρίζετε πολλοὺς περὶ τῆς ζωῆς τῶν ὁποίων δύναταί τις νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν ὡραῖον τοῦτον στίχον τοῦ Λαφονταίνου :

Ὀυδὲν τὸ τέρμα αὐτοῦ ταράττει — ἑσπέρα εἶναι λαμπρᾶς ἡμέρας *

Αἱ ἑσπέραι αὗται εἶναι σπάνιαι, τόσῳ σπάνιαι ὥστε, ὅταν τύχωσι, τὰς παρατηροῦμεν μὲ ἀπορίαν. Ὑπάγετε, Κύριοι, ἕως τὸ κοιμητήριον. Μετρήσατε τοὺς τάφους τῶν παιδίων, τῶν νέων, τῶν κορασίων! Ὅταν ὁ Ἀνδρέας Σενιέρος ἔμαθεν ὅτι δὲν τῷ ἀπέμενε πλέον ἢ νὰ φέρῃ τὴν κεφαλήν του ὑπὸ τὴν τρομερὰν μάχαιραν τῆς ἐπαναστάσεως, αἰσθανόμενος ν' ἀναβράζῃ ἐν ἑαυτῷ ὁ ῥοῦς ἐκεῖνος τῶν ἰδεῶν, τῶν αἰσθημάτων, τῆς ποιήσεως, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ ἐκχύσῃ, ἔφερε τὴν χεῖρα εἰς τὸ μέτωπον ἀνακράζων: «Εἶναι μολοντοῦτο κάτι τὶ ἐδῶ.» Καὶ ποῖος ἐξ ἡμῶν δὲν ἐγνώρισε τοιαύτας ὑπάρξεις προώρως καταβληθείσας; ποῖος ἐξ ἡμῶν δὲν διατηρεῖ εἰς τὴν μνήμην πλάσμα τι μεγάλου μέλλοντος καὶ λαμπρῶν ἐλπίδων, ὁρμώμενον μὲ ἀγάπην πρὸς τὴν ζωὴν ἥτις μέλλει αἰφνιδίως νὰ τοῦ ἀφαιρεθῇ; ὁποία ἀθυμία εἰς τὰς συμφορὰς ταύτας! καὶ ὁποία ἐπίσης εἰρωνεία! Ὁ χρήσιμος ἄνθρωπος ἀφηρπάγη, τὸ ἀντικείμενον τῆς ζωηροτέρας ἀγάπης ἐθερίσθη εἰς τὸ ἄνθος του, ἐνῷ ζωὴ βαρύνουσα καὶ τὸν διάγοντα αὐτὴν, καὶ ἐπαχθὴς εἰς τοὺς ἄλλους φαίνεται ὡς νὰ ἦτον ἀτελείωτος. Δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπιμείνωμεν. Ποῖος ἐξ ὑμῶν δὲν φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ ἀναμνήσεις συνηγορούσας πλέον εὐγλώττως ἀπὸ

* Rien ne trouble sa fin, c'est le soir d'un beau jour.

Philémon et Baucis.

ἐμέ. Ποῖος ἐξ ὑμῶν δὲν θὰ ἦτον ἕτοιμος νὰ σηκωθῇ, χρείας τυχούσης, ἵνα μαρτυρήσῃ ἀταξίαν τινὰ τοῦ θανάτου!

Ἀταξία! Τί λέγομεν; ἀφοῦ ὁμιλοῦμεν περὶ ἀταξίας, ἔχομεν λοιπὸν τὸ αἴσθημα τῆς τάξεως. Ἀφοῦ παραπονούμεθα διὰ τὸ σκότος, ἔχομεν λοιπὸν συγκεχυμένην τοὐλάχιστον ἐντύπωσιν τοῦ φωτός. Ἀλλ' ἆράγε τὴν τάξιν ταύτην, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ καρδία μας, ἡ συνείδησίς μας, τὴν τάξιν ταύτην τὴν ὁποίαν οἱ ταλαίπωροι καὶ ἄθλιοι ἡμεῖς καταλαμβάνομεν, ἤ τοὐλάχιστον διορῶμεν, δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ ἤ ἐν τῇ γῇ, δὲν ὑπάρχει κανεὶς μεγαλήτερος ἡμῶν, ἱκανὸς νὰ τὴν ἐννοήσῃ εἰς τὴν ἐντέλειαν, καὶ δυνάμενος νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ; Τοὺς παραφώνους ἤχους οἵτινες μᾶς θλίβουσι δὲν θὰ διαδεχθῇ ποτὲ ἡ ἁρμονία; Μετὰ τὸ σκότος δὲν θὰ ἴδωμεν ποτὲ τὸ φῶς;

Τοιουτοτρόπως ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, ἡ φυγὴ τῶν ἡμερῶν μας καὶ τὸ ἀναπόφευκτον αὐτῶν τέρμα, συνενοῦνται ἵνα διαλύσωσι τὴν γοητείαν τῆς κουφονοίας καὶ ἑλκύσωσι τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου: ποῦ βαδίζομεν; ποῖος ὁ προορισμός μας; Ἀλλ' ἵνα ὁρίσωμεν καλλίτερα ὅλην τὴν σημαντικότητα τῆς ἐρεύνης μας, ἄς συνέλθωμεν ἤδη εἰς ἑαυτούς· ἄς ἐρωτήσωμεν τὴν φύσιν μας· ἄς συντάξωμεν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἀπογραφὴν τῆς ψυχῆς μας. Πᾶσα δύναμις τοῦ πνεύματός μας, πᾶσα ἀνάγκη τῆς καρδίας μας, σπουδαζομένη προσεκτικῶς, ἀνακινεῖ καὶ ῥίπτει εἰς τὸ μέσον τὸ ζήτημα τοῦτο: «Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου τελειοῦται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ;»

Ἄς ἀρχίσωμεν δι' ἑνὸς παραδείγματος, πάντῃ ἀσχέτου κατὰ τὸ φαινόμενον μὲ τὴν ὑπόθεσιν μας.

Ἡ αἴθουσα ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρισκόμεθα μαρτυρεῖ εἰσέτι ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς διασκευῆς της, τὸν ἀρχικόν της προσδιορισμόν· εἶναι αἴθουσα διὰ μουσικὰς συμφωνίας. Ἡ περίστασις αὕτη προκαλεῖ τὴν προσοχήν μου εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἡδονῆς, ἣν ἀπολαμβάνομεν ἐκ τῶν ὡραίων τεχνῶν. Εἰς τὸ εὐρύχωρον τοῦτο στάδιον, ὁ νοῦς μου σταματᾷ ἐπὶ τῆς πολυπλόκου ἐκείνης τέχνης, ἥτις περιλαμβάνει κατά τινα βαθμὸν ὅλας τὰς ἄλλας καὶ τὴν ὁποίαν καλοῦμεν ποίησιν. Ἡ ποίησις, εἰς τὸ εἶδός της, καθὼς ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ μὲ τὰ ἴδια αὐτῶν μέσα, προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἰδανικὸν, δηλαδὴ νὰ καταστήσῃ καταληπτὸν εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑπὸ διαφόρους ἐκδηλώσεις, κάτι ὑψηλότερον, λαμπρότερον, ἐκπληκτικώτερον, τῆς θετικῆς πραγματικότητος. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἰδανικοῦ, εἶναι ἡ οὐσία τῆς τέχνης, ὁ μόνος λόγος δι᾽ ὃν ὑπάρχει ἡ ποίησις. Ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἀναζήτησιν ταύτην ἐμφαίνονται δύο διευθύνσεις ὅλως διάφοροι.

Ὑπάρχει εἶδός τι ποιήσεως, τὸ ὁποῖον, χρωματίζον ἁπλῶς τὴν παροῦσαν ζωὴν, κάμνει μίαν ψευδῆ ἀλλὰ θελκτικὴν εἰκόνα, συντριβομένην μετ᾽ οὐ πολὺ ἐν τῇ ἐπαφῇ τῆς πραγματικότητος καὶ ἀφίνουσαν μόνον εἰς τὴν καρδίαν τὴν ἀπάτην καὶ ἀποστροφήν. Δὲν ὁμιλῶ περὶ τῆς διεφθαρμένης ἐκείνης φαντασίας, ἥτις χρωματίζει τὴν κακίαν, ἐξευγενίζει τὸ ἁμάρτημα, καὶ ῥίπτει τὸν λαμπρὸν μανδύαν τῆς ποιήσεως ἐπὶ τῆς ῥυπαρότητος καὶ αἰσχρότητος τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας· ὁμιλῶ μόνον περὶ τῆς ῥωμαντικῆς ἐκείνης διαθέσεως, ἥτις ἀρέσκεται εἰς ἐπίπλαστόν τινα κόσμον, ὡς πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ πραγματικὴ ζωὴ κουράζει καὶ τὸ καθῆκον βαρύνει· τὸ ἰδανικὸν εἶναι τότε συγκεχυμένον φῶς, εἶδος φωσφορισμοῦ, ὅστις ἐξέρχεται

ἐκ παντοίων ἀντικειμένων, χωρὶς νὰ πηγάζῃ ἐξ ἀνωτέρας ἑστίας. Ἡ τέχνη ἥτις ζητεῖ τὸ ἰδανικὸν τοῦτο εἶναι γλυκεῖα ψυχαγωγία, εὐγενὴς ἂν θέλητε, ἀλλ' ἐφήμερος καὶ φθαρτὴ, ὡς ὅλα τὰ ἐπίγεια.

Δὲν εἶναι ἆράγε ἄλλο εἶδος ποιήσεως; Ναὶ, βεβαίως, εἶναι καὶ ἄλλο. Εἶναι ἐκείνη ἡ ποίησις ἥτις πιστεύει εἰς τὴν πηγὴν τοῦ φωτὸς, ἀνατείνει πρὸς αὐτὴν καὶ συλλαμβάνει, ὡς ἐκ τῶν προσκαίρων καλλονῶν τοῦ κόσμου τούτου, αἰωνίαν τινὰ καλλονὴν, τῆς ὁποίας ὅλη ἡ ἐπίγειος καλλονὴ εἶναι μόνον ὠχρὰ φεγγοβολή. Ἀκούσατε τὶ λέγει ὁ Πλάτων. «Ὁ ἄνθρωπος, παρατηρῶν τὸ ἐπίγειον κάλλος καὶ «ἐνθυμούμενος τὸ ἀληθὲς, πτεροῦται καὶ ἀναπτερούμενος προ-«θυμεῖται ν' ἀναπετάσῃ; ἀλλ' ἀδυνατῶν, βλέπει, ὡς ὄρνις, πρὸς «τὸν οὐρανὸν» * Ἀκούσατε προσέτι τὸν μέγαν μαθητὴν τοῦ Σωκράτους ἐξυμνοῦντα «τὸ θαυμαστὸν τοῦτο κάλλος, τὸ ὁποῖον «εἶναι ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν ἐργασιῶν τοῦ σοφοῦ, κάλλος αἰώνιον, «οὔτε γεννώμενον, οὔτε φθειρόμενον, οὔτε αὐξάνον, οὔτε ἐξασθε-«νοῦν, ἐξ οὗ μετέχουσι πᾶσαι αἱ ἄλλαι καλλοναὶ, μὲ τοιοῦ-«τον τρόπον, ὥστε ἡ γέννησις ἢ ἡ φθορά των δὲν τῷ ἐπιφέ-«ρουσι οὔτε ἐλάττωσιν, οὔτε αὔξησιν, οὐδὲ τὴν παραμικρὰν «μεταβολήν.» Μᾶς δεικνύει τὴν ψυχὴν συλλαμβάνουσαν θεῖον «ἔρωτα, ἀπὸ τὰς καλλονὰς τοῦ κόσμου τούτου, καὶ καθορῶσαν

* Σημ. τοῦ Μεταφ. Παραθέτομεν τὰ χωρία τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τ' ἀναφερόμενα ἐν τῷ βιβλίῳ.

«Ἔστι δὴ οὖν δεῦρο ὁ πᾶς ἥκων λόγος περὶ τῆς τετάρτης μανίας, ἣν ὅταν τὸ τῇδε τις ὁρῶν κάλλος, τοῦ ἀληθοῦς ἀναμιμνησκόμενος, ἀναπτερῶταί τε καὶ ἀναπτερούμενος προθυμῆται ἀναπτέσθαι· ἀδυνατῶν δὲ, ὄρνιθος δίκην βλέπων ἄνω, τῶν κάτω δὲ ἀμελῶν, αἰτίαν ἔχει ὡς μανικῶς διακείμενος.» Ἐκ τοῦ Φαίδρου.

«τὸ ὑπέρτατον κάλλος, νὰ ἐπανέρχηται πάντοτε εἰς ἐκεῖνο, «ὡς διὰ βαθμίδων,» καὶ ἐπὶ τέλους ἀνακράζει: «ὅτι δύναται «νὰ δώσῃ ἀξίαν εἰς ταύτην τὴν ζωὴν, εἶναι τὸ θέαμα τοῦ «αἰωνίου κάλλους.» * Ὑπάρχει λοιπὸν ἰδέα τις τοῦ κάλλους, ἥτις δίδει ἀξίαν εἰς τὴν ἡμετέραν ὕπαρξιν, διότι ἡ ἰδέα αὕτη καθίσταταί δι' ἡμᾶς ἐχέγγυον ὑψηλοτέρας ὑπάρξεως. Ὑπάρχει ποίησίς τις μὴ στέργουσα εἰς τὴν ἁπλῆν ἄνεσιν τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἐξευγενίζουσα τὴν ζωὴν διὰ τῆς λάμψεως ἀνωτέρου φωτὸς, ποίησις, ἥτις ἀντὶ νὰ μᾶς ἐμπνέῃ ἀποστροφὴν πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ καθῆκον, μεταμορφόνει τὴν πραγματικότητα καὶ θεοποιεῖ τὸ καθῆκον. Τὸ ἰδανικὸν εἶναι τότε ἀπαύγασμα τοῦ οὐρανίου φωτὸς· ἡ τέχνη καθίσταται εἷς κρίκος τῆς χρυσῆς ἁλύσεως ἥτις ἑνόνει τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν γῆν.

Ἰδοὺ δύο πολὺ διάφοροι τρόποι τοῦ ἐννοεῖν τὴν τέχνην τοῦ ἰδανικοῦ, τὴν ποίησιν· καὶ ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ δὲν ἐκπληροῖ τὸ ἔργον της, ἂν δὲν ἀνυψωθῇ ἕως τὰ μεγάλα ταῦτα προβλήματα. Ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια; τὸ ἰδανικὸν εἶναι, ἆράγε, φωσφόρος ἀτμὶς ἀποσβύνουσα, ἀφοῦ ἐφώτισε μὲ τὴν ἀπατηλὴν λάμψιν της τὰ ἕλη, ἅτινα τὴν παρήγαγον; Τὸ ἰδανικὸν εἶναι ἀκτὶς

* «Ὃς γὰρ ἂν μέχρις ἐνταῦθα πρὸς τὰ ἐρωτικὰ παιδαγωγηθῇ, θεώμενος ἐφεξῆς τε καὶ ὀρθῶς τὰ καλὰ, πρὸς τέλος ἤδη ἰὼν τῶν ἐρωτικῶν, ἐξαίφνης κατόψεται τὶ θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλὸν, τοῦτο ἐκεῖνο, ὦ Σώκρατες, οὗ δὴ ἕνεκα καὶ οἱ ἔμπροσθεν πάντες πόνοι ἦσαν· πρῶτον μὲν, ἀεὶ ὂν, καὶ οὔτε γιγνόμενον οὔτε ἀπολλύμενον, οὔτε φθίνον· ἔπειτα, οὐ τῇ μὲν καλὸν, τῇ δ' αἰσχρὸν· οὐδὲ τότε μὲν, τότε δ' οὔ· οὐδὲ πρὸς μὲν τὸ, καλὸν, πρὸς δὲ τὸ, αἰσχρὸν, οὐδ' ἔνθα μὲν καλὸν, ἔνθα δὲ αἰσχρὸν· ὡς τισὶ μὲν ὂν καλὸν, τισὶ δὲ αἰσχρὸν. οὐδ' αὖ φαντασθήσεται αὐτῷ τὸ καλὸν, οἷον πρόσωπόν τι, οὐδὲ χεῖρες, οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν, ὧν σῶμα μετέχει· οὐδέ τις λόγος, οὐδέ τις ἐπιστήμη. Οὐδέπου ὂν ἐν ἑτέρῳ τινὶ, οἷον ἐν ζώῳ ἤ ἐν γῇ, ἢ ἐν οὐρανῷ, ἢ ἔν τῳ ἄλλῳ· ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὑτὸ μεθ' αὑτοῦ μονοειδὲς ἀεὶ ὂν, τὰ δὲ ἄλλα πάντα καλὰ, ἐκείνου μετέχοντα τρόπον τινὰ τοιοῦτον, οἷον, γιγνομένων τε τῶν ἄλλων καὶ ἀπολλυ-

ἄνωθεν κατερχομένη ἵνα φωτίσῃ τὴν γῆν· τὸ πρόβλημά μας ἐτέθη, καὶ ἐτέθη, ὡς παρατηρεῖτε, ἐν χώρᾳ ἥτις ἠδύνατο, ἐκ πρώτης ὄψεως, νὰ φανῇ καθόλου ξένη. Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑτέρου στοιχείου τῆς ἡμετέρας φύσεως.

Πρὸ δύο περίπου χιλιάδων ἐτῶν, ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ἔγραφεν, ἀρχίζων ἓν τῶν περιφημοτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων, τοὺς ἑπομένους λόγους: «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει.»

Θεωρῶ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην τοῦ εἰδέναι, ἥτις ἀποτελεῖ τόσῳ ἀριδήλως μέρος τοῦ πνευματικοῦ μας ὀργανισμοῦ καὶ ἐρωτῶ, ἄν ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἐκανονίσθη ἀναφορικῶς τῆς παρούσης μόνον ζωῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ μέτρου τῆς ἐνεστώσης ἡμῶν ὑπάρξεως. Ἠδύνατό τις νὰ τὸ πιστεύσῃ ἄν ἡ ἐπιστήμη ἦτον ἁπλῶς ὑποτελὴς τῇ βιομηχανίᾳ, χορηγοῦσα αὐτῇ διὰ τῶν ἐρευνῶν, τῶν ὑπολογισμῶν, καὶ τῶν ἀνανακαλύψεων αὐτῆς, ὅπλα πρὸς καταδάμασιν καὶ κατάκτησιν τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἆράγε, οὕτως ἔχει; Ἡ γεωμετρία, λέγουσιν, ἐγεννήθη παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς τοποθετήσεως τῶν ὁρίων τῆς ἰδιοκτησίας, μετὰ τὰς πλημμύρας του Νείλου.

μένων, μηδὲν ἐκεῖνο μήτέ τι πλέον μήτε ἔλλαττον γίγνεσθαι, μηδὲ πάσχειν μηδὲν...... τοῦτο γὰρ δὴ ἐστὶ τὸ ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικὰ ἰέναι, ἢ ὑπ' ἄλλου ἄγεσθαι, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν δε τῶν καλῶν ἐκείνου ἕνεκα τοῦ καλοῦ, ἀεὶ ἐπανιέναι· ὥσπερ ἐπαναβασμοῖς χρώμενον...... Ἐνταῦθα τοῦ βίου, ὦ φίλε Σώκρατες, ἔφη ἡ Μαντινικὴ ξένη, εἴπερ που ἄλλοθι, βιωτὸν ἀνθρώπῳ θεωμένῳ αὐτὸ τὸ καλὸν. (Ἐκ τοῦ Συμποσίου)

Σ. Μ. Ἄς προσθέσωμεν ἐνταῦθα τὴν ὡραίαν ῥῆσιν τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φυτὸν ἔχον τὰς ῥίζας ἐν τῷ οὐρανῷ, διότι ἐκεῖθεν κατέρχεται τὸ φῶς τοῦ λόγου, τὸ φωτίζον καὶ διευθύνον αὐτὸν εἰς τὸν ἐπίγειον αὐτοῦ προορισμόν; «φυτὸν οὐκ ἔγγειον, ἀλλ' οὐράνιον, ὅθεν ἡ πρώτη τῆς ψυχῆς γένεσις ἔφυ.»

Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ εὑρίσκωσι τὸν δρόμον των, εἰς τὰς ἀχανεῖς πεδιάδας, ὅπου περιεπλανῶντο μὲ τὰ ποίμνιά των, ὤθησε τοὺς ποιμένας τῆς Χαλδαίας εἰς τὰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις. Ἡ ἀνάγκη εἶναι ἡ μήτηρ τῶν ἐφευρέσεων· δὲν ἐννοῶ νὰ τὸ ἀρνηθῶ: δὲν θὰ ἦτο κατάλληλος ἡ στιγμὴ ἵνα διαφιλονεικήσω τὰς πρακτικὰς ὠφελείας τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἁτμάμαξα ἥτις μᾶς μεταφέρει ἀνακεφαλαιοῖ, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὴν ταχεῖάν της πορείαν, τὰ θησαυρισθέντα ἔργα τῶν σοφῶν πολλῶν γενεῶν, καὶ τὸ ἠλεκτρικὸν σύρμα, τὸ ὁποῖον ταχύτερον ἀκόμη, προειδοποιεῖ εἰς τοὺς φίλους τὸ φθάσιμόν μας, διαλαλοῦσιν ὁποίαν ἔχουσί ποτε ἀξίαν διὰ τὸ κοινὸν αἱ ἀφῃρημέναι ἔρευναι. Ναὶ, ἀναμφιβόλως, ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἐπιθυμία τοῦ εἰδέναι, ἥτις τὴν γεννᾷ, εἶναι ἡ βάσις τῆς βιομηχανίας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται εἰμὴ ἀναλόγως τῶν γνώσεων του, καί δὲν γίνεται κύριος τῆς φύσεως εἰμὴ καθόσον ἔμαθε νὰ τὴν γνωρίζῃ. Ἀλλ' οὗτος εἶναι ὅλος ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀποχρῶσα ἐξήγησις τῆς διανοητικῆς ἐργασίας; Ὄχι, Κύριοι, καὶ προσκαλῶ ἐνταῦθα μ'ἐμπιστοσύνην ἐκείνους ἐξ ὑμῶν, οἵτινες δύνανται ν' ἀποφανθῶσιν ἐπὶ τοιούτων ἀντικειμένων. Ἂν ὁ ἄνθρωπος, καλλιεργῶν τὴν ἐπιστήμην, δὲν ἀπέβλεπεν εἰς ἄλλο παρὰ εἰς τὰ ὑλικὰ καὶ πρακτικὰ ἐξαγόμενα τῆς μελέτης του, τὰ θαυμάσια τῆς νεωτέρας βιομηχανίας δὲν ἤθελον ποτὲ μᾶς ἐκπλήξει. Ἡ ἐπιστήμη τότε μόνον παρέχει τὰς ἐφαρμογάς της, ὅταν καλλιεργῆται μὲ πολυχρόνιον ἀφιλοκέρδειαν. Ἂς ἀναφέρωμεν ἓν μόνον παράδειγμα: ἡ θεωρία τοῦ ἠλεκτρισμοῦ δὲν ἤθελεν ἴδει ποτὲ τὸ φῶς, ἂν ἐπερίμενον ὅπως καταγίνωσι περὶ αὐτῆς, νὰ προΐδωσι τὸν νεώτερον τηλέγραφον. Πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ γνωμικὸν τοῦ Ἀριστοτέλους: ἡ ἐπιθυμία

τοῦ εἰδέναι εἶναι στοιχεῖον τοῦ ἀρχικοῦ μας ὀργανισμοῦ. Ὅταν ὑποβάλλωμεν τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας εἰς σκοποὺς ὑποδεεστέρους αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ταπεινοῦμεν ἑαυτοὺς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς γνώσεως εἶναι ἄπειρος, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της. Ἤδη ἐνώπιον τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης ἀνάγκης, ἥτις δὲν ἔχει ὅρια, ἂς ἴδωμεν εἰς ποῖον ἐξαγόμενον φθάνομεν.

Εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο σύμπαν, ἐξηγούμενον διὰ τῆς πείρας, ἑρμηνευόμενον διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ, τὸ ἄπειρον διαφεύγει εἰς τὰς δύο αἰσθήσεις. Ὁπλίσατε τοὺς ὀφθαλμοὺς μὲ τὰ δυνατώτερα τηλεσκόπια, νομίζετε ὅτι ἡ ὅρασίς σας θὰ φθάσῃ τὸ ἄκρον τοῦ σύμπαντος; «Ὅλος ὁ ὁρατὸς κόσμος δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ἢ γραμμὴ ἀδιόρατος, ἐν μέσῳ τοῦ εὐρυχώρου κόλπου τῆς φύσεως.» * Φέρε τὸ ἰσχυρότερον μικροσκόπιον, θὰ ἴδῃς τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ὕλης; Ἡ φαντασία μας ἀποπλανᾶται εἰς τοὺς διαλογισμοὺς τούτους· τὸ ἄπειρον τοῦ μεγέθους καὶ τὸ ἄπειρον τῆς μικρότητος μᾶς διαφεύγουσιν. «Τ' ἄκρα τῆς ἐρεύνης «μας λήγουσιν ὅλα εἰς θάμβος,» κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Μονταινίου. Τί εἶναι ἀφ' ἑτέρου αἱ αἰσθήσεις μας, δι' ὧν ἐρωτῶμεν τὴν φύσιν ταύτην; ἀνοικταὶ τινὲς θυρίδες, ὡς εἰς τὰ τείχη φυλακῆς, αἵτινες δὲν μᾶς ἀφίνουσιν ἴσως νὰ διακρίνωμεν εἰμὴ τὸ ἐλάχιστον μέρος τῶν ἐν αὐτῇ. Δὲν ὑπάρχει φῶς διὰ τὸν τυφλόν.

Κήδεται αὐτοῦ εἰς μάτην τῆς ἡμέρας ὁ ἀστήρ. **

Ἀφαιρέσατε τὴν ἀκοὴν καὶ ὅλη ἡ γοητεία τῶν ἤχων ἐξα-

* Pascal.

** Pour lui l'astre du jour prend des soins superflus.
La Fontaine. *La Mort et le mourant.*

φανίζεται. Καὶ τίς δύναται νὰ εἴπῃ πόσαι αἱ φάσεις τοῦ παντὸς τὰς ὁποίας πάντοτε θ᾽ἀγνοοῦμεν, τῶν ὁποίων μάλιστα εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν τὴν παραμικρὰν ἰδέαν, διότι στερούμεθα τῶν καταλλήλων αἰσθήσεων, διότι εἴμεθα ὡς πρὸς αὐτὰς τυφλοὶ καὶ κωφοί. Παντοῦ ζητήματα, παντοῦ μυστήρια. Τὰ μεγαλήτερα προβλήματα δὲν προκύπτουσιν ἐκ τῶν ὑψηλῶν θεωριῶν τῆς ἐννοίας, ἀλλὰ γεννῶνται ἐκ τῆς ἐκπετάσεως τοῦ ζωϋφίου, τοῦ ἐλαχιστοτέρου χόρτου, ἑκάστου μορίου ἀέρος τὸν ὁποῖον ἀναπνέομεν, ἢ τῆς γῆς τὴν ὁποίαν πατοῦμεν. Ἡ ἐπιστήμη προοδεύει, κάμνει πλουσίας κατακτήσεις, καὶ πολὺ ἐπαίρονται μὲ αὐτήν· ἀλλ᾽ ἀνυπέρβατοι φραγμοὶ τὴν σταματῶσι πανταχόθεν, καὶ ὁ σοφὸς ἐννοῶν πάντοτε καλλίτερα, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γνωρίζει εἶναι μηδὲν ὡς πρὸς τὴν ἀπειρίαν ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀγνοεῖ, παρακινεῖται πολλάκις νὰ ἀνακεφαλαιώσῃ τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐρευνῶν του εἰς τὸ περίφημον ἐκεῖνο λόγιον «Ἓν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα.»

Οὕτως ἔχει περὶ τῆς φύσεως, τοῦ ὁρατοῦ τούτου κόσμου, ὅστις φαίνεται ὅτι παρεδόθη εἰδικώτερον εἰς τὰς ἀνερευνήσεις μας. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ζητημάτων τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνώτερα τῆς πείρας: ἤτοι περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους τῶν πραγμάτων, περὶ τῶν μυστηρίων τοῦ πνευματικοῦ ὄντος; Ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ βολιδοσκοπήσωμεν τὰ προβλήματα τῆς σειρᾶς ταύτης, ὑπαγορεύεται καθόσον ἀφορᾷ τὴν ζωὴν ταύτην καὶ δὲν φαίνεται ὅτι τὰ προβλήματα τόσῳ μᾶλλον μᾶς συγκινοῦσιν, ὅσῳ ἡ λύσις των ἀποβαίνει ἀδιάφορος διὰ τὰ παρόντα συμφέροντά μας; ἡ ἐπιθυμία νὰ διαλύσωμεν τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον περικαλύπτει φυσικῷ τῷ λόγῳ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς ὑπάρξεώς μας, εἶναι τάχα ἐπίπλαστος

ἀνάγκη, γεννηθεῖσα ἐκ τῆς ἀσκήσεως τῆς διανοίας, ἥτις τεθεῖσα ἅπαξ εἰς κίνησιν, ὑπερπηδᾷ τὸ πραγματικὸν αὐτῆς ἀντικείμενον καὶ ὁρμᾷ εἰς τὸ κενόν; ἡ ἀνωτέρα περιέργεια δὲν εἶναι εἰμὴ παράλογος λεπτότης τοῦ πνεύματος; Κύριοι, τὰ πρῶτα ζητήματα, ἅτινα ἀνεκίνησεν ἡ ἀνθρωπότης, εἶναι τὰ ζητήματα τῆς σειρᾶς ταύτης. Ἄς τὸ εἴπωμεν, καὶ ἄς τὸ εἴπωμεν πρὸς τιμὴν τοῦ ἡμετέρου γένους: ὅταν καμμία λέξις τῆς φυσικῆς δὲν ἦτο γνωστὴ, ὅταν δὲν ὑπῆρχε χημία, οἱ σοφοὶ συνηρωτῶντο ἤδη, ποία εἶναι ἡ ἀρχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ ποῖον τὸ ἔσχατον τέλος τοῦ παντός. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων χρόνων· καὶ ἡ ἱστορία αὕτη τῆς νεογενοῦς ἀνθρωπότητος ἀναφαίνεται μεταξὺ ἡμῶν. Ἀκροάσθητε τὰ ζητήματα τῶν νηπίων· εἶναι ἀφελῆ, ἀλλ' ἐνίοτε ἡ ἀφέλεια αὕτη καταντᾷ ὑψηλή. Δὲν ἠκούσατε ποτὲ ἐν τῷ μικρῷ κύκλῳ τοῦ νηπιώδους συλλογισμοῦ των νὰ ἠχήσῃ αἴφνης ἓν διατί, ἐξ ἐκείνων ἅτινα φθάνουσι καὶ ὑπερβαίνουσιν ὅλην μας τὴν μεταφυσικήν.

Ἐγεννήθημεν ἵνα μανθάνωμεν. Θέλομεν τὸ τέλειον φῶς καὶ πανταχόθεν προσκρούομεν εἰς μυστήρια, καὶ ἀφ' ὅλα τὰ μέρη βλέπομεν «δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» * ὡς ἔλεγε πρὸ δεκαοκτὼ αἰώνων Παῦλος ὁ Ταρσεύς. Ἡ δυσαναλογία μεταξὺ τῆς ὁρμῆς τῆς διανοίας μας καὶ τῶν ἐξαγομένων, ἅτινα δύναται νὰ ἐπιτύχῃ, εἶναι γεγονὸς τόσῳ προφανὲς, ὥστε ἀδύνατον νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν. Τί πρέπει λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν; Θὰ συμπεράνωμεν μετά τινος ἀρχαίου ** ὅτι «ἡ φύσις τοῦ «ἀνθρώπου εἶναι ψεῦδος, διότι συνενοῖ τὴν μεγαλητέραν πτω-

* 1 Κορ. ιγ'. 12.

** Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος,

«χίαν μὲ τὴν μεγαλητέραν ὑπεροψίαν;» Θὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ βλέμμα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον στρέφεται πρὸς τὸ φῶς, δὲν εἶναι εἰμὴ νοσηρὰ ζάλη; ἢ θὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ψυχή μας ἔχει τὸ προαίσθημα τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ της καὶ ἂν τὸ ἀμυδρὸν φῶς μεμιγμένον μὲ σκότος δὲν μᾶς ἀρκεῖ, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐπλάσθημεν διὰ τὸ τέλειον φῶς; Ἰδοὺ πάλιν τὸ ζήτημά μας. Ἡ σκέψις καὶ ἡ ἐπιστήμη τὸ ἀνακινοῦσιν καθὼς ἡ τέχνη καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ ἰδανικοῦ.

Ζητοῦμεν τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀληθές· ζητοῦμεν ἐπίσης τὸ ἀγαθόν. Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην ἔποψιν τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ προτείνεται πανταχόθεν. Θηρεύομεν τὴν ἁγιότητα, καὶ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν ὡς προχωροῦντας πλέον εἰς τὸν δρόμον ὅστις φέρει πρὸς αὐτὴν, παραπονοῦνται πρῶτοι διὰ τὸ διάστημα τὸ ὁποῖον τοὺς χωρίζει ἐκ τοῦ τέλους. Ἡ προσπάθεια αὕτη εἶναι φαντασιώδης; ζητοῦμεν ἠθικὸν ἀγαθὸν τὸ ὁποῖον ἀδυνατοῦμεν νὰ φθάσωμεν ἐντελῶς· θὰ συμπεράνωμεν ἆράγε ὅτι ἡ ἔρευνα εἶναι ματαία καὶ πρέπει νὰ τὴν παραιτήσωμεν; Θὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἔρευνα εἶναι νόμιμος καὶ ὅτι ὁ σκοπός της εἶναι ἐπέκεινα τῆς ζωῆς; Δὲν ἐπιμένω ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης· τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἀπέραντον· ὁ καιρὸς μᾶς βιάζει· πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν, καὶ ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω τὸν νοῦν σας εἰς κοινὰς πρὸ πάντων θεωρίας, κοινὰς ὡς τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ ἠθικὴ, ὡς λέγουσι συνήθως, ἀπαιτεῖ κῦρος. «Ἔσο «ἀγαθὸς καὶ θὰ ἦσαι εὐτυχὴς,» λέγει ἡ ἐνδόμυχος φωνή. Ἡ δικαιοσύνη ἀποφαίνεται, ὅτι ἐν τῇ συνήθει καταστάσει, ἡ εὐτυχία τοῦ ἀτόμου πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος μὲ τὸ ἐν αὐτῷ ἀγαθόν. Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη αὕτη ὑπάρχει παρ' ἡμῖν; Τὰ πα-

ράπονα, ἅτινα ἕνεκα τούτου ἐγείρονται πανταχόθεν, μᾶς κωφαίνουσιν. Ναὶ! τὸ γνωρίζομεν καλῶς: αἱ ἀπολαύσεις τοῦ κόσμου τούτου δὲν διανέμονται, τηρουμένων αὐστηρῶς τῶν αἰωνίων νόμων τῆς ἠθικῆς. Ὁ πλοῦτος, ἡ ἐπιῤῥοή, ἡ ἐξουσία, δὲν συνδέονται, δι' ἀδιαῤῥήκτου δεσμοῦ, μὲ τὴν χρηστότητα, μὲ τὴν ἀλήθειαν, μὲ τὴν ἀφοσίωσιν. Ἀλλ' ἂς μὴ προσέξωμεν εἰς τὴν κατωτέραν ταύτην ἔποψιν. Λέγεται ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἀμοιβαὶ διὰ τὰς φανερὰς ταύτας ἀδικίας τῆς τύχης, καὶ αἱ ἀμοιβαί αὗται ἀρκοῦσιν. Ἡ ἀρετὴ δὲν συνεπιφέρει τὴν ἀνταμοιβήν της καὶ ἡ κακία τὴν τιμωρίαν της; Κύριοι, τ' ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου δὲν εἶναι ἡ εὐδαιμονία· τ' ἀγαθὰ εἶναι μηδὲν ὡς πρὸς τὴν συνείδησιν, καὶ, ἵνα εὐτυχῇ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, δὲν ἀρνοῦμαι, ὅτι τὸ ἀσφαλέστερον μέσον εἶναι ἀναμφιβόλως νὰ βαδίζῃ τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλ' αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀμοιβαὶ, καὶ ἂν ἦσαν πραγματικαὶ, δύνανται ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των νὰ ἐξαλείψωσι τὸ ζήτημα τοῦ μέλλοντος;

Οἱ ἠθικολόγοι ὡμίλησαν πολὺ περὶ τῶν ἡδονῶν τῆς ἀγαθῆς συνειδήσεως: παρεγνώρισαν ὑπὲρ τὸ δέον τὰ πάθη της — τὰ πάθη, ἐννοῶ, εὐθείας συνειδήσεως. Τὸ καθῆκον εἶναι ἀπαιτητικὸς κύριος. Ἡ συνείδησις καθίσταται λεπτοτέρα ὅσον ἐξαγνίζεται: ὅ,τι ἐφαίνετο πρότερον θεμιτὸν, δὲν φαίνεται πλέον: ἰδοὺ ὁ ἔλεγχος, φαντασιώδης μὲν διὰ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ στενοχωρῶν ἐκεῖνον, ὅστις τὸν αἰσθάνεται. Ὁ ὁδοιπόρος κοπιάζει ἀναβαίνων τὸ βουνὸν καὶ ὅσῳ προχωρεῖ, τόσον ἡ κορυφή του φαίνεται ἀπομακρυνομένη καὶ προκαλοῦσα αὐτὸν νὰ πλησιάσῃ. Ὁποῖαι πηγαὶ ὀδυνῶν! ἀναμφιβόλως ὀδυνῶν ἁγίων, χιλιάκις δὲ προτιμοτέρων τῶν ἡδονῶν τῆς ζωῆς;

ἀλλ' ὅμως ὀδυνῶν. Τὸ καθῆκον ἀπομεμονωμένον, χωρὶς ἐξήγησιν, χωρὶς ἐλπίδα, χωρὶς μέλλον, τὸ καθῆκον εἶναι εὐγενὴς κύριος· ἀλλὰ κύριος τοῦ ὁποίου ὁ ζυγὸς εἶναι σκληρὸς καὶ τὸ φορτίον βαρύ.

Λαλοῦσι περὶ τοῦ τρόμου τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως, καὶ ἀποβλέπουσι προπάντων εἴς τινα φοβερὰ παραδείγματα, ὅπου ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἐγκλήματος ἀκολουθεῖ τὸν ἔνοχον ὡς ἡ σκιά του, δηλητηριάζει τὰς ἡμέρας του καὶ ταράττει τὸν ὕπνον τῆς νυκτός του. Ναὶ, ἡ συνείδησις λαλεῖ, ἀλλὰ καὶ σιγᾷ ὡσαύτως καὶ λησμονεῖται ὑπὲρ τὸ δέον ἡ σιγή της. Ἡ ἐνδόμυχος φωνὴ εἶναι ὑπερήφανος· περιφρονουμένη ἀποχωρεῖ. Ἡ συνείδησις σκληρύνεται, ἡ ἠθικὴ ὕπαρξις ἐκπίπτει ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἡ νὺξ πλησιάζει. Ὁ ἥλιος ἐκλείπει, ἀνάπτομεν κηρία· δὲν ὑπάρχει πλέον χαρὰ, ζητοῦμεν τὴν ἡδονήν. Ἐκλάμψεις τινὲς ἀναμφιβόλως γίνονται εἰς ταῦτα τὰ σκότη, ἡ συνείδησις ἐξυπνᾷ ἴσως ἐν αἰφνιδίῳ ἀγωνίᾳ· ἀλλ' ἐντούτοις πόσαι εὔκολοι συνειδήσεις συγχωροῦσι, κατ' ἐξαίρεσιν παντὸς κανόνος καὶ παντὸς ἀγαθοῦ, τρόπον τοῦ ζῆν ἀνεκτὸν ἐπὶ τέλους: ἡ φοβερὰ αὕτη δύναμις μᾶς ἐδόθη.

Σταθμίσατε ταῦτα τὰ γεγονότα. Ἴδατε ἀφ' ἑνὸς τὰς βασάνους τῶν εὐαισθήτων συνειδήσεων, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰς νεκρὰς ἐκείνας συνειδήσεις, αἵτινες ἀνεπαύθησαν· τὰς ψυχὰς ἐκείνας αἵτινες ὑπνώττουσιν ἐν τῷ κακῷ. Τί θὰ εἴπωμεν; ὅτι δὲν ὑπάρχει δικαιοσύνη ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι ποτὲ δὲν θὰ ὑπάρξῃ; Ἡ δίψα τῆς ἁγιότητος δὲν θὰ σβεσθῇ ποτέ; Αἱ ὑπνώττουσαι ψυχαὶ οὐδέποτε θὰ ἐξεγερθῶσιν; Σκεφθῆτε, τὸ ζήτημα τοῦ μέλλοντος δὲν εἶναι ἄξιον νὰ τεθῇ ὑπὸ σοβαρὰν σκέψιν;

Ὀφείλομεν προστούτοις νὰ ὑποδείξωμεν μίαν δυσκολίαν

ἥτις παρουσιάζεται μὲν πολὺ σπανίως, ἀλλ' ὅμως ἀπαντᾶται. Δὲν ὑπάρχει, λέγουσι, δικαιοσύνη, καθὼς τὴν ἐννοεῖτε. Ἀλλ' ἔχετε ἄδικον θέτοντες οὕτω πως τὸ ζήτημα. Ἡ ἠθικὴ δὲν ἔχει χρείαν κυρώσεως. Ἀρκεῖ νὰ ἦσθε ἐν τῇ τάξει· ἡ ἐπιθυμία σας νὰ εὕρῆτε τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἶναι οὐσιωδῶς ἀπόκρυφος ἐγωϊσμός. Πρέπει ν' ἀγαπῶμεν τὸ καλὸν διὰ τὸ καλόν, χωρὶς ἄλλην σκέψιν· ἡ ἀρετὴ καθ' ἑαυτὴν ἀρκεῖ καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἑτέρου τινὸς μέλλοντος σκοποῦ.

Δυσκόλως ἀπαντῶμεν ἀντίῤῥησιν τιμῶσαν περισσότερον τοὺς προτείνοντας αὐτὴν σοβαρῶς. Ἄς ἀποκριθῶμεν ἐν βραχυλογίᾳ. Ὄχι, ὁ ἐγωϊσμὸς δὲν μὲ κάμνει ν' ἀποφανθῶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐπιθυμῶ βεβαίως δι' ἐμαυτὸν τὴν εὐδαιμονίαν καὶ δὲν εἶμαι ἐλεύθερος νὰ μεταβάλλω τὴν φύσιν μου, ἥτις μὲ κάμνει νὰ τὴν ἐπιθυμῶ ἐξάπαντος· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν κρίνω ἐνταῦθα περὶ τῆς προσωπικότητός μου, ἐκφράζομαι διὰ τοὺς ἄλλους ὡς δι' ἐμαυτόν. Ἐκεῖ ὅπου χωρίζονται ἡ εὐδαιμονία καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ ὅλως ἀδιάφορος ἂν ἤμην εἰς τὸ ζήτημα, ἡ ἐνδόμυχος φωνὴ ἐγείρεται καὶ μὲ φωνάζει : ἐδῶ ὑπάρχει ἀταξία, καὶ ἡ ἀταξία αὕτη πρέπει νὰ διορθωθῇ. Ἀφ' ἑτέρου, Κύριοι, φοβοῦμαι τὰ ὕψη ταῦτα τῆς ἀρετῆς, ὅπου ἡ ἀρετὴ δὲν στηρίζεται εἰμὴ εἰς ἑαυτήν. Ἂν ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας εἶναι στοιχεῖον ἀρχικὸν καὶ θεμελιῶδες τῆς ἡμετέρας φύσεως (καὶ τίς δύναται νὰ τὸ ἀρνηθῇ;) φοβοῦμαι μήπως, στερουμένη ἐλπίδος, ἤθελε στραφῇ βιαίως εἰς τὰς ὀλιγώτερον εὐγενεῖς εὐχαριστήσεις τῆς ζωῆς, καὶ ἀπὸ τὰ ὕψη τῆς ἀπολύτου ἀφιλοκερδείας ἐμπέσῃ ποτὲ εἰς τὸν βόρβορον τῆς ἡδυπαθείας. «Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Πασχάλ,

«δὲν εἶναι οὔτε ἄγγελος οὔτε κτῆνος, καὶ κατὰ δυστυχίαν «ἐκεῖνος, ὅστις θέλει νὰ γίνῃ ἄγγελος, γίνεται κτῆνος.»

Ἂς θεωρήσωμεν ἤδη καθ' ἑαυτὴν τὴν ἀνάγκην ταύτην τῆς εὐδαιμονίας, τὴν ὁποίαν ἐθέσαμεν εἰς σχέσιν μὲ τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης. Εὑρίσκονται ἄνθρωποι ἀρνούμενοι τὸ καθῆκον· οὐδεὶς, καθόσον γνωρίζω, ἠρνήθη τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἤμεθα εὐδαίμονες. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη λοιπὸν ὡρίσθη καθόσον ἀφορᾷ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου; Τὸ ζήτημά μας πάντοτε ἀναφύεται. Ἡ παροῦσα ζωὴ ἔχει τὰς εὐχαριστήσεις της, καὶ πολὺ συχνὰ σφάλλομεν διττῶς πρὸς αὐτήν: διὰ τυφλῆς ἀφοσιώσεως καὶ ἐνόχου ἀχαριστίας. Ὑπάρχουσιν εὐχαριστήσεις εἰς τὴν φύσιν· ὑπάρχουσι τοιαῦται ἐν τῇ οἰκιακῇ ἑστίᾳ· ὑπάρχουσιν ἐν τῇ δραστηριότητι περιστεφομένῃ διὰ τῆς ἐπιτυχίας· εὐχαριστήσεις νόμιμαι, ἁγναὶ εὐχαριστήσεις· καὶ ὅμως τὸ αἴσθημα τῆς ζωῆς εἶναι πραγματικῶς λυπηρόν. Ἠδυνάμην ἐνταῦθα νὰ σᾶς ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τὸν ῥωμαῖον ἐκεῖνον αὐτοκράτορα, ὅστις ἀφοῦ περιῆλθεν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς μεγαλητέρας δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισέ ποτε ὁ κόσμος, ἐτελεύτα προφέρων τὰς λέξεις ταύτας: «Ἤμην τὸ πᾶν, καὶ εἶδον ὅτι τὸ πᾶν εἶναι μηδέν.» Ἠδυνάμην προστούτοις ν' ἀναφέρω καὶ τοὺς ἐπίσης βασιλικοὺς ἐκείνους λόγους: «Ματαιότης ματαιοτήτων!» ἠδυνάμην ν' ἀναδιφήσω τὰ χρονικὰ τῆς φιλολογίας, καὶ νὰ σᾶς δείξω ποιητὰς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἤθελον νὰ ψάλλωσιν εἰμὴ τὰς ἀνοήτους εὐχαριστήσεις, καὶ τὰς θορυβώδεις ἡδονὰς· ν' ἀναμιγνύωσιν οἱ ἴδιοι συχνὰ μελαγχολικὰ ἐλεγεῖα εἰς τὰ τραγούδια τῆς ἐνόχου ἢ κούφου εὐθυμίας των. Γνωρίζετε τὸν ᾀσματογράφον ἐκεῖνον ὅστις ἀναχωρεῖ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς εὐδαιμονίας ὑπὸ τὴν ὁδη-

γίαν τῆς ἐλπίδος. Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐνώπιόν μας, ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου ἡμεῖς δὲν εἴμεθα· εἶναι εἰς τὴν ἐξοχήν; ἀκολούθως εἰς τὴν πόλιν· εἶναι εἰς τὴν Ἀσίαν, εἶναι εἰς τὴν Ἀφρικήν· πάντοτε ἀπομακρύνεται· τέλος πάντων ποῦ εἶναι;

Τὴν βλέπεις ἐκεῖ εἰς τὰ σύννεφα κάτω.
Ἐκεῖ, ἐκεῖ κάτω αὐτῆς εἶν' ὁ δόμος.
Φεῦ! λέγει, καμὼν καὶ ἐν γήρᾳ ἐσχάτῳ
Ὁ ἄνθρωπος, μάτην ὁ τόσος μου δρόμος!
Ἐκεῖ πρὸς τὰ σύννεφα, τέκνα, ἀτρόμως
Ὁρμᾶτε, ὁρμᾶτε — ἂς ἦν' ἀπωτάτω,
Νὰ εὕρητε ταύτην ἐκεῖ, ἐκεῖ κάτω. *

Θέλει τις νὰ στεφθῇ μὲ ῥόδα, θέλει νὰ τραγουδῇ καὶ νὰ γελᾷ, θέλει νὰ συνάζῃ εὐχερῶς τ' ἄνθη τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἡ μελαγχολία ἀνέρχεται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδίας, ὅπου ῥιζοβολεῖ. Ἡ ποίησις δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως στεναγμός, ἀλλ' ἤθελεν εἶσθαι μικρὰ καὶ πτωχὴ ἡ λύρα τοῦ ποιητοῦ ἂν δὲν ἀντήχει ἐπ' αὐτῆς συχνὰ ἡ χορδὴ τῆς μελαγχολίας.

Ἂς ἀφήσωμεν, ἂν θέλητε, τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ποιητάς, τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς ᾀσματογράφους. Ἂς ζητήσωμεν σταθερωτέραν κρίσιν περὶ τοῦ προορισμοῦ μας. Ἂς ἀκούσωμεν ἄνδρα ἐμβριθῆ διακρινόμενον ἐπὶ τῇ σοβαρᾷ ἐκείνῃ καλῇ πίστει, ἥτις εἶναι ἡ ἀρετὴ τῶν φιλοσόφων:

* Le vois-tu bien, là bas, là-bas,
Là-bas, là-bas, dans ces nuages;
Ah! dit l'homme enfin vieux et las,
C'est trop d'inutiles voyages.
Enfants, courez vers ces nuages,
Courez, courez; doublez le pas,
Pour le trouver là-bas, là-bas.....

Beranger, *Le Bonheur*

«Ἀπ' ἀρχῆς τῆς ζωῆς, ἡ φύσις μας ἐξεγειρομένη, μὲ «ὅλας αὐτῆς τὰς ἀνάγκας καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις, συναντᾷ «κόσμον, ὅστις φαίνεται προσφέρων ἀπεριόριστον πεδίον εἰς «τὴν ἱκανοποίησιν τῶν πρώτων καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν «ἑτέρων. Θεωροῦσα τὸν κόσμον τοῦτον, ὅστις φαίνεται περι«έχων δι' αὐτὴν τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ φύσις μας ὁρμᾷ, πλήρης «ἐλπίδων καὶ φαντασιῶν. Ἀλλ' ἔγκειται εἰς τὸν ἀνθρώπινον «βίον ἡ ματαίωσις ὅλων τῶν ἐλπίδων, ἡ διασκέδασις ὅλων «τούτων τῶν φαντασιῶν. Διαρκούσης τῆς νεότητός μας, ἡ «δυστυχία μᾶς διεγείρει μᾶλλον ἔκπληξιν ἢ φόβον, μᾶς φαί«νεται ὅτι τὰ συμβαίνοντα ἡμῖν εἶναι ἀνωμαλία καὶ ἡ ἐμπι«στοσύνη μας δὲν κλονίζεται. Ἡ ἀνωμαλία αὕτη ὅσῳ καὶ «ἂν ἐπαναλαμβάνηται δὲν μᾶς ἐκβάλλει τῆς ἀπάτης. Ἀλλ' «ἐπὶ τέλους εἴτε μεγάλη τις συμφορὰ ἐπερχομένη ἡμῖν, ἀνοί«γει αἴφνης τοὺς ὀφθαλμούς μας, εἴτε προϊόντος τοῦ βίου «ὑπερισχύει ἡ ἐπὶ μακρὸν παραταθεῖσα πεῖρα, μᾶς ἐμφανίζεται «ἡ λυπηρὰ ἀλήθεια· τότε ἐκλείπουσιν αἱ ἐλπίδες, αἵτινες μᾶς «ἐμετρίαζον τὴν δυστυχίαν· τότε τὰς διαδέχεται ἡ πικρὰ ἐκεί«νη ἀγανάκτησις, ἥτις τὴν καθιστᾷ δεινοτέραν· τότε ἐκ τοῦ «βάθους τῆς καρδίας μας, ἀγωνιώσης ὀδυνηρῶς, ἐκ τοῦ μυ«χοῦ τοῦ λογικοῦ μας, προσκρούσαντος εἰς τὰς ἐνδοτάτας «αὐτοῦ πεποιθήσεις, ἀναφύεται ἀφεύκτως τὸ μελαγχολικὸν «τοῦτο ζήτημα: Διατί λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐν τῷ «κόσμῳ τούτῳ; Καὶ μὴ πιστεύσετε, Κύριοι, ὅτι αἱ ἀθλιότη«τες τῆς ζωῆς ἔχουσιν μόναι τὸ προτέρημα νὰ στρέφωσι τὸ «πνεῦμα μας πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐκ «τῶν εὐτυχημάτων καθὼς καὶ ἐκ τῶν δυστυχημάτων μας, διό«τι ἡ φύσις μας δὲν ἀπατᾶται ὀλιγώτερον εἰς ταῦτα ἢ εἰς ἐκεῖ-

«να. Κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἐπιθυ-«μιῶν μας ἔχομεν τὴν πρόληψιν, ἢ κάλλιον εἰπεῖν τὴν εὐήθει-«αν νὰ νομίζωμεν ἑαυτοὺς εὐδαίμονας· ἀλλ' ἂν ἡ εὐδαιμονία «αὕτη διαρκῇ μαραίνονται ταχέως τὰ πρῶτα θέλγητρά της· «καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐνομίζετε, ὅτι αἰσθάνεσθε τελείαν εὐχαρίστησιν, «δὲν δοκιμάζετε πλέον ἢ ὀλιγοτέραν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν «διαδέχεται εὐχαρίστησις ἀκόμη ὀλιγωτέρα, ἥτις ἐξαντλεῖται «ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἕως οὗ τέλος πάντων ἀποσβεσθῇ ἐν τῷ «κόρῳ καὶ τῇ ἀηδίᾳ. Τοιαύτη ἡ ἀναπόφευκτος λύσις πάσης «ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας· τοιοῦτος ὁ νόμος τοῦ πεπρωμένου, «τὸν ὁποῖον οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ὑπεκφύγῃ. Ἐὰν «εἰς τὴν στιγμὴν τοῦ θριάμβου πάθους τινὸς ἔχητε τὴν κα-«λὴν τύχην νὰ κυριευθῆτε ἔκ τινος ἄλλου, τότε ἁρπαζό-«μενοι ἐκ τοῦ νέου τούτου πάθους, ἀποφεύγετε, ἀληθινὰ, τὴν «λύσιν τῆς γοητείας τοῦ πρώτου· καὶ τοιουτοτρόπως ἐν τῇ «ταραχῇ τῶν παθῶν δύνασθε νὰ ζήσητε πολὺν καιρὸν μὲ τὴν «εὐδαιμονίαν τοῦ κόσμου τούτου, προτοῦ νὰ γνωρίσητε τὴν «ματαιότητά της. Ἀλλ' ἡ ζάλη αὕτη δὲν δύναται νὰ διαρ-«κέσῃ διαπαντός· ἔρχεται ὥρα, ὅτε ἡ σφοδρὰ αὕτη ἀστασία «εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τῆς εὐδαιμονίας, ἥτις γεννᾶται ἐκ τῆς ποι-«κιλίας καὶ τοῦ ἀορίστου τῶν ἐπιθυμιῶν μας, ἐμμένει τέλος «πάντων, ὅπου ἡ φύσις μας, συνάγουσα οὕτως εἰπεῖν καὶ συγ-«κεντροῦσα εἰς ἓν μόνον πάθος ὅλην τὴν ἐν αὐτῇ ἀνάγκην «τῆς εὐδαιμονίας, βλέπει τὴν εὐδαιμονίαν ταύτην, τὴν ἀγα-«πᾷ, τὴν ἐπιθυμεῖ εἰς τοῦτο μόνον τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θη-«ρεύει μ' ὅλας αὐτῆς τὰς δυνάμεις. Τότε οἱονδήποτε καὶ ἂν «ἦναι αὐτὸ τὸ πάθος, τότε φθάνει ἀφεύκτως ἡ πικρὰ πεῖρα «τὴν ὁποίαν τὸ πεπρωμένον εἶχεν ἀναβάλει· διότι ἅμα ἐπι-

«τευχθῇ ἡ τόσῳ θερμῶς, τόσῳ ἀποκλειστικῶς ποθουμένη εὐ-«δαιμονία αὕτη, ἐκπτοεῖ τὴν ψυχὴν διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς αὐτῆς· «ματαίως φθείρεται ζητοῦσα ἐν αὐτῇ ὅ,τι ὠνειρεύετο· αὕτη «μάλιστα ἡ ἀναζήτησις τὴν μαραίνει καὶ τὴν χλωμαίνει: δὲν «εἶναι πλέον ὅ,τι ἐφαίνετο, ὅ,τι ὑπέσχετο δὲν τὸ ἐκπληροῖ· «ὅλη ἡ εὐδαιμονία, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἡ ζωὴ, ἐπῆλ-«θε, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας δὲν ἀπεσβέσθη. Ἡ εὐ-«δαιμονία εἶναι λοιπὸν σκιὰ, ἡ ζωὴ ἀπάτη, αἱ ἐπιθυμίαι μας «δελεαστικὴ παγίς. Τίποτε δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν εἰς «παρομοίαν ἀπόδειξιν· εἶναι πλέον ἀναντίῤῥητος καὶ ἀπὸ τὴν «τῆς δυστυχίας αὐτῆς· διότι ἐν τῇ δυστυχίᾳ δύνασθε ἀκόμη «ν' ἀπατηθῆτε· καὶ μεμφόμενοι τὴν κακήν σας τύχην ν' ἀθω-«ώσητε τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἐνῷ ἐνταῦθα αὐτὴ ἡ ἰδία «φύσις τῶν πραγμάτων ἐλέγχεται ὡς πονηρά: ἡ ἀνθρωπίνη «καρδία ἐνώπιον ὅλων τῶν εὐτυχιῶν τῆς ζωῆς δὲν εἶναι εὐ-«χαριστημένη. Οὕτω ἡ μελαγχολικὴ αὕτη περίσκεψις, ἥτις «ὑψόνει τὸν τέλειον ἄνδρα εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ προορισμοῦ του, «ἥτις τὸν κάμνει ν' ἀνησυχῇ καὶ νὰ ἐρωτᾷ ἑαυτὸν τί εἶναι ὁ «προορισμὸς οὗτος, γεννᾶται συνηθέστερον ἀκόμη ἐκ τῆς πεί-«ρας τῶν εὐτυχιῶν τῆς ζωῆς παρὰ ἐκ τῆς τῶν ἀθλιοτήτων «αὐτῆς.» *

Τοιαύτη ἡ φωνὴ τῶν προσωπικῶν ἀποπλανήσεων, ἐξαγομένου τῆς πείρας. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ μας θλίψεις εὐγενέστεραι τῆς ἀθυμίας, ἥτις γεννᾶται ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν ἐγωϊστικῶν μας ἐπιθυμιῶν. Δὲν εἴμεθα μόνοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ δεν εἴμεθα ὅλοι ὡς τὸν Σγαναρέλλον τοῦ Μολλιέρου, ὅστις ἀφοῦ ἔπιε καὶ ἔφαγε καλῶς ἤθελε νὰ ἦναι

* Jouffroy. *Mélanges philosophiques*, pages 399 à 403.

κατάκοροι ὅλοι ἐν τῇ οἰκίᾳ του. * Ὑπάρχουσι ψυχαί, ζῶσαι ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων, πάσχουσαι ἐκ τῶν ὀδυνῶν των καὶ βάλλουσαι εἰς πρᾶξιν τὴν ὡραίαν ἐκείνην ἰδέαν τοῦ ῥωμαίου ποιητοῦ. ** «Εἶμαι ἄνθρωπος καὶ τίποτε ἀνθρώπινον δὲν δύ-«ναται νὰ ἦναι δι' ἐμὲ ξένον.» Κατὰ τὴν ἰδίαν ταύτην ὥραν, ἐνῷ συνήλθομεν ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τῆς αἰθούσης ταύτης, συμβαίνουσι, πλησίον καὶ μακράν, ἐπὶ τῆς ὑφηλίου, χιλιάδες καὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων στυγεραὶ πράξεις καὶ σκηναὶ βαθυτάτης λύπης. Γνωρίζετε,, καθ' ἣν στιγμὴν ὁμιλῶ, πόσοι ὑπάρχουσιν ἀγωνιῶντες ἀσθενεῖς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, πόσοι νέες βασανιζόμενοι ὑπὸ ἀνησυχιῶν χειροτέρων τῆς ἀσθενείας, καρδίαι πληγωμέναι εἰς ὅ,τι φίλτερον εἶχον, ἀπατηθεῖσαι εἰς τὰς νομιμωτέρας των ἐλπίδας; Καὶ τί ἀκούομεν ἀπὸ μακράν; ὅ,τι περιέχουσι τὰ πενθηρότερα διηγήματα τῆς ἱστορίας πραγματοποιοῦνται βεβαίως, τὴν στιγμὴν ταύτην, εἰς κανὲν μέρος τῆς γῆς. Ἐν τῇ ὑπερηφάνῳ ἐκείνῃ διὰ τὴν ἐλευθερίαν της Ἀμερικῇ, *** τὰ τέκνα ἀποχωρίζονται τῆς μητρός των καὶ πωλοῦνται ἐκ διαλειμμάτων, ὅταν δὲν εὑρίσκωσι νὰ πωλήσωσιν ὁλικῶς τὴν μητέρα καὶ τὰ τέκνα· εἰς τὰς ἐργατικὰς πόλεις τοῦ παλαιοῦ μας κόσμου, ὁλόκληροι οἰκογένειαι εἶναι καταδεδικασμέναι εἰς ἐπίπονον ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξαρκεῖ πάντοτε νὰ τὰς διασώσῃ ἀπὸ τὴν πεῖναν, τὴν μητέρα ταύτην τῆς ἀδημονίας καὶ σύμβουλον τοῦ ἐγκλήματος. Ἀλλοῦ, εἰς τ' ἀπώτερα μέρη τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, σκη-

* Le Médecin malgré lui.

** Terence.

*** Ταῦτα ἐῤῥέθησαν τὸν Νοέμβριον τοῦ 1859 καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ δεινά, ἅτινα ἕνεκα τῆς δουλείας ἐπέπεσον σήμερον εἰς τὴν Ἀμερικήν, προέβλεπεν ἡ δικαιοσύνη καὶ ἐφοβεῖτο ἡ ἀγάπη.

ναὶ πολέμου, σφαγῆς, καὶ φρίκης, αἵτινες μολονότι θαυμασίως ἐμετριάσθησαν ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ, τρομάζουσιν ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν τὰς εὐδαιμονεστέρας ἡμῶν χώρας, ἐκεῖσε δὲ εἶναι εἰσέτι ἡ συνήθης κοινωνικὴ κατάστασις ἀπείρων λαῶν. Ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσιν ὦτα ἀκούοντα τὸν στεναγμὸν τοῦτον τῶν πλασμάτων. Ὑπάρχουσι ψυχαὶ συμπάσχουσαι καὶ ἐν μέσῳ τῶν πλέον εὐτυχῶν ἀτομικῶν περιστάσεων. Ὑπάρχουσι καρδίαι ἀρκετὰ εὐγενεῖς ἵνα λυπῶνται καιρίως, καθόσον συγχωρεῖ ἡ ἀδυναμία τῆς φύσεως, διὰ τὰς πληγὰς τῶν ὁμοίων των. Ἐννοήσατε ταῦτα καλῶς: δὲν ὑπάρχει εὐδαιμονία διὰ τὸν ἐγωϊστήν, καὶ χωρὶς ἓν βλέμμα ἐλπίδος πέραν τοῦ κόσμου τούτου, ἔτι ὀλιγότερον ὑπάρχει διὰ τὴν ἀφωσιωμένην καρδίαν. Καὶ ἐν τοσούτῳ ἡμεῖς θέλομεν τὴν εὐδαιμονίαν. Δὲν εἶναι ἄραγε εἰμὴ πλάσμα τῆς φαντασίας; Ἄνθος τῆς ἐαρινῆς ἡλικίας, τὸ ὁποῖον ἡ μεσημβρία τῆς ζωῆς πρέπει διαπαντὸς νὰ μαράνῃ; Τί σημαίνει ἡ πάθησις αὕτη, ἥτις μᾶς ἀκολουθεῖ, μᾶς κυριεύει μυριοτρόπως, καὶ παρουσιάζει τόσῳ σκληρὰν ἀντίθεσιν μὲ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς μας; Ἂν δὲν προωρίσθημεν διὰ τὴν εὐδαιμονίαν, διατὶ αἱ ἐκλάμψεις αὗται τῆς χαρᾶς, αἵτινες διέρχονται τῆς ὑπάρξεως μας; Τί φανερόνουσιν αἱ ἀκτῖνες αὗται, αἵτινες μέλλουσι νὰ χαθῶσιν εἰς τὰ σκότη; Δὲν ὑπάρχει τόπος διαμονῆς ὅπου ἡ χαρὰ μᾶς περιμένει — ἡ χαρὰ ἵνα μᾶς παρηγορήσῃ ἐκ τῆς ἀθυμίας τῶν δεινῶν μας καὶ ἐκ τῆς ἀπάτης τῶν ἡδονῶν μας;

Τὸ ζήτημά μας παρουσιάζεται παντοῦ. Παρ' ὑμῖν, αἱ πηγαὶ τοῦ θανάτου καὶ τὸ ἀσταθὲς παντὸς πράγματος. Ἐν ὑμῖν, αἱ δυνάμεις σας, αἱ ἐπιθυμίαι σας, ὁλόκληρος ἡ φύσις σας, τὰ

πάντα ἀνακινοῦσι τὸ πρόβλημα τοῦτο: ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου τελειοῦται εἰς τοῦτον τὸν κόσμον;

Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἡ κουφότης τὸ λησμονεῖ, ἡ ἀδιαφορία καταντᾷ νὰ τὸ περιφρονῇ· τὸ γνωρίζομεν ὅλοι, καὶ δὲν μᾶς ἐκπλήττει πλέον. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον καὶ λυπηρὸν εἶναι, ὅτι ἄνδρες σοβαροὶ καὶ ἐμβριθεῖς, ἄνδρες ἐπιδεικνυόμενοι ὡς σοφοὶ ἐν τῷ κόσμῳ, προσπαθοῦσι νὰ μᾶς ἀφαιρέσωσι τὴν φροντίδα τοῦ μέλλοντός μας, νὰ ἐξαλείψωσιν ἐν τῇ ψυχῇ μας τὰ προσόντα τῆς ἀξίας μας. Τὸ λυπηρότερον εἶναι ὅτι εὑρίσκονται λόγιοι συστηματοποιοῦντες τὴν κουφότητά μας, ὅπως ἀναβιβάσωσι τὴν ἀδιαφορίαν μας εἰς θεωρητικὸν ὕψος.

Φιλολόγοι καὶ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος μας, διὰ τῶν πολλῶν ἱστορικῶν θεωριῶν των ἐπὶ τῆς προόδου τῶν ἀνθρωπίνων δοξασιῶν, κατελήφθησαν ὑπὸ σκοτοδινιάσεως· τὸ μεταβλητὸν τοὺς ἔκαμε νὰ μὴ διακρίνωσι τὸ ἔμμονον· καὶ ἰδοὺ οἱ λόγοι των: «Οἱ διαλογισμοὶ καὶ αἱ πεποιθήσεις, προϊόντα εὐμετάβλητα τοῦ πολιτισμοῦ, παρασύρονται ὑπὸ τοῦ καιροῦ εἰς τὴν ἄβυσσον τοῦ παρελθόντος. Ἡ παντοτεινὴ αὕτη ἐκροὴ τῶν ἀνθρωπίνων ἰδεῶν εἶναι θέαμα ἄξιον λόγου καὶ θαυμασίου ἐνδιαφέροντος διὰ τὸν σοφόν· ἀλλ' εἰς αὐτὸ δὲν ἔχει νὰ ζητήσῃ τίποτε περισσότερον εἰμὴ τὴν εὐχαρίστησιν ἁπλῆς περιεργείας. Ἡ διάνοια, ἥτις θέλει νὰ καταλάβῃ τὸ ἀληθὲς, ῥίπτεται εἰς κενὰ διαστήματα καὶ ἐκεῖ δὲν ἀπαντᾷ εἰμὴ χειμαίρας. Ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία, ὅταν μᾶς ὁμιλῶσι περὶ τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς λαμπρότητος μιᾶς ἄλλης ὑπάρξεως, εἶναι τ' ἄνθη τῆς ζωῆς, ἀλλ' ὅμως ἐπίγεια ἄνθη. Στεροῦντες τὴν ἡμετέραν φύσιν τῶν ὡραίων τούτων ὀνείρων, τὴν κολοβόνετε. Ἐκλαμβάνετε ὅμως τὰ ὄνειρα ὁποῖα εἶναι· μὴ ζητεῖτε εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῆς φαν-

τασίας σταθερὰν ἀλήθειαν, ἀλήθειαν μόνιμον, ἵνα ἐπιστηρίζητε τὴν ὕπαρξίν σας. Τοιαύτη πλάνη δὲν συγχωρεῖται παρὰ εἰς τοὺς νόας ἐκείνους, οἵτινες ἔμειναν ἐξοπίσω τοῦ αἰῶνός των· αὕτη εἰς τὰς ἡμέρας μας, χαρακτηρίζει τοὺς μικρόνοας καὶ χυδαίους.» Τοιουτοτρόπως ὁμιλοῦσιν ἄνθρωποι εὑρισκόμενοι εἰς θέσιν νὰ δελεάσωσι διὰ τῆς γοητείας τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τῆς εὐκλεοῦς φήμης. Ἄς ἀκούσωμεν τώρα φωνήν τινα προερχομένην ἀπὸ ἄλλο μέρος τοῦ διανοητικοῦ ὁρίζοντος

Νέα διδασκαλία διεδόθη εἰς Γαλλίαν ὑπὸ τ' ὄνομα τῆς θετικῆς φιλοσοφίας. Ἀποκύημα τῆς κεφαλῆς ἀνδρὸς διακεκριμένου, ἐναποτεθὲν παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ της εἰς ὀγκωδεστάτους τόμους, τοὺς ὁποίους νομίζω ὀλίγοι ἀνέγνωσαν, διαδοθεῖσα ἀκολούθως διὰ συγγραμμάτων προχείρων εἰς τοὺς πολλούς, προώδευσε καὶ ἀπέκτησε παντοῦ ὀλίγους μαθητὰς ἐκ τῶν σοφῶν ὁμηγύρεων καθὼς καὶ ἐκ τῆς νεολαίας τῶν σχολείων, μάλιστα δὲ λέγουσιν, καὶ ἐκ τῶν παρισινῶν ἐργοστασίων μεταξὺ τῶν ἐργατῶν τῆς πρωτευούσης. Διαδίδεται ἆράγε καὶ παρ' ἡμῖν; Ἀγνοῶ· ἀλλά, διὰ κάθε ἐνδεχόμενον, ἀνέφερον τ' ὄνομά της καὶ θέλω τὴν ὑποδείξει.

Ἡ πρόοδος, λέγει ἡ θετικὴ φιλοσοφία, εἶναι θεμελιώδης νόμος τῆς ἀνθρωπότητος. Δυνάμει τοῦ νόμου τούτου ὁ ἄνθρωπος διέρχεται διαφόρους βαθμοὺς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, καθὼς παρουσιάζει διαδοχικὰς φάσεις ἐν τῷ σχηματισμῷ τοῦ σώματός του. Ἡ ἀνθρωπότης ἤρχισε διὰ τῆς θρησκείας : αὕτη εἶναι ἡ περίοδος τῆς νηπιότητος· προαγομένη ὀλίγον κατ' ὀλίγον, φθάνει εἰς τὴν μεταφυσικὴν· καὶ τέλος πάντων, κάμνουσα νέον βῆμα, πρέπει νὰ παραιτηθῇ τῆς μεταφυσικῆς καθὼς καὶ τῆς θρησκείας, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς θεωρητικὰς

ταύτας χώρας, ὅπως ἐμμείνῃ εἰς ὅ,τι ὑπάρχει θετικόν, δηλαδὴ εἰς τὰ φυσικὰ καὶ κοινωνικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὑπάγονται εἰς τὴν πεῖραν καὶ εἰς τὸν ὑπολογισμόν: ἰδοὺ τὸ ἔσχατον τέρμα τῆς προόδου. Ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως καὶ αἱ θαυμάσιαι αὐτῆς ἐφαρμογαὶ: τηλέγραφοι, σιδηρόδρομοι καὶ ἀτμόπλοια· ἡ κοινωνικὴ ἐπιστήμη: σύστασις καὶ κατάλυσις πολιτειῶν· τοιοῦτος ὁ κλῆρος τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ εἰς τοῦτο πρέπει ν' ἀρκεσθῶμεν. Ἀλλὰ περαιτέρω; περαιτέρω εἶναι τὸ πεδίον τῶν ἀθώων ὀνειροπολήσεων, ὅπου εὐφραίνονται οἱ βραδύνοες.

Τοιουτοτρόπως πλησίον εἰς τὸ ἄξιον σεβασμοῦ παράπονον τῆς ἀθυμίας, ἀπελπιζομένης ν' ἀποβάλῃ τὸν πέπλον, ὅστις καλύπτει τὴν μοῖράν μας, πλησίον εἰς τὴν βάναυσον εἰρωνείαν, ἐρωτῶσαν ἂν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν βεβαίας εἰδήσεις περὶ τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ ποῖος ὁ κομιστὴς αὐτῶν, πλησίον εἰς τὰς γοερὰς ταύτας ἢ λυπηρῶς εὐθύμους φωνάς, ἀπαντῶμεν τὸν λόγον τῶν πεπαιδευμένων καὶ τὸ χαμογέλιον τῶν δοκησισόφων, ἅτινα ἔχουσιν ἀληθῶς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σημασίαν· καὶ ὑπὲρ τῆς ἐγκαταλείψεως ταύτης τῶν ὑψηλῶν προβλημάτων, ὑπὲρ τῆς προόδου ταύτης ἥτις συνίσταται εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς παρούσης ζωῆς, ἐπικαλοῦνται τὰ φῶτα τοῦ αἰῶνος καὶ τὸ νεώτερον πνεῦμα! Πρέπει, λέγουσι, πρέπει ν' ἀφήσωμεν εἰς τοὺς παλαιούς, εἰς τοὺς κατοίκους τῶν μοναστηρίων τοῦ μεσαιῶνος, τὴν ἀνόητον ἀξίωσιν, ὅτι γινώσκουσι τὰ πέραν τοῦ τάφου. Ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως, ἡ βιομηχανία, ἡ πολιτική, αὗται εἶναι αἱ μόναι ἐπάξιαι μέριμναι τῆς ὡρίμου σκέψεως τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς μας.

Θαυμάζω τὰς ὡραίας ἐφευρέσεις τῶν ἡμερῶν μας καί τινα τελειωθέντα ἔργα. Ἀλλ' ἂν ἀπαιτῶσι νὰ θέσωσι τὸ νεώτερον πνεῦμα καὶ οὐχὶ πλέον τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀγαθὸν, ὡς κανόνα τῶν σκέψεών μας, ἀρνοῦμαι νὰ κύψω τὸν αὐχένα ἔμπροσθεν τοῦ νέου τούτου εἰδώλου. Ἂν τολμῶσι νὰ εἴπωσι, καὶ τὸ λέγουσιν, ὅτι εἶναι ἀνάξιον πεφωτισμένου ἀνδρὸς τὸ νὰ προσπαθῇ νὰ κατανοήσῃ, ὁπωσοῦν, τὰ μυστήρια τοῦ μέλλοντος, ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ διαμαρτύρομαι. Ἀλλὰ τί λέγω; ὅσον τὸ κατ' ἐμέ. Διατί Κύριοι, εἴσθε ἐδῶ; Διατί σπεύδετε ἐν τούτῳ τῷ περιβόλῳ εἰμὴ ἵνα μαρτυρήσητε, ὅτι δὲν κρίνετε ἀνάξιον τῆς προσοχῆς σας τὸ σοβαρὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον πρέπει ν' ἀπασχολῇ τὸν νοῦν μας, καὶ ἵνα διαμαρτυρηθῆτε ὅτι αἱ κραυγαὶ τοῦ κόσμου δὲν κατέπνιξαν ἐν ὑμῖν τὴν φωνὴν ἐκείνην, ἥτις ἐν τῇ σιγῇ τῶν ἐκτὸς ψιθυρίζει εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς, τὰ προβλήματα τῆς αἰωνιότητος.

Ἂς ἐπιληφθῶμεν τῶν προβλημάτων τούτων παλαιῶν ὡς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ ἅτινα θὰ διαρκέσωσιν ἐφόσον καὶ αὐτό. Ἂς ὑπερβῶμεν τὸν φραγμὸν, τὸν ὁποῖον ὕποπτος ἐπιστήμη προσπαθεῖ ν' ἀνεγείρῃ ἐπὶ τοῦ δρόμου μας. Ἂς μὴ ὑποφέρωμεν νὰ μᾶς ἀναχαιτίσῃ προπάντων ἡ ψυχρὰ καὶ ὑπερήφανος ἐκείνη εἰρωνεία, ἥτις ἀξιοῖ νὰ μᾶς πλανήσῃ μὲ τὸ πρόσχημα τῆς τιμῆς καὶ τὸ ἦθος τῆς ὑπεροχῆς.

Ὑπάρχει βασανιστική τις ἀμφιβολία, ἐπιδοθεῖσα εἰς ἐπίπονον καὶ ἀνήσυχον ἔρευναν, ἢ μᾶλλον ἀμφιβολία ἐμποιοῦσα ἀθυμίαν, ἀλλ' ἀθυμίαν σοβαρὰν ἐν τῇ καρτερίᾳ αὐτῆς. Σέβομαι τὴν ἀμφιβολίαν ταύτην, ὄχι μόνον καθὼς πρέπει νὰ σεβώμεθα ἐν γένει τὴν συνείδησιν τῶν ὁμοίων μας, ἀλλὰ μὲ τὸ συμπαθητικὸν ἐκεῖνο σέβας, τὸ ὁποῖον προσφέρομεν ὅταν οἱ

ἴδιοι λάβωμεν πεῖραν παρομοίας καταστάσεως. Ἀλλὰ τὸν ὑπερήφανον καὶ ἀγέρωχον ἐκεῖνον σκεπτισμὸν, τὸν εὔθυμον καὶ ὑπερόπτην, ἕτοιμον δὲ πάντοτε νὰ μυκτηρίσῃ ὡς ἀγοραίαν πᾶσαν σοβαρὰν πίστιν (ἐκτὸς τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκπροσωποῦσιν αὐτὸν, διότι δὲν ὁμιλῶ εἰμὴ περὶ τῆς διδασκαλίας ἢ μᾶλλον περὶ τῆς τάσεως) τὸν σκεπτισμὸν τοῦτον, θὰ τὸ εἴπω κυριολεκτικῶς, τὸν μισῶ. Τὸν μισῶ, διότι δὲν εἶναι μόνον ὁ θάνατος τῆς πίστεως, ἀλλ' ἡ αὐτοχειρία τοῦ λόγου· τὸν μισῶ, διότι κλονίζει τὰ θεμέλια τῆς ἠθικῆς, συνεπάγων τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐν τῇ καταπτώσει τῆς διανοίας· τὸν μισῶ, διότι ἡ πνευματικὴ ἐργασία, καταβιβαζομένη εἰς ἄσκοπον ἔρευναν, εἰς καθαρὰν εὐχαρίστησιν, μὲ φαίνεται ὅτι ἐξουδενίζει μίαν τῶν εὐγενεστέρων ἰδιοτήτων τῆς ἀνθρωπότητος· τὸν μισῶ τέλος πάντων, διότι τὸ εὔθυμον μειδίαμα τῶν ἀνθρώπων τούτων, οἵτινες ἡδύνονται ἐν τῷ κενῷ καὶ τῇ ἀπομονώσει, μὲ λυπεῖ καὶ μὲ τρομάζει, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ μυστηριώδους τινὸς διαστροφῆς τῆς ἰδίας μου φύσεως.

Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, Κύριοι, ἤθελον νὰ κρούω πάντοτε τὴν θύραν τῆς ἀληθείας· εἴτε ἄν, ἀπηυδημένος ἀπὸ ἀνωφελεῖς ἀποπείρας, ἔπρεπε ν' ἀπελπισθῶ, ἔμπροσθεν τῆς κεκλεισμένης ταύτης θύρας, ἤθελον καθίσει βαρυθυμῶν εἰς τὸ κατώφλιον αὐτῆς, ὅπως ἡ βαρυθυμία αὕτη μαρτυρήσῃ τοὐλάχιστον, ὅτι αἰσθάνομαι ἐμαυτὸν γεννηθέντα διὰ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὅτι, ἂν πρέπῃ νὰ παραιτηθῶ αὐτῆς, ἡ θυσία εἶναι παρὰ φύσιν. Ἀλλ' ὄχι: δὲν σᾶς φέρω λόγους ἀπογνώσεως· ἀπεναντίας, μ' αἴσθημα ἐμπιστοσύνης καὶ ἐλπίδος σᾶς προτείνω ν' ἀρχίσωμεν τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ.



ΔΕΥΤΕΡΑ ΟΜΙΛΙΑ.

Ὁ ὑλισμός.

Κύριοι!



Εἰς τὴν πρώτην μας συνεδρίασιν ἐθέσαμεν τὸ ἑπόμενον ζήτημα: τί δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ περιμένῃ; τί ἔχει νὰ ἐλπίζῃ ἐπέκεινα τῆς παρούσης ζωῆς; Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐτύχομεν ἐν πρώτοις ἀπαντήσεως κατ' ἐξοχὴν καθαρᾶς ἐν τῇ ἁπλότητι αὐτῆς: οὐδέν. Αὕτη εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ ὑλισμοῦ. Σήμερον σκοπεύω νὰ τὴν ἐξετάσω.

Ἐφόσον ἐπεκτείνεται ἡ πεῖρα τοῦ ἀνθρώπου, δὲν βλέπομεν νὰ γεννᾶται οὔτε νὰ μηδενοῦται κανὲν στοιχεῖον ἐκ τῶν συγκροτούντων τὸ σύμπαν· δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἡμετέρας παρατηρήσεως, οὔτε δημιουργία, οὔτε ἀπώλεια οὐδενὸς ὑλικοῦ μορίου. Τὰ μόρια, τ' ἄτομα ταῦτα, οἱονδήποτε καὶ ἂν ἦναι τ' ὄνομα τὸ ὁποῖον θέλετε νὰ τοῖς δώσητε, συνιστῶσιν ἀλληλουχίαν διαφόρων συνδυασμῶν, συσπειρώσεων, αἵτινες φαίνονται καὶ ἀκολούθως γίνονται ἀφανεῖς, ἵνα παραχωρήσωσι τὴν θέσιν εἰς νέους συνδυασμούς. Τὸ ἀέριον, τὸ ὁποῖον φωτίζει τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεώς μας, παράγει νερὸν διὰ τῆς καύσεώς

του· τὸ νερὸν πάλιν παράγει ἀέριον εἰς τὸ εὐρύχωρον χωνευτήριον τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἡ διηνεκὴς αὕτη σύνθεσις καὶ ἀποσύνθεσις μᾶς ἐκπλήττει προπάντων, ὅταν θεωρήσωμεν αὐτὴν ἐν τῇ τάξει τῶν ζώντων καὶ ἐνοργάνων ὄντων, τῶν ὁποίων ἀπαρτίζομεν μέρος. Γνωρίζετε τὸ φυτοφόρον ἐκεῖνο στρῶμα τῆς γῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἐπιδερμὶς, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ πλανήτου μας, ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ φυτὰ ῥιζοβολοῦσι καὶ ἐξ οὗ ἀπολαμβάνομεν τὴν τροφήν μας, ἑωσότου, πληρόνοντες φόρον εἰς τὴν φύσιν, θ' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν καθολικὴν κυκλοφορίαν τὴν ὀλίγην ταύτην ὕλην, ἥτις μᾶς ἐδανείσθη ἐπί τινα καιρόν. Ἀπὸ τοῦ στρώματος τούτου τῆς φυτοφόρου γῆς μέχρι τῶν μᾶλλον ἀνεπτυγμένων ζώων, μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, θεωρουμένου καθὸ σώματος, ὑπάρχει διηνεκῶς παντοτεινὴ κίνησις ὅλων τῶν ἀτόμων. Τὸ φυτὸν ἀρύεται τὴν τροφήν του ἐν τῇ γῇ. Τὸ φυτὸν τοῦτο εἶναι χόρτον, τὸ ὁποῖον σᾶς χρησιμεύει ὡς τροφή· ἢ τρώγεται παρά τινος ζώου, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ τεθῇ εἰς τὴν τράπεζάν σας καὶ νὰ μεταποιηθῇ εἰς τὴν ἰδίαν οὐσίαν τοῦ σώματός σας. Τοιουτοτρόπως, ἡ ὕλη τοῦ πλανήτου μας, ἢ τοὐλάχιστον τὸ ἐξωτερικόν της περικάλυμμα, μεταβαίνει ἀδιαλείπτως ἀπὸ μίαν εἰς ἄλλην μορφὴν, καὶ τ' αὐτὰ στοιχεῖα, ἅτινα συνιστῶσι τὴν σήμερον ἡμέραν ὅλα τὰ ἐνόργανα ὄντα, εἶναι ἴσα ἴσα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συνίστων τὰ ἐνόργανα ὄντα πρὸ δύο χιλιάδων, πρὸ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, καὶ εἰς τὰς ἀπωτέρας περιόδους, τὰς ὁποίας ἠθέλετε φαντασθῇ. Ὅταν θεωρήσωμεν μετά τινος προσοχῆς τὰ γεγονότα ταῦτα, αἰσθανόμεθα ν' ἀνέρχωνται εἰς τὸν νοῦν μας παράδοξοι συλλογισμοί. Ἂν σᾶς εἴπω, παραδείγματος χάριν, ὅτι τὰ ξύλα, τὰ ὁποῖα ἐβάλετε τὴν αὐγὴν ἐν τῇ θερμάστρᾳ σας, περιέχουσιν ἴσως μόρια, ἅτι-

να εἶχον ἄλλοτε αἱ δοκοὶ τοῦ παλατίου τοῦ Σολομῶντος, ἢ ὅτι εἰς τὰς ἡμέρας μας ὁ τυχὼν φέρει εἰς τὸ γένειόν του τὰ ἴδια μόρια, ἅτινα ἐκυμάτιζον ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ Ἀχιλλέως, εἰς τοὺς μέλανας πλοκάμους τῆς κόμης τοῦ μαχητοῦ τούτου, θὰ κρίνετε ἴσως τὰς ὑποθέσεις ταύτας ἀναξίας τῆς σοβαρᾶς ἡμῶν ὁμηγύρεως· καὶ μ' ὅλον τοῦτο ἤθελον παραστήσει πασιφανῶς τ' ἀναντίῤῥητα ἐξαγόμενα τῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος Ἐμπεδοκλῆς ὑπαινίττετο ἴσως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον συγκεχυμένως τὰς ἀληθείας ταύτας ὅτε παρετήρησεν ὅτι, ἔν τινι συμποσίῳ, τρώγομεν, ὑπὸ ἄλλην μορφήν, τὴν σάρκα τῶν φίλων καὶ τῶν συγγενῶν μας, καὶ εἶπεν, ὁμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ. «Καὶ ἐγὼ ὡσαύτως, «ἤμην ποτὲ νεανίσκος καὶ κοράσιον, δένδρον, πετεινόν, ἄφω-«νος ἰχθὺς εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης.» Ὅλα καθίστανται δι' ἡμᾶς ἀντικείμενον θαυμασμοῦ ἂν θραύσωμεν διὰ τῆς σκέψεως τὴν δύναμιν ἐκείνην τῆς ἕξεως, δι' ἧς νομίζομεν ἁπλᾶ τὰ μυστήρια, ἅτινα πανταχόθεν μᾶς περιστοιχοῦσιν.

Εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην κυκλοφορίαν τῶν στοιχείων τῶν διαφόρων σωμάτων, ἡ παρατήρησις ἀνακαλύπτει τακτικοὺς καὶ σταθεροὺς νόμους. Οἱ νόμοι οὗτοι καὶ τὰ ἐξαγόμενά των εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων, αἵτινες μᾶς κινοῦσιν εἰς θαυμασμὸν διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτῶν ἀνακαλύψεων: τῆς μηχανικῆς, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας. Τὸ θέμα δὲ τοῦ ὑλισμοῦ εἶναι ὅτι, ἐκτὸς τῆς ὕλης καὶ τῶν νόμων, οἵτινες τὴν διέπουσι, δὲν ὑπάρχει τίποτε, καὶ ὅτι, ἑπομένως, ἡ φυσική, ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ χημεία ἀρκοῦσιν ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ πάντα, τὴν παραγωγὴν τῆς ἐννοίας ὡς καὶ τὴν τῆς φλο-

γὸς, τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς τὸ χρῶμα καὶ τὸ βάρος τῶν ἀντικειμένων.

Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι πολὺ ἀρχαία, οὐχ ἧττον ὅμως ἀρχαία εἶναι καὶ ἡ ἄρνησις αὐτῆς. Οἱ κατὰ πάντα χρόνον περὶ τὰ τοιαῦτα φιλοσοφοῦντες ἐχάραξαν ὁροθετικήν τινα γραμμὴν μεταξὺ τῶν φαινομένων περὶ τῶν ὁποίων καταγίνονται οἱ φυσικοὶ, καὶ τῶν φαινομένων ὅπου μεσολαβεῖ ἡ ζωὴ, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς σπουδῆς τῶν φυσιολόγων. Ἡ μηχανικὴ, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία δὲν κατορθόνουσι νὰ δώσωσι λόγον περὶ τοῦ παντός. Δοξασία τις λίαν σεβαστὴ τοὐλάχιστον, ἀφοῦ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν εἰσήγαγε, καὶ τὴν ὁποίαν ἤκουσα καὶ ὁ ἴδιος ἐκ στόματος τοῦ ἐνδόξου Δεκανδόλλου, βεβαιοῖ ὅτι ἡ ἐπιστήμη, περιοριζομένη τοιουτοτρόπως, δὲν ἐπαρκεῖ νὰ ἐξηγήση οὔτε ἓν χόρτον καὶ χάνεται συναντῶσα ἕνα σκώληκα. Ἀλλὰ δὲν εἴμεθα ἐνταῦθα ἵνα ἐπιληφθῶμεν τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως· ἂς ἔλθωμεν ἀπευθείας εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ὑπὸ τ' ὄνομα τοῦ ὑλισμοῦ, ἀπαντῶμεν δύο διδασκαλίας αἵτινες φέρουσι μὲν εἰς τὸ αὐτὸ ἐξαγόμενον, ἀλλὰ πρέπει ἐν τούτοις νὰ τὰς διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων.

Κατὰ τὴν πρώτην τῶν διδασκαλιῶν τούτων, ἀρκετὰ κοινὴν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, αἱ ψυχαὶ ἐμορφώθησαν ἔκ τινος εἰδικῆς ὕλης. Ἡ ὕλη αὕτη τῶν ψυχῶν εἶναι ψιλὴ, ἀραιὰ, λεπτὴ, καὶ ὡς ἐκ τούτου διακρίνεται ἀπὸ τὰ συνήθη καὶ ὀγκώδη σώματα· εἶναι ἠραιωμένος ἀὴρ, εἶναι φωτεινὰ ἄτομα. Ἀλλ' ἂς ἀφήσωμεν τὸν Λαφονταῖνον νὰ λαλήση:

Τεμάχιον ἤθελον ὕλης λεπτύνει —
Ὁποῖον δυσκόλως θνητὸς νὰ συλλάβη,

Οὐσίαν ἀτόμου, φωτὸς ἐκθλιβέντος·
Οὐδὲν τοῦ πυρὸς ζωηρότερον ἄλλο
Καὶ πλέον εὐκίνητον ἔτι γνωρίζω·
Καθότι τὴν φλόγα ἂν κάμνῃ τὸ ξύλον,
Η φλὸξ μὴ δὲν δύναται, καθαριζομένη,
Ἰδέαν τινὰ τῆς ψυχῆς νὰ μᾶς δώσῃ; *

Οἱ ὡραῖοι οὗτοι στίχοι ἐκφράζουσι κάλλιστα τὴν ἐπικρατοῦσαν θεωρίαν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ὑλισμῷ. Ποία ἡ συνέπεια αὐτῆς; Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς διαλύσεως τῶν σωμάτων, αἱ ψυχαὶ, αἵτινες δὲν εἶναι ἢ τὸ λεπτότερον αὐτῶν μέρος, ἐπανέρχονται ὡς καὶ τὰ λοιπὰ, εἰς τὴν καθολικὴν κυκλοφορίαν. Ἐκ τούτου ἡ ἰδέα, ἄς μοὶ συγχωρηθῇ ἡ ἔκφρασις, τῆς ταχείας κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου τῶν ψυχῶν, μεταβιβαζομένου ἀπὸ ἄτομα εἰς ἄτομα, ἀλλ' ἄνευ ἀναμνήσεως, ἄνευ συνειδήσεως, ἄνευ προσωπικότητος. Τ' ἄτομα ἀποθνήσκουσι καὶ ἀποθνήσκουσι διαπαντὸς, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ ἐπιζῶσιν· ἡ μία γενεὰ ἀναζῇ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς: τίποτε δὲν χάνεται. Ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τελεῖται εἶδός τι ἀθανασίας: ἐπέκεινα τῆς παρούσης ζωῆς δὲν ὑπάρχει τίποτε.

Σήμερον ἐγκατελείφθη ὅλως διόλου ἡ παλαιὰ αὕτη ἔποψις, καὶ τοῦτο θεωρεῖται εἷς τῶν κρισιμωτέρων θριάμβων τῆς φιλοσοφίας. Μέμφονται συνήθως τὴν φιλοσοφίαν ὅτι μένει παν-

* Je subtiliserais un morceau de matière
Que l'on ne pourrait plus concevoir sans effort,
Quintessence d'atome, extrait de la lumière,
Je ne sais quoi plus vif et plus mobile encor
Que le feu. Car enfin, si le bois fait la flamme,
La flamme en s'épurant, peut-elle pas de l'âme
Nous donner quelque idée?

Fables; Livre X, fable I.

τοτε εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον· ὅτι ἀνακινεῖ τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἀνεκίνει πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν, χωρὶς νὰ κάμνῃ βῆμα πρὸς τὰς λύσεις των· ὡς πρὸς τὸ εἰδικὸν ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας, δὲν προσήκει ἡ κατηγορία αὐτη. Οὐδεὶς τῶν καθ' ἡμᾶς σοφῶν ἤθελεν ἐκτεθῇ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι αἱ ψυχαὶ εἶναι ἰδιαίτερον εἶδος σωμάτων. Αἱ πρόοδοι τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς σκέψεως κατέδειξαν πόσον εἶναι ματαία ἡ ἀξίωσις τοῦ λεπτύνειν τὴν ὕλην εἰς βαθμὸν ἱκανὸν ἵνα μεταβληθῇ εἰς πνεῦμα. Διατί, τωόντι, λαλοῦσι περὶ λεπτῆς καὶ ἀραιᾶς ὕλης; Διατί δὲν τολμῶσι νὰ εἴπωσιν ὅτι αἱ ψυχαὶ ἔχουσι μορφὴν, ὅτι εἶναι ἢ πυραμιδοειδεῖς ἢ σφαιροειδεῖς, ὅτι ἔχουσι ἀπόχρωσιν τινὰ, ὅτι εἶναι μελανοειδεῖς ἢ κυανόχροοι. Δὲν τολμῶσιν, ἐν ἑνὶ λόγῳ, νὰ ταῖς ἀποδώσωσι τὰς ἰδιότητας τῶν κοινῶν σωμάτων. Ἀλλ' ἀνωφελῶς προσπαθοῦσι ν' ἀποφύγωσι τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο. Λεπτύνατε σῶμά τι ὅσον ἐπιθυμεῖτε· ἐνόσῳ ὑπάρχει, διατηρεῖ ὅλας τὰς ἰδιότητας τῆς ὕλης. Ἂν δὲν ἦναι πλέον ὁρατὸν εἰς τὸν γυμνὸν ὀφθαλμὸν, φέρετε ἓν μικροσκόπιον· ἰδοὺ ἔχει μορφὴν καὶ χρῶμα. Σμικρύνατε αὐτὸ ἀκόμη διὰ τῆς φαντασίας. Διὰ τῆς φαντασίας ἐπίσης φέρω δυνατότερον μικροσκόπιον, καὶ πάντοτε δυνατότερον, ἑωσοῦ τὸ λεπτόν σας σῶμα φθάσῃ εἰς τὸ μέγεθος τοῦ Σαλεβίου. * Θὰ ἔχῃ μέρη, διαστάσεις, καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ μεγάλου Λεϊβνιτίου, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσέλθωμεν ἐν αὐτῷ ὡς ἔν τινι μύλῳ. Ἐξ αὐτοῦ θὰ δημιουργήσητε τὴν ψυχήν σας;

Ἡ ἐνάργεια τῶν σκέψεων τούτων ὡδήγησε τὸν νεώτερον ὑλισμὸν εἰς ἀναζήτησιν θέσεως ὀλιγώτερον προσιτῆς ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν ὑπεδείξαμεν. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην ἐπο-

* Σ. Μ. Βουνὸν πλησίον τῆς Γενεύης

ψιν, τὰ διανοητικὰ καὶ ἠθικὰ φαινόμενα εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ ἐκδήλωσις μερικῶν ἰδιοτήτων τῆς ὕλης καὶ ὄχι ἡ ὕλη καθ' ἑαυτήν. Ἂς ἀναφέρωμεν ὑπὲρ ἡμῶν σύγκρισίν τινα. Ὅταν τὰ ὕδατα τῆς λίμνης μας ἀνυψοῦνται ἐκ τοῦ βορρᾶ, σχηματίζεται τὸ κῦμα καὶ ἐκχέει εἰς τὴν ἐπιφάνειάν του λευκὸν ἀφρόν· ἰδοὺ ὡρισμένον φαινόμενον: τὸ κῦμα καὶ ἡ ἐμφάνεια αὐτοῦ. Κοπάζει ὁ ἄνεμος, τὸ ὕδωρ ἐπανέρχεται εἰς τὴν γαλήνιον καὶ συνήθη αὐτοῦ ἰσοσταθμίαν· τί ἀπέμεινεν ἐκ τοῦ κύματος; τίποτε, εἰμὴ μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπῆρξέ ποτε. Τὸ ὕδωρ ὑπάρχει καὶ διαμένει· τὸ κῦμα παρέρχεται καὶ ἐκλείπει. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ νεωτέρου ὑλισμοῦ, τὸ διανοητικὸν καὶ ἠθικὸν ἡμῶν ὂν ἔχει τρόπον ὑπάρξεως ὅμοιον μὲ τὸν τοῦ κύματος, τὸ ὁποῖον φαίνεται διὰ μίαν στιγμὴν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος. Ὑπό τινας ὅρους, ἡ ὕλη παράγει τὸ φῶς καὶ τὴν θερμότητα· ὑπὸ ἄλλους ὅρους, τοὺς ὁποίους πραγματοποιεῖ τὸ φυτὸν, παράγει τὴν ζωήν· ὑπὸ ἄλλους τέλος πάντων ὅρους, τοὺς ὁποίους πραγματοποιεῖ τὸ ζῶον καὶ, εἰς ἀνώτερον βαθμὸν, ὁ ἄνθρωπος, παράγει τὸ αἴσθημα, τὴν νόησιν, τὴν θέλησιν. Ὅλα ταῦτα τὰ φαινόμενα δὲν εἶναι ἢ τὸ ἐξαγόμενον τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀναπτυσσομένου. Ὅταν ὁ ὀργανισμὸς οὗτος διαλύεται διὰ τοῦ θανάτου, τί συμβαίνει; Τὰ πνευματικὰ φαινόμενα παύουσι μετὰ τῆς συστάσεως τῶν μορίων, ἅτινα τὰ παρήγαγον καὶ ἡ ὕλη τοῦ σώματός μας εἰσέρχεται εἰς νέους συνδυασμοὺς, οἵτινες περιβάλλονται ἄλλας ἰδιότητας. Τοιαύτη εἶναι ἡ διδασκαλία, ἥτις ἐπικαλεῖται τὴν προσοχήν μας.

Κατὰ τὴν ἁπλῆν ὀρθὴν κρίσιν, τῆς ὁποίας τὰ διδόμενα θὰ μᾶς χρησιμεύσωσιν ὡς ἀφετηρία, ὁ ἄνθρωπος, θεωρούμενος εἰς

τὸ σύνολον τῆς φύσεώς του, παρέχει εἰς τὴν παρατήρησιν δύο σειρὰς γεγονότων, οὐσιωδῶς διαφόρων. Εὑρίσκομεν ἐν αὐτῷ τὴν μορφὴν, τὸ χρῶμα, τὸ βάρος, ἰδιότητας τῶν σωμάτων, ἅτινα ἐκδηλοῦνται εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἡμῶν αἰσθήσεις. Ἀλλὰ παρὰ τὰς αἰσθητικὰς ταύτας ἰδιότητας, ἀπαντῶμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν χαρὰν, τὴν πάθησιν, τὸν φόβον, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἐπιθυμίαν, φαινόμενα τὰ ὁποῖα δὲν ἐκδηλοῦνται οὔτε εἰς τὴν ἀκοὴν, οὔτε εἰς τὴν ὅρασιν, οὔτε εἰς τὴν ἁφὴν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκεῖνο αἴσθημα, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν συνείδησιν. Ἡ ὁριστικὴ γραμμὴ εἶναι βαθεῖα. Ἐκ τούτου, ἡ γενικῶς καθιερωθεῖσα ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ. Εἰς δύο σειρὰς γεγονότων ἀνταποκρίνονται δύο διακεκριμέναι ἐπιστῆμαι. Οἱ σοφοὶ, οἱ σπουδάζοντες τὸ σῶμά μας, τὰς μορφάς του, τὴν σύνθεσιν τῶν μερῶν του, τοὺς νόμους τῆς ζωῆς του, καλλιεργοῦσι τὴν φυσιολογίαν. Οἱ σοφοὶ, οἱ σπουδάζοντες τὰ φαινόμενα τῆς ψυχῆς, τὴν σύστασίν της καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς της, καλλιεργοῦσι τὴν ψυχολογίαν. Αἱ δύο αὗται ἐπιστῆμαι μεταχειρίζονται πάντη διαφόρους μεθόδους. Συνέχονται διὰ πλείστων σημείων, διότι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι εἰς στενὴν ἕνωσιν, ἀλλὰ τὰ μέσα τῆς μελέτης, τῶν ὁποίων κάμνουσι χρῆσιν οἱ φυσιολόγοι καὶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα διαθέτουσιν οἱ ψυχολόγοι, χωρίζονται διὰ μεγάλου χάσματος. Ποτὲ καὶ εἰς κανένα βαθμὸν, ἡ μία ἐκ τῶν δύο ἐρευνῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀνθρώπινος φύσις εἶναι τὸ ἀντικείμενον, δὲν δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἄλλην. Συγκαλέσατε ὅλους τοὺς φιλοσόφους τῆς ὑφηλίου, ἐπιτρέψατε αὐτοῖς νὰ διασκεφθῶσι δι' αἰῶνας, ἀλλὰ μόνον νὰ διασκεφθῶσι κατὰ τὴν μέθο-

δον τῆς ἐπιστήμης των, καὶ ζητήσατε παρ' αὐτῶν ἀκολούθως νὰ σᾶς κάμωσι τὴν περιγραφὴν τοῦ στομάχου ἢ τὴν ἀνατομίαν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἂν ἦναι συνετοί, θὰ τηρήσωσι σιωπήν· ἂν δὲν ἦναι, θὰ σᾶς διηγηθῶσι χειμαιρικὰς ὑποθέσεις, αἵτινες παρέχουσιν ἀφορμὴν γέλωτος εἰς τοὺς φυσιολόγους. Συναθροίσατε τώρα ὅλους τοὺς φυσιολόγους τοῦ κόσμου· δώσατε αὐτοῖς ἐλευθέρως διὰ τὰς ἐργασίας των τὸν ἴδιον καιρόν, τὸν ὁποῖον ἐχορηγήσατε εἰς τοὺς φιλοσόφους, βάλλετε εἰς τὴν διάθεσίν των σμίλας ἀκαταλήπτου λεπτότητος, θαυμάσια μικροσκόπια καὶ ἐρωτήσατε αὐτοὺς ἀκολούθως νὰ σᾶς εἴπωσι, τί σημαίνουσιν αἱ λέξεις αὗται: θέλω, ἐπιθυμῶ, φοβοῦμαι, ἐλπίζω. Ἂν οἱ φυσιολόγοι οὗτοι δὲν ἦσαν ἄνθρωποι, ἂν δὲν ἐγνώριζον τὴν σημασίαν τῶν ὅρων τούτων, καθὼς σεῖς καὶ ἐγώ, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς μαρτυρίας τῆς συνειδήσεως, καὶ μὲ τρόπον ὅλως διόλου ἀνεξάρτητον τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῶν σπουδῶν, θὰ ἦτο ἀδύνατον, ἀπολύτως ἀδύνατον, εἰς αὐτοὺς οὐδὲ κἂν νὰ ἐννοήσωσι τὸ προταθὲν ζήτημα. Ἀκούσατε, ὡς πρὸς τοῦτο ἀπόφανσιν, τὴν ὁποίαν μετέγραψα ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς μιᾶς τῶν τελευταίων περὶ φυσιολογίας πραγματειῶν, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν παρὰ τῆς σχολῆς τῶν Παρισίων: «Τὸ ζῶον ἀνήκει καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὸν φυ-«σιολόγον. Διὰ τῶν διαφόρων λειτουργιῶν, αἵτινες συνερ-«γοῦσιν εἰς τὴν διατήρησίν του, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπίσης «ζῶον, ἀλλὰ ζῶον νοητικόν. Νοεῖ, σκέπτεται, βούλεται· ἔχει τὸ «αἴσθημα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ· ἀντέχει εἰς τὰς ἀνάγ-«κας του καὶ εἶναι κύριος αὐτῶν, ἀντὶ νὰ ὑπείκῃ εἰς αὐτάς. «Ὑπάρχουσιν ἐπιστῆμαι δύο κατηγοριῶν. Αἱ μὲν ἔχουσιν ἀν-«τικείμενον τὴν μελέτην τῶν φαινομένων τοῦ πνεύματος, αἱ

«δὲ ἐνασχολοῦνται περὶ τῶν φυσικῶν ἢ φυσιολογικῶν γεγο-«νότων... Εἶναι πρόδηλον ὅτι αὗται διαφέρουσιν οὐσιωδῶς «ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου των.» * Δὲν ζητῶ τίποτε ἀκριβέστερον τῶν λόγων τούτων, καὶ ἦτο πρέπον νὰ φέρωμεν μάρτυρα περὶ τῶν δικαίων τῆς ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος, ἕνα τῶν ἐγκρίτων ἀντιπροσώπων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται λοιπὸν ἀπὸ δύο σειρὰς γεγονότων, ἐντελῶς ἀνομοίων, καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας σειρὰς τῶν γεγονότων ἀνταποκρίνονται μέθοδοι παρατηρήσεως πάντῃ διάφοροι. Ἐχρειάζοντο λόγοι πολὺ ἰσχυροὶ ἵνα παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα τῆς συνειδήσεως, ἅτινα δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ ἴδωμεν, οὔτε ν' ἀκούσωμεν, οὔτε νὰ σταθμίσωμεν, τὰ ὁποῖα ἐκφεύγουσι παντάπασι τὰς ἐξωτερικὰς ἡμῶν αἰσθήσεις, εἶναι τὸ προϊὸν ἢ ἡ ἐκδήλωσις τῶν ἄλλων ἐκείνων φαινομένων, τὰ ὁποῖα ἀποκαλύπτονται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν, εἰς τὸ ὠτίον, εἰς τὴν χεῖρα. Πῶς προβαίνει ὁ ὑλισμὸς; Δὲν ἀμφισβητεῖ (καὶ πῶς ἠδύνατο;) δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ἀλλοιότητα τῶν φαινομένων, ἀλλ' ἐπιμένει εἰς τὴν συνένωσίν των. Ἄς τὸν ἀκολουθήσωμεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου, καὶ, ἵνα μείνωμεν ἰσχυροὶ, ἄς παραχωρήσωμεν εἰς τὸν ἀντίπαλον ὅλην τὴν μερίδα τῆς ἀληθείας, τὴν ὁποίαν δικαιοῦται ν' ἀπαιτῇ.

Ἄρχομαι ἐνδεικνύων πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίαν, ἥτις οὐκ ὀλίγον ὑπηρέτησε τὰ συμφέροντα τοῦ ὑλισμοῦ· θέλω νὰ εἴπω περί τινος ψευδοῦς πνευματισμοῦ· ἰδοὺ πῶς προβαίνει: Μᾶς παριστάνει τὴν ψυχὴν ζῶσαν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς ζωῆς, καὶ δυναμένην νὰ γνωρισθῇ δι' ἑαυτῆς καὶ ἐν ἑαυτῇ, μὲ τρόπον ὅλως διόλου διακεκριμένον καὶ κεχωρισμένον ἐκ τῶν ὀργάνων.

* Béclard, *Traité élementaire de physiologie.*

Τὴν ψυχὴν ταύτην εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδει τὴν ἰδίαν καὶ ἀνεξάρτητον ταύτην ζωὴν, ὁ ψευδὴς πνευματισμὸς τὴν θέτει ἐν τῷ σώματι ὡς διοικητὴν τινὰ πλοίου ἱστάμενον ἐπ' αὐτοῦ, μὲ δίοπτρα ἵνα βλέπῃ μακρὰν, μὲ ἀκουστικὰ ὄργανα καὶ τηλέφωνα ὅπως ἀκούῃ καὶ ἀκούηται, μὲ κωπία, μὲ πανία ἵνα ταξειδεύῃ. Ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ἰδίαν της ὕπαρξιν καὶ ἐπαρκεῖται ἐν ἑαυτῇ, ἀλλὰ διαθέτει τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματος ἵνα ἐνεργῇ ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ ἔχῃ εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, τὸ σῶμα δὲν εἶναι εἰμὴ ὑπηρέτης, τὸν ὁποῖον προσκαλεῖ ἡ ψυχὴ ὁσάκις ἔχει ἀνάγκην αὐτοῦ. Ἡ ἐπινόησις αὕτη συντρίβεται ὡς εὔθραυστος ὕελος ἐν τῇ ἐπαφῇ τῶν γεγονότων. Τὸ σῶμα δὲν εἶναι μόνον ὁ ὑπηρέτης τῆς θελήσεως, εἶναι αὐτὸς ὁ ὅρος τῶν ἐκδηλώσεων τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς· ὅλαι αἱ δυνάμεις μας ἵνα ἐξασκηθῶσιν, ἔχουσιν χρείαν ὀργάνων, καὶ ὑφίστανται τὴν ἐνέργειάν των. Ἄς ἐξετάσωμεν μετά τινος προσοχῆς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο: ἀξίζει τὸν κόπον.

Παρατηρήσατε ἐν πρώτοις τὴν ἐπιῤῥοὴν τὴν ὁποίαν τυχαίως ἐξασκεῖ τὸ σῶμα ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἐμβάλλετε εἰς τὸν στόμαχον τοῦ τυχόντος δόσιν τινὰ οἰνοπνεύματος·—μεθύει, καὶ, κατά τινα εὔστοχον κοινὴν ῥῆσιν «φεύγει ὁ νοῦς του.» Δώσατε εἰς ἄλλον νὰ πίῃ ὄπιον·—ἀποκοιμίζεται καὶ ἐξαφανίζονται ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς διανοίας καὶ τῆς θελήσεώς του. Ἕτερος ἐξέρχεται ἀταράχως τῆς κατοικίας του μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις· στύλος τις, τὸν ὁποῖον δὲν εἶδε, τὸν κτυπᾷ εἰς τὴν κεφαλὴν, ἢ γλιστρᾷ ὁ πούς καὶ τὸ μέτωπόν του πλήσσει βιαίως τὸ ἔδαφος· τὸν σηκόνουσιν ἀναίσθητον καὶ ἐξυπνᾷ πα-

ραλαλῶν. Παροξυσμὸς πυρετοῦ.... ἀλλ' εἶναι περιττὸν νὰ πολυπλασιάσωμεν τὰ παραδείγματα ταῦτα.

Ἡ ψυχή μας ὑφίσταται ἐπιῤῥοὰς οὐχ ἧττον σοβαρὰς καὶ διαρκεστέρας, αἵτινες δὲν προκύπτουσιν ἐκ τυχαίων γεγονότων, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὀργανισμοῦ. Ὁ καθεὶς ἐξ ἡμῶν ἔχει κρᾶσίν τινα, δηλαδὴ ἰδιαίτερόν τινα τρόπον καθ' ὅν τελοῦνται ἐν αὐτῷ αἱ λειτουργίαι τῆς ζωῆς, ἡ κρᾶσις αὕτη ὁρίζει τὸν χαρακτῆρά του. Ὁ δεῖνα εἶναι χαρίεις ἐκ φύσεως· ὁ ἄλλος ἐκ φύσεως ἐπίσης κλίνει εἰς τὴν ζηλοτυπίαν, εἰς τὸν θυμόν. Ὁ φυσιολόγος μᾶς λέγει: εἶναι χολερική, αἱματώδης κρᾶσις..... χωρὶς νὰ συζητήσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ὅρων τούτων, ἄς ἐνδείξωμεν γεγονός τι βέβαιον: ὡρισμένη διάθεσις τοῦ σώματος ἐμποιεῖ ἀναγκαίως εἰς ἕκαστον ἄτομον, δὲν λέγω τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐνέργειαν, ἀλλὰ τοιαύτην ἢ τοιαύτην διάθεσιν. Εἰς τὰς διαθέσεις ταύτας, ἡ θέλησις ὑποχωρεῖ ἢ ἀνθίσταται, ἀλλ' ἡ διάθεσις καθ' ἑαυτὴν διαμένει, ὡς ἀνεξαίρετος μάρτυς τῆς διαρκοῦς, ἀποκρύφου καὶ ἐνδοτάτης ἐνεργείας τῶν ὀργάνων μας ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο καὶ μόνον. Τὸ κέντρον τῆς ζωῆς μας, τὸ αἴσθημα τὸ ὁποῖον ἔχομεν τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑποστάσεως, ἡ συνείδησις, ἐν ἑνὶ λόγῳ, κατὰ τὴν γενικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἡ συνείδησις εἶναι ἀνεξάρτητος τοῦ ὀργανισμοῦ; Δὲν γνωρίζετε ὅτι ὁ ἄνθρωπος λειποθυμεῖ ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν βιαίου πόνου, καὶ ἐνίοτε ἐξ ἁπλῆς ἀδιαθεσίας· λειποθυμεῖ, δηλαδὴ ἡ ψυχὴ παύει νὰ ἦναι παροῦσα εἰς ἑαυτὴν κατὰ συνέπειαν ἁπλῆς τροποποιήσεως τοῦ σώματος. Ἰδοὺ ἀσθενής τις ἀναπνέων αἰθέρα ἢ χλωροφόρμιον· ὁ ἰατρὸς χειρουργεῖ τὴν σάρκα του, φέρων σίδηρον ἢ πῦρ, καὶ ὁ πάσχων ἐξυπνᾷ ἐρωτῶν ἂν ἤρχισεν ἡ ἐγχείρισις. Ἔχασε κάθε

δύναμιν τοῦ ὁρᾶν, ἀκούειν καί αἰσθάνεσθαι, καθότι ἄκρα τινά τοῦ νευρικοῦ του συστήματος ἐτέθησαν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ χλωροφόρμιον ἢ τὸν αἰθέρα.

Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι πασίγνωστα. Ἀδίκως ἐκφοβίζονται τινὲς ἐκ τῶν ἐρευνῶν τῆς φυσιολογίας, ὡς ἂν ἡ φυσιολογία ἠδύνατο νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν πνευματικὴν τάξιν, ἀποκαλύπτουσα ἐνέργειάν τινα τῆς ὕλης ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ἥτις δὲν θὰ ἐγίνετο ἄλλως γνωστὴ τοῖς πᾶσι, οὔτε θὰ παρετηρεῖτο εἰς τὴν καθημερινὴν ζωήν. Ἴδετε διαβαίνοντα εἰς τὸν δρόμον ἄνθρωπον, ὅστις ἔχασε τὰς ἰδιότητας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ὑπερβολικῆς οἰνοποσίας· ἐπισκεφθῆτε κανὲν φρενοκομεῖον· συμβουλευθῆτε τοὺς ταλανιζομένους ὑπὸ νευρικῆς κράσεως, τοὺς πάσχοντας ἐκ τῶν ἀσθενειῶν ἐκείνων, αἵτινες προσβάλλουσι τὸ ἠθικόν: σκεπτόμενοι ὀλίγον ἐφ' ὅσων παρετηρήσατε, θὰ ἐννοήσητε τὴν ἐνέργειαν τοῦ σώματος ἐπὶ τῆς ψυχῆς τόσῳ εὐκρινῶς ὅσῳ καὶ ὁ πρῶτος φυσιολόγος τῆς Εὐρώπης. Τότε θὰ μάθητε τί πρέπει νὰ φρονῆτε διὰ τὸν πνευματισμὸν ἐκεῖνον, ὅστις μᾶς παριστάνει τὴν ψυχὴν ὡς κατοικοῦσαν ἁπλῶς εἰς σῶμα, τὸ ὁποῖον διαθέτει κατὰ βούλησιν, χωρὶς νὰ ὑφίσταται τὴν ἐπιρῥοήν του. Ἡ ἐσφαλμένη αὕτη δοξασία ἐπιφέρει ἀντίδρασιν προκαλοῦσαν καὶ βοηθοῦσαν τὸν ὑλισμόν: εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖον ν' ἀποχωρίσωμεν ἐξ αὐτοῦ τὸ θέμα τὸ ὁποῖον ὑπερασπιζόμεθα. Ἡ ἕνωσις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, πολὺ ἀπέχουσα ἐκείνης τοῦ ἐργάτου καὶ τοῦ ἐργαλείου του, εἶναι ἕνωσις βαθεία, ἐνδόμυχος. Ἡ πεῖρα μᾶς διδάσκει ὅτι ὡρισμένη κατάστασις τῶν ὀργάνων εἶναι ὁ ὅρος τῆς ἀσκήσεως τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων. Τὸ παραδεχόμεθα ἀνεξαιρέτως.

Ἐλπίζω, Κύριοι, νὰ μὴ κατηγορηθῶ ὅτι ἐσμίκρυνον ἐν τῇ

ἡμετέρᾳ ὑπάρξει τὸ μέρος τοῦ φυσικοῦ, ἢ παρεγνώρισα, φοβούμενος τὸν ὑλισμόν, τὴν σημαντικότητα τῆς ὕλης. Ἄς θεωρήσωμεν ἤδη τὴν ἄλλην ἔποψιν τοῦ ζητήματος.

Τὸ σῶμα δὲν εἶναι ὁ εὐάγωγος ὑπηρέτης τῆς ψυχῆς· ἀρχίζει συνεχῶς νὰ στασιάζῃ κατὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς βουλήσεως· ἀλλ' ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ πολὺ δραστικῶς ἐπὶ τοῦ σώματος. Ὑποδεικνύω, ἄνευ χρονοτριβῆς, τὰ φαινόμενα τῆς κινήσεως. Θέλω: ἡ χείρ μου σηκόνεται· θέλω: ἡ χείρ μου καταβαίνει. Ἡ ἐπὶ τῶν μελῶν δύναμις αὕτη φαίνεται κοινὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὸ ζῶον. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μόνον τὸ ἐλάχιστον μέρος τῆς ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν ὀργάνων μας ἡ πνευματική μας φύσις. Ἰδοὺ ἄνθρωπός τις ἐν πλήρει ὑγείᾳ: Ζωηρὰ συγκίνησις τὸν κατακυριεύει: ἤτοι λύπη ὀξεῖα ἢ ἔκτακτος χαρά. Παρευθὺς, ὅλη ἡ ὀργανικὴ μηχανὴ συγκλονεῖται, ἡ καρδία πάλλει ταχύτερον, τὰ δάκρυα τρέχουσιν, ὁ στόμαχος συστέλλεται καὶ δὲν δέχεται ἴσως τὴν τροφήν. Ἂν θέλωμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν τοὺς ἐπιστημονικοὺς ὅρους, λέγομεν: ἡ κυκλοφορία, ἡ πέψις, αἱ ἐκκρίσεις διεκωλύθησαν ἔκ τινος ἠθικῆς συγκινήσιως· τὸ σῶμα ὑπέστη μέχρι τῶν ἀδύτων αὐτοῦ μερῶν, τὴν ἐπιῤῥοὴν τοῦ αἰσθήματος, τῆς ἰδέας. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ ἐντύπωσις εἶναι ὀδυνηρὰ καὶ οὐχὶ ἐφήμερος. Ἡ λύπη ἐμμένει· εἶναι διαρκὴς ἀθυμία· εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν ἀποκρύφων ἀνησυχιῶν, αἵτινες προσκολλῶνται εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ δὲν ἀφίνουσιν οὔτε ἀνάπαυσιν, οὔτε ἡσυχίαν· ὑπὸ τὴν διηνεκῆ ἐνέργειαν τῶν αἰτιῶν τούτων, συμβαίνει πολὺ συχνὰ νὰ φθείρηται ἡ ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ ὑλικαί του περιστάσεις δὲν μετεβλήθησαν· δὲν ὑπο-

φέρει οὔτε ἐκ τοῦ ψύχους, οὔτε ἐκ τῆς πείνης, οὔτε ἐξ ὑπερβολικοῦ κόπου· καμμία συμφορὰ δὲν ἐπῆλθε καὶ ἐν τούτοις, αἱ λειτουργίαι τῆς ζωῆς χαλαροῦνται ὀλίγον κατ' ὀλίγον. καὶ ἰδοὺ ἀσθενής, ἀσθενὴς ἔκ τινος ἀνησυχίας, ἀσθενὴς ἔκ τινος λογισμοῦ· ὑπάρχουσιν ἀσθένειαι τοῦ πνεύματος, προερχόμεναι ἐκ τοῦ σώματος. Ἐρωτήσατε τὰ μέλη τῆς ἰατρικῆς σχολῆς, πόσαι φυσικαὶ ἀσθένειαι προέρχονται ἀπὸ ἠθικὰς αἰτίας,

Ἂς θεωρήσωμεν ἤδη ἓν τῶν ἀξιολογωτέρων γεγονότων τῆς ἡμετέρας φύσεως: τὴν ἕξιν. Ὑπάρχουσιν ἕξεις, αἵτινες γεννῶνται ὑπὸ τὴν ἰσχὺν ἐπαισθητοῦ τινος ἐρεθισμοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἡ βούλησις ἐνδίδει: τὸ φαινόμενον ἀρχίζει εἰς τὸ σῶμα· ἄλλαι ἕξεις, αἵτινες γεννῶνται, ἄνευ τινὸς ἐπαισθητοῦ ἐρεθισμοῦ ὑπὸ ἠθικῶν αἰτίων. Ὁ Ῥουσσῶ παρετήρησεν, ὅτι τὰ πάθη τῆς σαρκὸς πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ἦναι ἡ μοναδικὴ αἰτία τῆς διαφθορᾶς τῶν ἠθῶν, καὶ ὅτι ἡ ματαιότης καθιστᾷ πολλοὺς κακοήθεις. Ἂς ἐνδιατρίψωμεν εἰς ἓν παράδειγμα ἄλλης τάξεως. Δύνασθε ν' ἀπαντήσητε εἰς τὴν πόλιν μας παιδία ὀκταετῆ, μὲ τὸ σιγάρον εἰς τὸ στόμα. — Ἂν ἤμην ἀστυνόμος, ἤθελον καταδιώξει τὴν κατάχρησιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου. — Πιστεύετε ὅτι εἶναι ἐρεθισμὸς τῆς βλεννώδους μεμβράνης, ἢ ἐπιθυμία τῆς θεραπείας φυσικῆς ἀνάγκης, ἥτις θέτει τὸ τύλιγμα τοῦτο τοῦ καπνοῦ εἰς τὸ στόμα τοῦ παιδαρίου ἐκείνου; Κατ' οὐδένα λόγον. Ἠθέλησε νὰ φανῇ ἀνὴρ καὶ διὰ τοῦτο ἐδάμασε φυσικήν τινα ἀποστροφήν, ἐπάλαισε κατὰ τῆς ἀηδίας καὶ τῆς κακῆς διαθέσεως μὲ καρτερίαν ἀξίαν καλλιτέρου σκοποῦ. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔρχεται ἡ ἕξις· ὁ ἐρεθισμὸς τῶν αἰσθήσεων ἀπαιτεῖ τὴν θεραπείαν του. Ἡ ἕξις, προερχομένη ἐξ ἠθικῆς αἰτίας, ῥιζοβολεῖ εἰς τὰ ὄργανα. Ἡ

βούλησις δημιουργεῖ ἐν τῷ σώματι ἀνάγκας, τῶν ὁποίων ἀκολούθως γίνεται δούλη, ὑπείκουσα εἰς τὸν τυραννικὸν κύριον τὸν ὁποῖον ἀπήλαυσεν ἐν τῇ νεανικῇ της ἀπερισκεψίᾳ.

Ἄς μεταβῶμεν εἰς τὰς ἠθικὰς ἕξεις. Ἔχομεν κλίσεις, ὁρμὰς ὑπαγομένας εἰς τὴν προσωπικήν μας φύσιν, αἵτινες εἶναι ἔργον τοῦ ἀρχικοῦ μας ὀργανισμοῦ καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς ὅ,τι ὠνομάσαμεν κρᾶσιν. Αὕτη εἶναι ἀξιοσημείωτος περίπτωσις τῆς ἐπιῤῥοῆς τοῦ φυσικοῦ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ. Ἀλλ' ἀγνοεῖτε, ἄράγε, ὅτι αἱ κλίσεις μας αὐξάνουσιν ἢ ἐξασθενοῦσιν καθόσον ἐκδέχονται ἢ διαμάχονται· κατὰ τὸ μέρος τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὡς πρὸς αὐτὰς ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία; Ἀγνοεῖτε ὅτι ὁ θυμὸς, ἡ ζηλοτυπία, ὡς καὶ ἡ πρᾳότης ἢ ἡ καρτερία, εἶναι γεγονότα φυσικὰ ἐν τῇ ἀρχῇ των, ἀλλ' ὅτι τὰ φυσικὰ ταῦτα γεγονότα ἐμπίπτουσιν εἰς τὴν κυριότητα τῆς βουλήσεως; Καθόσον ἡ βούλησις ὑποχωρεῖ εἰς τὰς κλίσεις ἢ ἀνθίσταται εἰς αὐτὰς, αἱ κλίσεις αὗται αὐξάνουσιν ἢ ὀλιγοστεύουσιν. Ὁ ὀξύθυμος δὲν γίνεται ἤπιος διά τινος μοναδικῆς πράξεως τῆς βουλήσεώς του· ἀλλ' ἠθέλετε τολμήσει νὰ ὑποστηρίξητε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ὑποχωρεῖ εἰς τὸ ἐπαγωγὸν τῶν παθῶν του καὶ ἐκεῖνος, ὅστις παλαίει καὶ κρατεῖ ἑαυτοῦ, φθάνουσιν εἰς τὸ ἴδιον ἐξαγόμενον;

Ἰδοὺ τὰ γεγονότα: αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ ἐξασθενοῦσιν ἢ ἐνδυναμοῦνται κατὰ τὸ μέρος τὸ ὁποῖον λαμβάνει ἡ θέλησις. Αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἀποκρύφων νόμων τῶν ὀργάνων μας· τὸ διηκενὲς ἔργον τῆς θελήσεως δύναται λοιπὸν νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ τροποποιήσῃ τὴν ζωὴν τοῦ σώματος μέχρι τῶν ἀδύτων αὐτοῦ.

Όλοι πιστεύομεν ότι ή ανθρωπίνη μορφή εμφαίνει ηθικάς διαθέσεις.

Κατά τό έξωτερικόν μή κρίνης τούς ανθρώπους. *

Τό γνωρίζομεν· άλλ' όμως αισθανόμεθα εαυτούς φύσει διατεθειμένους νά είπωμεν, βλέποντές τινας φυσιογνωμίας: ιδού ή ιλαρότης, ιδού ή οξυθυμία, ιδού άνθρωπος ειλικρινής, ιδού άνθρωπος ψεύστης. Πιστεύω ότι, αφού προοδεύση περισσότερον ή επιστήμη, θά εύρη έως εις τά ενδότερα μέρη τού οργανισμού μας τό υλικόν τεκμήριον τών διαθέσεων, τάς οποίας προσπαθούμεν ν' αναγνώσωμεν επί τής φυσιογνωμίας τών ομοίων μας. Όταν άνθρωπός τις αποθάνη, γίνεται ενίοτε νεκροψία, χάριν διαφωτίσεως τού οικογενειακού ιατρού ή πρός τό συμφέρον τής επιστήμης. Άν οι επί τούτω διωρισμένοι ιατροί τά εγνώριζον όλα, ήθελον ίσως ανεύρει εις τό ακίνητον τούτο σώμα όλην τήν ζωήν τής ψυχής, ήτις τό εζωοποίει. Ήθελον ίδει εν αυτώ τά ίχνη τών αρχικών ορμών τής ψυχής ταύτης, αλλ' ήθελον επίσης ανακαλύψει εν αυτώ τά εξαγόμενα τής οποίας έκαμε χρήσεως τής ενεργείας της. Όλα τ' απόρρητα τής υπάρξεώς μας είναι, πιστεύω, εγγεγραμμένα εις τό ψυχρόν εκείνο περίβλημα. Ή κατάστασις τού σώματός μας είναι αναμφιβόλως τό εξαγόμενον τής γεννήσεώς μας, αλλά κατά πολύ επίσης τό εξαγόμενον τής χρήσεως τής ελευθερίας μας, καί τά όργανά μας, άν ήδύναντο νά λάβωσι τόν λόγον, ήθελον μαρτυρήσει ότι εν τώ μυστηρίω τής ζωής ήσαν ηνωμένα μέ ανωτέραν τινά φύσιν, δυναμένην ν' ανθίσταται εις τήν ενέργειάν των καί μάλιστα νά τροποποιή αυτά.

* Il ne faut pas juger des gens sur l'apparence.

Τὸ σῶμά μας εἶναι λοιπὸν εἰς στενὸν σύνδεσμον μετὰ τῆς ψυχῆς μας· ἀλλὰ ματαίως ὁ ὑλισμὸς διατείνεται νὰ εὕρῃ ὑποστήριγμα εἰς τὴν ἀναντίῤῥητον ταύτην ἀλήθειαν. Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα συνιστῶσι τὴν ἑνότητα τῆς ἡμετέρας προσωπικότητος. Ἐν τῇ ἑνότητι ταύτῃ ἐμφαίνονται δύο ἐναντίαι δυνάμεις, ἱκαναὶ νὰ συναγωνισθῶσι πρὸς ἀλλήλας. Πότε ἡ ἐνέργεια προέρχεται ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἡ ψυχὴ ἐνδίδει ἢ ἀνθίσταται· πότε δὲ ἡ ἐνέργεια πηγάζει ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ τὸ σῶμα ὑπακούει ἢ ἀπειθεῖ. Ἄν ἡ βούλησις παραιτῆται, ἄν παραχωρῇ εἰς ὅλας τὰς ὁρμὰς καὶ κατόπιν εἰς ὅλας τὰς ἀταξίας τῆς μηχανῆς, ἔχετε ὕπαρξιν χάνουσαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τ' ἀνώτερα προσόντα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ καταβαίνουσαν ὀλέθριον κατωφέρειαν, ἥτις φέρει πρὸς αὐτὴν τὴν ζωότητα. Ἄν ἡ βούλησις, ὑπείκουσα εἰς πεφωτισμένον λόγον, ἀνθίσταται εἰς τὰς παρεκτροπὰς τῆς σαρκὸς, ἔχετε ἀπεναντίας ὕπαρξιν καθιστῶσαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκφανεστέραν τὴν ἀξίαν τῆς ἡμετέρας φύσεως. Ἐν τῇ νοσηρᾷ καταστάσει, ἡ ἀταξία τοῦ σώματος δύναται νὰ ταράξῃ τὴν διάνοιαν, νὰ ἐκμηδενίσῃ πρὸς καιρὸν τὴν ἠθικὴν εὐθύνην. Ἐπέρχεται κρίσις, τὰ νέφη ἅτινα ἐσχηματίζοντο ἐν τῇ ταραχῇ τῶν ὀργάνων διαλύονται· τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον ἀναφαίνεται καθ' ὁλοκληρίαν, διότι ἀνεῦρε τοὺς ἀναγκαίους ὅρους εἰς τὰς τακτικὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις, καὶ ὅτε τὸ σῶμα μέλλῃ νὰ διαλυθῇ, ὅτε μακρά τις ἀσθένεια προσεγγίζῃ εἰς ἐπώδυνον τέλος, τότε δὴ τότε ἡ ψυχὴ ἐκπέμπει ἐνίοτε ζωηροτέραν εἰπέρποτε λάμψιν, ὡς νὰ εἰσήρχετο πρότερον, καὶ στιγμιαίως εἰς ὑψηλοτέραν ζωήν. Δὲν πρέπει νὰ ἐρωτῶμεν ἀπολύτως ποῦ τελειόνει ἡ ζωὴ τοῦ σώματος καὶ ποῦ ἀρχίζει ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς· ἐδῶ δὲν

ὑπάρχει οὔτε τέλος, οὔτε ἀρχή· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ψυχὴ ἐνταὐτῷ καὶ σῶμα, καθ' οἱονδήποτε τρόπον θεωρηθῇ ἡ ὕπαρξίς του· ψυχὴ εἰς τὴν διαυγῆ κατάστασιν οὐ μόνον δὲν ἐπεφάνη ποτὲ εἰς ἄλλην, ἀλλ' οὔτε εἰς ἑαυτήν. Γυμνὸν σῶμα δὲν εἶναι ἄνθρωπος, εἶναι πτῶμα, καὶ μετ' οὐ πολὺ «δὲν ἠξεύρω τί, τὸ «ὁποῖον δὲν ἔχει πλέον ὄνομα εἰς καμμίαν γλῶσσαν.» Ἀλλ' ὅταν δύο στοιχεῖα, μολονότι ἀδιασπάστως συνηνωμένα, εἶναι προφανῶς διάφορα, καὶ δύνανται νὰ συναγωνισθῶσιν, ἀποβαίνει τοὐλάχιστον παράδοξον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα δὲν εἶναι δύο, ἀλλὰ ἕν. Τοῦτο εἶναι ἐντούτοις τὸ συμπέρασμα τοῦ ὑλισμοῦ — συμπέρασμα ἀντιφάσκον εἰς τὸν κοινὸν νοῦν.

Ἐπροσπάθησα, Κύριοι, ν' ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην σας ὅ,τι ἕκαστος ἐξ ὑμῶν ἐγνώριζε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον· νὰ ἐξηγήσω διὰ προσεκτικῆς σκέψεως, τὰ στοιχειώδη διδόμενα τῆς παρατηρήσεως. Ἤθελον τώρα, χωρὶς νὰ σᾶς βαρύνω μὲ τοὺς ἀφηρημένους ὅρους τοῦ σχολείου, νὰ σᾶς εἴπω τί δύναται ἡ κυρίως λεγομένη ἐπιστήμη εἰς τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἡ ἐπιστήμη σπουδάζει τὰ καθέκαστα καὶ τὸν τρόπον, τῆς μυστηριώδους καὶ ἐνδομύχου συνενώσεως τῶν δύο στοιχείων, ἅτινα συνιστῶσι τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἐπιστήμη μᾶς διδάσκει ποία κατάστασις τοῦ σώματος ἀνταποκρίνεται εἰς τοιαύτην ἐνέργειαν τοῦ πνευματικοῦ ὄντος. Αὕτη ἀνακαλύπτει καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ νευρικὸν σύστημα εἶναι ὁ πρώτιστος ἐνεργὸς τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωϊκῆς καὶ τῆς κυρίως ἀνθρωπίνης ζωῆς. Τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει ἓν κέντρον ἐπονομαζόμενον κοινῶς ἐγκέφαλος, καὶ ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ σημεῖον τῆς ἀφίξεως

τῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες μᾶς θέτουσιν εἰς σχέσιν μετὰ τῶν ἐκτός, καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως ἐπὶ τῶν ὀργάνων. Ἡ φυσιολογία μέλλει εἰσέτι πολὺ νὰ προοδεύσῃ. Ἀγνοεῖται ἀκριβῶς τί συμβαίνει εἰς τ' ἄκρα τῶν νεύρων, παρὰ τὰ νεῦρα καὶ εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἐγκεφάλου, ὅταν δεχώμεθα, παραδείγματος χάριν, τὴν ἐντύπωσιν τοῦ φωτὸς ἢ τὴν τοῦ ἤχου. Ἀγνοεῖται ποία ἡ κατάστασις τοῦ ἐγκεφάλου καθ' ἣν στιγμὴν ἡ θέλησις γίνεται ἀρχὴ κινήματός τινος. Σοφοί τινες διορῶσιν ἴσως τὴν φύσιν τῶν φαινομένων τούτων· αἱ θεωρίαι των δὲν εἶναι ἀκόμη εἰμὴ ἀτομικαὶ δοξασίαι, τὰς ὁποίας ἡ ἐπιστήμη, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς, δὲν καθιέρωσεν εἰσέτι. Ἂς ἀνατρέξωμεν ἔτη ἢ αἰῶνάς τινας ἀπὸ σήμερον. Ὅτι ἀναζητεῖ ἡ φυσιολογία θὰ τὸ εὕρῃ· τὸ παραδέχομαι· θὰ γνωρίσῃ λοιπὸν τὸ τελευταῖον γεγονὸς τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐν τῇ τάξει τῶν ἐντυπώσεων, καὶ τὸ πρῶτον γεγονὸς τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐν τῇ τάξει τῶν βουλήσεων. Θὰ ἦναι, συμφώνως τῶν ἀρχαίων θεωριῶν, ὁ κυματισμὸς ἑνὸς ἰδιαιτέρου ῥευστοῦ, ἢ .παλμός τις τῶν ἰνῶν, ἢ πιθανώτερον, θὰ ἦναι, κατὰ τὰς σημερινὰς ἰδέας, φαινόμενον ἠλεκτρικὸν ἤ χημικόν: ἀδιάφορον· ὅ,τι μελετῶμεν, τὸ μανθάνομεν, καὶ ὑποθέτω ὅτι θὰ τὸ μάθωμεν ἐντελῶς καὶ ἐξηκριβωμένως. Θὰ ἐλέγομεν τότε: εἰς τὸ δεῖνα αἴσθημα, εἰς τὴν δεῖνα ἰδέαν, εἰς τὴν δεῖνα θέλησιν, ἀνταποκρίνεται ἐκεῖνος ὁ παλμὸς τῶν ἰνῶν, ἡ ἠλεκτρικὴ αὕτη ἐξάτμισις, ὁ φωσφορώδης οὗτος συνδυασμός. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην. Ἡ ἐπιστήμη, τελειοποιηθεῖσα, δύναται νὰ καλλιτερεύσῃ τὴν θέσιν τοῦ ὑλισμοῦ; Κατ' οὐδένα λόγον. Ἡ ἐπιστήμη θὰ ἐδείκνυε λεπτομερῶς τὴν ἐνδοτάτην ἕνωσιν δύο τάξεων φαινομένων καθόλου ἀνο-

μείων, καὶ ὁ ὑλισμὸς θὰ συμπεράνῃ: τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι ἡνωμένα, λοιπὸν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως. Ἡ νόησις, τὸ αἴσθημα, ἡ θέλησις, εἶναι πάντοτε εἰς ἁρμονίαν μέ τινα κατάστασιν τῶν ὑλικῶν ὀργάνων· ἡ νόησις, τὸ αἴσθημα καὶ ἡ θέλησις εἶναι λοιπὸν ἰδιότητες ἢ προϊόντα τῆς ὕλης. Τὸ σόφισμα εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ· περιελθὸν ἐκ τῆς κυριότητος τοῦ κοινοῦ νοὸς εἰς τὴν κυριότητα τῆς ἐπιστήμης δὲν ἤλλαξε φύσιν. Πρόκειται νὰ εἴπῃ: τὰ γεγονότα ταῦτα ἀνταποκρίνονται, εἶναι στενῶς συνδεδεμένα, λοιπὸν δὲν εἶναι δύο γεγονότα, δὲν εἶναι εἰμὴ ἕν. Ὁ ὑλισμὸς, ὅταν ταυτοποιῇ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς μὲ τὰ φαινόμενα τοῦ σώματος, ὑπερπηδᾷ ἄβυσσον, ἄνωθεν τῆς ὁποίας δὲν ὑποστηρίζεται εἰμὴ διὰ τῆς ἐλαφρονοίας του.

Φιλόσοφός τις ἰατρὸς, ὁ Καβανῆς, ἔγραφεν: «Ὁ ἐγκέφα-«λος ἐκκρίνει τὴν ἰδέαν, ὡς ὁ στόμαχος χωνεύει τὰ φαγητὰ.» Ὁ ἐγκέφαλος ἐκκρίνει τὴν ἰδέαν! Γνωρίζετε τί λέγεται ἔκκρισις: ἡ ἐνέργεια διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀδὴν διαχωρίζει ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ αἵματος ἰδιαίτερά τινα ῥευστὰ, ἀναγκαῖα εἰς τὰς λειτουργίας τῆς ζωῆς. Ὅταν λέγηται ὅτι ἀδήν τις ἐκκρίνει ῥευστὸν, δύνασθε νὰ ἴδητε ὀφθαλμοφανῶς, νὰ φαντασθῆτε τοὐλάχιστον τὸ ῥεῦμα τοῦ αἵματος φθάνον εἰς ἓν ὄργανον καὶ μέρος τὸ ὁποῖον ἀποχωρίζεται αὐτοῦ καὶ λαμβάνει νέαν ἐπίφασιν καὶ νέας ἰδιότητας. Τ' ὁλικὸν φαινόμενον εἶναι τῆς αὐτῆς τάξεως· ἀρχίζει καὶ τελειόνει ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ αἰσθητικῆς παρατηρήσεως. Ἀλλ' ὅταν μᾶς λέγωσιν ὅτι, ἐν τοιαύτῃ χημικῇ ἢ φυσικῇ ἐνεργείᾳ, ἰδοὺ καὶ ἡ ἔκκρισις διανοητικοῦ τινὸς γεγονότος, δηλαδὴ ἰδοὺ ὀρθή τις ἢ ἐσφαλμένη ἰδέα. καλή τις ἢ κακὴ ἐπιθυμία, ἔργον τι τῆς βουλήσεως ἀπο-

χωριζόμενον ἐκ τῆς λοιπῆς ὕλης, δὲν ἐννοεῖτε μέχρι τίνος καταχρῶνται τῶν λέξεων καὶ ἐκβιάζουσι τὸν λόγον οὐχ ἧττον τῆς ἰδέας· οἱ φυσιολόγοι καλλιεργοῦσι ἐπιστήμην μεγάλως ἐνδιαφέρουσαν. Ἄς μένωσιν ἐν τῷ πεδίῳ αὐτῶν, τὸ ὁποῖον παρέχει ἀρκετὰ πλούσιον μεταλλεῖον πρὸς ἐξόρυξιν! Ἀλλ' ὅταν φαντάζωνται νὰ εὕρωσιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ των, δὲν θέλω νὰ εἴπω κάτι τι, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν, τὴν σκιὰν, τὴν ἀσθενεστέραν ἐμφάνειαν ἐκείνου, δι' οὗ θὰ δυνηθῶσι νὰ ἐξηγήσωσι τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον διὰ τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου, δὲν τοὺς ἐννοοῦμεν πλέον· συγχίζονται εἰς τὰς ἰδέας των.

Ἡ φυσιολογικὴ ἐπιστήμη δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ἐπιμαρτυρήσῃ τὴν ταυτότητα τὴν ὁποίαν διϊσχυρίζονται νὰ εἰσαγάγωσι μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης. Ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν σχέσεων τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ, ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐπεκτείνει τοὺς ὅρους τοῦ προβλήματος χωρὶς νὰ τροποποιῇ τὴν φύσιν του. Προσερχόμενοι εἰς ἄλλον κλάδον τῆς ἐπιστήστήμης τὴν βλέπομεν κλίνουσαν μὲ ὅλον αὐτῆς τὸ βάρος ὑπέρ τινος ἀληθοῦς πνευματισμοῦ.

Ἡ φιλοσοφία γονιμοποιεῖ τὰ διδόμενα τοῦ κοινοῦ νοὸς καὶ διορύττει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἄβυσσον μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, ἅτινα ὑποπίπτουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων, ἅτινα ἀποκαλύπτονται εἰς τὴν συνείδησιν· ἀνάγεται εἰς ἀντιλήψεις, αἵτινες καθιστῶσι πάντοτε διαυγεστέραν τὴν ἀπόλυτον διαφορὰν τῶν σωμάτων καὶ τῶν πνευμάτων. Τὸ σῶμα εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἀπείρων ὑποδιαιρέσεων, διότι ἔχει διαστάσεις· κάθε σῶμα, ὅσῳ μικρὸν καὶ ἂν ὑποτεθῇ, εἶναι, ὡς εἴπομεν ἤδη, συνένωσις, συναρμογὴ μερῶν, ἅτινα διὰ τῆς διανοίας τοὐλάχιστον, δύνασθε

ν' ἀποχωρίσητε ἀλλήλων. Τὸ πνεῦμα ἀπεναντίας εἶναι ἓν καὶ ἀδιαίρετον. Ἂν ἄλλως εἶχε, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συλλάβητε ψυχὴν μεμερισμένην· ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖτε. Ἡ ἰδέα τοῦ τρίτου, τοῦ τετάρτου ψυχῆς τινος κινεῖ εἰς χαμόγελον, τὸ εὔλογον ἐκεῖνο χαμόγελον, τὸ ὁποῖον εἶναι τεκμήριον τοῦ παραλογισμοῦ. Ἡ ὕλη εἶναι ἀδρανής, στερουμένη καθ' ἑαυτὴν πάσης αὐτοματίας, πάσης ἐλευθέρας ἀρχῆς κινήσεως. Ὑπακούει παθητικῶς εἰς τὰς διεπούσας αὐτὴν δυνάμεις ἢ εἰς τὰς τυχαίας ὠθήσεις τὰς ὁποίας λαμβάνει. Ὑποθέσατε τὸ ἐναντίον: παραδεχθῆτε ὅτι τ' ἄτομα ἔχουσιν ἀρχήν τινα ἐλευθέρας κινήσεως· τετέλεσται ὅλη ἡ φυσικὴ καὶ ὅλη ἡ μηχανική· οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν ἐπιστημῶν τούτων ματαιοῦνται ὡς ἐκ τῆς αὐτοματίας τῶν ἀτόμων, ἅτινα ἐκφεύγουσι παντὸς νόμου. Τὸ πνεῦμα ἀπεναντίας εἶναι ἀρχὴ ἐνεργείας, ἰσχύος, βούλησις, ἥτις εἶναι καθ' ἑαυτὴν δύναμις ἀποφάσεως· τοῦτο δὲ καθιστᾷ τὴν συνείδησιν, τοῦτο ἐπικυροῖ τὸ ἐξαγόμενον τῶν γενομένων ἀποπειρῶν παρά τινων σοφῶν. Οἱ σοφοὶ οὗτοι διϊσχυρίζονται νὰ ὑπαγάγωσι τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις εἰς νόμους ἀμετατρέπτους ὡς ἐκείνους τῆς φύσεως· ναυαγοῦσι πάντοτε εἰς τὰς ἀποπείρας των. Προβλέπονται, κατά τινα βαθμὸν, αἱ πιθαναὶ πράξεις τῶν ἀνθρώπων· δὲν προαγγέλλονται αἱ ἀποφάσεις των μὲ βεβαιότητα, καθὼς ὁ ἀστρονόμος προαγγέλλει τὰς ἐκλείψεις. Ἀνευρίσκονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ ἴχνη ὡρισμένου σχεδίου, τὸ ὁποῖον ἐπενθυμίζει ὅτι ἡ ἰσχὺς τῶν ἀνθρώπων δὲν προΐσταται μόνη εἰς τὸν ῥοῦν τῶν συμβάντων· ἀλλ' οἱ φιλόσοφοι, οἵτινες ἐπειράθησαν νὰ γράψωσιν ἐκ τῶν προτέρων ἐξηκριβωμένην ἱστορίαν τοῦ μέλλοντος, εἶδον τὰ γεγονότα ἐλέγχοντα

σκληρῶς τὸ ψεῦδος τῶν θεωριῶν των. Δυνατὸν ν' ἀναφέρῃ τις περίεργα παραδείγματα τῶν ἀποτυχιῶν των.

Αἱ σκέψεις αὗται δὲν ἔχουσιν εὐτυχῶς τὴν ἀξίαν τοῦ καινοφανοῦς. Ἀνοίξατε τὰ χρονικὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος: παντοῦ καὶ πάντοτε θὰ εὕρητε ἄνδρας ἐμβριθεῖς προσάγοντας τὴν ὑποστήριξιν ἐπιστήμης σοβαρᾶς, βαθείας, εἰς τὸ θέμα τὸ ὁποῖον διακρίνει ἀπολύτως τὴν ὕλην ἐκ τοῦ πνεύματος. Ἄς ἐρωτήσωμεν ἤδη ἐπιστήμην τινὰ σχετικῶς νεωτέραν: τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν τῆς φύσεως.

Μία τῶν πηγῶν τοῦ ὑλισμοῦ εἶναι ἡ πρεσβευομένη σύγχυσις μεταξὺ τῶν ἰδιοτήτων τῶν σωμάτων καθ' ἑαυτὰ θεωρουμένων καὶ τῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας περιβάλλονται τὰ σώματα διὰ τὰ αἰσθητικὰ καὶ νοητικὰ ὄντα. Ἡ ὕλη, λέγουσι, παράγει φαινόμενα ὑψηλῆς τάξεως, ὡς τὸ φῶς, τὴν θερμότητα, τὸν ἦχον. Δὲν ἠδύνατο, ἆράγε, εἰς ἀνώτερον βαθμὸν ὀργανισμοῦ, νὰ παραγάγῃ ὑψηλότερα ἀκόμη φαινόμενα: τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ αἴσθημα;

Ἡ φλὸξ μὴ δὲν δύναται, καθαριζομένη,
Ἰδέαν τινὰ τῆς ψυχῆς νὰ μᾶς δώσῃ; *

Δὲν σκέπτεται οὕτω μόνος ὁ Λαφονταῖνος, καὶ ἡ ἀναλογία μεταξὺ τῶν λεπτοτέρων ἰδιοτήτων τῆς ὕλης καὶ τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν γεγονότων, φανεροῦται συνεχῶς παρὰ τῶν ἐπιστημόνων, ὡς δεικνύεται ἐνταῦθα παρὰ τῷ μυθοποιῷ. Τί λέγει ὡς πρὸς τοῦτο ἡ μελέτη τῆς φύσεως, βοηθουμένη ἐξ ὅλων τῶν προόδων τῶν νεωτέρων ἀνακαλύψεων; Λέγει ὅτι, κατὰ τὸν συνήθη ἡμῖν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως τῶν φαι-

* La flamme en s'épurant, peut-elle pas de l'âme
Nous donner quelque idée ?

νομένων, ἀποδίδομεν εἰς τὴν ὕλην ὅ,τι δὲν τῇ ἀνήκει: ἐξηγοῦμαι.

Τί ἀπομένει ἐκ τοῦ ἤχου ἂν ἀφαιρέσωμεν τὸ ὠτίον; Οἱ φυσικοὶ θὰ σᾶς εἴπωσιν: αἱ δονήσεις τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος. Τί ἀπομένει ἐκ τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων ἂν λείψῃ ὁ ὀφθαλμός; οἱ φυσικοὶ θὰ σᾶς εἴπωσιν: οἱ δονήσεις ῥευστοῦ λεπτοτέρου τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, ῥευστοῦ τὸ ὁποῖον ὀνομάζουσι συνήθως αἰθέρα. Ἐννοεῖτε καλῶς ὅτι ἡ μουσικὴ μ' ὅλας τὰς γοητείας της, ἡ λάμψις τοῦ φωτὸς, ἡ μαγεία τῶν χρωμάτων, τὰ ὁποῖα διακοσμοῦσι τὸ σύμπαν, ὅλα ταῦτα εἶναι δονήσεις, δηλαδὴ κινήσεις. Μεταξὺ τῶν κινήσεων τούτων καὶ τῶν αἰσθητικῶν καὶ γνωστικῶν ὄντων, ὑπάρχει ἁρμονία τις, ἀπόῤῥητον τῆς δημιουργίας. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἁρμονίαν ταύτην, αἱ ἀνώτεραι ἰδιότητες τῆς ὕλης, ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν ὑπάρχουσι· δὲν ἔχουσι πλέον εἰμὴ δυνατὴν ὕπαρξιν, ἀπαιτοῦσαν, ἵνα πραγματοποιηθῇ, διοργανώσεις ἱκανὰς νὰ τὰς αἰσθανθῶσιν. Εἶναι φυσικὸν νὰ συλλογισθῶμεν ὅτι ἂν ἔλειπον ἔμψυχα καὶ αἰσθητικὰ ὄντα, ὁ κόσμος ἤθελεν ἐπιδεικνύει θαύματα ἄνευ θεατῶν, καὶ τὸ ψιθύρισμα τῆς δημιουργίας θ' ἀνυψοῦτο πρὸς τὸν οὐρανὸν χωρὶς ν' ἀκούηται. Ἂς ἐξηγηθῶμεν καλῶς. Ἀφαιρέσατε τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὸ ὠτίον: αἱ δονήσεις τοῦ αἰθέρος θὰ ἐξακολουθήσωσι· θὰ παραγάγωσιν ὅλα τὰ φυσικὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα ἐν τῇ θαυμασίᾳ συναφείᾳ τοῦ παντός· θὰ ἦναι ἱκαναὶ νὰ παραγάγωσιν οὐ μόνον τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες μᾶς εἶναι γνωσταὶ, ἀλλ' ἑκατὸν ἄλλας τὰς ὁποίας ἀγνοοῦμεν, διότι, ὡς εἴπομεν, κανεὶς δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ πόσαι φάσεις τοῦ παντὸς μᾶς ἐκφεύγουσιν, καθότι στερούμεθα τῶν καταλλήλων αἰσθήσεων. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους, αἱ ἐντυπώ-

σεις δὲν ὑπάρχουσιν εἰμὴ δι' ὄντα ὠργανισμένα οὕτω πως ὥστε νὰ τὰς ἐπιδέχωνται. Ἐκβάλετε τὸν ὀφθαλμὸν, κάθε φῶς ἐκλείπει· ἀφαιρέσατε τὸ ὠτίον, ὅλοι οἱ ἦχοι ἐξαφανίζονται. Τί δὲ ἀπομένει;... Μυριότροχος μηχανισμὸς, ἄπειρος κίνησις ἀτόμων, ἅτινα προσεγγίζουσιν ἢ ἀπομακρύνονται ἀλλήλων, καὶ τίποτε περισσότερον. Ἐν τῇ κινήσει τῆς ὕλης καὶ τοῖς σταθεροῖς νόμοις, οἵτινες διέπουσι τὴν κίνησιν ταύτην, ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἀναζητεῖ, καὶ μὲ ἀποφασιστικώτερον πάντοτε τρόπον, τὴν ἐξήγησιν ὅλων τῶν φαινομένων τῆς φύσεως. Πάντῃ ματαίως λοιπὸν θέλουσι νὰ κάμωσιν ἐκ τῶν λεπτοτέρων καὶ λαμπροτέρων ἰδιοτήτων τῶν σωμάτων βαθμίδας, οὕτως εἰπεῖν, ἵνα διέλθωσιν ἐκ τῶν σωμάτων εἰς τὰ πνεύματα. Ἡ ὕλη κατέχει τὰς ἰδιότητας ταύτας· ἀλλὰ ὑπὸ τίνα ὅρον; ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ὑπάρξεως ἐμψύχων καὶ αἰσθητικῶν πλασμάτων πρὸς ἀντίληψιν, καὶ, ὡς εἶπον σχεδὸν, πρὸς ζωοποίησιν αὐτῶν. Εἴπετε τώρα, ἂν θέλητε, ὅτι ἡ ὕλη παράγει τὴν νόησιν καὶ τὴν θέλησιν· ἔστω· ἀλλ' ὑπὸ τίνα ὅρον; ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ὑπάρξεως διανοητικῶν καὶ ἐλευθέρων ὄντων. Ὁποία ἡ ἁρμονία μεταξὺ τῶν δονήσεων τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἤχου, μεταξὺ τῶν δονήσεων τοῦ αἰθέρος καὶ τῆς θεωρίας τῶν χρωμάτων, τοιαύτη ἡ ἁρμονία καὶ μεταξὺ τῶν διαθέσεων τοῦ σώματός μας καὶ τῶν διαφόρων καταστάσεων τῆς ψυχῆς μας. Ἂν προβῆτε περαιτέρω, ἂν ὑποστηρίζητε τὸ θέμα τοῦ ὑλισμοῦ, ἀναγνωρισθέντος πλέον τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῶν φυσικῶν φαινομένων, πρέπει νὰ εἴπητε ἀφόβως: ὅ,τι ὀνομάζομεν ἐννοίας, θελήσεις, χαρὰς, λύπας, κακίας καὶ ἀρετὰς, εἶναι κίνησις παραγομένη ἐν τοιαύτῃ διευθύνσει καὶ μὲ τοιαύτην ἔντασιν καὶ τίποτε περισσότερον. Δὲν τολμῶσι νὰ προβῶσιν ἕως

ἐκεῖ, καθότι ὅταν μία ἰδέα ἦναι παντάπασιν ἐσφαλμένη, δύσκολον νὰ τὴν διευθύνῃ τις μέχρι τέλους.

Μοὶ ἀπομένει τελευταῖόν τι ἐπιχείρημα. Χωρὶς νὰ κάμω ἀκριβῶς χρῆσιν, ἐπιθυμῶ νὰ τὸ ὑποδείξω. Ἂν θέλωσι μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον νὰ ὑποστηρίξωσι γνώμην ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ νὰ ὑπαγάγωσιν εἰς μίαν μόνην τὰς δύο φύσεις αἵτινες συνιστῶσι τὸν ἄνθρωπον, δὲν θὰ θριαμβεύσῃ βεβαίως ὁ ὑλισμός. Ἡ ἰδέα τῆς ὕλης φαίνεται ἐν πρώτοις διαυγεστάτη. Ἀλλ' ἂν μετὰ περισκέψεως ἀναζητῶμεν σοβαρῶς τί εἶναι τὰ σώματα καθ' ἑαυτά, ἐπιχειροῦμεν πολὺ δύσκολον ἔρευναν. Μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον νοεῖ, αἰσθάνεται, βούλεται· τοῦ πνεύματος ἐκείνου τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν ἡμῖν, ὑπερβαίνει πολὺ κατὰ τὴν διαύγειαν τὴν ἰδέαν τῆς ὕλης ταύτης, ἥτις εἶναι ἀδιασπάστως συνδεδεμένη μὲ τὸ ἡμέτερον ὄν, χωρὶς νὰ ὑποπίπτῃ ἀμέσως εἰς τὸ βλέμμα τῆς συνειδήσεως. Ὅταν, ἔλεγεν ὁ Πλάτων, ὅταν μεταβαίνωμεν ἐκ τοῦ αἰσθητικοῦ κόσμου εἰς τὴν χώραν τῆς διανοίας, ἂν στερηθῶμεν εὐθὺς τῆς ὁράσεως, αἰτία τούτου εἶναι ὅτι ὁ ὀφθαλμός μας, συνειθισμένος εἰς ἀδυνάτους καὶ ἀπατηλὰς λάμψεις, θαμβόνεται ὑπὸ ζωηροτάτου φωτός. Πιστεύομεν ὅτι γνωρίζομεν τ' ἀντικείμενα κάλλιον ἡμῶν αὐτῶν, τὸ σῶμα κάλλιον τῆς ψυχῆς· ἀλλὰ πῶς γνωρίζομεν τὰ σώματα; διὰ τῶν ἐντυπώσεων τὰς ὁποίας παράγουσιν ἐφ' ἡμῶν καὶ οὐχὶ ἀλλέως. Φιλόσοφοί τινες ἀντιλαμβάνονται τῆς ἰδέας ταύτης. Δὲν γνωρίζομεν, λέγουσι, τὰ σώματα, εἰμὴ διὰ τῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ αὐτῶν, καὶ ἀποδεικνύουσι δι' εἰδικῶν ἐπιχειρημάτων ὅτι, ἂν ἡ ὕπαρξις τῶν ἰδεῶν τούτων εἶναι ἀπολύτως βεβαία, ἡ ὕπαρξις τῶν

σωμάτων, ἅτινα ἀνταποκρίνονται εἰς αὐτὰς, εἶναι, ἐπὶ τέλους, ἀμφίβολος. Δὲν θέλω νὰ ἐπιληφθῶ τῶν λίαν ἀφῃρημένων τούτων σκέψεων, δὲν θέλω ἰδίως ν' ἀντιτάξω ψυχράν τινα ἐπίνοιαν εἰς μίαν τῶν ἀθλιεστέρων ἀποπλανήσεων τοῦ νοός· ἀλλ' ἐπικαλοῦμαι περὶ τούτου ἐκείνους ἐξ ὑμῶν, οἵτινες ἐμελέτησαν ἐμβριθῶς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο: δὲν εἶναι εὐκολώτερον εἰς ἐξησκημένην λογικὴν νὰ παραδεχθῇ, ἀρνουμένη τὴν πραγματικότητα τῶν σωμάτων, τὴν σχετικῶς ἀθώαν μωρίαν τοῦ καθαροῦ ἰδανισμοῦ ἢ ν' ἀποδείξῃ, ἐναντίον τοῦ κοινοῦ νοὸς καὶ τῆς σκέψεως, ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι εἰμὴ προϊὸν ἢ ἰδιότης τῆς ὕλης. Ὁ ὑλισμὸς λοιπὸν πολὺ ἀπέχει τῆς εὑρέσεως στηρίγματος εἰς τὰς ὑψηλὰς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης, καθὼς φαντάζονται δῆθεν τινὲς τῶν ὑπερασπιστῶν του.

Ἂς ἀκροασθῶμεν ἤδη τὴν μαρτυρίαν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Ἡ συνέπεια τοῦ ὑλισμοῦ εἶναι ὅτι ἡ βούλησις, ἄμοιρος πάσης πρωτοβουλίας, πάσης ἐλευθερίας, καὶ ἐπομένως πάσης εὐθύνης, εἶναι μόνον δούλη τῶν ὀργάνων. Τοῦτο εἶναι ἀληθῶς τὸ σοβαρὸν τοῦ ἀντικειμένου μας. Ἂν ὁ ὑλισμὸς ἔχῃ δίκαιον, ἐτελείωσαν πλέον ὅλαι αἱ περὶ ἀγαθοῦ καὶ καθήκοντος ἰδέαι μας, διότι δὲν ὑπάρχει κανὼν, νόμος, ὑποχρέωσις εἰμὴ δι' ἐλεύθερον ὄν. Τοὐναντίον, ἂν ὑπάρχῃ ἐν ἡμῖν ἀρχὴ ἐλευθερίας, ὁ ὑλισμὸς εἶναι παραλογισμὸς, διότι τὰ σώματα εἶναι ἀδρανῆ καὶ ἄμοιρα πάσης αὐτομάτου ἐνεργείας, ὡς εἴπομεν ἤδη, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ βάσις ὅλης τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως. Συμφωνῶ ὅτι συνεχῶς ἡ ψυχὴ δὲν ὑφίσταται εἰμὴ τὸν νόμον τῶν ὀργάνων. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ γνωρίσωμεν, ἂν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν διὰ τὸ νόμιμον τοῦ γεγονότος καὶ νὰ

εἴπωμεν ὅτι τοιουτοτρόπως πρέπει νὰ ἦναι κατὰ τὴν τάξιν, κατὰ τὸν κανόνα. Ἡ συνείδησις μᾶς ἐξουσιοδοτεῖ νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ποτὲ καὶ εἰς οὐδένα βαθμὸν δὲν εἴμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας; Ἡ μαρτυρία τῆς συνειδήσεως μᾶς εἶναι ὀλιγώτερον βεβαία ἐκείνης τῶν αἰσθήσεών μας; Εἶναι ὀλιγώτερον βεβαία ἰδίως ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῶν σοφῶν; Δὲν θὰ ἐξετάσω ἐπὶ μακρὸν τὸ πρόβλημα τοῦτο· περιορίζομαι νὰ λάβω ἕν παράδειγμα· ἕν παράδειγμα ἀρκεῖ, διότι μία μόνη ἐλευθέρα πρᾶξις, ἕν μοναδικὸν αἴσθημα εὐθύνης, ἀρκεῖ ἵνα ἀνατρέψῃ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ὑλισμοῦ.

Ἰδοὺ ἄνθρωπος, ὅστις, ἀφοῦ συνέλαβε φρονίμους καὶ καλὰς ἀποφάσεις, ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὁρμὴν ἑλκυστικοῦ πάθους· ἐνέδωκεν εἰς τοὺς πειρασμοὺς τῆς σαρκός. Ἡ περίστασις εἶναι εὐνοϊκή· προσέλθετε πρὸς αὐτόν. Προτρέψατε αὐτὸν νὰ μὴ προσάπτῃ διόλου εἰς ἑαυτὸν γεγονότα, ἅτινα εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς κράσεώς του. Ἐξηγήσατε αὐτῷ ὅτι, κατὰ τοὺς νόμους τῆς φυσιολογίας, δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως· ὅτι ἔσφαλε μόνον κατὰ τοῦτο, θελήσας νὰ παλαίσῃ κατὰ τῆς φύσεως· ὅτι ἂν θέλῃ νὰ θλίβηται διὰ τὰ ὑποτιθέμενα ἁμαρτήματά του, ἤθελε πράξει καλῶς ἂν ἐθλίβετο ἐπίσης βλέπων τὴν πέτραν πίπτουσαν χαμαί, ἢ τὸ νερὸν ἀκολουθοῦν τὴν κλίσιν τοῦ ποταμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, Κύριοι, ἀπέναντι καταδίκης σκληρᾶς καὶ ἀδίκου διὰ τὴν αὐστηρότητά της, ἤθελεν ἴσως ἐκφέρει πρὸς δικαιολόγησίν του λόγους, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, παρομοίους μ' ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἤδη τῷ ἐπροτείνατε. Ἀλλ' ὅ,τι τῷ προσφέρετε δὲν δύναται νὰ ἐλαφρύνῃ τὴν βαρύτητα τοῦ σφάλματός του· εἶναι δικαιολόγησις κτηνώδης, βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἐλευθερίας. Ἂν ἡ

καρδία του πάλλη ἀκόμη ὑπὸ τὸ κέλευσμα γενναίου τινὸς αἰσθήματος, ἂν δὲν παρητήθη τῆς ἰδιότητος τοῦ ἠθικοῦ ὄντος, θ' ἀποποιηθῆ νὰ γίνη κτῆνος διὰ ν' ἀποφύγη τὴν ταπείνωσιν· ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν τῆς ἐξυβρισθείσης ἀξιοπρεπείας του θὰ δυνηθῆ νὰ σᾶς ὑπενθυμίση ὅτι εἶναι ἄνθρωπος, ὅτι «ὁ σφοδρότε-«ρος πόνος του, ὅταν ὑποκύπτη εἰς πειρασμὸν, εἶναι ἡ συναί-«σθησις ὅτι ἠδύνατο ν' ἀνθέξη» καὶ, ἀποκρούων τὰς ἀγενεῖς δικαιολογήσεις σας, θὰ προτιμήση μᾶλλον νὰ ἐνοχοποιήση ἑαυτὸν ἢ νὰ ἐξουθενισθῆ.

Τοιαύτη ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως. Συνηνωμένη μετὰ τοῦ κοινοῦ νοὸς, τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἀνωτέρα ἐκδήλωσις, ἡ συνείδησις διαμαρτύρεται κατὰ τοῦ ὑλισμοῦ καὶ παρ' αὐτοῖς ἀκόμη οἵτινες τὸν πρεσβεύουσιν. Δυνατὸν, κατὰ πᾶσαν στιγμὴν, νὰ συλλάβη τις ἐπ' αὐτοφώρῳ τοὺς συνηγόρους τῆς διδασκαλίας ταύτης ἀντιφάσκοντας εἰς ἑαυτούς: Μία τάξις σοφῶν, ἥτις, διὰ λόγους εὐκόλως ἐννοουμένους, περιελάμβανε πάντοτε πολλοὺς τὸν ἀριθμὸν ὑλιστὰς εἶναι ἡ τάξις τῶν ἰατρῶν. Τὸ λέγω απαρακαλύπτως, διότι τοῦτο δὲν συμβαίνει ἐν τῇ πόλει μας. Δὲν εἶναι μικρὸν πλεονέκτημα διὰ πόλιν ὡς τὴν ἐδικήν μας νὰ ἔχη ἰατρικὸν σύλλογον, τοῦ ὁποίου σχεδὸν ὅλα τὰ μέλη εἶναι σταθερῶς ἀφωσιωμένα εἰς τὰς μεγάλας ἀληθείας τῆς πνευματικῆς τάξεως, τῶν ὁποίων πολλοὶ πρεσβεύουσι θετικὰς χριστιανικὰς δοξασίας. Εἶμαι εὐτυχὴς ἐξελέγχων γεγονὸς τόσῳ εὐάρεστον διὰ τὴν πατρίδα μας. Ἀλλοῦ ἀπαντῶνται ἰατροί τινες λεγόμενοι ὑλισταί. Ἀκολουθήσατε αὐτοὺς εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐπιστήμης των. Ἂν ἔχετε σχέσεις μὲ ἰατρὸν, ὅστις ἐξετάζει τὸν σφυγμὸν, τὴν γλῶσσαν, τὴν φυσικὴν κατάστασιν τοῦ ἀσθενοῦς, χωρὶς ποτὲ νὰ κάμη οὐδεμίαν ἐρώτησιν περὶ

τῶν ἠθικῶν αἰτίων, ἅτινα τυχὸν συνήργησαν εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῆς ὑγείας, ὅστις δὲν σᾶς ἐρωτᾷ ποτὲ, προκειμένου περὶ παθημάτων ἐχόντων μεγάλην περιπλοκὴν μετὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἂν ὁ πάσχων δὲν ἐδοκίμασε λύπην τινα, ἂν δὲν ἐτήκετο ἔκ τινος ἀνησυχίας· ἂν ἔχητε σχέσεις μὲ τοιοῦτον ἰατρὸν.... Κύριοι, προσκαλέσατε κανένα ἄλλον. Ἀλλὰ δὲν φέρονται οὕτω τὰ μέλη τοῦ πανεπιστημίου. Ὁ ἰατρὸς οὗτος, ὅστις λέγει ἑαυτόν ὑλιστὴν, τί πράττει; Δὲν περιορίζεται εἰς φαρμακευτικὰς μόνον συνταγάς: τὸν ἀκούω συμβουλεύοντα τὸν ἀσθενῆ μας νὰ μὴ παλαίῃ ἀνωφελῶς μὲ πολὺ ζωηρὰς ἐντυπώσεις, νὰ τῷ λέγῃ ὅτι δύναται εὐλόγως ν' ἀφεθῇ εἰς τὴν ἐλευθέραν ἔκφρασιν τῆς λύπης του. Τὸν ἀκούω, εἰς ἄλλην περίστασιν, νὰ προτρέπῃ τὸν ἀσθενῆ νὰ λαμβάνῃ θάῤῥος, νὰ μὴ ἐγκαταλείπῃ ἑαυτὸν, ν' ἀντικρούῃ τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες ὑπερβαίνουσι τὰ ὅρια τῆς ἀληθείας, τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Τί κάμνει λοιπὸν; Παριστάνει ἆρα κωμῳδίαν παρὰ τῇ ὀδυνηρᾷ κλίνῃ; ὁμιλεῖ εἰς τὴν ὕλην; εἰς τὸ ἐνόργανον μόριον δίδει τὰς συνετὰς ταύτας συμβουλάς; Ὄχι, ἀναμφιβόλως. Ἐπικαλεῖται τὴν διανοητικὴν καὶ ἐλευθέραν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ὑποθέτει ἀφεύκτως παρὰ τῷ ὁμοίῳ του. Ὁ ὑλιστὴς οὗτος εἶναι ἄνθρωπος· καὶ ἂν δὲν θέλῃ ν' ἀντιφάσκῃ, ἂν θέλῃ νὰ μένῃ συνεπὴς εἰς τὴν διδασκαλίαν του, πρέπει νὰ μεταποιήσῃ τὴν νόησίν του.

Ἐξετάσαμεν τὸν ὑλισμὸν καθ' ἑαυτόν. Ἐσυζητήσαμεν οὐχὶ μετὰ μεγάλης πολυμαθείας καὶ βαθυνοίας, ἀλλὰ εἰλικρινῶς. Ἕκαστον θέμα ἐξ ὅσων σᾶς ὑπέβαλλον, εἶμαι ἕτοιμος νὰ ὑπερασπισθῶ μετὰ διδακτικοῦ λεκτικοῦ καὶ ἐπιστημονικῆς με-

θόδου. Πρὸς περαίωσιν τῆς μελέτης μας ἄς ἀκολουθήσωμεν εἰς τὰς συνεπείας του τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Ἐνταῦθα, δὲν θὰ προτείνω ἐπιχειρήματα· θὰ συμβουλευθῶ τὴν ἱστορίαν.

Ὁ ὑλισμὸς εἶναι ἐπίσης ἀρχαῖος ὡς ἡ φιλοσοφία· ἀνέπτυξεν ὅλας τὰς συνεπείας του καὶ τὰς παρέδωκεν εἰς τὴν ἔρευναν ἡμῶν. Ἡ διδασκαλία, ἥτις δὲν ἀναγνωρίζει εἰμὴ τὰ σώματα, παρέχει ἠθικὴν ἐπανάγουσαν τὰ πάντα εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονάς· πῶς ἄλλως ἠδύνατο νὰ γίνῃ; Ἠκούσατε νὰ λαλῶσι περὶ Ἐπικούρου. Ὁ Ἐπίκουρος, σταθερὸς ὑλιστής, ἐπορίσθη ἐκ τῆς θεωρίας του συνέπειαν ἀπροσδόκητον. Ἡ μετριοπάθεια ἐν πᾶσι, ἡ αὐστηρὰ σχεδὸν ἀρετή, ἐπεβάλλοντο κατ᾽ αὐτὸν ὑπὸ τῆς συνέσεως καὶ ἦσαν ὁ ὅρος τῆς εὐδαιμονίας. Δὲν εἶναι καὶ ὁ ὅρος τῆς ὑγείας; Καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔζησε φαίνεται μ᾽ ἐγκράτειαν· ἀλλ᾽ οἱ μαθηταί του ἠκολούθησαν τὴν ῥοπὴν ἣν ἀπέφυγεν ὁ διδάσκαλος, τὴν φυσικὴν ῥοπὴν τοῦ ὑλισμοῦ· παρεδόθησαν εἰς τὴν ἡδονὴν καὶ εὐωχίαν, φιλοσοφοῦντες ἐπὶ σκοπῷ νὰ πεισθῶσιν ὅτι δὲν ἠδύναντο κάλλιον νὰ πράξωσιν. Δὲν θὰ λάβω ἐν τούτοις τοὺς ἐπικουρείους ὡς παράδειγμα, ἀλλ᾽ ἀρχαιοτέραν τινὰ αἵρεσιν. Πρὸ δύο χιλιάδων καὶ διακοσίων ἐτῶν περίπου, εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους ἐσύστησε σχολεῖον ἐν τῇ Κυρήνῃ, πόλει τῆς γεννήσεώς του ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς. Δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἦτο ὑλιστής· ὀλίγον ἐνησχολεῖτο περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων· ἀλλ᾽ ὡς ἠθικολόγος ἐξήγαγε κάλλιον παντὸς ἄλλου τὰς συνεπείας τῆς διδασκαλίας, ἥτις περιορίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπιδεκτικὸν θλίψεων καὶ ἡδονῶν σῶμα, τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς τὴν γέννησιν καὶ διαλύεται εἰς τὸν θάνα-

τον. Ἰδοὺ τί ἔλεγεν ὁ Ἀρίστιππος· οὕτως ὠνομάζετο ὁ φιλόσοφος οὗτος: Ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ μόνον ἀγαθὸν τοῦ λογικοῦ ὄντος, τὸ μόνον πραγματικόν. Ἀλλ' ἂς προσέξωμεν ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν τοὺς ὁποίους μᾶς ἀπαγορεύει τὸ ἄστατον τῆς ζωῆς. Ἂς μὴ στερηθῶμεν σήμερον ἀπολαύσεώς τινος διὰ τὸν λόγον ὅτι θὰ μᾶς προξενήσῃ λύπην τὴν αὔριον. Αὔριον, θὰ ἤμεθα ἴσως νεκροί. «Ἡδονὴ παρελθοῦσα δὲν ὑπάρχει πλέον· ἡδονὴ «μέλλουσα δὲν ὑπάρχει εἰσέτι· ἡ παροῦσα μόνον ἡδονὴ μᾶς «ἐνδιαφέρει. Πρέπει νὰ ἐνδίδωμεν ἀταράχως εἰς τὴν ἡδυπάθει-«αν, ἀμεριμνοῦντες διὰ τὴν αὔριον, ἀπερισκέπτως καὶ ἀπρο-«νοήτως.» * Μέγας τις ποιητὴς ἔγραψε, χωρὶς νὰ τὸ συλλογισθῇ, τὴν σελίδα ταύτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, εἰς ὀλίγους στίχους, οἵτινες εἶναι ἡ γλαφυρωτέρα καὶ πιστοτέρα, ἐνταυτῷ ἀνακεφαλαίωσις τῆς Κυρηναϊκῆς διδασκαλίας:

«Χαρῶμεν,» κράζ' ἡ ἀσεβὴς ὁμὰς τῶν εὐτραπέλων —
«Καὶ τὰς ἐπιθυμίας μας ἂς φέρωμεν συχνὰς πυκνὰς
Εἰς ἄνθη καὶ εἰς ἡδονάς.
Ἀνόητος — ὅστις ποτὲ ἐμπιστευθῇ 'ς τὸ μέλλον.....
Τῆς ἐφημέρου μας ζωῆς εἶν' ἄγνωστα τὰ ἔτη·
Ἂς τὸ χαρῶμεν τολοιπὸν τὸ ἔαρ τ' ἀνατέλλον —
Τίς οἶδεν ἐὰν αὔριον ὑπάρχωμεν εἰσέτι!...» **

Τοιαύτη ἡ ἀρχὴ τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς· ἰδοὺ καὶ τὸ τέλος αὐτῆς. Εἷς τῶν ἀρχηγῶν της, ὀνόματι Ἡγησίας, κα-

* Dénis. *Histoire des théories et des idées morales dans l'antiquité.*

** Rions, chantons, dit cette troupe empie ;
De fleurs en fleurs, de plaisirs en plaisirs,
Promenons nos désirs.
Sur l'avenir insensé qui se fie !
De nos ans passagers le nombre est incertain :
Hâtons-nous aujourd'hui de jouir de la vie ;
Qui sait si nous serons demain ?

τοχος τῶν ἀρχῶν τοῦ θεμελιωτοῦ, ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῶν τὴν συνέπειαν ταύτην. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη διὰ τὴν ἡδονήν, ἀλλ' ἀπαντᾷ συχνότερον τὴν ὀδύνην ἀντὶ τῆς χαρᾶς. Ἡ λύπη εἶναι συχνή, αἱ εὐχαριστήσεις σπάνιαι· ἡ ζωὴ εἶναι λυπηρά, καὶ τοιουτοτρόπως δὲν ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ της. Τί μέλλει γενέσθαι; Ἡ αὐτοχειρία εἶναι τὸ ἀσφαλέστερον μέσον. Καὶ ὁ καθηγητής, πιστὸς εἰς τὰς ἀρχάς του, ἐστερήθη οἰκειοθελῶς τῆς εὐχαριστήσεως τοῦ ν' ἀποθάνῃ δι' αὐτοχειρίας ὁ ἴδιος, ὅπως παροτρύνῃ τοὺς ἄλλους ν' ἀπολαύσωσι τόσῳ μέγα ἀγαθόν. Ἡ ἀστυνομία, διηγεῖται ὁ Κικέρων, ἔκλεισε τὸ σχολεῖον, διότι κατὰ συνέπειαν τῶν μαθημάτων, δι' ὧν ἐδεινοῦτο μὲ μαῦρα χρώματα ἡ εἰκὼν τῆς ὑπάρξεως, αἱ αὐτοχειρίαι κατήντησαν πολυάριθμοι.

Ὁ ὑλισμὸς ἔχει τὴν ἠθικήν του· ἔχει ἐπίσης καὶ τὴν πολιτικήν του· εἶναι πλήρης διδασκαλία. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀνεπτύχθη μὲ πολυμάθειαν καὶ δεινότητα παρά τινος Ἄγγλου, τοῦ Θωμᾶ Ὄββη. Ἰδοὺ πῶς συλλογίζεται: Ἐπειδὴ τὰ σώματα εἶναι τὸ πᾶν, ἐκτὸς τῶν σωμάτων καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν, ὁ νοῦς δὲν ἀπαντᾷ εἰμὴ χειμαίρας, ἀπατηλὰ φάσματα, προϊόντα τῆς φαντασίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὠργανισμένη καὶ ζῶσα μηχανή. Κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες ἀνέρχονται ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἢ κατέρχονται ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὸ ἄκρον τῶν ὀργάνων, παράγονται φαινόμενα, ἅτινα καλοῦμεν λύπην ἢ ἡδονήν· εἶναι δὲ ἡ μοναδικὴ βάσις τῆς ἠθικῆς τάξεως· ἡ εὐθύτης, ἡ δικαιοσύνη, τὸ καθῆκον, ἡ κακία, ἡ ἀρετή, εἶναι λέξεις καὶ τίποτε περισσότερον ἢ λέξεις. Ὁ θεμελιώδης νόμος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ τρέφηται, νὰ ζῇ. Πῶς συστaίνεται ἡ κοινωνία; Ἐν

τῇ φυσικῇ καταστάσει ἐπικρατεῖ θεμελιώδης ἰσότης, καὶ ὁ φιλόσοφος δίδει περὶ τούτου λόγον, ὅστις δὲν τῷ φαίνεται ἀξιοκαταφρόνητος: ὅτι δηλαδὴ, ὁ ἀσθενέστερος, τυχούσης εὐνοϊκῆς περιστάσεως, δύναται νὰ φονεύσῃ τὸν ἰσχυρότερον. Τοιαύτη ἡ πρωταρχικὴ ἰσότης. Ἀλλὰ τὴν ἰσότητα ταύτην δὲν διαδέχεται οὔτε ἡ ἐλευθερία, οὔτε ἡ ἀδελφότης. Ἡ φυσικὴ κατάστασις εἶναι καθολικὸς πόλεμος, διαρκὴς πόλεμος ὅλων ἐναντίον ἑνὸς ἑκάστου, καὶ ἑνὸς ἑκάστου ἐναντίον ὅλων. Οἱ καρποὶ τῆς γῆς, στήριγμα τῆς ζωῆς τοῦ σώματος, εἶναι ἡ ἀφορμὴ τοῦ ἀγῶνος καὶ τὸ βραβεῖον τῆς νίκης· ἡ τροφὴ μένει εἰς τὸν ἰσχυρότερον. Ἐν τούτοις τὸ συμφέρον ὅλων, καὶ αὐτῶν τῶν ἰσχυρῶν, οἵτινες κινδυνεύουσι πάντοτε ν' ἀπαντήσωσι ἰσχυροτέρους αὐτῶν, ἢ νὰ φονευθῶσι παρά τινος ἀσθενεστέρου, τὸ συμφέρον ὅλων, ὁ δίκαιος λόγος, ὡς λέγει ὁ Ὅββης, ἀπαιτεῖ τὴν εἰρήνην. Ἡ ἀνάγκη τῆς εἰρήνης εἶναι ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ; ἐπὶ τίνος βάσεως ν' ἀνιδρύσωμεν τὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἀλλοῦ οὔτε εὐθύτης, οὔτε δικαιοσύνη, οὔτε φιλανθρωπία, εἰμὴ ἐν ὀνομαστικῷ λεξικῷ μὴ ἀνταποκρινομένῳ εἰς τίποτε πραγματικόν; Ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς δυνάμεως. Ἡ διατήρησις τῆς κοινωνίας ἀπαιτεῖ ἐξουσίαν ἱκανὴν ν' ἀνθίσταται εἰς τὴν πλεονεξίαν ὅλων. Ἀνάγκη λοιπὸν κυβερνήσεως ἀπαραβιάστου, ὑπεράνω πάσης ἀμφισβητήσεως· ἀνάγκη ἡ κυβέρνησις αὕτη νὰ ἦναι κυρία τῶν προσώπων, τῶν ἰδεῶν, τῆς θρησκείας· ἀνάγκη νὰ ἦναι παντοδύναμος καὶ νὰ θεωρῆται ἀλάνθαστος. Ἅμα τῳόντι ἤθελεν ἀπαντήσει ἐναντιότητα, τὸ δίκαιον τῆς δυνάμεως ἤθελε διαφιλονεικηθῇ, καὶ μόνη ἡ δύναμις διατηρεῖ τὴν κοινωνίαν ὑπεράνω τῆς ἀναρ-

χίας, τοῦ πρωταρχικοῦ πολέμου, πάντοτε ἐπικειμένου, πάντοτε ἑτοίμου ν' ἀναφανῇ. Ὀλίγον ἀφ' ἑτέρου ἐνδιαφέρει ὥστε ἡ ἐξουσία νὰ ἦναι εἰς τὰς χεῖρας κληρονομικοῦ μονάρχου, δημαγωγοῦ ἢ Συμβουλίου τινός· ἀρκεῖ ἡ ἐξουσία νὰ ἦναι ἀπόλυτος. Ὁ Ὄββης, πιστὸς εἰς τὰς ἀρχάς του, εἶχε μακρυνθῆ τῆς Ἀγγλίας, ὅταν ἡ ἐπανάστασις ἐκλόνισε τὴν μοναρχίαν, ἐπανῆλθε δὲ ὅταν ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀναδείξει τὸν δικτάτορά της. Μὴν ἀπατᾶσθε: δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ διδασκαλίας πρὸς τὴν ὑπακοὴν, ἀλλὰ περὶ θεωρίας πρὸς τὴν δουλείαν. Ὁ φόβος ἐπικαλεῖται τὴν δύναμιν, καὶ ἡ δύναμις ἀποκρίνεται εἰς τὸν φόβον.

Σᾶς προσκαλῶ ἤδη ν' ἀνοίξητε εἰς τὸ ἄρθρον Ὄββης, ἱστορίαν τινὰ τῆς φιλοσοφίας. Θὰ εἴδητε ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος θεωρεῖται, καὶ δικαίως, δεινὸς περὶ τὴν λογικὴν, νοῦς ἱκανὸς νὰ διευθύνῃ μίαν ἰδέαν εἰς τὰς τελευταίας αὐτῆς συνεπείας. Συλλογίζεται τωόντι ὀρθῶς· ἡ κοινωνία τοῦ Ὄββη εἶναι ἀληθῶς ἡ κοινωνία τοῦ ὑλισμοῦ. Πραγματοποιεῖται ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογίᾳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀποκλειστικῆς λατρείας τῆς ὕλης· ὅταν τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ δίκαιον δὲν εἶναι πλέον εἰμὴ λέξεις, ὅταν ἡ κοινὴ γνώμη δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ τυφλὴ ἰδιοτροπία ὄχλου, ἐπιζητοῦντος τὴν ἡδονὴν· ὅταν ἡ κοινωνικὴ μηχανὴ δὲν ἐνεργῇ πλέον εἰμὴ ὑπὸ τὴν ὤθησιν τῆς ἀντιζήλου πλεονεξίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν προκυπτούσης μνησικακίας· ὅταν κοινωνία τις ἀποβλέπῃ εἰς κατάστασιν τὴν ὁποίαν ἀδυνατεῖ ἐντελῶς νὰ φθάσῃ, ἂν μὴ παύσῃ ὑπάρχουσα, τότε ἡ δύναμις τὴν καταλαμβάνει καὶ τὴν καταλαμβάνει μετὰ γενικῆς συναινέσεως, καθότι, ὡς ὁ Ὄββης κάλλιστα εἶδεν, ἡ εἰρήνη εἶναι ἓν τῶν κυριωδεστέρων κοινωνικῶν συμφερόντων. Ταῦτα οὕτως

ἔχουσιν· ἀλλ' ἡ διαβεβαίωσις τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων καθὸ νομίμου, εἶναι, ἀναντιῤῥήτως, φρικώδης διδασκαλία. Αὕτη εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ ὑλισμοῦ· κρίνατε τὸ δένδρον ἐκ τοῦ καρποῦ του.

Κύριοι, ὅταν πρόκηται περὶ τῆς ἀληθείας, πρέπει ν' ἀφίνωμεν κατὰ μέρος πᾶσαν σκέψιν ἀλλότριον αὐτῆς τῆς ἀληθείας· ἄλλως ἁμαρτάνομεν. Ἀλλ' ἐὰν, ἀναγνωρίζοντες τὴν ἀλήθειαν, εὑρίσκωμεν αὐτὴν εἰς τὴν γενικὴν παράδοσιν τῆς πατρίδος μας, διατὶ νὰ μὴ τ' ὁμολογήσωμεν καὶ πρὸς τιμὴν τῆς πατρίδος μας καὶ ἵνα δώσωμεν νέον στήριγμα εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἥτις ποτὲ δὲν εἶχε περισσά; Ὅθεν, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπασχολεῖ, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Γενεύη ἐτήρησαν θέσιν ἀξιοσημείωτον. Κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα, ὁ ὑλισμὸς ἤγειρε τὴν κεφαλὴν καὶ ἐπέτυχεν εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης ἰσχυροὺς προστάτας· ἰδοὺ ἓν μόνον γεγονὸς, ἀλλὰ γεγονὸς σημαντικόν: Φιλόσοφός τις, ὀνομαζόμενος Λαμετρῆς, ὅστις ἐξαιτίας τῆς ἀκολασίας τῶν συγγραμμάτων του ἀπεδιώχθη ὄχι μόνον ἐκ τῆς Γαλλίας, ἀλλ' ἐκ τῆς φιλελευθέρας Ὁλλανδίας, ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσσίας Φρεδερίκου. Ὁ Λαμετρῆς ἀπέθανε νέος ἔτι εἰς Βερολῖνον. Ὁ βασιλεὺς συνέταξεν ὁ ἴδιος τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἀνθρώπου τούτου, καὶ τὸ ἀνέγνωσεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ὁ γραμματεὺς τοῦ ἀρχηγείου του. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο συμβεβηκὸς χαρακτηρίζει μίαν ἐποχήν. Αἱ πλέον ἐπίβουλοι διδασκαλίαι κατὰ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου, αἱ πλέον καταστρεπτικαὶ τῶν ἐλπίδων του, ἐπετύγχανον τὴν ὑποστήριξιν τῶν μεγιστάνων τοῦ κόσμου τούτου, κατεχομένων ὑπὸ

Τοῦ ἀνοήτου πνεύματος ἐκείνου καὶ ἀθλίου,
Τῆς τῶν ἀνάκτων πτώσεως προδρόμου ὀλεθρίου. *

Ποία ἡ τότε κατάστασις τῆς Ἑλβετίας; ἡ πόλις τῆς Βέρνης ἀνέδειξε τὸν Χάλλερ, ἄνδρα μεγίστης πολυμαθείας, φυσιολόγον πρώτης τάξεως. Ἡ Ζουρίχη ἐδοξάζετο διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λαβατέρου. Ἡ Γενεύη εἶχεν, ἐκτὸς τοῦ σοφοῦ Καρόλου Βοννέτου, τὸν Ἀβραὰμ Τραμβλέϋ, ὅστις ἔγινεν ὀνομαστὸς εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως. Ἰδοὺ τέσσαρες ἄνδρες, ὅλοι ἐπιδοθέντες εἰς μελέτας αἵτινες, ἐφιστῶσαι τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, διαθέτουσι συχνότατα τὸ πνεῦμα ἵνα παραγνωρίσῃ τὴν πραγματικότητα καὶ τὰ δίκαια τῆς πνευματικῆς μερίδος τοῦ ἡμετέρου ὄντος. Καὶ οἱ τέσσαρες ἀφιέρωσαν τὸν κάλαμόν των ὑπὲρ τῶν πνευματικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἄνθρωπός τις ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν ταύτην, πόλιν τῆς ὁποίας ἡ ἐνθύμησις πρέπει πάντοτε νὰ τὸν συνώδευεν, ἀφοῦ ἐθεώρει ὡς τιμὴν νὰ σημειοῖ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν συγγραμμάτων του: πολίτης τῆς Γενεύης. Δὲν λησμονῶ ὅτι ὁμιλῶ εἰς τὴν Γενεύην, καὶ ὅτι ἡ αἴθουσα αὕτη δυνατὸν νὰ περιέχῃ τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς θαυμαστὰς τοῦ διασήμου ἐκείνου συγγραφέως· ἀλλὰ σεῖς δὲν ἠθέλετε εὐχαριστηθῇ ἄν, ἐπιθυμῶν νὰ γίνω ἀρεστὸς πρὸς ὑμᾶς, ἐθυσίαζον ἐνταῦθα τὸ ἐλάχιστον μέρος τῶν πεποιθήσεών μου. Ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Ῥουσσὼ ὑπάρχουσι πολλὰ ἐπονείδιστα· ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του, ἡ ἄρνησις ἀληθειῶν πολύ, κατ' ἐμέ, οὐσιωδῶν· ἐν τοῖς συγγράμμασί του πλεῖστα τεμάχια, ἅτινα θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸν νὰ παραδώσῃ τις εἰς αἰωνίαν λήθην, ὅπως δυνηθῇ

* De cet esprit d'imprudence et d'erreur
De la chute des rois funeste avant-coureur.

νὰ συνενωθῇ μ' ἐκείνους οἵτινες τῷ ἐγείρουσιν ἀνδριάντας. Ἀφ' ἑτέρου, δὲν ὁμιλῶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου·

Ποσῶς δὲν θέλω ἐδῶ νὰ κάμω αὐτοῦ τὴν δίκην. *

Ὁμιλῶ περὶ τοῦ ἔργου του καθὸ συγγραφέως. Ὁποῖον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας; Ὁ Ῥουσσὼ ἔζη ἐν τῇ λαμπροτέρᾳ καὶ μιᾷ τῶν μᾶλλον διεφθαρμένων κοινωνιῶν τοῦ κόσμου, εἰς κοινωνίαν ὅπου ἐχρειάζετο ἐνίοτε θάῤῥος ἵνα εἴπῃ τις ὅτι πιστεύει εἰς τὸν Θεὸν, ἢ ὅπως ὑπερασπίσῃ τὰς στοιχειωδεστέρας γνώσεις τοῦ καθήκοντος. Καὶ αὐτὸς ὑπεστήριξε τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀθανασίαν τῶν ψυχῶν, τὴν μέλλουσαν δικαιοσύνην· ἀπέδωκεν εἰς τὴν συνείδησιν λόγους, τῶν ὁποίων ἡ λάμψις πάντοτε ὑπερτερεῖ· ὡμολόγει παῤῥησίᾳ τὸ σέβας τὸ ὁποῖον τῷ ἐνέπνεεν ἡ ἁγιότης τοῦ Εὐαγγελίου. Οὕτω, ἐνῷ ἄνθρωποι σώφρονες ἐκράτουν ἀναπεπταμένην μεταξὺ ἡμῶν τὴν σημαίαν τοῦ πνευματισμοῦ, τὸ ἀπολωλὸς, ἀλλ' ἔνδοξον ἐκεῖνο τέκνον τῆς πατρίδος, διέχεεν ἐπὶ τῆς Εὐρώπης, μὲ τὸν χείμαῤῥον τῆς καυστικῆς εὐγλωττίας του, πολλὰ παράδοξα, πολλὰ λάθη καὶ σοφίσματα, ἀλλ' ἐπίσης εὐγενεῖς ἰδέας καὶ γενναίας εὐχάς.

Ὄχι, Κύριοι, ὁ ὑλισμὸς δὲν εἶναι παρ' ἡμῖν ἐντόπιον φυτὸν καὶ πρέπει νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι δὲν θὰ ἐπιτύχῃ νὰ ῥίψῃ ἐνταῦθα τὰς ῥίζας του. Μολαταῦτα ᾐσθάνθημεν καὶ ἡμεῖς τὴν βλάβην του· διὰ τοῦτο μ' ἐφάνη ἁρμόδιον νὰ ἐπιστήσω εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τὴν προσοχὴν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ὡς ἐκ τῶν κινδύνων της. Ἐπεθύμησα νὰ ἐξηγήσω τὴν φύσιν της, ν' ἀποδείξω τὴν ἀδυναμίαν της καὶ νὰ περιγράψω τὸ δηλητήριόν της.

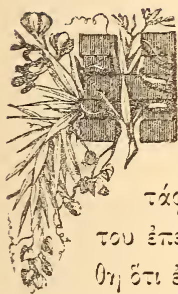
* Je ne veux point ici lui faire son procès.



ΤΡΙΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Αἱ ἰδέαι τῆς ἀνθρωπότητος.

Κύριοι!



γορεύσαμεν κατὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ ὑλισμοῦ. Ἀποφασιστικωτέρα ὅμως τῶν συλλογισμῶν μας εἶναι ἡ διαμαρτύρησις τῆς ἀνθρωπότητος. Διοδεύων μεταξὺ τῆς κοιτίδος καὶ τοῦ τάφου, ὁ ἄνθρωπος ἔστρεψε πάντοτε τὸ βλέμμα του ἐπέκεινα τοῦ στενοῦ τούτου διαστήματος· ᾐσθάνθη ὅτι ἔλειπεν ὁ ἀὴρ καὶ ἐπνίγετο ἐν τῇ φυλακῇ ταύτῃ. «Τίς σᾶς ἀπέδειξε, δικαιούμεθα νὰ εἴπωμεν εἰς τοὺς φιλοσό-«φους τῆς ὕλης, τίς σᾶς ἀπέδειξεν ὅτι ὅλος ὁ προορισμὸς τοῦ «ἀνθρώπου ἐνεκλείσθη μεταξὺ τῆς κοιτίδος καὶ τοῦ τάφου; «Ποῦ ἐμάθετε ὅτι ἡ γέννησις εἶναι ἡ ἀληθὴς ἀρχή, καὶ ὁ θά-«νατος τὸ ἀληθὲς τέλος; Ὁ εὑρὼν τὴν ἀπόδειξιν ταύτην, πρὸ «τεσσάρων χιλιάδων ἐτῶν, ἀφότου ἡ ἀνθρωπότης σκέπτεται, θὰ «τὴν ἐκράτει μυστικήν, διότι ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις ἐπίστευσε «πάντοτε τὸ ἐναντίον, ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις πάντοτε ἐμελέτη-«σεν ἐπὶ τῆς κοιτίδος τοῦ βρέφους καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ γέ-«ροντος, ἐπιμένει ἀκόμη εἰς τὴν πίστιν της· καὶ ἡ ἐπιστήμη

«οὐδεμίαν ἀνεῦρεν ἀπόδειξιν, οὐδὲν γεγονὸς κλονίζον αὐτὴν «σπουδαίως.» * Κοινὴ βάσις ὅλων τῶν θρησκειῶν εἶναι ἡ μέριμνα τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύουν περί τινος τάξεως ἀνωτέρας τῆς παρούσης τάξεως τῶν πραγμάτων, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις συναντῶνται παντοῦ ἔνθα ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι· «τοῦτο εὑρέθη καὶ μεταξὺ τῶν βδελυρῶν κατοίκων τοῦ πόλου, «οἵτινες ζῶσιν εἰς οἰκίας ἐκ χιόνος, καὶ μεταξὺ τῶν ἠλιθίων «ἀγρίων τῆς Νέας Ὁλλανδίας, οἵτινες καθ' ὅλα τ' ἄλλα δὲν «εἶναι διόλου πλέον προχωρημένοι τῶν πιθήκων.» ** Παντοῦ τίθεται τὸ ζήτημα τοῦ μέλλοντος καὶ παντοῦ λαμβάνει μίαν ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη διαφέρει πολὺ κατὰ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως τῆς νοήσεως, καὶ εἶναι τὸ διακριτικὸν ἐκτύπωμα τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ προσάγεται. Εἰς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τῆς ἀρκτικῆς Εὐρώπης, ἀνδρείους μὲν ἀλλ' ἀγρίους, ἡ μέλλουσα εὐτυχία παρίστατο ὑπὸ βάρβαρον μορφήν: οἱ μαχηταὶ, οἱ πίπτοντες νεκροὶ εἰς τὰς μάχας, εἰσήγοντο ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Ὀδὶν, ὅπου ἠδύναντο νὰ πίνωσιν, ἐν ἀνέσει, ζύθον ἐν τῷ κρανίῳ τῶν ἐχθρῶν των. Θὰ ἦτο πολὺ ὠφέλιμον νὰ διεξέλθωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν διδασκαλίαν ταύτην εἰς τὰς ὁποίας ὑπέστη παραδόξους τροπολογίας· ἀλλ' ἀπέραντος ἡ ὕλη· δὲν δύναμαι ἢ νὰ σκιαγραφήσω τὰς κυριωτέρας αὐτῆς κορυφὰς, νὰ σᾶς διευθύνω ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ ἁρμονίᾳ τῶν ἐννοιῶν, ἐπιβλέπων αὐτὴν ταχέως ἀλλ' ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἀκριβῶς. ***

* Jouffroy, Du problème de la destinée humaine, dans ses *Mélanges Philosophiques.*

** Ὁμοίως

*** Ὁ Κύρ. Ἐῤῥῖκος Μαρτὲν, ἐν τῷ συγγράμματί του ἐπιγραφομένῳ: La

Αἱ ἀπαρχαὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου, ὅστις τόσον ἰσχυρῶς ἐπενήργησεν εἰς τὸν ἡμέτερον, ἀπαιτοῦσι πρὸ πάντων τὴν προσοχήν μας.

Ἄς ἀνοίξωμεν τὰ νεαρὰ πάντοτε ποιήματα τοῦ γέροντος Ὁμήρου· ἃς πληροφορηθῶμεν τί συμβαίνει ἐπέκεινα τοῦ τάφου. Ὁ ἥρως Ὀδυσσεὺς θέλει νὰ συνομιλήσῃ μ' ἐκείνους, οἵτινες δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Σκάπτει μὲ τὸ ξίφος του λάκκον, ἐν τῷ ὁποίῳ κάμνει νὰ ῥεύσῃ τὸ αἷμα τῶν θυμάτων. Ὑπείκουσαι εἰς τὴν δύναμιν μυστηριώδους τινὸς ἐπικλήσεως, αἱ σκιαὶ τῶν νεκρῶν φθάνουσιν ἀλληλοδιαδόχως, καὶ, ἀφοῦ πίωσι τὸ μαῦρον αἷμα, λαμβάνουσι τὸν λόγον. Ὁ ἥρως ἀναγνωρίζει τὴν μητέρα του, τὴν ὁποίαν κατέλιπε ζῶσαν εἰς Ἰθάκην· πληροφορεῖται πῶς ἡ Μοῖρα τὴν ὑπέβαλεν εἰς τὸν μακρὸν ὕπνον τοῦ θανάτου. Αὕτη ἀπαντᾷ: «Ἡ λύπη, ἡ μέριμνα διὰ τὴν στέρησίν σου, υἱέ μου, μὲ ἀφή-«ρεσαν τὴν γλυκεῖαν ζωήν. Ἀφοῦ εἶπε ταῦτα (ἐξακολουθεῖ ὁ «ἥρως) ἐγὼ, ζωηρῶς συγκινηθεὶς, ἤθελον νὰ ἐναγκαλισθῶ τὴν «ψυχὴν τῆς νεκρᾶς μητρός μου· τρὶς ὥρμησα, ὑπείκων εἰς «τὴν θέλησιν τῆς καρδίας μου· τρὶς δ' ἐξέφυγε τῶν χειρῶν «μου, ὡς σκιὰ, ὡς ὄνειρον. Ὀξεῖα λύπη κατέλαβεν ἐπιπλέον «τὴν καρδίαν μου, καὶ τῇ ἀπηύθυνον τοὺς πτερόεντας τούτους «λόγους: Ὦ μῆτερ! διατί μὲ ἀποποιεῖσαι ποθοῦντα νὰ σ' ἐναγ-«καλισθῶ; ἐνῷ καὶ εἰς τὸν Ἅδην ἐναγκαλιζόμενοι, ἠθέλομεν

---

vie future suivant la foi et suivant la raison, 2-me édition (ἡ μέλλουσα ζωὴ κατὰ τὴν πίστιν καὶ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον), ἀφιέρωσε σελίδας τινας εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν περὶ ἄλλης τινος ζωῆς διδασκαλιῶν, παρὰ τοῖς κυριωτέροις λαοῖς τῆς ἐθνικῆς ἀρχαιότητος. Αἱ σελίδες αὗται εἶναι πολὺ ὀλίγαι, ἀλλὰ συνοδεύονται μὲ πολυαρίθμους παραπομπὰς εἰς τὰ διάφορα συγγράμματα, ἅτινα δύναταί τις νὰ συμβουλευθῇ περὶ τῆς ὕλης ταύτης.

«τέρψει τὴν λύπην μας διὰ πικρῶν δακρύων. Δὲν εἶσαι εἰμὴ «φάσμα σταλὲν παρὰ τῆς ἐνδόξου Περσεφόνης, ἵνα στενάζω «ὀδυρόμενος; — Ὦ ἀγαπητέ μοι υἱέ, ὑπέλαβεν ἡ σεβαστή μου «μήτηρ, ὦ δυστυχέστερε ὅλων τῶν θνητῶν· ἀλλοίμονον! «τοιαύτη ἡ τύχη τῶν ἀνθρώπων ὅταν ἀποθάνωσιν· αἱ ἶνες δὲν «συνέχουσι πλέον τὰς σάρκας καὶ τὰ ὀστᾶ, ἀλλ' ἡ ἀκάθε-«κτος φλὸξ τῆς πυρᾶς δαμάζει καὶ ἶνας καὶ σάρκας καὶ ὀστᾶ, «μόλις ἡ ζωὴ ἐγκαταλείψει τὰ μέλη, ἀλλ' ἡ ψυχὴ, ἥτις ἐξέ-«φυγε, πετᾷ ὡς ὄνειρον. Ἀλλὰ σπεῦσον ν' ἀπολαύσῃς τὸ φῶς!»

Μετὰ τὴν μητέρα του ἀπαντᾷ ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν ἀνδρεῖον Ἀχιλλέα, καὶ τὸν χαιρετᾷ οὕτω: «Ἀχιλλεῦ, ποῖος θνητὸς ἦτο «ἢ θὰ ἦναι ποτὲ εὐδαιμονέστερός σου; Ζῶντα οἱ Ἕλληνες σ' «ἐτίμων ὡς ἰσόθεον, καὶ ἐνταῦθα δεσπόζεις ἐφ' ὅλων τῶν ψυ-«χῶν. — Ἔνδοξε Ὀδυσσεῦ, ἀνακράζει εὐθὺς ὁ ἥρως, μὴ μὲ «παρηγορῇς διὰ τὸν θάνατον· ἐπεθύμουν κάλλιον νὰ ἦμαι δοῦ-«λος πτωχοῦ ἀνδρὸς, μόλις ποριζομένου τὰ πρὸς τὸ ζῆν, παρὰ «νὰ βασιλεύω ἐφ' ὅλων τῶν νεκρῶν. Ἀλλὰ διηγήθητί μοι περὶ «τοῦ εὐγενοῦς υἱοῦ μου· εἰς τοὺς πολέμους ἀντιτάσσεται ὡς «πρόμαχος ἢ ὄχι;» Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκθέτει τ' ἀνδραγαθήματα τοῦ Νεοπτολέμου: «εἰς τοὺς λόγους τούτους ἡ ψυχὴ τοῦ τα-«χύποδος Ἀχιλλέως περιπατεῖ μὲ μακρὰ βήματα εἰς τὸν «ἀσφοδελώδη λειμῶνα τοῦ ᾅδου, πλήρης χαρᾶς ὅτι ὁ υἱός του «εἶναι ὀνομαστός.» *

* Ἀλλά με σός τε πόθος, σά τε μήδεα, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ,
Σή τ' ἀγανοφροσύνη μελιήδεα θυμὸν ἀπηύρα.
Ὣς ἔφατ'· αὐτὰρ ἔγωγ' ἔθελον φρεσὶ μερμηρίξας
Μητρὸς ἐμῆς ψυχὴν ἑλέειν κατατεθνηκυίης·
Τρὶς μὲν ἐφωρμήθην, ἑλέειν τέ με θυμὸς ἄνωγε
Τρὶς δέ μοι ἐκ χειρῶν, σκιῇ εἴκελον, ἢ καὶ ὀνείρῳ,

Εὔκολον θὰ ἦτο ν' ἀναφέρωμεν πολλὰς τοιαύτας μαρτυρίας. Ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ὁμήρου, ἐν τῷ φρονήματι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὑπάρχει μέλλον διὰ τὰς ψυχάς· ἀλλὰ τὸ μέλλον τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ λυπηρὰ καὶ ζοφώδης παράτασις τῆς παρούσης ζωῆς· τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν ὑφήλιον ἐνδιαφέρουσι τοὺς νεκρούς. Ἡ ζωὴ τῆς γῆς εἶναι ὡραία· ἡ λάμψις τοῦ φωτὸς εἶναι γλυκεῖα καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῶν τεθνεώτων τὰ πάντα εἶναι σκοτεινά. Οἱ κάτοικοι τῆς πενθίμου ταύτης διαμονῆς ἀποβλέπουσι πρὸς τὴν γῆν τῶν ζώντων, ὡς ὁ φυλακισμένος στρέφει τὰ ὄμματα πρὸς τὴν ὀπήν, ὅθεν ἀδύνατος ἀκτὶς φωτὸς κατέρχεται ἐν τῇ σκοτεινῇ αὐτοῦ φυλακῇ. Βραδύτερον τ' αὐτὰ αἰσθήματα ἐκφράζονται παρὰ τῆς Ἰφιγενείας τοῦ Εὐριπίδου, καὶ τῇ κινοῦσι τὸ περιπαθὲς καὶ ἀπαράμιλλον ἐκεῖνο παράπονον, τὸ ὁποῖον μόλις δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ

Ἔπτατ'· ἐμοὶ δ' ἄχος ὀξὺ γενέσκετο κηρόθι μᾶλλον·
Καί μιν φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδων.
Μῆτερ ἐμή, τί νύ μ' οὐ μίμνεις ἑλέειν μεμαῶτα,
Ὄφρα καὶ εἰν' Ἀΐδαο, φίλας περὶ χεῖρε βαλόντε,
Ἀμφοτέρω κρυεροῖο τεταρπώμεθα γόοιο;
Ἦ τί μοι εἴδωλον τόδ' ἀγαυὴ Περσεφόνεια
Ὤτρυν', ὄφρ' ἔτι μᾶλλον ὀδυρόμενος στεναχίζω;
Ὣς ἐφάμην· ἡ δ' αὐτίκ' ἀμείβετο πότνια μήτηρ·
Ὤ μοι, τέκνον ἐμόν, περὶ πάντων κάμμορε φωτῶν,
Οὔτι σε Περσεφόνεια, Διὸς θυγάτηρ, ἀπαφίσκει,
Ἀλλ' αὕτη δίκη ἐστὶ βροτῶν, ὅτε κέν τε θάνωσιν·
Οὐ γὰρ ἔτι σάρκας τε καὶ ὀστέα ἶνες ἔχουσιν,
Ἀλλὰ τὰ μὲν πυρὸς κρατερὸν μένος αἰθομένοιο
Δαμνᾷ, ἐπεί κε πρῶτα λίπῃ λεύκ' ὀστέα θυμός·
Ψυχὴ δ', ἠΰτ' ὄνειρος, ἀποπταμένη πεπότηται.
Ἀλλὰ φόωσδε τάχιστα λιλαίεο. . . . .
. . . . σεῖο δ', Ἀχιλλεῦ,
Οὔτις ἀνὴρ προπάροιθε μακάρτατος, οὔτ' ἄρ' ὀπίσσω·

τοὺς ὡραίους στίχους τοῦ Ῥακίνα. Ἡ Ἰφιγένεια ἱκετεύει τὸν πατέρα της νὰ μὴ τὴν παραδώσῃ εἰς τὴν μάχαιραν τῆς θυσίας: «Μὴ μὲ στερήσῃς προώρως τοῦ ζῆν· διότι εἶναι γλυκεῖα «ἡ θεωρία τοῦ φωτός· μὴ μὲ ἀναγκάσῃς δὲ νὰ ἴδω τὰ καταχθόνια. Πρώτη σ' ἐκάλεσα πατέρα, καὶ σὺ μ' ἐκάλεσας τέ«κνον σου· πρώτη, καθημένη ἐπὶ τῶν γονάτων σου, σ' ἔδωκα «καὶ ἐδέχθην τρυφερὰς θωπείας.... Πάτερ μου, βλέψον πρὸς «ἐμὲ, δός μοι ἓν βλέμμα καὶ ἓν φίλημα, ἵνα ἀποθανοῦσα ἔχω «τοὐλάχιστον τοῦτο δι' ἐνθύμησίν σου, ἂν δὲν πεισθῇς εἰς «τοὺς λόγους μου..... Ἕνα μόνον λόγον θὰ προσθέσω, ἀλλ' «ἰσχυρότερον ὅλων: τίποτε γλυκύτερον διὰ τοὺς θνητοὺς εἰμὴ «νὰ βλέπωσι τὸ φῶς.... ἡ ἀθλία ζωὴ εἶναι προτιμωτέρα τοῦ «ἐνδόξου θανάτου.» *

Πρὶν μὲν γάρ σε ζωὸν ἐτίομεν, ἶσα θεοῖσιν,
Ἀργεῖοι, νῦν αὖτε μέγα κρατέεις νεκύεσσιν,
Ἐνθάδ' ἐών· τῷ μήτι θανὼν ἀκαχίζευ Ἀχιλλεῦ·...
Βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ
Ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἴη,
Ἢ πᾶσι νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν.
Ἀλλ' ἄγε μοι τοῦ παιδὸς ἀγαυοῦ μῦθον ἔνισπε,
Ἢ ἔπετ' ἐς πόλεμον πρόμος ἔμμεναι, ἦε καὶ οὐκί.
. . . .
Ὣς ἐφάμην· ψυχὴ δὲ ποδώκεος Αἰακίδαο
Φοίτα μακρὰ βιβῶσα, κατ' ἀσφοδελὸν λειμῶνα,
Γηθοσύνη, ὅ οἱ υἱὸν ἔφην ἀριδείκετον εἶναι.

Ὁμήρου Ὀδυσσ. Λ. 198—540.

* Ἰφιγ... Μή μ' ἀπολέσῃς ἄωρον· ἡδὺ γὰρ τὸ φῶς
Λεύσσειν· τὰ δ' ὑπὸ γῆν μή μ' ἰδεῖν ἀναγκάσῃς.
Πρώτη σ' ἐκάλεσα πατέρα, καὶ σὺ παῖδ' ἐμέ·
Πρώτη δὲ, γόνασι σοῖσι, σῶμα δοῦσ' ἐμὸν,
Φίλας χάριτας ἔδωκα κἀντεδεξάμην.
. . . .

Ἡ συγκεχυμένη καὶ ἀμυδρὰ ὄψις τοῦ μέλλοντος κόσμου, τὴν ὁποίαν εὑρίσκομεν εἰς τὰ Ὁμηρικὰ ποιήματα, χρωματίζεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπὸ τὸ λαμπρὸν πρίσμα τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας. Ἡ διαμονὴ τῶν νεκρῶν ζωογονεῖται καὶ φωτίζεται. συνοικίζεται ὑπὸ ἡρώων γενομένων θεῶν. Ἔννοιαι φιλοσοφικαὶ, ἰδέαι ἀφῃρημέναι, ἀλήθειαι αὐστηραὶ ἢ εὐχάριστοι, μεταμορφωθεῖσαι, διὰ τῆς ἀλληγορίας, καθίστανται πρόσωπα πλήρη ζωῆς καὶ πάθους.

Εἰς τὰ ὡραῖα ὄνειρα ἐνασμενίζετ' ἡ Ἑλλὰς,
Ὑπὸ τῆς εὐφυΐας της πλασθέντα τῆς γλυκείας,
Κ' εἰς τὰς μυστηριώδεις της ἀλληγορίας τὰς πολλὰς
Ἐχούσας ἀληθείας. *

Ὑπάρχει σχετικῶς ἀναντίῤῥητος πρόοδος εἰς τὴν ἐπίνοιαν τῆς μελλούσης ζωῆς· ἀλλ' ἡ πρόοδος αὕτη ἀντισταθμίζεται λυπηρῶς. Καθόσον ὁ ἐπερχόμενος κόσμος ζωογονεῖται καὶ καλλωπίζεται, ἡ παροῦσα ζωὴ μεταφέρεται ἐκεῖσε μὲ ὅλα τὰ πάθη της, μὲ ὅλας τὰς ἡδονάς της καὶ ὅλας τὰς κακίας της. Αἱ αἰώνιαι μοναὶ ἐγκλείουσι κοινωνίαν θεῶν καὶ ἡρώων ἀναξίων νὰ κοινωνῶσι μετὰ τῶν χρηστῶν ἀνδρῶν.

Βλέψον πρὸς ἡμᾶς, ὄμμα δὸς φίλημά τε
Ἵν' ἀλλὰ τοῦτο κατθανοῦσ' ἔχω σέθεν
Μνημεῖον, ἢν μὴ τοῖς ἐμοῖς πεισθῇς λόγοις.
. . . .
Ἓν συντεμοῦσα πάντα νικήσω λόγον·
Τὸ φῶς τόδ' ἀνθρώποισιν ἥδιστον βλέπειν,
Τὰ νέρθε δ' οὐδὲν· μαίνεται δ', ὃς εὔχεται
Θανεῖν· κακῶς ζῆν κρεῖσσον, ἢ θανεῖν καλῶς.
Εὐριπίδου, Ἰφιγ. ἡ ἐν Αὐλίδι, 1205—1239

* La Grèce adore les beaux songes
Par son doux génie inventés,
Et ses mystérieux mensonges
Ombres pleines de vérité.
Lamartine.

Κρίν' ὁ Μίνως εἰς τὸν ᾅδην τῶν ἀνθρώπων τὰς ψυχὰς, *

ἀλλὰ πολὺ θ' ἀπησχολεῖτο κολάζων τὴν παραλυσίαν καὶ τὴν σκληρότητα τῶν θεῶν.

Ἡ ἐπιῤῥοὴ παρομοίας θρησκείας δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι ἢ φθοροποιά. Ἂς ἀναγνωρίσωμεν μολαταῦτα ὅτι τὸ αἴσθημα τῆς λατρείας εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε καὶ ἐνώπιον τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα εἶναι ἀνάξια τοῦ αἰσθήματος τούτου, τὰ δικαιώματα τῆς ἠθικῆς τάξεως προφυλάττονται ἐντός τινων ὁρίων. Γεγονότα, λαμβανόμενα ἐκ τῆς σφαίρας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, δύνανται νὰ μᾶς διαφωτίσωσιν ὡς πρὸς τοῦτο. Ὁ ποιητὴς Ῥακίνας, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ὅτε κατεκυριεύετο ἡ ψυχή του ἐκ σοβαρωτέρων διαλογισμῶν, δὲν ἀνθίστατο ν' ἀναγινώσκῃ τὰ συγγράμματά του εἰς τὸν θάλαμον τῆς Κυρίας Μοντεσπὰν, ἐρωμένης τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. Αἱ πράξεις τοῦ βασιλέως δὲν ἐζυγίζοντο εἰς τὴν ἰδίαν στάθμην μὲ τὰς τῶν ἰδιωτῶν. Δὲν ἐπέτρεπε νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμά του, διότι ὁ βασιλεὺς ἦτο πρόσωπον ἰδιαίτερον καὶ τὸ ἀντικείμενον λατρείας τινός. Τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι γεγονὸς ἴδιον τῶν μοναρχικῶν ἐποχῶν. Εἰς πάντα καιρὸν, οἱ κομματάρχαι καὶ οἱ ἄνδρες, οἵτινες ἀποκτῶσι μεγάλην φήμην, ἀπαλλάττονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον παρὰ τῶν πανηγυριστῶν των ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων τῆς ἠθικῆς. Ἡ ζωὴ τοῦ ποιητοῦ Γέτη δεικνύει σκληρότητα καὶ ψυχρότητα χαρακτῆρος — ἐγωϊσμὸν, θὰ εἴπητε. Ἀκούσατε ἕνα τῶν γάλλων θαυμαστῶν τοῦ ἐνδόξου Γερμανοῦ: «Ἡ κοινωνία ἔχει ἄδικον «θέλουσα νὰ κρίνῃ τοιούτους ἄνδρας μὲ τὴν συνήθη κριτι-

* Minos juge aux enfers tous les pâles humains.

«κήν.... Ἡ ἀποκήρυξις τοῦ Γέτη, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐν Γερ-«μανίᾳ θεωροῦσιν αὐτὸν ὁμοφώνως σήμερον ὡς ἐγωϊστήν, θὰ «ἦτο παιδαριώδης ἐπανάστασις κατὰ τοῦ κύρους τοῦ μεγαλο-«φυεστέρου ποιητοῦ τοῦ αἰῶνός μας, ἡ ἐξόρμησις μεθύσων «σπουδαστῶν, προκαλοῦσα, διὰ τελευταίαν φοράν, ἐν τῷ τάφῳ τὸν σαρκασμὸν τοῦ στόματος ἐκείνου, ἐν ᾧ ἡ εἰρωνεία ἦτο ἐζωγραφισμένη.» *

Τοιουτοτρόπως ὁ κόσμος λατρεύει τὰ εἴδωλά του, εἴτε καθήμενα ἐπὶ θρόνου, εἴτε περιεστεμμένα μὲ δάφνας τῆς ἐπιτυχίας. Παραδέχομαι λοιπὸν ὅτι, αἱ κακοήθεις θεότητες τοῦ Ὀλύμπου δὲν εἶχον ἐπὶ τῶν λατρευόντων αὐτὰς τοιαύτην φθοροποιὰν ἐνέργειαν, ὅσην ἠδυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν. Παραδέχομαι ὅτι ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἵτινες ἐλάτρευον τὴν ἄσεμνον Ἀφροδίτην, δὲν ἠκολούθουν τὸ παράδειγμα τῆς θεᾶς ταύτης, καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἐθυσίαζον ἐπὶ τῶν βωμῶν τοῦ Φόβου, ἐνῷ πάντοτε ἦσαν ἀτρόμητοι. Ἄς μὴ λησμονήσωμεν ὅμως (ὁ φόβος τῆς ὑπερβολῆς, ἄς μὴ μᾶς ῥίψῃ εἰς ἀντίθετον ὑπερβολήν): ὅτι ἡ ἐνθάῤῥυνσις, τὴν ὁποίαν παρεῖχεν ἡ εἰδωλολατρεία πρὸς τὴν κακοήθειαν, εἶναι γεγονὸς πασίγνωστον. Ὡς πρὸς τοῦτο, τὰ παράπονα τῶν ἐθνικῶν σοφῶν προηγήθησαν τῶν σφοδρῶν κατηγοριῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπρόλαβον νὰ τοὺς δικαιολογήσωσιν. Ἡ ἱστορία μᾶς δεικνύει τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, εἴτε ὡς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἀναπτύξεως, εἴτε ὡς ἐκ τῆς ἐπαφῆς τῶν ἀθεμιτουργιῶν τῆς Ἀσίας, διαφθείρουσαν τὴν συνείδησιν, ἐξευτελίζουσαν τὴν ἀνθρώπινον φύσιν, καὶ

Ὁ *Faust* τοῦ Gœthe, μεταφρασθεὶς ὑπὸ Henri Blaze· ἴδε τὰς σελίδας 9 καὶ 12 τοῦ προλόγου.

σημειοῦσαν μὲ ἀνεξάλειπτον στίγμα τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Ἡ μυθολογία ἦτο ἡ θρησκεία τοῦ ὄχλου. Τί ἐφρόνουν οἱ σοφοὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου; Οἱ σοφοὶ ἀπέῤῥιπτον τὰ εὐτελῆ ταῦτα ψεύδη, καὶ παρὰ τῇ θρησκευτικῇ διδασκαλίᾳ ἔθετον τὰς βάσεις τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης τῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὀρθὸς λόγος ἀποκρούει θεοὺς ἔχοντας τὴν μορφὴν καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. * «Ἄχ!» λέγει φιλόσοφός τις, ἄν οἱ λέοντες καὶ «οἱ βόες ἠδύναντο νὰ ζωγραφίζωσιν, οἱ θεοί των θὰ εἶχον σώ-«ματα βοῶν καὶ λεόντων.» Ἡ συνείδησις διαμαρτύρεται κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ Ὀλύμπου καὶ διάλογός τις τοῦ Πλάτωνος ** μᾶς διετήρησε τὴν ἐνθύμησιν καὶ τὸ παράδειγμα τῆς εὐγενοῦς ταύτης διαμαρτυρήσεως. Ὅθεν δικαιολογεῖται, ὡς πρὸς τὰς ἰδέας ὀλίγων ἐκλεκτῶν σοφῶν, ἡ ῥῆσις ἐκείνη τοῦ Ῥουσσῶ, ἥτις, ἐφαρμοζομένη γενικῶς, δὲν εἶναι εἰμὴ λαμπρὰ παραδοξολογία. «Τὸ ἐλάττωμα, ὡπλισμένον μὲ ἱερὰν ἐξουσίαν, κατέ-«βαινε ματαίως ἐκ τῆς αἰωνίου διαμονῆς... ἡ ἁγία φωνὴ τῆς «φύσεως, ἰσχυροτέρα ἐκείνης τῶν θεῶν, ἐνέπνεε σεβασμὸν ἐπὶ «τῆς γῆς, καὶ ἐφαίνετο ὅτι ἐξώριζεν ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἔγκλη-«μα μετὰ τῶν ἐνόχων.» ***

Τοιουτοτρόπως ὁ λόγος, ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή, διαφωτιζομένη παρὰ τῆς σκέψεως, μαρτυρεῖ ὅτι παχυλὴ εἰδωλολατρεία δὲν δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς δικαίας αὐτῆς ἀπαιτήσεις.

* Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος.

** ὁ Εὐθύφρων.

*** Profession de foi du Vicaire Savoyard.

Οἱ φιλόσοφοι ἠρνοῦντο δεισιδαίμονας καὶ ἀπαισίους δοξασίας· τί διϊσχυρίζοντο οὗτοι περὶ τοῦ μέλλοντος, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας; Ἂς λάβωμεν τὴν ἰδέαν τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Ἐν τῷ διαλόγῳ τοῦ Φαίδωνος, ὁ Σωκράτης ὑπερασπίζεται τὸ θέμα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος φέρει θείαν τινὰ ἀρχὴν ἐν ἐφημέρῳ περιβλήματι. Ὁ σοφὸς ὀφείλει ν' ἀπαρνῆται τὰ πρόσκαιρα ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου· φιλοσοφία σημαίνει ἐκμάθησιν τοῦ θανάτου. Ἀφοῦ συνδιελέχθη μὲ τοὺς μαθητάς του περὶ τῶν ἐλπίδων τῆς ἀθανασίας, προσθέτει: «Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτων πρέπει νὰ «προσπαθῶμεν, ὅλαις δυνάμεσι, ν' ἀποκτήσωμεν ἐν τῇ ζωῇ «ταύτῃ ἀρετὴν καὶ φρόνησιν, διότι τὸ ἆθλον εἶναι ὡραῖον καὶ «ἡ ἐλπὶς μεγάλη.... Ὅτι ἡ ψυχὴ φαίνεται ἀθάνατος, νομίζω «ὅτι καὶ πρέπον καὶ ἄξιον εἶναι νὰ κινδυνεύσωμεν πιστεύοντες «ὅτι οὕτως ἔχει· τὸν κίνδυνον τοῦτον καλὸν νὰ διατρέξωμεν «καὶ ἡ ἐλπὶς αὕτη πρέπει νὰ μᾶς γοητεύῃ.» * Ἀναγνώσατε, Κύριοι, τὰς σελίδας τῶν ὁποίων ἀπόσπασμα εἶναι οἱ στίχοι οὗτοι· θὰ μὲ εἴπητε ἀκολούθως ἂν πολλοὶ τῶν καθ' ἡμᾶς (ἐννοῶ ἐξ ἐκείνων ὅσοι ἐβαπτίσθησαν καὶ ὑπάγουσιν ἐνίοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν) δὲν ἠδύναντο νὰ ζηλεύσωσι τὸ ἀτάραχον τέλος τοῦ Σωκράτους, καὶ τὸ ἤρεμον καὶ γλυκὺ φῶς, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἐξαστράπτον ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ ἀθηναίου γέροντος.

Δύναταί τις ν' ἀκολουθήσῃ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τοῦ Πλάτωνος συγγραφεῖς τὰ ἴχνη τῶν ἰδεῶν τοῦ μεγάλου τού-

* Ἀλλὰ τούτων δὴ ἕνεκα χρὴ ὧν διεληλύθαμεν, ὦ Σιμμία, πᾶν ποιεῖν, ὥστε ἀρετῆς καὶ φρονήσεως ἐν τῷ βίῳ μετασχεῖν· καλὸν γὰρ τὸ ἆθλον καὶ ἡ ἐλπὶς μεγάλη.... ἐπείπερ ἀθάνατός γε ἡ ψυχὴ φαίνεται οὖσα, τοῦτο καὶ πρέπειν μοι δοκεῖ καὶ ἄξιον κινδυνεῦσαι οἰομένῳ οὕτως ἔχειν· καλὸς γὰρ ὁ κίνδυνος, καὶ χρὴ τὰ τοιαῦτα ὥσπερ ἐπᾴδειν ἑαυτῷ.

του μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους. Ἄς ἀκούσωμεν τὸν ῥωμαῖον ῥήτορα Κικέρωνα. Ἰδοὺ ἓν τῶν συνήθως ἀναφερομένων χωρίων του, γνωστὸν ὑπὸ τ' ὄνομα: Ἐνύπνιον του Σκιπίωνος. Ὁ μέγας Σκιπίων ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἔγγονόν του, μεταβάντα κατ' ὄναρ εἰς τὴν κατάστερον χώραν, καὶ τῷ λέγει: «Γνώρι-«ζε, ἵνα ἐνισχυθῇς εἰς τὴν ἀρετὴν, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ «τόπος προωρισμένος διὰ τὸν δίκαιον· ὅ,τι ὀνομάζεται ζωὴ ἐπὶ «τῆς γῆς, εἶναι θάνατος. Δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐν τῇ αἰωνίᾳ μο-«νῇ τῶν ψυχῶν, καὶ δὲν φθάνει τις εἰς τὴν μονὴν ταύτην εἰ-«μὴ διὰ τῆς ἁγιότητος, τῆς θρησκείας, τῆς δικαιοσύνης, τοῦ «σεβασμοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς του, καὶ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν «πατρίδα. Μάθε πρὸ πάντων νὰ περιφρονῇς τὰς ἀμοιβὰς τῶν «θνητῶν. Βλέπεις ἐντεῦθεν πόσον ἡ γῆ αὕτη εἶναι μικρὰ, πό-«σον μικρὰν θέσιν κατέχουσιν ἐπὶ τῆς ὑδρογείου σφαίρας τὰ «πλέον ἐκτεταμένα βασίλεια, ἅτινα μόλις ἀνευρίσκεις· πόσαι «ἐρημίαι καὶ θάλασσαι διαιροῦσι τοὺς λαοὺς ἀπ' ἀλλήλων! «Ποῖον θὰ ἦτο λοιπὸν τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοδοξίας σου; «Τ' ὄνομα τοῦ Ῥωμαίου ὑπερέβη ποτὲ τὰς κορυφὰς τοῦ Καυ-«κάσου ἢ τὰς ὄχθας τοῦ Γάγγου; Πόσοι λαοὶ εἰς τὴν ἀνατο-«λὴν, εἰς τὴν δύσιν, εἰς τὴν μεσημβρίαν, εἰς τὴν ἄρκτον, δὲν «θ' ἀκούσωσι ποτὲ νὰ γίνηται λόγος περὶ τοῦ Ἀφρικανοῦ! Καὶ «οἱ ὁμιλοῦντες περὶ αὐτοῦ τὴν σήμερον ἡμέραν, πόσον καιρὸν «ἀκόμη θὰ ὁμιλήσωσιν; θ' ἀποθάνωσιν. Εἰς τὴν ἀνατροπὴν «τῶν βασιλείων, εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐπαναστάσεις, τὰς «ὁποίας ὁ χρόνος συνεπιφέρει, ἡ ἐνθύμησίς μου θὰ χαθῇ δια-«παντός. Ὦ υἱέ μου, μὴ διαλογίζεσαι λοιπὸν εἰμὴ τὰ θεῖα «ἄδυτα, ὅπου θ' ἀκούῃς τὴν ἁρμονίαν ταύτην τῶν οὐρανίων «σφαιρῶν, ἥτις θέλγει τώρα τὰ ὦτά σου· μὴ θηρεύῃς ἄλλο

«εἰμὴ τοὺς αἰωνίους τούτους ναοὺς, τοὺς ἡτοιμασμένους διὰ «τὰς μεγάλας ψυχὰς καὶ διὰ τοὺς μεγαλουργοὺς ἐκείνους νό- «ας, οἵτινες, κατὰ τὴν ζωὴν, ἀνέτεινον εἰς τὴν θεωρίαν τῶν «οὐρανίων.» * Ἰδοὺ ἀναμφιβόλως ὑψηλαὶ ἔννοιαι, καὶ ἡ διαυγὴς ἐμφάνεια τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδων, αἵτινες εἶναι φυσικαὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Ἀλλ' ἂς μὴ σπεύσωμεν νὰ ἔλθωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα. Ἂς μὴ κρίνωμεν τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἔκ τινων ἐκλεκτῶν τεμαχίων, εἰς τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο εὔκολον ν' ἀντιπαραθέσωμεν ἄλλα, ** καὶ τῶν ὁποίων μεγαλύνομεν συχνάκις ὑπὲρ τὸ δέον τὴν σημαντικότητα, προκατειλημμένοι ἐκ τῶν ἰδίων μας ἰδεῶν. Ποία εἶναι, περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ μέλλοντός μας, ἡ ἀληθὴς, ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς φιλοσοφίας;

Ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Φαίδωνα· κατὰ τὴν γενικὴν ὁμολογίαν, εἶναι τὸ πληρέστερον καὶ ὡραιότερον μνημεῖον, ἐξ ὅσων ἀνήγειρεν ἡ ἀνθρωπίνη σοφία εἰς τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας. Ἂς ἐρωτήσωμεν περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἐπισήμου τούτου ἐγγράφου, ὄχι συνήγορόν τινα τῆς θρησκείας, ἀλλ' ἀντιπρόσωπόν τινα τῆς φιλοσοφίας, τὸν Βίκτορα Κουσῖνον. Ὁ Φαίδων, *** μᾶς λέγει, διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον, ὁ συγγραφεὺς ὁρίζει τὸ ἀδιάφθορον τῆς διανοητικῆς ἀρχῆς: ἡ

* Ἔλαβον ἐκ τοῦ Κ. Σατωβριάνδου τὴν παράφρασιν ταύτην τοῦ κειμένου τοῦ Κικέρωνος *De republica* βιβλίον ΣΤ'. Τὸ τέλος τῆς πραγματείας *De la vieillesse* περιέχει ἀναλόγους ἰδέας. Τ' ὅλον εἶναι ἀπομίμησις τοῦ Πλάτωνος.

** Δύναταί τις νὰ συμβουλευθῇ ἐπὶ τούτῳ τὰς σημειώσεις II καὶ III τοῦ συγγράμματος τοῦ. Κ. Henri Martin, sur la *vie future.*

*** Συμπέρασμα τοῦ Φαίδωνος ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος.

ψυχὴ δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως μὲ τὸ σῶμα· δὲν δύναται νὰ διαλυθῇ· οὐδὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου. Ἡ συζήτησις εἶναι εἰλικρινὴς, αὐστηρὰ, ἀκριβής. Τὸ ἄϋλον τῆς ψυχῆς καθιεροῦται, ἡ ἀπόλυτος διάκρισις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης θεμελιοῦται ἐπὶ στερεῶν λόγων· τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως μετρία κατάκτησις τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ τὸ δόγμα τοῦ ἀΰλου τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι τὸ τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας καὶ τῆς μελλούσης δικαιοσύνης: ὁ πανθεϊσμὸς ἀναγνωρίζει συχνὰ τὴν διάκρισιν τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχῶν, καὶ ἀρνεῖται τὴν μέλλουσαν ζωὴν, κατὰ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Τὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας καὶ τὸ τῆς μελλούσης μισθαποδοσίας ἀνακινεῖται εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Φαίδωνος. Ἐδῶ ὁ Σωκράτης στρέφεται πρὸς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας παραδέχεται, ἐξαγνίζων αὐτὰς, καὶ τὰς παραδέχεται, ἂν μὲ συγχωρῆτε τὴν ἔκφρασιν, μὲ τὸ εὐεργέτημα τῆς ἀπογραφῆς. «Ἀρκετὰ πεφωτισμένος, ὥστε ν' «ἀποδεχθῇ χωρὶς ἐξαίρεσιν τὰς δημοτικὰς ἀλληγορίας, τὰς «ὁποίας διηγεῖται εἰς τοὺς φίλους του, εἶναι ἐπίσης λίαν ἀνε«κτικὸς, ὥστε νὰ τὰς ἀποβάλῃ ἀποτόμως, καὶ βλέπει τις «τὸ πολὺ, εἰς τὰ χείλη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πνευματώδους γέροντ«τος, τὸ ὑπομειδίαμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προδίδει τὸν σκεπτι«σμὸν, χωρὶς νὰ δεικνύῃ ὑπεροψίαν.» *

Ὀφείλω νὰ σᾶς κάμω τὴν παρατήρησιν ὅτι ὁ Κ. Κουσῖνος παραδέχεται τὴν διάθεσιν ταύτην τῆς νοήσεως, ὡς τὸ νόμιμον ἐξαγόμενον τῆς φιλοσοφίας ἐν γένει. Γράφει : «Η φιλο«σοφία ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχή τις, ἡ «ὁποία δὲν δύναται ν' ἀπολεσθῇ. Ἀλλ' ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ανα-

* *Oeuvres de Platon*, traduites par Victor Cousin, T. I. p. 179.

«φαίνεται εἰς ἄλλον κόσμον μὲ τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν δυνάμεων «καὶ τοὺς ἰδίους νόμους, τοὺς ὁποίους εἶχε εἰς τοῦτον, ὅτι «θέλει ὑποφέρει ἐκεῖ τὰς συνεπείας τῶν κα-«λῶν καὶ τῶν κακῶν ἔργων, ἅτινα δυνατὸν νὰ «ἔπραξεν.... τοῦτο εἶναι ὑψηλὴ πιθανότης, διαφεύγουσα «ἴσως τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀποδείξεως, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν ἐνι-«σχύουσι καὶ καθιεροῦσι ἡ ἀπόκρυφος ἐπιθυμία τῆς καρδίας « καὶ ἡ καθολικὴ ὁμολογία τῶν λαῶν. *

Τὸ ζήτημα τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας εἶναι, καθόσον ἀφο-ρᾷ τὸ μέλλον, τὸ μόνον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀξίαν. Αἱ κυρίως φιλοσοφικαὶ ἀποδείξεις δὲν δύ-νανται νὰ τὸ λύσωσιν ἀπολύτως: τοιαύτη ἡ ἀπόφανσις τοῦ Κ. Κουσίνου. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλο-σοφία ἐμμένει, ὡς πρὸς τοῦτο, ἔν τινι πνευματικῇ διαθέσει, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, ἐπακριβῶς, ἀμφιβολίαν συγ-κερασμένην μετ' ἐλπίδος. Τί λέγει ὁ Σωκράτης εἰς τοὺς δικα-στὰς, οἵτινες ἑτοιμάζονται νὰ τὸν καταδικάσωσιν; «Μάθετε ὅτι «ὁ θάνατος δὲν εἶναι βεβαίως κακὸν, διότι ἓν τῶν δύο: ἢ εἶναι «μηδένωσις, ὕπνος ἄνευ ὀνείρων, καὶ τότε εἶναι ἀγαθὸν· διότι «ποία ἡμέρα μας ἔχει ποτὲ τὴν ἀξίαν νυκτὸς τελείας ἀναπαύ-«σεως, καὶ ὕπνου βαθέος; ἢ εἶναι κατάστασις καλλιτέρα τῆς «παρούσης ἡμῶν καταστάσεως, καὶ τότε κατὰ μείζονα λόγον «εἶναι ἀγαθόν.»**

Τὸ στοιχεῖον τῆς ἀμφιβολίας, τὸ ὁποῖον ἐνυπῆρχεν ἐν τῷ μυχῷ τῆς ἀρχαίας διανοίας, δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν θρησκείαν

* *Oeuvres de Platon*, traduites par Victor Cousin, T. I. p. 178.

** Ἴδε ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ τοῦ Σωκράτους, ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, τὴν ἀνάπτυ-ξιν τῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ἀνακεφαλαιοῦμεν ἐνταῦθα.

νὰ λάβῃ τὴν θέσιν της ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἠθικῆς τάξεως. Ἵνα ῥυθμίσωμεν τὴν παροῦσαν ζωὴν, ἀποβλέποντες εἰς τὸ μέλλον, ἵνα θυσιάσωμεν τὰς προσκαίρους ἡδονὰς εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῆς αἰωνιότητος, ἵνα ἀνθέξωμεν εἰς τὸ ἐπαγωγὸν τῶν ὀρέξεων καὶ εἰς τὸ ὁρμητικὸν τῶν παθῶν, χρειάζεται κάτι περισσότερον τῆς ἀμφιβόλου ἐλπίδος. Ἡ ἠθικὴ τῶν σοφῶν τοῦ ἐθνικισμοῦ ἔχει καθαρούς τινας φθόγγους, διότι ἡ συνείδησις ὑπάρχει· χρωματίζεται ἐνίοτε ἐκ τοῦ ἀπαυγάσματος τῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας· εἶναι πλήρης λεπτῶν καὶ ἀκριβῶν παρατηρήσεων· ἀλλ' ἡ ἠθικὴ αὕτη προνοεῖ ἐν γένει, ἀφορῶσα εἰς τὰ ἐπίγεια· εἶναι τὸ προϊὸν τῆς σκέψεως, ἐφαρμοζομένης εἰς τὴν πεῖραν τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ θρησκεία τὴν χρωματίζει, ἀλλὰ δὲν εἰσδύει ἐν αὐτῇ· παρεμβαίνει ὡς κόσμημα δυνάμενον ν' ἀποχωρισθῇ τοῦ κτιρίου, χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ τὰς βάσεις καὶ τὰς ἀναλογίας αὐτοῦ. Εἶναι σοφία ἀφορῶσα εἰς τὸ παρὸν καὶ σπανίως ῥίπτουσα κρύφιον βλέμμα ἐπὶ τοῦ μέλλοντος.

Ἐθεωρήσαμεν τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἐν τῇ λαμπροτέρᾳ αὐτῆς περιόδῳ. Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον του. Τὰ ἔργα τῶν φιλοσοφούντων ἐκλόνισαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ μυθολογικὰ δόγματα, χωρὶς νὰ θεμελιώσωσιν ἄλλην πίστιν καὶ ἄλλην ἐλπίδα. Οἱ φιλόσοφοι δὲν κατορθόνουσι νὰ μυσταγωγήσωσι τὰ πλήθη εἰς τὰς θεωρίας των, ἀλλ' οὔτε συνέλαβον τὴν ἰδέαν πρὸς τοῦτο. Ἄλλως, καθόσον ἀφορᾷ τὰς ὑψηλὰς σπουδὰς, ἀπὸ τῆς σωκρατικῆς καὶ πλατωνικῆς ἐποχῆς, αἱ πνευματικαὶ ἀλήθειαι ἐξαλείφονται μᾶλλον ἢ ἀναπτύσσονται· αἱ ἐλπίδες τοῦ μέλλοντος ὁσημέραι ἐκλείπουσιν. Ἐν τῇ θρησκείᾳ, ὡς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἐν τοῖς ναοῖς, ὡς ἐν

τοῖς σχολείοις, δὲν στερεοῦται ἡ πίστις, ἀλλὰ διαδίδεται τὸ πνεῦμα τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς δυσπιστίας, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς σοφίας τῶν ἀρχαίων. Πᾶσα θετικὴ πεποίθησις, πᾶς ἠκριβωμένος ἰσχυρισμὸς, ἐκπίπτει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῆς ἀξίας του. Ἔνδοξός τις συγγραφεὺς, Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, μᾶς ἀποκαλύπτει, σὺν τοῖς ἄλλοις, τὴν γενικὴν ταύτην διάθεσιν τῶν πνευμάτων· τὴν ἀνάγκην ταύτην τῆς ζωῆς, ζωῆς διαρκοῦς καὶ μονίμου, ἥτις ἑδρεύει εἰς τὰ ἔγκατα τῆς καρδίας, δὲν θεωρεῖ εἰμὴ ὡς ἀξίωσιν τῆς ματαιότητος, καὶ ἰδοὺ οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἐπιφέρει, πλήρεις εὐγλώττου μελαγχολίας: «Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι «ψεῦδος, διότι συνενόνει τὴν μεγαλητέραν πτωχείαν καὶ τὴν «μεγαλητέραν ἔπαρσιν.»

Ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης ἀποκαλύπτει λοιπὸν εἰς τὴν παρατήρησίν μας τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἔμφυτον ταύτην ἐπιθυμίαν τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς. Θρησκεία ἐξουθενισμένη ἀπατᾷ μᾶλλον ἢ εὐχαριστεῖ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην. Ἡ φιλοσοφία τὴν ἐξαγνίζει, διασκεδάζουσα τὰς παχυλὰς παραστάσεις τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀλλ', ἐξαγνίζουσα αὐτὴν, δὲν τῇ διασκεδάζει τὰ νέφη τῆς ἀμφιβολίας, ἅτινα ἐπιφέρονται, ὡς ἀπαίσιοι σκιαὶ, ἐπὶ τῶν ἀκτινοβόλων ἀπόψεων τῆς ἀθανασίας.

Ἂς ἀφήσωμεν ἤδη τὸν ἑλληνικὸν καὶ ῥωμαϊκὸν κόσμον καὶ ἂς στρέψωμεν ἀλλοῦ τὰ βλέμματά μας.

Ἐνῷ ἡ Ἑλλὰς ἐπροχώρει εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀναλόγως τῆς γείτονος Ἀνατολῆς, ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν τῆς ὁποίας διετέλει, ἀπωτέρα τις καὶ ἐκτενεστέρα Ἀνατολὴ ἀνεπτύσσετο κατ' ἰδίαν· προηγεῖτο τῆς ἑλληνικῆς μεταβολῆς, καὶ

ὑφίσταται εἰσέτι εἰς τὰς ἡμέρας μας, ὡς παράτασις τῆς ἀρχαιότητος, ἐν μέσῳ τῶν νεωτέρων χρόνων. Εἰς τὰς ἀπεράντους χώρας τῆς Ἰνδίας, τοῦ Θιβὲτ καὶ τῆς Κίνας, τὸ θρησκευτικὸν στοιχεῖον εἶναι ἐμφανέστατον. Οἱ ναοὶ παρουσιάζονται παντοῦ εἰς τὰ βλέμματα τοῦ περιηγητοῦ, καὶ λεγεῶνες μοναχῶν περιέρχονται τὸν τόπον πανταχόθεν.

Ἡ ἀρχαιοτέρα λατρεία τῆς Ἀσίας ἔχει τὴν ἕδραν της εἰς τὰς Ἰνδίας· λειτουργοὶ αὐτῆς εἶναι οἱ βραχμᾶνες; μέλη τῆς ἱερατικῆς φυλῆς, καὶ γέμει παχυλῆς εἰδωλολατρείας. Ἡ θρησκεία αὕτη, ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς ὑφηλίου, ἀριθμοῦσα εἰσέτι ἑξήκοντα ἑκατομμύρια ὀπαδῶν, ἐρωτωμένη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ μέλλοντος, ἰδοὺ τί ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον: «Οἱ ἀγα-«θοὶ, μόλις ἀπεκδυθῶσι τοῦ θνητοῦ αὐτῶν σώματος, διευθύνον-«ται διὰ τερπνῶν δρόμων, σκιαζομένων ἀπὸ εὔοσμα δένδρα, «ποτιζόμενα ἐκ ῥυακίων κεκαλυμμένων μὲ λωτόν. Ἐν τῷ φαι-«δρῷ τούτῳ ταξειδίῳ, βροχαὶ ἀνθέων πίπτουσιν ἐπ' αὐτῶν, «καὶ ὁ ἀὴρ ἀντιλαλεῖ τοὺς ὕμνους τῶν μακάρων· οἱ κακοὶ, «ἀπεναντίας, φέρονται διὰ στενῶν καὶ σκοτεινῶν ἀτραπῶν· πρέ-«πει νὰ διαβῶσι καυστικὰς ἄμμους, πετρώδεις πεδιάδας, αἵτι-«νες τοὺς κόπτουσιν εἰς κάθε βῆμα· πορεύονται γυμνοὶ, κα-«τατρυχόμενοι ὑπὸ τῆς δίψης, καθημαγμένοι καὶ ῥυπαροὶ, «βρεχόμενοι ὑπὸ θερμοσποδίας καὶ διαπύρων ἀνθράκων· βλέ-«πουσιν, ἔντρομοι, φρικώδεις ὀπτασίας, γοεραὶ δὲ φωναὶ καὶ «σπαραξικάρδιοι θρῆνοι προσβάλλουσι πανταχόθεν τὴν ἀκοήν «των.» * Ἐκ τῶν δύο τούτων δρόμων, ὁ μὲν φέρει πρὸς τὴν μέλλουσαν μακαριότητα, ὁ δὲ πρὸς τὰς μελλούσας βασάνους.

Ἰδοὺ λοιπὸν ὁ ᾅδης καὶ ὁ παράδεισος, ὁ μέλλων κόσμος

* *Inde*, par MM. Dubois de Jancigny et Xavier Raymond. p. 197

καὶ ἡ ἐν αὐτῷ τελουμένη δικαιοσύνη· ἰδοὺ ἡ ἱκανοποίησις τῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή, ἀποβλέπουσα ἐπέκεινα τοῦ τάφου. Ἀλλ' ἡ δημώδης αὕτη δοξασία δὲν εἶναι ἡ τελευταία ἀπόφανσις τῆς σοφίας τῶν βραχμάνων. Ἰδοὺ ἡ τελευταία αὕτη ἀπόφανσις, καθ' ἣν μεταφυσικὴ ἐπίνοια εἰσδύει ἐν τῷ θρησκευτικῷ αἰσθήματι καὶ ἐπὶ τέλους τὸ συγχωνεύει: Σύμπασα ἡ δημιουργία εἶναι τὸ θέατρον ἀϊδίου κινήσεως, δυνάμει τῆς ὁποίας αἱ ψυχαὶ εὑρίσκονται εἰς τὰς πλέον διαφόρους καταστάσεις. Αἱ ἴδιαι ψυχαὶ οἰκοῦσιν ἀλληλοδιαδόχως σώματα ἀνθρώπων, ζώων, φυτῶν, * ἢ ἀνυψοῦνται εἰς βαθμὸν ἀνωτέρων πνευμάτων, εἰς ὕπαρξιν ὑψηλοτέραν τῆς ἐπιγείου. Ἀναβαίνουσιν ἢ καταβαίνουσιν τὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος, κατὰ τὸ ἄξιον ἢ ἀνάξιον τῆς διαγωγῆς των. Ἀλλά, εἰς τὸ τέρμα τῶν διαδρομῶν τούτων, μετὰ καιρὸν ὑπολογιζόμενον κατὰ μυριάδας ἐτῶν, ὅλαι αἱ ψυχαὶ συγχωνεύονται ἐν τῷ στοιχείῳ τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον διαμένει μόνον ἐν τῷ ἀπείρῳ, πληρουμένῳ ἐκ τῆς μεμονωμένης αὐτοῦ μεγαλειότητος. Ἀκολούθως ἀρχίζει πάλιν νέα διαδρομή· αἱ ἀτομικαὶ ὑπάρξεις ἀναφαίνονται ἐπί τινα καιρόν, ὅπως συγχωνευθῶσιν ἐκ νέου ἐν τῷ μεγάλῳ Ὅλῳ.

Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι περιβόητος καὶ εἶχε μεγάλως διαδοθῆ ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἀπαντᾶται ἐν Αἰγύπτῳ· εὑρίσκονται ἴχνη αὐτῆς ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἐπωνομάσθη μ ε τ ε μ ψ ύ χ ω σ ι ς. Ἂς προσπαθήσωμεν νὰ ἐμβατεύσωμεν εἰς τὴν κυρίαν αὐτῆς σημασίαν, εἰς τὴν ἀπόκρυφον ἔννοιαν, λαμβάνοντες αὐτὴν καθὰ παρήχθη ἐν τῇ Ἰνδίᾳ. Ἡ κίνησις, ἡ συνιστῶσα τὴν ζωήν, ἡ μετάβασις τῶν ψυχῶν ἐκ μιᾶς εἰς ἄλλην μορφὴν εἶναι κα-

* *Lois de Manou*, *XII*, *58*.

κόν. Αἱ μέλλουσαι βάσανοι εἶναι κακόν· ἡ μέλλουσα εὐδαιμονία εἶναι μὲν μικρότερον κακόν, ἀλλὰ πάντοτε κακόν, διότι ἡ ζωὴ καθ' ἑαυτήν, ἡ ἀτομικὴ ζωὴ δὲν εἶναι καλή. Τὸ τέρμα τοῦ πόθου νοητικοῦ τινος πλάσματος πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἔξοδος αὐτοῦ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν μεταμορφώσεων, καὶ ἡ ὁριστικὴ αὐτοῦ συγχώνευσις ἐν τῷ μεγάλῳ Ὅλῳ, ἡ ἀπώλεια τοῦ αἰσθήματος, τῆς προσωπικότητος, τῆς συνειδήσεως, τῆς ζωῆς, πρὸς παντοτεινὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς μάστιγος τῆς ὑπάρξεως. Ὁ κόσμος, κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, εἶναι ἀπέραντον καθαρτήριον· ὁ παράδεισος εἶναι ἡ παῦσις τῆς κινήσεως, τῆς συνειδήσεως, τῆς προσωπικότητος: τοιαύτη ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς θρησκείας τῶν βραχμάνων.

Ἐν μέσῳ τῆς λατρείας ταύτης, περὶ τὸ 700 ἔτος πρὸ τῆς χρονολογίας μας, ἐσχηματίσθη ἰδιαιτέρα αἵρεσις, προωρισμένη διὰ μεγαλήτερον μέλλον, καὶ γνωστὴ ὑπὸ τ' ὄνομα βουδδισμός. Θεμελιωτὴς αὐτῆς ἦτο ὁ Σακυαμούνης, ἐπονομαζόμενος Βούδδας, δηλαδὴ σοφός. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχήν σας εἴς τινας βιογραφικὰς λεπτομερείας· ἡ διδασκαλία τοῦ Βούδδα συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ζωήν του.

Ὁ Σακυαμούνης ἦτο βασιλόπαις. Μίαν τῶν ἡμερῶν ἐξερχόμενος, μὲ πολυάριθμον συνοδίαν, διὰ τῆς ἀνατολικῆς πύλης τῆς πόλεώς του, ἵνα μεταβῇ εἰς τὸν κῆπον τοῦ Λουμπίνη, ὅπου συνήπτοντο ὅλαι αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, ἀπήντησε καθ' ὁδὸν ἕνα γέροντα, ἀποκαμωμένον, ὑπέργηρον· οἱ ὀδόντες του ἐσείοντο· ἦτο κατερρυτιδωμένος, φαλακρὸς, μόλις ἀρθρῶν βραγχνώδεις καὶ δυσαρέστους φθόγγους· ἔκλινεν ὅλος ἐπὶ βακτηρίας· ὅλα του τὰ μέλη ἔτρεμον. «Ποῖος εἶναι ὁ «ἄνθρωπος οὗτος; εἶπεν ὁ βασιλόπαις εἰς τὸν ἡνίοχόν του. Εἶ-

«ναι χωρὶς δυνάμεις, ἡ κεφαλή του εἶναι πολιά, οἱ ὀδόντες «του κλονοῦνται, τὸ σῶμά του εἶναι κάτισχνον· στηριζόμενος «ἐπὶ βακτηρίας περιπατεῖ μὲ κόπον, τρεκλίζων εἰς κάθε βῆμα. «Αὕτη εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα κατάστασις τῆς οἰκογενείας του, ἢ «μᾶλλον ὁ νόμος ὅλων τῶν ἐγκοσμίων πλασμάτων. — Αὐ-«θέντα, εἶπεν ὁ ἡνίοχος, ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι καταβεβλη-«μένος ἐκ τοῦ γήρατος· ὅλαι του αἱ αἰσθήσεις ἐξησθένισαν· ἡ «ταλαιπωρία ἠφάνισε τὴν δύναμιν του· εἶναι περιφρονημένος «παρὰ τῶν γειτόνων του καὶ ἐγκαταλελειμμένος, ὡς τὸ νεκρὸν «ξύλον εἰς τὸ δάσος· ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα κατάστα-«σις τῆς οἰκογενείας του. Εἰς κάθε πλάσμα, ἡ νεότης νικᾶται «ὑπὸ τοῦ γήρατος· τοιοῦτος ὁ κοινὸς κλῆρος ὅλων τῶν πλα-«σμάτων. — Τοιουτοτρόπως λοιπὸν, ὑπέλαβεν ὁ ἡγεμὼν, τὸ «ἀμαθὲς καὶ ἀδύνατον πλάσμα, ἐν τῇ ἀκρισίᾳ αὐτοῦ, ὑπερη-«φανεύεται διὰ τὴν νεότητα, ἥτις τὸ μεθύει, καὶ δὲν βλέπει «τὸ γῆρας τὸ ὁποῖον τὸ περιμένει· ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, θὰ φύ-«γω. Ἡνίοχε, γύρισε ἀμέσως τὴν ἅμαξάν μου. Ἐγὼ, ὅστις εἶ-«μαι ἐπίσης ἡ μέλλουσα διατριβὴ τοῦ γήρατος, τί κοινὸν ἔχω «μὲ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν χαράν;» Καὶ ὁ νέος βασιλόπαις, στρέφων τὴν ἅμαξάν του, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, χωρὶς νὰ ὑπάγῃ εἰς Λουμπίνην.

Παρόμοιαι σκηναὶ ἀνανεοῦνται. Ὁ Σακυαμούνης ἀπαντᾷ ἕναν ἀσθενῆ, ἕνα νεκρὸν καὶ ἐπιστρέφει πλήρης μελαγχολίας εἰς τὴν πόλιν, ὅθεν ἐξήρχετο διὰ νὰ ζητήσῃ, τὰς διασκεδάσεις καὶ τὴν ἡδονήν. Τελευταῖόν τι συνάντημα ἀποφασίζει περὶ τοῦ μέλλοντός του. Εὑρίσκει καθ' ὁδὸν ἄνθρωπόν τινα παραδοθέντα εἰς ὅλας τὰς σκληραγωγίας τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς· ἀποφασί-ζει νὰ τὸν μιμηθῇ καὶ συναισθάνεται ὅτι προωρίσθη νὰ ἐπενερ-

γήση ἰσχυρῶς ἐπὶ τῶν ὁμοίων του. Ὁ βασιλεὺς ἐναντιοῦται εἰς τοῦτο, ἀλλὰ ματαίως. «Βασιλεῦ, τὸν λέγει μίαν ἡμέραν «ὁ υἱός του, ἰδοὺ ἔφθασεν ὁ καιρὸς τῆς ἐμφανίσεώς μου εἰς «τὸν κόσμον· μὴ μ' ἐμποδίζετε εἰς τοῦτο καὶ μὴ λυπεῖσθε· «ὑποφέρετε, βασιλεῦ, ὑποφέρετε ν' ἀπομακρυνθῶ.» Ὁ βασιλεὺς, μὲ δακρύοντας ὀφθαλμοὺς, τῷ ἀπήντησε: «Τί νὰ πράξω, υἱέ «μου, διὰ ν' ἀλλάξῃς γνώμην; Εἰπέ μοι τί δῶρον ἐπιθυμεῖς «νὰ σὲ κάμω; Ἐμὲ τὸν ἴδιον, τὸ παλάτιον τοῦτο, τοὺς ὑπη-«ρέτας μου, τὸ βασίλειον μου, λάβε τὰ πάντα. — Βασιλεῦ, «ἀπεκρίθη ὁ ἡγεμονόπαις μὲ γλυκεῖαν φωνὴν, τέσσαρα πράγ-«ματα ἐπιθυμῶ νὰ μὲ χαρίσητε. Ἂν ἠμπορῆτε νὰ μὲ τὰ δώ-«σητε, θὰ μείνω πλησίον σας. Νὰ μὴ μὲ καταλάβῃ ποτὲ «τὸ γῆρας· νὰ χαίρω πάντοτε ἀνθηρὰν νεότητα· ἡ ἀσθένεια, «πάντη ἀνίσχυρος ἐπὶ τοῦ σώματός μου, νὰ μὴ μὲ προσβάλ-«λῃ ποτέ· ἡ ζωή μου νὰ μὴν ἔχῃ ὅρια καὶ παρακμήν.» Ὁ βασιλεὺς, ἀκούων τοὺς λόγους τούτους, κατεθλίβη. «Ὦ τέκνον «μου, ἀνέκραξε, μὲ ζητεῖς τ' ἀδύνατα, καὶ ὅ,τι δὲν ἐξαρτᾶται «ἀπὸ ἐμέ. — Βασιλεῦ, ἀπεκρίθη ὁ νέος, ἂν δὲν δύνασθε νὰ μὲ «χαρίσητε τὰ τέσσαρα κυριώτερα πράγματα, εὐαρεστήθητε «τοὐλάχιστον νὰ μὲ χαρίσητε ἕτερον: νὰ μὴ ὑπόκειμαι, ἐκλεί-«πων τοῦ κόσμου τούτου, εἰς τὰς περιπετείας τῆς μετεμψυ-χώσεως.»

Ὁ βασιλεὺς θέλει νὰ ἐναντιωθῇ διὰ τῆς βίας εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ υἱοῦ του. Ὁ Σακυαμούνης ματαιόνει τὴν πατρικὴν ἐπαγρύπνησιν. Προσηλοῦται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα ἐκ τῶν δεινῶν της. Ἐγκαταλείπει κρυφίως τὴν αὐλὴν, τὸ παλάτιον καὶ τὴν πόλιν τῆς διαμονῆς του· ἀνταλλάσσει τὰ βασιλικά του φορέματα μὲ τὰ ῥάκη ἑνὸς ἐπαί-

του, ζῇ πλανώμενος καὶ ἐν τῇ μεγαλητέρᾳ στερήσει πάσης ἡδονῆς, ἐν τῇ αὐστηροτέρᾳ ἐγκρατείᾳ. Μετὰ πολλὰ ἔτη κακουχιῶν καὶ νηστειῶν, τῷ ἐπεφάνη, μίαν τῶν ἡμερῶν, τὸ φῶς καὶ αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ὁ ἐλευθερωτὴς τοῦ κόσμου. Κηρύττει τὴν διδασκαλίαν του εἴς τινας μαθητάς· οἱ μαθηταὶ οὗτοι τὴν ἀναγγέλλουσιν εἰς ἄλλους· ὁ νέος λόγος διαδίδεται.*

Ἡ διδασκαλία τοῦ Βούδδα ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς δεινοὺς πολέμους. Ἀφοῦ ἐχύθησαν ἕνεκα αὐτῆς χείμαῤῥοι αἵματος, ἀπεβλήθη ἐκτὸς τῆς Ἰνδίας, ἔνθα ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Ἄλλοι λαοὶ τὴν ἐδέχθησαν· ὁ βουδδισμὸς ἀριθμεῖ σήμερον, ἐν Μογγολίᾳ, Θιβὲτ καὶ Κίνᾳ, τριακόσια τοὐλάχιστον ἑκατομμύρια ὀπαδῶν. Καμμία ἄλλη λατρεία τῆς ὑφηλίου δὲν ἔχει τοιοῦτον ἀριθμὸν ὀπαδῶν· ὁποία ἡ διδασκαλία αὕτη;

Ὁ Βούδδας εἶναι ὁ ἐ λ ε υ θ ε ρ ω τ ή ς· ἀφοσιοῦται ἀνεξαιρέτως εἰς τὴν ἀποστολήν του. Ἐν τῇ χώρᾳ τῶν φυλετικῶν διαιρέσεων, κηρύττει «νόμον τινὰ χάριτος δι' ὅλους» ὡς εἶπεν αὐτολεξεὶ μίαν ἡμέραν εἰς τοὺς ὑπερηφάνους βραχμᾶνας, οἵτινες τὸν ἐνέπαιζον, διότι κατεγίνετο νὰ κάμῃ προσήλυτον ἕνα πτωχόν. Ἀναμφιβόλως ἡ ἰδέα τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος ὑπῆρξεν ἓν τῶν ἀποῤῥήτων τῆς ἰσχύος του. Ἀλλὰ ποία ἡ χάρις αὕτη, τῆς ὁποίας γίνεται ὁ διερμηνεύς; ποίας φύσεως εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται; Τὸ θέαμα τῆς ἀσθενείας, τοῦ γήρατος καὶ τοῦ θανάτου ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς κλήσεώς του. Ἡ ζωὴ εἶναι λυπηρά, ἡ ζωὴ εἶναι κακόν, αὕτη ἡ βάσις τῶν ἰδεῶν του, καὶ ἰδοὺ πῶς συλλογίζεται. Ῥίζα ὅλων

* Ἴδε Le *Bouddha*, par M. Barthélemy Saint-Hilaire. Οἱ ἄνωθι συντομευθέντες διάλογοι εὑρίσκονται εἰς τὴν 12 σελίδα καὶ ἑπομένας τοῦ βιβλίου τούτου.

τῶν κακῶν εἶναι ἡ ἐπιθυμία, διότι ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας ματαιοῦται. Λοιπὸν ἡ ἐλευθέρωσις συνίσταται εἰς τὴν ἀπάρνησιν πάσης ἐπιθυμίας. Ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ σοφοῦ εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὴν κατάστασιν, ἥτις, κατὰ τὴν ἱερὰν γλῶσσαν τῶν βουδδιστῶν, ὁρίζεται διὰ τοῦ ὀνόματος Νιρβάνα. Ὁ ὅρος οὗτος, τὸν ὁποῖον ἐμελέτησαν μὲ πολλὴν ἐπιστασίαν οἱ πολυμαθεῖς ἐν Εὐρώπῃ, σημαίνει, κατὰ τοὺς μέν, τὸ ἀπόλυτον μηδέν, κατ' ἄλλους δέ, τὴν μηδένωσιν τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἡ θεμελιώδης ἐκδήλωσις τῆς ζωῆς. Ἐνόσῳ ζῶμεν, ποθοῦμεν εὐδαιμονίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἀναζήτησις εἶναι πλάνη. Εἰς ἄλλας ὑπάρξεις, ἄλλαι ἀποπλανήσεις μᾶς περιμένουσιν. Δὲν ὑπάρχει εἰρήνη ἢ ἐν τῇ μηδενώσει· ἵνα φύγωμεν τὴν δυστυχίαν πρέπει νὰ παύσωμεν τοῦ εἶναι· πρέπει να εἰσέλθωμεν ἐν τῷ Νιρβάνᾳ. Ἐπιθυμῶ νὰ προλάβω τὴν ὑποψίαν ὅτι παραδέχομαι ἐνταῦθα, χάριν τοῦ θέματός μου, ἑρμηνείαν τῶν δογμάτων τοῦ Βούδδα, ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν σοβαρὰν ἐπιστήμην. Ἰδοὺ τὰ ἴδια λόγια ἐνδόξου τινὸς σοφοῦ, ὅστις ἐμελέτησεν εἰδικῶς τὴν ὕλην ταύτην: «Ἡ ἐλπίς, τὴν ὁποίαν ὁ «Σακυαμούνης προσέφερεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, λέγει ὁ Ε. «Βουρνοὺφ, ἦτο τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ νὰ ὑπεκφύγωσι τὸν νό«μον τῆς μετεμψυχώσεως, εἰσερχόμενοι ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ « καλουμένῳ Νιρβάνᾳ, ἤτοι ἐν τῇ μηδενώσει.»*

* Introduction à l'histoire du Bouddhisme indien, page 153. Ἄλλοι διεφώνησαν καὶ εἰσέτι διαφωνοῦσιν, ὡς πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ Βουρνούφ. Ἀλλ' ἡ διαφωνία εἶναι μεταφυσικὴ μᾶλλον ἢ θρησκευτική. Πρόκειται νὰ μάθωμεν, ἂν ὁ Βούδδας διδάσκει τὴν κυρίως λεγομένην μηδένωσιν ἢ μόνον τὴν καταστροφὴν τῆς προσωπικότητος, διὰ τῆς συγχωνεύσεώς της ἐν τῇ ἀγνώστῳ ἀρχῇ τῶν πραγμάτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πρακτικὰς συνεπείας, ἀμφότεραι αἱ ἐπόψεις ταυτίζονται. Δύναταί τις νὰ συμβουλευθῇ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὰς *Etudes Orientales* de M. Franck, Paris 1861 καὶ εἰδικόν τι πόνημα τοῦ M. Carrière ἐν τῇ *Revue philosophique* de Halle (γερμανιστὶ), τόμος 39 (1861).

Ἀλλὰ θὰ εἴπητε (καὶ ἐγὼ συνέλαβον τὴν ἐρώτησιν ταύτην), διατί ἡ διδασκαλία αὕτη δὲν καταντᾷ εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς τῶν κυρηναϊκῶν; Ἀφοῦ ἡ ζωὴ εἶναι κακὸν, διατί ὁ Σακυαμούνης δὲν συνιστᾷ τὴν αὐτοχειρίαν; Διότι ὑπάρχει ὁ φόβος τῆς ἀναγεννήσεως, καὶ μόνον ἡ καλὴ ζωὴ ἠμπορεῖ νὰ προφυλάξῃ ἐκ τῆς συμφορᾶς ταύτης. Ἡ μηδένωσις εἶναι τὸ προνόμιον τοῦ σοφοῦ καὶ ὁ στέφανος τῆς ἀρετῆς. Ὅθεν, καὶ τοῦτο δικαίως μᾶς φέρει εἰς ἀπορίαν, ἡ ἄνευ ἐλπίδος καὶ ἄνευ Θεοῦ θρησκεία αὕτη διδάσκει πολλάκις καθαρὰν ἠθικὴν, καὶ ἁγιάζει, τρόπον τινὰ, διὰ τῆς ἀρετῆς τὸ δόγμα τοῦ μηδενός.

Αἱ ἀπαίσιαι ἰδέαι, τὰς ὁποίας σᾶς ἐξέθεσα, δὲν εἶναι βεβαίως αἱ τῶν τριακοσίων ἑκατομμυρίων βουδδιστῶν, τοὺς ὁποίους περιλαμβάνει ὁ κόσμος. Ἡ ἰδέα περὶ μελλούσης ἀνταποδόσεως καθιστᾷ ἀναμφιβόλως δημώδη τὴν διδασκαλίαν: ὁ βουδδισμὸς διατηρεῖ τὴν βραχμανικὴν ἰδέαν τῆς μετεμψυχώσεως, καὶ ἀνταμείβει ἢ τιμωρεῖ τὰς ψυχὰς διὰ τῶν διαφόρων θέσεων, εἰς τὰς ὁποίας καλεῖται ἑκάστη, κατὰ τὰς ἀρετὰς ἢ τ' ἁμαρτήματά της, ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τοῦ παντός. Ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία τοῦ σοφοῦ, ὅστις ἐμορφώθη εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Σακυαμούνη, εἶναι ἡ παρὰ τοῦ ἰδίου Σακυαμούνη ἐκφρασθεῖσα πρὸς τὸν βασιλέα πατέρα του, καὶ ἥτις εἶναι ἡ ἀφετηρία τοῦ ἔργου του καὶ ἡ κλεὶς τῆς θεωρίας του, ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐκφύγῃ τὴν μετεμψύχωσιν, δηλαδὴ τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς. Ὑπάρχει μέλλον ἐπέκεινα τῶν στενῶν ὁρίων τῆς παρούσης ὑπάρξεως· ὁ νοῦς τοῦ χυδαίου δύναται νὰ ἐμμείνῃ ἐνταῦθα· ἀλλ' ἡ ατομικὴ ὕπαρξις, ἔστω καὶ σχετικῶς εὐδαίμων, εἶναι πάντοτε ὀδύνη· ἡ ἐλευθέρωσις ἐκ παντὸς κακοῦ δὲν ἐπιτυγχάνεται εἰμὴ

διὰ τῆς παύσεως τῆς προσωπικῆς ζωῆς· αὕτη εἶναι ἡ βάσις τῆς διδασκαλίας.

Ἡ θρησκεία τοῦ Βούδδα εἰσεχώρησεν ἐν Κίνᾳ, ὅπου ἐφείλκυσε τὰς καρδίας τοῦ λαοῦ, ἐνῷ οἱ σοφοὶ, οἱ λόγιοι, οἱ μανδαρῖνοι, ὡς τοὺς ὀνομάζουσι, πρεσβεύουσι τὴν θρησκείαν, τῆς ὁποίας ὁ διάσημος Κονφούκιος ἐχρημάτισεν ὄχι ὁ θεμελιωτὴς, ἀλλ' ὁ ἀναμορφωτής. Ὁ Κονφούκιος ἦτο φιλόσοφος· ἀλλὰ φιλόσοφος εἰς τὸν ὁποῖον προσφέρουσι τιμὰς συνιστώσας εἶδος λατρείας. Ἀνὴρ σοφὸς, ἀλλ' ἁπλῶς ἀνθρωπίνης σοφίας, ἀπέστρεψε τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν του ἐκ τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος ἰδεῶν, καὶ ἠθέλησε ν' ἀναμορφώσῃ τὴν κοινωνίαν, χωρὶς νὰ ζητήσῃ στήριγμα ἔξω τῆς γῆς. «Ὅσην καλὴν θέλησιν «καὶ ἂν ἔχῃ τις» λέγει σύγχρονός τις συγγραφεὺς, μελετήσας ἰδίως τὰς δοξασίας τῆς Ἀνατολῆς, «θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον, «μετὰ προσεκτικὴν ἔρευναν τῶν κειμένων της, νὰ διευκρινήσῃ «τὸ δόγμα μελλούσης ζωῆς.» *

Οἱ λόγιοι, θιασῶται τοῦ Κονφουκίου, δὲν ἔχουσιν, ὡς παρατηρεῖτε, καλλιτέραν ἐλπίδα ἢ οἱ βραχμᾶνες καὶ οἱ βουδδισταί. Ἐβεβαίουν ὅτι ὁ Κονφούκιος διέστρεψε τὴν διδασκαλίαν, τῆς ὁποίας διετείνετο ὅτι ἐπεχείρει τὴν ἐξακολούθησιν· τὸν κατηγόρησαν ὅτι διέγραψεν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ ἐκδοθέντων ἱερῶν βίβλων τὰ πατροπαράδοτα δόγματα, ἅτινα περιεῖχε τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν βιβλίων τούτων. Δὲν ἐξέτασα τὴν δικογραφίαν ταύτην. Ἀλλὰ, σᾶς ἐρωτῶ, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀνὴρ σοφὸς, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἦναι ἡ ἀξία του, ἠμπορεῖ νὰ διαγράψῃ ἐκ θρησκευτικοῦ συμβόλου τὴν ἐλπίδα

* Dictionnaire des Sciences philosophiques, ἐν τῷ ἄρθρῳ *Chinois*.

μακαρίας ζωῆς ἐπέκεινα τοῦ τάφου; * Ἰδοὺ ἄλλως ἓν πραγματικὸν ἐπειχείρημα. Ἀναγινώσκομεν τοὺς ἀκολούθους λόγους εἰς τὰ συγγράμματα συγχρόνου τινὸς τοῦ Κονφουκίου, τὸν ὁποῖον ἀνεφέρουσιν ὡς μαρτυρίαν, ἐν τῇ ἀμφισβητήσει τὴν ὁποίαν ὑπαινίχθην, ὡς διατηρήσαντα τὰ δόγματα, ἅτινα διέστρεψεν ὁ Κονφούκιος:

«Εὑρισκομένου τοῦ Μου-σὼ εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Τσὶν, ὁ «Φὰν ὑπῆγεν εἰς προϋπάντησίν του, καὶ τὸν ἠρώτησε λέγων: «Οἱ ἄνδρες τῆς ἀρχαιότητος εἶχον τὴν παροιμίαν ταύτην: «ἀποθνήσκει τις, ἀλλὰ δὲν χάνεται ἐξ ὁλο-«κλήρου. Ποία ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας ταύτης; — Μὴ «ἀπαντήσαντος τοῦ Μου-σὼ, ὁ Φὰν εἶπεν: Ἄλλοτε οἱ πρόγο-«νοι τοῦ Κάϊ προηγήθησαν τῶν χρόνων τοῦ Σοὺν, καὶ ἦσαν «ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Γιάο... Ἡ παροιμία δὲν ἔχει τάχα ὑπ' «ὄψιν τὴν διαιώνισιν τῶν οἰκογενειῶν; — Ὁ Μου-σὼ εἶπεν: «Ὅσα ἤκουσα νὰ λέγωσι περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δια-«φέρουσιν ὁλοτελῶς τῆς παρὰ σοῦ καλουμένης κοσμικῆς διαι-«ωνίσεως τῶν οἰκογενειῶν. Ἐν τῷ βασιλείῳ τοῦ Λοὺ ὑπῆρχε «τὸ πάλαι ὑπουργός τις τοῦ Κράτους, ὅστις ἔλεγεν: Ὅταν «ἀπέθανεν ὁ Τσάγγης, εἶπαν περὶ αὐτοῦ ὅτι πάντοτε ἐπέζη, «δηλαδὴ ὅτι αἱ καλαί του ὁδηγίαι ἤθελον μεταδοθῇ εἰς τοὺς «ἐπερχομένους αἰῶνας. Δὲν ἐξηγεῖται οὕτω ἡ παροιμία; Ἐγὼ «οὕτω τὴν ἐννόησα. Οἱ ἅγιοι ἔχουσιν ἀρετὰς, αἵτινες ἐπιζῶσιν

* Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι δυνατὸν νὰ εὑρεθῶσιν εἰς Κίναν, ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν προγόνων ἰδίως, τὰ ἴχνη πίστεως εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν. Δὲν ἀρνοῦμαι προσέτι ὅτι ὁ Κονφούκιος συνήργησε νὰ ἐκλαϊκώσῃ τὴν ἰδέαν τῶν συμπατριωτῶν του. Θέλω μόνον νὰ εἴπω ὅτι τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας εἶναι τοὐλάχιστον πολὺ σκοτεινόν· ἐνίοτε δὲν ἀναφέρεται διόλου εἰς τὰ συγγράμματα τῆς σινικῆς σοφίας, καὶ ὅτι δὲν δύναταί τις ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἐνέργειαν ἑνὸς μόνου ἀτόμου γεγονὸς τόσῳ σημαντικόν.

«εἰς ἀόριστον χρόνον. Οἱ σοφοὶ ἔχουσιν ἀρετάς, αἵτινες ἐπιζῶ-
«σιν ὡσαύτως ἐπ' ἄπειρον. Οἱ λόγοι τῶν ἐρχομένων μετὰ
«τοὺς σοφοὺς μεταδίδονται ἐπίσης εἰς τὰς μελλούσας γενεάς.
«Μολονότι αἱ τρεῖς αὗται τάξεις τῶν σοφῶν δὲν ζῶσιν εἰμὴ
«ἐπί τινα καιρόν, λέγεται περὶ αὐτῶν ὅτι δὲν χάνονται ἐξ
«ὁλοκλήρου. Ἰδοὺ τί σημαίνει ἡ ῥῆσις δὲν χάνομαι ἐξ
«ὁλοκλήρου.»*

Τοῦ σοφοῦ λοιπὸν ἐπιζῶσιν αἱ ἀγαθαὶ συμβουλαὶ ἢ τὰ καλὰ αὐτοῦ ἔργα. Ὁ συγγραφεὺς τῆς μεταφράσεως, τὴν ὁποίαν ἀνέφερον ἤδη, βεβαιοῖ ὅτι ἐν ὁλοκλήρῳ τῷ βιβλίῳ, ἐξ οὗ τὸ χωρίον τοῦτο, δὲν ὑπονοεῖται μέλλουσα ζωή· ἀλλ' οὐδὲ ἀπαντᾶται ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπόθεσις, ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ἄτομον δύναται νὰ ἔχῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν ἀθανάτου ὑπάρξεως. Οὐδὲν ἐπιζῇ τῷ ἀνθρώπῳ, εἰμὴ μόνον τὰ ἔργα του, ἅτινα μένουσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Θέλετε ν' ἀκούσητε τὴν ἔκφρασιν τῆς ἰδέας ταύτης εἰς καθαρὰν γαλλικὴν γλῶσσαν; „Nous affirmons que „celui qui aura choisi le bien aura été le vrai sage. Celui-là sera „immortel, car ses œuvres vivront dans le triomphe définitif „de la justice.... Tandis que l'homme méchant, sot ou frivole „mourra tout entier, en ce sens qu'il ne laissera rien dans le ré- „sultat général du travail de son espèce, l'homme voué aux bon- „nes et belles choses participera à l'immortalité de ce qu'il a ai-

* Dictionnaire des sciences philosophiques, ἐν τῷ ἄρθρῳ Confucius. Σκεπτόμενοι ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ διαλόγου τούτου, δυνάμεθα, μὲ φαίνεται, νὰ πορισθῶμεν δύο σημαντικὰς ἀληθείας; 1-ον τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίας παραδόσεως βεβαιούσης τὴν ἀθανασίαν τῶν ψυχῶν. 2-ον τὸ ἐπιχείρημα ἀπίστου φιλοσοφίας ἀναγούσης τὸ θρησκευτικὸν δόγμα εἰς ἁπλοῦν σύμβολον τῶν κοσμικῶν γεγονότων. Ἡ ἰδία ἀπόπειρα γίνεται καθ' ἡμᾶς ὡς πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' αἱ προσπάθειαι τῶν σκεπτικῶν μας, καίτοι εὐφυεῖς, ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωσιν ἐν τῷ χριστιανῷ κόσμῳ, ὡς αἱ τῶν λογίων Σινῶν.

„mé... Les œuvres de l'homme de genie et de l'homme de bien „échappent seules ainsi à la caducité universelle; car seules el-„les comptent dans la somme des choses acquises, et leurs fruits „vont grandissant, même quand l'humanité ingrate les oublie. „Rien ne se perd." * Τουτέστι: «Βεβαιοῦμεν ὅτι, ὅστις ἐκλέ-«γει τὸ ἀγαθὸν εἶναι ὁ ἀληθὴς σοφός. Οὗτος θὰ ἦναι αἰώνιος, «διότι τὰ ἔργα του θὰ ἐπιζήσωσιν εἰς τὸν ὁριστικὸν θρίαμβον «τῆς δικαιοσύνης.... Ἐνῷ ὁ κακεντρεχὴς, ὁ μωρὸς ἢ ὁ μά-«ταιος θ' ἀποθάνῃ ἐξ ὁλοκλήρου, καθόσον δὲν θ' ἀφήσῃ τίποτε ἐν «τῷ γενικῷ ἐξαγομένῳ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· «ὁ ἐπιδοθεὶς εἰς τ' ἀγαθὰ καὶ καλὰ θὰ συμμεθέξῃ εἰς τὴν «ἀθανασίαν ἐκείνων, ἅτινα ἠγάπησεν.... Τοιουτοτρόπως, τὰ «ἔργα μόνα τοῦ μεγαλοφυοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὑπεκφεύγουσι «τὴν καθολικὴν παρακμὴν, διότι μόνα λογίζονται ἐν τῷ ποσῷ «τῶν ἐπικτήτων πραγμάτων, οἱ δὲ καρποί των ὁσήμεραι αὐ-«ξάνουσι, καὶ ἂν ἡ ἀγνώμων ἀνθρωπότης τὰ λησμονεῖ. Τί-«ποτε δὲν χάνεται.»

Οὗτοι εἶναι λόγοι ἀνδρὸς ἀγχίνοος, ἑνὸς τῶν εὐφυεστέρων ἀντιπάλων τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, τοῦ Κ. Ἐρνέστου Ῥενᾶνος. Ἤδη, ὁ Κ. Ῥενὰν μᾶς προβάλλει τὴν περὶ ἀθανασίας θεωρίαν του ὡς νέαν διδασκαλίαν. Δὲν τὴν κατακρίνω ὡς παλαιὰν, ἀλλ' ἀφοῦ τὴν εὑρίσκομεν εἰς κείμενα φέροντα χρονολογίαν δύο χιλιάδων καὶ τριακοσίων ἐτῶν, ζητῶ νὰ μὴ τὴν ἐκλάβῃ τις ὡς προϊὸν τοῦ νεωτέρου πνεύματος, καὶ ἐκ τῶν τελευταίων καινοτομιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐννοίᾳ, ἥτις ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ οὐσίᾳ τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, ἡ ὕπαρξις εἶναι κακὸν, καὶ πρέπει νὰ

* Ernest Renan, *Introduction au Livre de Job*, p. xc. et xci.

νὰ ἐξέλθωμεν αὐτῆς ὅσον οἷόν τε τάχιον. Ἡ ἀπεγνωσμένη αὕτη σκέψις, ἡ ἔφεσις αὕτη πρὸς τὴν μηδένωσιν, δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ δημώδης πίστις· τὸ εἴπομεν διὰ τὸν βουδδισμὸν, ἂς τὸ ἐπαναλάβωμεν γενικῶς. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας ἔχουσι θρησκείας πλουσίας συναξαρίων, ἀλληγοριῶν, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ ἰδέα τῆς ζωῆς. Ἂν ἔχωσιν, καθὼς ἡμεῖς, τὸν ὑλισμόν των, τὸ πνεῦμά των συνήθως τείνει μᾶλλον νὰ καταστήσῃ τὴν ὕλην φαινομενικὴν, τὸ σῶμα πλάσμα τῆς φαντασίας. Τὸ στενὸν διάστημα, τὸ χωρίζον τὴν κοιτίδα ἐκ τοῦ τάφου, δὲν τοῖς ἐπαρκεῖ διόλου· ἡ φαντασία των φέρεται πρὸς τὰς ἀπείρους χώρας θείου τινὸς κόσμου· κατὰ τὴν σχέσιν ταύτην ὑπάγονται εἰς τὸν κοινὸν νόμον, μαρτυροῦσι τὴν ἔφεσιν ταύτην πρὸς τὴν ζωὴν, πρὸς τὴν ἀτελεύτητον ζωὴν, ἥτις εἶναι ἡ εὐχὴ, καὶ, οὕτως εἰπεῖν, ἡ κραυγὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἀλλ' ἡ ἀπόκρυφος σημασία τῶν συμβόλων των, ἡ βαθεῖα ἔννοια τῶν ἱερῶν αὐτῶν βίβλων, ἡ φιλοσοφία ἐν ἑνὶ λόγῳ τῆς θρησκείας των, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἐφημέρου καὶ ἀπαισίου φαινομένου τῆς προσωπικῆς ζωῆς, εἶναι αὐτὴ ἡ ἄρνησις τῆς μακαρίας αἰωνιότητος. Δὲν θέλω νὰ συγχύσω τὰ διακεκριμένα, καὶ νὰ ταὐτοποιήσω τὴν ἐν τῷ στοιχείῳ τοῦ παντὸς ἀποῤῥόφησιν, τὴν ὁποίαν διδάσκει ὁ πανθεϊσμὸς, μὲ τὰς διδασκαλίας, αἵτινες ἰσχυρίζονται τὴν κυρίως λεγομένην μηδένωσιν. Ἀλλ' ἐδῶ δὲν πραγματευόμεθα περὶ μεταφυσικῆς. Οὐδεὶς ἀντιλέγει ὅτι ὁ πανθεϊσμὸς εἶναι ὁ ἐπικρατέστερος χαρακτὴρ τῶν ἀσιατικῶν θρησκειῶν· καὶ ὅτι ἑπομένως αἱ θρησκεῖαι αὗται καταντῶσιν εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς διαρκοῦς ζωῆς, τῆς ἀϊδίου ζωῆς τῶν πλασμάτων. Ἀκούσατε ὡς πρὸς τοῦτο τὰ συμπεράσματα ἑνὸς μέλους τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας: «Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι ἢ μακρὸν ὕφασμα

«ὀδυνῶν καὶ δυστυχιῶν· ἡ σωτηρία συνίσταται εἰς τὸ νὰ μὴ «ἐπανέλθῃ τις ποτὲ ἐν αὐτῇ. Τοιαύτη εἶναι ἐν ὁλοκλήρῳ τῷ «ἰνδικῷ κόσμῳ, ὁπουδήποτε καὶ ἂν τὸν θεωρήσωμεν, εἰς οἱαν-«δήποτε ἐποχὴν τὸν λάβωμεν, ἡ ἐλεεινὴ πίστις, τὴν ὁποίαν «ἕκαστος συμμερίζεται, καὶ τὴν ὁποίαν πρεσβεύουσιν οἱ βραχ-«μᾶνες καὶ οἱ βουδδισταὶ πάσης σχολῆς, πάσης αἱρέσεως, «πάσης ἀποχρώσεως, παντὸς καιροῦ.» * Οἱ βραχμᾶνες, οἱ σοφοὶ βουδδισταὶ, οἱ πεπαιδευμένοι Σινοὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατανοήσωσι τὴν ἐλπίδα τῆς ἀθανασίας. Ἡ πεῖρα τῶν ἀθλιοτήτων μας, τὴν ὁποίαν δὲν διαφωτίζει οὐδεμία ἀκτὶς τῆς αἰωνίου ἀγάπης, πείθει αὐτοὺς ὅτι βαθὺς ὕπνος εἶναι προτιμότερος τῆς ὡραιοτέρας ἡμῶν ἡμέρας, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους ὁ θάνατος εἶναι γλυκύς. Ἡ μεγαλητέρα των ἐλπὶς εἶναι νὰ ἐκλείψωσι, ν' ἀποσβεσθῶσι, ν' ἀποκοιμηθῶσι, νὰ χάσωσι τὸ αἴσθημα τῶν δεινῶν των, χάνοντες τὴν συνείδησιν ἑαυτῶν. Ἡ ἀνατολικὴ σοφία παριστάνει ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα τοῦ νοὸς κατὰ τῆς ζωῆς, μακρὰν προσπάθειαν τοῦ λόγου πρὸς ἀπόσβεσιν τῆς ἐλπίδος ἐν τῇ καρδίᾳ.

Γνωρίζετε τὰς βαρείας ἐκείνας ἡμέρας, αἵτινες φαίνονται τόσῳ μακρυναὶ, ὄχι ὡς ἐκ τῆς προσδοκίας τῆς ἐπιούσης, ἀλλὰ διότι ἀνησυχοῦμεν νὰ ἴδωμεν τὸ τέρμα των; Γνωρίζετε τὰς νύκτας ἐκείνας τῆς ἀϋπνίας, ὅτε ἡ σκέψις κουράζει, ὅτε τὸ αἴσθημα τῆς ὑπάρξεως εἶναι ἐπαχθὲς, ὅτε ἐπικαλούμεθα τὸν ὕπνον, ὡς εὐεργετικὴν θεότητα; Φαίνεται ὅτι, εἰς τ' ἀναρίθμητα ταῦτα ἀσιατικὰ πλήθη, οἱ σοφοὶ δὲν ἐδοκίμασαν ποτὲ τὴν ζωὴν εἰμὴ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, καὶ, ὅταν ἐμβατεύσωμεν

* Le *Bouddha*, par M. Barthelemy St-Hilaire, page 122.

εἰς τὰς ἰδέας των, τὰ μελαγχολικώτερα ἐλεγεῖά μας φαίνονται ῥοδόχροα, καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰὼβ εἶναι σχεδὸν χαρμόσυνον.

Χθὲς, Κύριοι, ἐνῷ ἐμελέτων τὴν σημερινήν μου ὁμιλίαν, ὁ νοῦς μου ἐστράφη πρὸς ἄνδρα, κατέχοντα πρὸ πολλῶν ἐτῶν τὴν ἰδίαν θέσιν, ὅθεν ὁμιλῶ τὴν στιγμὴν ταύτην καὶ ὅστις εἰσῆλθεν ἔκτοτε ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἐκείνῃ ζωῇ, περὶ ἧς αἱ ὁμιλίαι αὗται. Μέρος τοὐλάχιστον τοῦ ἀκροατηρίου μου δὲν ἐλησμόνησε τὸν ἱεραπόστολον Λακροά. * Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, τόσῳ βαθεῖαν ἐντύπωσιν μὲ ἀφῆκεν, ὥστε μὲ φαίνεται ὅτι ἀκούω εἰσέτι τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ λόγον ἀντηχοῦντα ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ. Ὅταν ἐγνώρισα κάλλιον τὰ θρησκεύματα τῶν λαῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐννόησα κάλλιον τὴν δύναμιν τῶν ἀγορεύσεών του καὶ τὴν θερμότητα τοῦ ζήλου του. Ἐννόησα κάλλιον τὴν περιπαθῆ εὐγλωττίαν, δι' ἧς ἐξήγειρε τὸν πόθον μας ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ἔργου του, ἔργου φέροντος τὸν λόγον τῆς ζωῆς εἰς τὰς ἀπεράντους καὶ ζοφώδεις ἐκείνας χώρας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κύπτουσιν ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἀναριθμήτων δεισιδαιμονιῶν, καὶ ἂν θελήσωσι νὰ φωτισθῶσι παρὰ τῶν ἱερέων καὶ τῶν σοφῶν των, διδάσκονται σύμβολόν τι ἀναγόμενον εἰς τὰ δύο ταῦτα ἄρθρα: τὸν τρόμον τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐλπίδα τοῦ μηδενός.

Ἐπεστήσαμεν διαδοχικῶς τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰνδίας, ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως.

* Ὁ Λακροὰ, ἱεραπόστολος εἰς τὰς ἀνατολικὰς Ἰνδίας, καταγόμενος ἐκ τῆς ἐπαρχίας Νευσατέλης τῆς Ἑλβετίας, μετέβη εἰς Γενεύην τὸ 1842. Αἱ ζωηρόταται διηγήσεις του καὶ ἡ νευρώδης εὐγλωττία τῶν παραινέσεών του κατέθελγον εἰς ἄκρον τὸ ἐν τῇ Λέσχῃ τῆς Γενεύης συνερχόμενον πολυάριθμον ἀκροατήριόν του. Ὁ Λακροὰ ἀπέθανεν εἰς Καλκούταν τὸ θέρος τοῦ 1859.

Μίαν τῶν ἡμερῶν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου, συνεπείᾳ μεγάλων πολιτικῶν συμβάντων, ἅτινα ἐτροποποίησαν τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν, ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις συνηντήθησαν ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου. Τότε ἐτελέσθη ἡ μεγάλη συγχώνευσις τῶν ἰδεῶν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ συνηντήθησαν οὐ μόνον ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις, ἀλλά, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν, ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία προέτεινον ἀλλήλαις τὰς χεῖρας. Ἡ στιγμὴ ἦτο πανηγυρική· ποῖον τὸ ἐξαγόμενον αὐτῆς;

Ἂς ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα τῆς χρονολογίας μας. Αἱ Ἀθῆναι, αἱ ἔνδοξοι Ἀθῆναι, ἡ πόλις τῆς διανοίας καὶ τῶν τεχνῶν, ἦτο κατὰ τὴν παρακμήν της· τὸ θαυμάσιον ἄστρον τ' οὐρανοῦ τῆς εὐφυΐας ἤρχιζε νὰ δύῃ διαπαντός. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν τὸ ἄστρον ἔκλινε πρὸς τὸν ὁρίζοντα, ἔῤῥιπτε τελευταίαν καὶ ζωηρὰν λάμψιν. Πολυάριθμος νεολαία, συῤῥεύσασα ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς ἀπεράντου ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, συνωθεῖτο εἰς τ' ἀμφιθέατρα τῆς πόλεως ταύτης, πρωτευούσης εἰσέτι τοῦ διανοητικοῦ κόσμου. Εἰς τὰ εὐρύχωρα ταῦτα ἀκροατήρια ἀντήχει ὁ λόγος ἀνδρός, τὸν ὁποῖον τινὲς ἐσέβοντο ὡς θεόν. Ἐκάλει ἑαυτὸν ὁ ἴδιος καθολικὸν ἱεράρχην· ἦτο ὁ μᾶλλον σεβαστὸς μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, καὶ ὁ πολυμαθέστερος ἱερεύς· ἐφαίνετο συγκεφαλαιῶν ἐν ἑαυτῷ ὅλην τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παρελθόντων αἰώνων, ὅλην τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὅλην τὴν θρησκείαν. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ φήμη δὲν ἐξισοῦται μὲ τὴν σημαντικότητα, ὠνομάζετο Πρόκλος. Ἦτο ὁ τελευταῖος μακρᾶς σειρᾶς σοφῶν, καὶ ἡ διδασκαλία του περιεῖχε τὸ ἐξαγόμενον ἐργασίας τεσσάρων αἰώνων. Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι, κατὰ τὸν ὁρισμὸν τῶν ἱστορικῶν, ἡ τῆς

Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἐπονομασθείσης οὕτω ἐκ τῆς πόλεως, ἔνθα ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Πρὸς σχηματισμὸν τῆς σχολῆς ταύτης, συνέδραμεν ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις. Ἐκεῖ ἐδίδασκον ὅτι ἡ μυθολογία ἦτο ὁ φλοιὸς τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι ὁ πανθεϊσμὸς ἦτο ἡ οὐσία τῆς ἀληθείας. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἀντικατέστησαν τὸν ζῶντα θεὸν, αἰτίαν τοῦ παντὸς, δι' ἀφῃρημένης καὶ ἀγόνου ἐπινοίας, διὰ θεοῦ ἄνευ νοήσεως, ἄνευ ἐλευθερίας, ἄνευ ἐξουσίας. Οὐ μόνον δὲν διετήρησαν τὴν προσωπικήν μας ὕπαρξιν μετὰ θάνατον, ἀλλ' ὅλη ἡ προσπάθεια τῆς διδασκαλίας των ἔτεινεν, ὅσῳ τὸ δυνατὸν, εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἀπὸ τῆς παρούσης ζωῆς. Οἱ Ἑλληνικοὶ μῦθοι, οἱ πλήρεις χάριτος ἐκεῖνοι μῦθοι, οἵτινες μετέδιδον παντοῦ τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν, δὲν ἦσαν πλέον εἰμὴ τὸ ἐλαφρὸν καὶ διαφανὲς ἔνδυμα τῶν ζοφερῶν ἐπινοιῶν τῆς Ἀσίας. Τὰ δόγματα τῶν Βραχμάνων ἐνιδρύθησαν, ὑπὸ ἄλλην μορφὴν, ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ ἐξαγόμενον τῆς συναντήσεως τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς διανοίας.

Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἦτο ὑπέρμετρος· ἡ ἀρχαία σοφία ἐφαίνετο συνάγουσα ὅλας τὰς δυνάμεις της ἵνα ὑποστηρίξῃ ἑαυτήν. Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἦτο πάλη ζωηρὰ καὶ ἀπεγνωσμένη. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἐπροσπάθουν ματαίως νὰ συνενώσωσι τὰ λαμπρὰ πλάσματα τοῦ μύθου μὲ τὰς βαθείας ἐπινοίας τῆς μεγαλοφυΐας· ἡ γῆ ἐσείετο ὑπὸ τὰ βήματά των, καὶ ᾐσθάνοντο ἐκφεῦγον αὐτοὺς τὸ μέλλον. Διατί; διότι εἰς ἀπόκεντρόν τινα ἐπαρχίαν, ἄνθρωπός τις ἄσημος, ὅστις δὲν ἐσπούδασεν οὔτε τὴν σοφίαν τῆς Ἀνατολῆς, οὔτε τὴν φιλοσοφίαν τῆς Δύσεως, ἐκήρυττε τὴν αἰώνιον ζωὴν εἴς τινας

κωπηλάτας τῆς λίμνης Γενησαρέτ· διότι ἄνθρωπός τις, ὀνόματι Παῦλος, πολίτης τῆς ἐν Κιλικίᾳ Ταρσοῦ, κατελήφθη ὑπὸ τῆς μωρίας ταύτης καὶ τὴν ἔῤῥιπτεν εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τ' οὐρανοῦ· διότι εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τούτου διηγέρθη πανταχόθεν τόσῳ ζωηρὰ πίστις ἐν τῷ ἀθανάτῳ μέλλοντι, ὥστε ἔτρεχον εἰς τὸ μαρτύριον ὡς εἰς πανήγυριν, ὄχι ἵνα ἀποφύγωσι τὴν ὕπαρξιν, ἀλλ' ἵνα δράξωσι τὸν φοίνικα τῆς ἀτελευτήτου ζωῆς. Τίποτε δὲν ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας διδασκαλίας. Ὁ σπόρος ἐγένετο φυτόν· τὸ φυτὸν ηὔξησεν εἰς πελώριον δένδρον. Ἡ ἐλάτη τῶν δασῶν μας, ἐκτείνουσα τοὺς κλάδους της εἰς τὸν ἥλιον, καλύπτει μὲ τὴν σκιάν της τὰ γειτνιάζοντα χαμόδενδρα καὶ τὰ ἐξαφανίζει, ἀφομοιοῦσα τὸν χυμὸν, ὅστις τὰ ἔτρεφεν· ὁ χριστιανισμὸς ἐπίσης αὐξάνων ἀπεστέρει ἀέρος καὶ φωτὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐκάλυπτε τὸ ἔδαφος μὲ τὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων ἰδεῶν, τῶν ὁποίων ὅλος ὁ ὀπὸς μετωχετεύθη ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ. Ἐδοκιμάσατε ποτὲ νὰ φαντασθῆτε τὴν πάλην, τῆς ὁποίας ὁ κόσμος ἦτο τὸ θέατρον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην; Καταλαμβάνετε πόσον πρέπει νὰ ὑπέφερον οἱ πολῖται τῆς Ῥώμης, ὅταν ἐζήτουν παρὰ τῆς ὑπερηφάνου ἐκείνης πόλεως νὰ παραιτηθῇ τῆς μεγαλοπρεπείας ἐκείνης, ὅπου αἱ θρησκευτικαὶ τελεταὶ συνηνοῦντο μὲ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους — τοῦ Καπιτωλίου της, γέμοντος ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ κόσμου—τῶν θριάμβων της, ὅπου οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἐφαίνοντο λίαν ταπεινοὶ ἐνώπιον τοῦ βασιλεύοντος λαοῦ; Ἐννοεῖτε τὰ αἰσθήματα τῶν νέων ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελον νὰ ἐξαλείψωσι τὰς ἀναμνήσεις τῆς νεότητός των, τὰς ἑορτὰς, αἵτινες ἔθελγον τὰ βλέμματά των, τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ποίησιν, ἥτις ἐγοήτευε

τὴν φαντασίαν των· ν' ἀπαρνηθῶσιν ὅλα ταῦτα ἀπέναντι ἀξέστου καὶ αὐστηρᾶς διδασκαλίας, περὶ τῆς ὁποίας δὲν δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν, ἂν ἦτο μᾶλλον μωρία διὰ τοὺς σοφοὺς ἢ σκάνδαλον διὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου; Καὶ ὅμως ὁ λόγος οὗτος ἐνίκησεν! Αἱ ἀρχαῖαι θρησκεῖαι ἐξασθενήσασαι, διὰ τῶν προσβολῶν τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῶν διαμαρτυρήσεων τῆς συνειδήσεως, δὲν ἐτελεύτησαν ὅμως εἰμὴ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἐπί τινος λόφου τῆς Ἰουδαίας, ὁ Ναζωραῖος Ἰησοῦς, προσηλώθη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐν μέσῳ γυναικείων θρήνων καὶ λαοῦ μυκτηρίζοντος. Ὁ σκεπτισμὸς δὲν εἶναι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν εἰμὴ ἐφήμερος κρίσις. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δὲν εἶναι ποτὲ, ἐπὶ μακρὸν, ἄγραφος σελίς· οὐδὲ ἐξαλείφει τις ἐν αὐτῇ εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ γράψῃ πραγματικῶς ἐκ νέου.

Τοιουτοτρόπως ὠχριᾷ ἡ σοφία τῶν ἀρχαίων ἀπέναντι τοῦ λόγου, ὅστις κατέστησε καταφανῆ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀθανασίαν· καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο καταδεικνύει τὴν μεγάλην σημαντικότητα τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τῇ προκειμένῃ ὑποθέσει. Ἀλλ' ἡ σημαντικότης αὕτη εἶναι ἁπλῶς ἱστορική; Πῶς θεωροῦμεν αὐτήν;

Ἡ νεωτέρα φιλοσοφία, ὅταν ἐπικυροῖ τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἐπαναλαμβάνει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Πλάτωνος, χωρὶς νὰ προσθέτῃ ἴσως τίποτε ἄξιον λόγου, προκειμένου περὶ μεταφυσικῆς. Αὕτη ἀνεγνώρισε, κάλλιον τῶν ἀρχαίων, τὰς συγχύσεις τῶν ἰδεῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ ὑλισμὸς, καὶ ἐχάραξε μὲ σταθερὰν χεῖρα τὴν ἀνυπέρβατον γραμμὴν, ἥτις χωρίζει τὴν φυσιολογίαν ἐκ τῆς ψυχολογίας. Ἀνέπτυξε τὰς ἠθικὰς ἀποδείξεις μελλούσης μισθαποδοσίας, καὶ ἐθεμελίωσε τὴν φ υ σ ι κ ὴ ν ἐκείνην θ ρ η σ κ ε ί α ν, τῆς ὁποίας ὁ ἐφημέριος τῆς

Σαβοΐας εἶναι εἰσέτι ὁ καλλίτερος διερμηνεύς. Τινὲς νομίζουσιν ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον, τοῦ ὁποίου δὲν ἀμφισβητοῦσι τὴν ἱστορικὴν σημαντικότητα, ἔχασε λοιπὸν τὴν σημαντικότητα αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς μελλούσης ζωῆς, θεωρουμένης καθ' ἑαυτὴν, διότι μόνος ὁ λόγος ἀρκεῖ τοῦ λοιποῦ νὰ θέσῃ ἐπὶ στερεῶν βάσεων τὰς αἰωνίους ἡμῶν ἐλπίδας.

Ὀλίγη φιλοσοφία ὁδηγεῖ εἰς τὴν γνώμην ταύτην· ὀλίγον περισσότερα φιλοσοφία ἀποτρέπει αὐτῆς. Νομίζω τὰ ἐπιχειρήματα τῶν πνευματιστῶν ὠφέλιμα, καλὰ καὶ ἐνίοτε ἄριστα, διακηρύττω δὲ ὅτι εἶμαι ἕτοιμος νὰ τὰ ὑπερασπισθῶ διὰ λογαριασμόν μου, διότι ὁ πνευματισμὸς ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ καὶ πλήρη αὐτοῦ μορφὴν, ἄγνωστος εἰς τὴν ἀρχαιότητα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἢ τὸ προϊὸν τοῦ Εὐγγελίου, καὶ ἡ νόμιμος ἔκφρασις τοῦ Εὐαγγελίου, καθόσον ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἀλλ' ἀποδίδουσι συνεχῶς εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα σημασίαν τὴν ὁποίαν δὲν ἔχουσιν ὅταν, ἀπομονοῦντες αὐτὰ ἐκ τοῦ συνόλου τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, τὰ παρουσιάζουσιν ἄνευ τοῦ φυσικοῦ των στηρίγματος, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐκριζωμένα τοῦ στελέχους, τὸ ὁποῖον τοῖς μεταδίδει τὸν χυμὸν καὶ τὴν ζωήν. Ὅταν ὁ Κ. Ἰούλιος Σίμων, παραδείγματος χάριν, ἰσχυρίζεται ὅτι μόνος ὁ λόγος καθιστᾷ καταφανεῖς τὴν μέλλουσαν ζωὴν καὶ τὴν διανεμητικὴν δικαιοσύνην ἐν ἄλλῃ οἰκονομίᾳ, * εἶναι φυσικὸν νὰ τῷ ὑπενθυμίσωμεν τοὺς λόγους τοῦ διδασκάλου του Κ. Κουσίνου, διακηρύττοντος ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ φθάσῃ ἕως ἐκεῖ. ** Ὑποπτεύω (διὰ νὰ μὴν εἴπω περισσότερον) ὅτι, εἰς τὰς εὐγλώττους σελίδας τοῦ

* Religion naturelle, page 338.

** Ἴδε ἀνωτέρω τὴν 103 σελίδα.

Ῥουσσὼ, εἰς τὰ θέματα τοῦ ἐνδόξου Καντίου, εἰς τὰ συγγράμματα τῶν συγχρόνων γάλλων πνευματιστῶν, δύναταί τις ν' ἀναγνωρίσῃ τὰ ἴχνη ὁριστικῆς ἐπιῤῥοῆς τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μ' ἐνισχύει εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, εἶναι ὅτι οἱ σοφοὶ τῶν ἡμερῶν μας, ὅταν ἀποσκιρτῶσιν ὅλως διόλου ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐμπίπτουσιν ἐν τῷ ὑλισμῷ, ἀναζωπυροῦσι τὴν μετεμψύχωσιν ἢ δὲν δύνανται νὰ μᾶς ὑποσχεθῶσιν εἰμὴ τὴν ἀθανασίαν τῶν ἔργων μας ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἂν, ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκω, μὲ ὑποπτεύησθε προκατειλημμένον, ἀκούσατε ὡς πρὸς τοῦτο τὴν ἀπόφανσιν ἀνδρὸς, μὴ δυναμένου νὰ σᾶς ἐμπνεύσῃ τὴν ἰδίαν δυσπιστίαν, τοῦ Κ. Βαρθελεμῆ Σαιντιλαίρου: * «Ἐπέπρωτο, λέ-
«γει, κατὰ δυστυχίαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, τὰ δόγματα, ἅτι-
«να εἶναι ἡ βάσις τοῦ βουδδισμοῦ, νὰ τύχωσι παρ' ἡμῖν πα-
«ραδόξου εὐνοίας, τῆς ὁποίας ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀντάξια.
«Πρό τινων ἐτῶν εἴδομεν ἀναφυόμενα συστήματα, ἅτινα μᾶς
«ἐκθειάζουσι τὴν μετεμψύχωσιν, δι' ὧν ἰσχυρίζονται νὰ ἐξη-
«γήσωσι τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, χωρὶς νὰ ἔχωσι χρεί-
«αν Θεοῦ καὶ τῆς Προνοίας, δι' ὧν ἀρνοῦνται εἰς τὰς ἐλπίδας
«τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀθάνατον ζωὴν μετὰ τὴν παροῦσαν,
«δι' ὧν ἀντικαθιστῶσι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἀθα-
«νασίας τῶν ἔργων, καὶ ἐκθρονίζουσι τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἐνθρο-
«νίσωσι τὸν ἄνθρωπον, τὸ μόνον ὂν, λέγουσιν, ἐν τῷ ὁποίῳ
«τὸ ἄπειρον λαμβάνει συνείδησιν ἑαυτοῦ. Καὶ τοιουτοτρόπως,
«ποτὲ μὲν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, ποτὲ δὲ ἐν ὀνόματι τῆς
«ἱστορίας ἢ τῆς φιλοσοφίας ἢ καὶ τῆς μεταφυσικῆς, μᾶς προ-
«τείνουσι τὰς θεωρίας ταύτας, αἵτινες δὲν εἶναι, οὔτε πολὺ

* Ἴδε τὸ *Bouddha*, Introduction page. VI.

«πρόσφατοι, οὔτε πολὺ πρωτότυποι, ἀλλ' αἵτινες ἀφ' ἑτέρου «δύνανται νὰ προξενήσωσι τὸ μεγαλήτερον κακὸν εἰς καρδίας «ἀρκετὰ ἤδη ἀδυνάτους.»

Τοιαῦται εἶναι, Κύριοι, αἱ ἀνησυχίαι ἀνδρῶν κατεχόντων τὸ κέντρον τοῦ συγχρόνου ἐπιστημονικοῦ ὀργασμοῦ. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις, λέγομεν ἆρα ὑπερβολὴν ἂν συμπεράνωμεν, ὅτι, ἐν τῇ ἀπασχολούσῃ ἡμᾶς ὑποθέσει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον τηρεῖ τὴν ὑπόσχεσιν σταθερὰν καὶ ὄχι τὴν ἀόριστον ἐλπίδα τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἶναι ἄξιον νὰ ληφθῇ ὑπὸ σοβαρὰν σκέψιν.



ΤΕΤΑΡΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ Εὐαγγέλιον.

Κύριοι!



ὸ Εὐαγγέλιον θὰ ἦναι σήμερον τὸ ἀντικείμενον τῆς ἡμετέρας μελέτης. Ἡ λέξις αὕτη, ἐνῷ μ' ἐνθυμίζει, ἐν πρώτοις, τὸν σοβαρώτερον ἰδίως χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ προσλάβῃ ὁ λόγος μου, διεγείρει προσέτι παρ' ἐμοὶ μέριμναν ἄλλης φύσεως. Θὰ ἦναι δύσκολον ἴσως νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχήν σας εἰς ἐννοίας, αἵτινες ἐπειδὴ μᾶς εἶναι συνήθεις, ἐντυποῦνται ὀλίγον εἰς τὸ πνεῦμά μας. Σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐκβιάσητε τὴν προσοχήν σας πρὸς ἐπανόρθωσιν ἀτόπου προκύπτοντος, τὴν ὥραν ταύτην, ἐξ ἀμέτρου εὐεργετήματος. Ἡ ὑπόθεσις τῆς προσλαλιᾶς μου σᾶς εἶναι γνωστὴ ἐκ τῶν παιδικῶν σας χρόνων· θὰ προσπαθήσω νὰ σᾶς εὐκολύνω τὸ ἔργον τοῦτο διά τινος εἰκασίας. Ὑποθέτω ὅτι εὑρισκόμενοι ἐνώπιον τεχνίτου τινὸς ἀδαμαντικῶν, τὸν ἠρωτᾶτε περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐργασίας του, οὗτος δὲ σᾶς ἀπεκρίνετο: «Κατασκευάζω χρυσᾶς λαιμητόμους διαλίθους, πρὸς καλλω-«πισμὸν τῶν κυριῶν μας.» Δὲν ἠθέλετε ἀπορήσει; Ἀλλά, τί

εἶναι ὁ σταυρός; ἡ ἀγχόνη, ἡ λαιμητόμος, τ' ὄργανον τῆς ποινῆς τῶν ἀρχαίων χρόνων. Καὶ ὅμως, ποῖος ἐξ ἡμῶν ἀπορεῖ βλέπων τὴν χωρικὴν κρεμῶσαν αὐτὸν εἰς τὸν λαιμόν της, τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς διακοσμοῦντας τὸ στῆθος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων θέλουσι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀξίαν ἢ νὰ τιμήσωσι διὰ τῆς εὐνοίας των. Τὸ σύμβολον τοῦτο ἔχασε τὴν ἀρχικήν του σημασίαν, διότι τὸ συνειθίσαμεν. Οὕτως ἔχει καὶ περὶ τῶν λόγων ἐκείνων τῶν διαθρυλλουμένων παντοῦ ἐν τῇ περιστοιχούσῃ ἡμᾶς διανοητικῇ ἀτμοσφαίρᾳ, λόγων τοὺς ὁποίους τὸ παιδίον ἀπὸ τῆς τρυφερωτέρας αὐτοῦ ἡλικίας ἤκουσεν ἐκ τῶν μητρικῶν χειλέων, καὶ οἵτινες προσλαμβάνουσιν, ὡς ἐκ τοῦ ἀπόπτου τῶν ἀναμνήσεων, ποιητικόν τινα καὶ ἱερὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ πολὺ συχνὰ διαφεύγουσι τὴν διάνοιαν, χωρὶς ν' ἀφήσωσι τὸ παραμικρὸν ἴχνος. Τί ἔχω σήμερον νὰ σᾶς εἴπω. Οὐδὲν δυνάμενον νὰ σᾶς ἑλκύσῃ διὰ τῶν θελγήτρων τῆς καινοτομίας· οὐδὲν περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἠκούσατε ὅλοι νὰ γίνεται πολὺς λόγος· οὐδὲν τὸ ὁποῖον πολλοὶ μεταξὺ ὑμῶν δὲν γνωρίζουσι κάλλιον ἐμοῦ. Ἂς ἐπιληφθῶμεν ἐν τούτοις τῆς ὑποθέσεως.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου, τοῦ ὠμοτάτου καὶ ἀσελγεστάτου, ἐμαστίζετο ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία καὶ ἐπεποθεῖτο ἡ ἔνδοξος καὶ σχετικῶς ἠπία βασιλεία τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου. Ὑπὸ τὸν Αὔγουστον, ἡ Ῥώμη, ἡ βασιλὶς αὕτη τῶν πόλεων, ὡς ἀμοιβὴν τῆς ὁποίας ἐστερήθη ἐλευθερίας, εἶδεν ἀναθάλλοντα τὰ γράμματα, τὰς τέχνας, τὸν πολιτισμόν, εἰς βαθμὸν χαρακτηρίζοντα τὰς λαμπροτέρας ἐποχὰς τῆς ἱστορίας. Τὰ συγγράμματα τοῦ αἰῶνος τούτου εἶναι ἐκεῖνα, ἅτινα ἐπιδεικνύομεν εἰς τὸν θαυμασμὸν τῶν μαθητῶν, καὶ ἐν οἷς πᾶς

φιλόκαλος ζητεῖ νὰ τέρψῃ τὰς ὥρας τῆς ἀνέσεως τῶν γηρατείων του. Τότε δὴ τότε, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου πολιτισμοῦ, πτωχοί τινες ἄνθρωποι διεσπάρησαν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐπαγγέλλοντες τὴν αἰώνιον ζωὴν ἐν ὀνόματι ἀνθρώπου τινὸς καλουμένου Ἰησοῦ, ὅστις εἶχεν ἀποθάνει καὶ, ὡς ἔλεγον, ἀνέστη ἐκ νεκρῶν. Διὰ τοῦ λόγου των ἀναφύεται πανταχόθεν ζωηρὰ καὶ βαθεῖα πίστις ἐν τῷ ἀθανάτῳ μέλλοντι. Ὄχι πλέον ἡ ἀτελὴς καὶ ἀνάμικτος δεισιδαιμονιῶν θεωρία τῶν λατρευόντων τὰ εἴδωλα ἐθνῶν. Ὄχι πλέον φιλοσοφικαὶ ἰδέαι, συνιστῶσαι τὸ μονοπώλιον ὀλίγων πεπαιδευμένων. Τὰ μικρὰ παιδία γνωρίζουσιν ὅ,τι ὁ Σωκράτης ἀμυδρῶς μόνον διέκρινεν· αἱ ἁπλαῖ γυναῖκες πρεσβεύουσιν ἀληθείας, αἵτινες ἤθελον κινήσει εἰς ἔκστασιν τὸν Πλάτωνα. Δὲν εἶναι ἀμφίβολος ἐλπὶς, ἀλλὰ χαρμόσυνος καὶ ἀκλόνητος βεβαιότης. Ἡ πίστις αὕτη εἶναι τόσῳ βαθεῖα, ὥστε ἀνατρέπεται, πρὸς καιρὸν, ἡ ἰσοῤῥοπία τῆς ἀδυνάτου μας φύσεως. Οἱ χριστιανοὶ ἔσπευδον εἰς τὸ μαρτύριον ὡς εἰς ἑορτὴν, καὶ ἐχρειάσθη ν' ἀκουσθῶσι σοβαροὶ λόγοι ἐπ' Ἐκκλησίας, κηρύττοντες: «Δὲν ἔχετε δικαίωμα νὰ ἐπιθυμῆτε τὸν θάνατον μὲ «τόσην ἀκόρεστον ζέσιν.» Ἐθεραπεύθημεν, Κύριοι, ἐκ τῆς ἀσθενείας ταύτης!

Ἡ χριστιανικὴ κοινωνία ἐῤῥυθμίσθη, ηὐξήθη, ὠργανίσθη. Συνέλεξε τὰ γνήσια ἔγγραφα, τὰ ἐπίσημα χρονικὰ τῆς πίστεώς της, καὶ κατέταξεν αὐτὰ εἰς βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐπεσφράγισεν. Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἡ Νέα Διαθήκη, εἶναι μεταφρασμένον σήμερον εἰς διακοσίας περίπου γλώσσας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ γίνῃ πρόχειρον εἰς ἅπαντας τοὺς λαοὺς τῆς ὑφηλίου· ἐν διαστήματι ἑνὸς μόνου ἔτους, ἐτυπώθησαν ἐξ αὐτοῦ ἐσχάτως δύο σχε-

δὸν ἑκατομμύρια ἀντιτύπων. Ἡ χριστιανικὴ κοινωνία, ἥτις προσφέρει τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς τὸν κόσμον, ὡς περιέχον τὰς βάσεις τῆς πίστεώς της, φέρει τὰ σημεῖα τόσῳ ἀναντιῤῥήτου ὑπεροχῆς, ὥστε οἱ ἐναντίοι της, ὅταν ἦναι νοήμονες, καταλαμβάνουσι καὶ διακηρύττουσιν, ὅτι μετὰ τοιαύτην θρησκείαν, δὲν ἀπομένει θέσις δι' οὐδεμίαν ἄλλην, καὶ ὅτι ἂν δὲν ἦναι ἡ ἀληθὴς θρησκεία, εἶναι τοὐλάχιστον ἡ τελευταία θρησκεία.

Ὅ,τι πρεσβεύει ἡ χριστιανωσύνη, ὅ,τι περιέχει τὸ βιβλίον τῶν χριστιανῶν, ὁρίζεται διὰ τῆς λέξεως: Εὐαγγέλιον. * Προτοῦ νὰ ἐπιληφθῶ τοῦ περιεχομένου τοῦ διαγγέλματος τούτου τῆς χάριτος καὶ τῆς εἰρήνης, ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ὑποδείξω τί μεθοδεύονται συνεχῶς, ὅπως ἀποτρέψωσι τὸν νοῦν νὰ προτείνῃ ἑαυτῷ τὸ χριστιανικὸν ζήτημα, ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ θετικὴν αὐτοῦ σημασίαν. «Ὅλαι αἱ θρησκεῖαι, λέγουσιν ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ὑπαινίττομαι, ἐγεννήθησαν εἰς τὰ σκότη τῶν πρώτων χρόνων· ὁ ἀνθρώπινος λόγος δὲν εἶχεν ἐξεγερθῆ εἰσέτι· ἡ φαντασία, ἐγκατελελειμμένη εἰς ἑαυτήν, ἐπλήρωσε τὸν οὐρανὸν μὲ ὄντα φαντασιώδη. Βραδύτερον, ἐννόησαν ὅτι ἡ θρησκεία δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ περικάλυμμα μεταφυσικῶν ἀληθειῶν, καὶ οἱ νοήμονες συνέτριψαν τὸ περικάλυμμα τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον προσκολλῶνται σήμερον μόνοι οἱ ἀμαθεῖς καὶ βραδύνοες.»

Πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ φοβῆταί τις τὰς πατροπαραδότους προλήψεις, τὰς προλήψεις τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀνατροφῆς· ἀλλὰ γνωρίζω καὶ ἄλλας ἐπίσης ἐπιφόβους, αἵτινες καλύπτον-

* Διότι, κατὰ τὸν Θεοφύλακτον, «ἀγγέλλει ἡμῖν πράγματα εὖ καὶ καλῶς ἔχοντα.» «Ἑρμηνεία τοῦ πράγματος· εὐαγγελίζεται γὰρ ἡμᾶς τὴν πολυύμνητον τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν (Χρυσόστομος). «Τὸ κήρυγμα τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνανθρωπήσεως· ἡ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία· λόγος περιέχων ἀγαθοῦ παρουσίαν.» (Ἐκκλησιαστής) Σ. Μ.

ται μὲ τὸν μανδύαν τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐνῷ ἔχουσι περισσοτέρας ἀξιώσεις, εἶναι ἐνίοτε ἐπίσης τυφλαὶ ἐν τῇ εὐπιστίᾳ των· Ἂς προκαλῶμεν λοιπὸν αὐτάς, δηλαδὴ ἂς τὰς ἐξετάζωμεν. Ἡ θεωρία, τὴν ὁποίαν συνεκεφαλαίωσα ἤδη, προτείνεται παρ' ἀνδρῶν πολυμαθῶν, καὶ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ πεποιθήσεως παρ' ἄλλων, ἐχόντων ὀλιγωτέραν παιδείαν· ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ὑπάρχουσι γεγονότα ἀπαιτοῦντα ἀξιοσημειώτους ἐξαιρέσεις;

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀπαδῶν των, τρεῖς πρώτισται θρησκεῖαι ὑπάρχουσιν εἰς τὸν κόσμον: ἡ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἥτις ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιον ζωήν· ἡ τοῦ Μωάμεθ, ἥτις διαστρέφει τὴν περὶ αὐτῆς ἰδέαν καὶ ἡ τοῦ Βούδδα, ἥτις τὴν ἀρνεῖται. Καὶ αἱ τρεῖς αὗται θρησκεῖαι ἔχουσι βεβαίαν χρονολογίαν, ἐπίσημα ἔγγραφα, καὶ τὴν ἀρχήν των δύναται νὰ διευκρινήσῃ ἡ ἱστορία. Ὡς πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον ἰδίως, ἡ ἐποχή, καθ' ἣν οἱ ὑπήκοοι τοῦ Τιβερίου ἀνεγίνωσκον τὰ συγγράμματα τοῦ Κικέρωνος, δὲν εἶναι βεβαίως λυκαυγὴς ἐποχή. Οἱ ἀνατραφέντες ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βιργιλίου καὶ τοῦ Ὁρατίου δὲν εἶχον, μὲ φαίνεται, διόλου, οὔτε νηπιώδη εὐπιστίαν, οὔτε ἀρχικὸν αὐτόματον. Δὲν ἐστεροῦντο οὔτε διανοητικῆς ἀναπτύξεως, οὔτε ἀγχινοίας, οὔτε τῶν ὀξέων βελῶν τοῦ σαρκασμοῦ. Κατ' ἐκείνην ἐν τούτοις τὴν ἐποχὴν τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν ὥραν αὐτὴν τῆς γεννήσεώς του, διεδόθη ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ κοινωνίᾳ. Καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν λάμψιν τῆς δυνάμεώς του, καθ' ὅλην τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ του, ὁ ἀρχαῖος κόσμος προσέκρουσε τὴν μωρίαν τοῦ σταυροῦ καὶ συνετρίβη ἐκ τῆς συγκρούσεως. Ἀκούσατε τὸν μέγαν ῥήτορα Βοσσουέτον, διηγούμενον τὰ ἔργα τοῦ ἁγίου Παύλου.

«Θὰ ὑπάγῃ ὁ ἀμαθὴς ἐκεῖνος εἰς τὴν τέχνην τῆς εὐγλωτ-«τίας, μὲ τὴν ἄξεστον ἐκείνην ὁμιλίαν, μὲ τὰς ξένας ἐκείνας «ῥήσεις, θὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἐξηυγενισμένην Ἑλλάδα, τὴν μη-«τέρα τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ῥητόρων, καὶ μ' ὅλην τὴν ἀν-«τίστασιν τοῦ κόσμου, θὰ ἐγκαθιδρύσῃ περισσοτέρας ἐκκλησί-«ας ἀφ' ὅσους μαθητὰς κατώρθωσεν ὁ Πλάτων, διὰ τῆς εὐ-«φραδείας ἐκείνης, ἥτις ἐθεωρεῖτο θεία. Θὰ κηρύξῃ τὸν Ἰησοῦν «ἐν Ἀθήναις.... θὰ προαγάγῃ ἔτι περαιτέρω τὰς κατακτή-«σεις του· θὰ ῥίψῃ εἰς τοὺς πόδας τοῦ Σωτῆρος τὸ μεγαλεῖον «τῶν ῥωμαϊκῶν ῥαβδουχιῶν, κατὰ πρόσωπον ἑνὸς ἀνθυπάτου, «καὶ θὰ κάμῃ νὰ τρέμωσιν εἰς τὰ δικαστήρια οἱ κριταὶ, ἐνώ-«πιον τῶν ὁποίων προσκαλεῖται. Καὶ αὐτὴ ἡ Ῥώμη θ' ἀκού-«σῃ τὴν φωνήν του· καὶ μίαν τῶν ἡμερῶν, ἡ κυρίαρχος αὕτη «πόλις θὰ λογίζῃ ὡς πολὺ περισσοτέραν τιμήν της ἐπιστολήν «τινα ἐκ τοῦ καλάμου τοῦ Παύλου, ἀποτεινομένην εἰς τοὺς «συμπολίτας της, ἀφ' ὅλας τὰς περιφήμους δημηγορίας, τὰς «ὁποίας ἤκουσε παρὰ τοῦ Κικέρωνός της.»

Προσέξατε καλῶς, Κύριοι, καὶ ὑπὸ τὴν λάμψιν τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης ῥητορείας θὰ εὕρῆτε ἀληθινὸν ἱστορικὸν γεγονός.

Ἄς εἴδωμεν ἤδη τί εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον; ποία ἡ καλὴ ἀγγελία; ποία ἡ διδασκαλία αὕτη, ἡ εἰσαχθεῖσα τόσῳ ὑπερφυῶς; Ἐκήρυττον (ὅ,τι ἐκήρυττον τότε τ' ἀναγινώσκομεν σήμερον) ὅτι ἐχρεώστει τὴν ἀρχήν της εἰς τὸν ἐκ Ναζαρὲτ τῆς Γαλιλαίας Ἰησοῦν. Ἔλεγον ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὗτος ἐλάλει μ' ἐξουσίαν· ὅτι δὲν ἔκαμνε χρῆσιν ἐκτενῶν συλλογισμῶν, ἀλλ' ἐπεκαλεῖτο ἀλήθειαν παροῦσαν ἐν αὐτῷ, τὴν ὁποίαν ἐπεμαρτύ-

ρει· ἔλεγον ὅτι δὲν ἀπήτει παρὰ τῶν ἀκροατῶν του σύντονον πνεῦμα οὔτε πολλὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' εὐθείας συνειδήσεις καὶ καρδίας διψώσας τὴν δικαιοσύνην· ἐλάλει περὶ βεβαίου μέλλοντος ἐπέκεινα τοῦ τάφου, ὄχι ὡς περὶ νέας ἀληθείας, διότι μέρος ἐκείνων οἵτινες τὸν ἠκροάζοντο ἀπεδέχοντο τὸ δόγμα τοῦτο, ἀλλ' ὡς περὶ ἀληθείας, τῆς ὁποίας διεσκέδασε κάθε νέφος καὶ τὴν κατέστησεν ἐναργεστάτην. Τὸ μέλλον τοῦτο δὲν ἐφαίνετο εἰς τὰς ὁμιλίας του ὡς κοινὸν ξενοδοχεῖον, ὅπου ὅλοι οἱ ὁδοιπόροι λαμβάνουσιν ἀδιακρίτως τὴν ἰδίαν ὑποδοχήν. Ἔλεγε, μὲ φοβερὰς ἀλληγορίας, ὁποῖαι δυστυχίαι ἐπιφυλάσσονται εἰς τὰς διεστραμμένας ψυχάς, βάσανοι τοιαῦται, ὥστε καὶ ὁ ἀπολαύσας ὅλας τὰς ἡδονὰς τῆς γῆς, θὰ τὰς ἐθεώρει μηδαμινὰς ἂν ἔχανε τὴν ψυχήν του. Ἔλεγεν ἐπίσης πόσην χαρὰν προσδοκῶσιν αἱ καθαραὶ καρδίαι, αἵτινες κοινωνοῦσαι μετὰ τοῦ Θεοῦ, θ' ἀπολαύσωσιν ἀτελεύτητον μακαριότητα. Ταύτην ἐκάλει αἰώνιον ζωὴν ἢ βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ὁμιλῶν περὶ αἰωνίου ζωῆς, παρίστα κατάστασιν εὐδαιμονίας μονίμου, διαρκοῦς, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ὁρμητικοῦ τούτου χειμάῤῥου, ὅστις ὅλα τὰ παρασύρει ἐν τῇ παρούσῃ οἰκονομίᾳ. Ὁμιλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐδείκνυε τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ παραδεδεγμένην, ποθουμένην παρὰ τοῦ πλάσματός του, ὡς τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς χαρᾶς. Ἀνήγγειλε τέλος πάντων, μὲ πλήρη βεβαιότητα, ὅτι ὁ λόγος του θὰ διαδοθῇ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, ὅτι οἱ μεταξὺ τῶν ἐθνῶν φραγμοὶ θὰ ἐκλείψωσιν, ὁ πτωχὸς θὰ πλησιάζῃ τὸν πλούσιον, καὶ ὁ ἀμαθὴς θὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ σοφοῦ, ἐν τῇ αὐτῇ πίστει καὶ ἐν μιᾷ κοινῇ ἐλπίδι.

Ὅλα ταῦτα ὁ Ἰησοῦς τὰ ἐκήρυττεν, ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ,

τοῦ ὑπὸ τοῦ ἰσραηλίτου λαοῦ λατρευομένου Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς, ὅστις ἐποίησε τὰ πάντα, καὶ διὰ τῆς διηνεκοῦς δυνάμεως τοῦ ὁποίου τὸ πᾶν συντηρεῖται· ἀλλ' ὅστις, ἐκτὸς τῶν ἔργων του, ὑπάρχει ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ οὐσίᾳ, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ σύμπαν ἐμφαίνει, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐξαντλήσῃ, τὴν ἀνεξάντλητον δύναμιν. Ἄνευ τῆς ἐπινοίας ταύτης, ἐλευθέρου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ, ἡ ἀρχαιότης δὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὴν διακεκριμένην ἰδέαν αἰωνίου ζωῆς. Οἱ ἀρχαῖοι καὶ μετ' αὐτοὺς ἡ παραταθεῖσα ἐκείνη ἀρχαιότης, τὴν ὁποίαν καλοῦσιν Ἀνατολήν, ἐθεώρουν τὴν θεότητα ὡς οὐσίαν συγκεχυμένην ἐν τῷ κόσμῳ καὶ μὴ ὑπάρχουσαν πραγματικῶς ἐκτὸς τῆς ὑλικῆς δημιουργίας. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχή, ἡ ὑπόστασις τῆς φύσεως. Κατὰ τοῦτον τὸν λόγον διττῶς μόνον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ μέλλον: ἢ ὅτι αἱ ψυχαὶ μένουσιν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, μεταβαίνουσαι ἀπὸ μίαν εἰς ἄλλην μορφήν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ κοινὴ οὐσία τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς μετεμψυχώσεως· εἴτε ὑπεκφεύγουσαι τὴν ἀδιάκοπον κυκλοφορίαν τῆς ζωῆς, αἱ ψυχαὶ χάνονται ἔν τινι ἀρχῇ, ἄνευ συνειδήσεως, ἢ διὰ τῆς ἀπορροφήσεως τῶν βραχμάνων ἢ διὰ τοῦ Νιρβάνα τῶν βουδδιστῶν. Ὁ νοῦς δὲν ἀνυψοῦται οὐδέποτε εἰς ὕπαρξιν ἔν τινι βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ἀνωτέρᾳ τῆς παρούσης οἰκονομίας, διότι ὁ Θεὸς καθ' ἑαυτὸν δὲν ἔχει ζωήν· ἡ παροῦσα οἰκονομία εἶναι ἡ τελεία, ἡ μοναδικὴ αὐτοῦ ἐκδήλωσις. Ἀλλ' ὁ Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκεῖνος ὅστις ἐκύρωσε καὶ κατέδειξε τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ ἐξουσίαν εἰς τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ, ὁ Θεὸς οὗτος ἔχει ζωὴν ἀνεξάρτητον τοῦ διὰ τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ θελήσεως δημιουργηθέντος κόσμου, ὅστις διηγεῖται τὴν δόξαν

του χωρὶς νὰ περιορίζῃ τὴν δύναμίν του. Ἐπομένως δύναται νὰ μᾶς καταστήσῃ κοινωνοὺς τῆς ἀνωτέρας ταύτης ζωῆς, δύναται νὰ μᾶς εἰσαγάγῃ ἐν αἰωνίᾳ ἀναπαύσει χωρὶς νὰ μᾶς ἀποῤῥοφήσῃ ἐν ἑαυτῷ, καθότι δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ κύριος αὐτῆς. Δύναται, θέλει, ἔλεγεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, καθότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, καὶ ἡ ἀγάπη αὕτη εἶναι τὸ ἀπόκρυφον τῆς δημιουργίας.

Ὁ Θεὸς ἔκαμε τὸ πλάσμα του ἵνα εὐδαιμονῇ. Ἡ θέλησίς του εἶναι τὸ καθῆκόν μας, ἡ θέλησίς του εἶναι ἡ εὐδαιμονία μας: ταῦτα δὲν εἶναι εἰμὴ αἱ δύο φάσεις, τὰ δύο ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Καὶ ἐπὶ τούτου ἀκόμη ἐδιχογνώμει ἡ ἀρχαιότης. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀντιφατικῶν κατὰ τὸ φαινόμενον τάσεων, ἀνεφύησαν δύο αἱρέσεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπεδίωκε τὸ καθῆκον, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ ἄλλη τὴν εὐδαιμονίαν, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὸ καθῆκον. Οἱ σοφώτεροι τῶν ἐθνικῶν, καὶ πρὸ πάντων ὁ Σωκράτης, ὅσῳ καὶ ἂν ἰσχυρίζοντο ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ εὐδαιμονία ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀδιαχώριστα, ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἦτο πάντοτε ἀμφιῤῥεπὴς, ἐνώπιον τῆς βιωτικῆς πείρας, τῆς ἐπὶ τοῦ μέλλοντος μετεώρου ἀμφιβολίας, καὶ τοῦ πέπλου, ὅστις ἐκάλυπτε τὰς βουλὰς τῆς αἰωνίου σοφίας. Ἀπέκειτο εἰς τὸν Ναζωραῖον νὰ ἐκθέσῃ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, καὶ νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς ἀντιθέτους διδασκαλίας, διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἀληθείας. Ὁ Θεὸς θέλει τὴν εὐδαιμονίαν μας καὶ τὴν θέλει διαπαντός. Ἡ θέλησίς του εἶναι ὁ κανὼν ἡμῶν, αὕτη συνιστᾷ τὸ καθῆκον· ἀλλ' ἡ ὑπόστασις τῆς θελήσεως ταύτης εἶναι νὰ εὐδαιμονῶμεν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πατὴρ μας·

καθῆκον, εὐδαιμονία δὲν εἶναι ἢ δύο διάφορα ὀνόματα τοῦ μοναδικοῦ σκοποῦ τοῦ ἐλέους του.

Ἀλλ' ὁ Θεὸς οὗτος εἶναι ὁ πατὴρ ὅλων, καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει θέσις δι' ἀτομικὰς ἡδονὰς, δι' ἐγωϊστικὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ καθιερωθεῖσα τάξις, παρὰ τῆς παντοδυνάμου αὐτοῦ θελήσεως, εἶναι ἡ ἀμοιβαία εὐδαιμονία, ἡ ἀπαυγάζουσα ἐκ τῆς καρδίας ἑκάστου ἐν τῇ καρδίᾳ ὅλων, καὶ ἀντανακλῶσα ἐκ τῆς καρδίας ὅλων ἐν τῇ καρδίᾳ ἑκάστου. Πρέπει νὰ εἰσδύσωμεν ἐν τῇ βουλῇ τῆς αἰωνίου ἀγάπης, πρέπει ν' ἀπαρνηθῶμεν ὅτι διαιρεῖ τὰ τέκνα τῆς μεγάλης οἰκογενείας, τὰς ἀκορέστους ἐπιθυμίας, ἐξ ὧν ἀναφύονται αἱ ἀντιζηλίαι, τὰ ὀλέθρια πάθη, ἅτινα φέρουσιν αὐτὰς εἰς σύγκρουσιν· νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι αἱ ἀτομικαὶ καὶ ἀνόσιοι ἡδοναὶ τελευτῶσιν ἐν τῷ κενῷ καὶ τῇ ἀηδίᾳ· ὅτι μόναι αἱ ἁγναὶ καὶ ἀμοιβαῖαι ἡδοναὶ εἶναι μόνιμοι καὶ αὐξάνουσιν, Ὁ θεωρῶν τὴν εὐδαιμονίαν του ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ τῶν ἄλλων, τὴν ἡδονήν του ἐν τῇ ἡδονῇ ὅλων τῶν ὁμοίων του, ἐκεῖνος θὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀξίαν τῆς ὑπάρξεως· θὰ ἴδῃ τὰ πάντα εἰς τὸ γαλήνιον καὶ γλυκὺ φῶς τοῦ Θεοῦ. Ἀνατείνων τὰ ὄμματα εἰς τὸν οὐρανὸν, θὰ διέλθῃ τὴν ζωὴν, μὲ τὴν χεῖρα ἐν τῇ χειρὶ τοῦ πλησίον, καὶ θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ ὡραῖα ταῦτα λόγια τοῦ ποιητοῦ:

Δι' ἐκείνου, οὗ ἐρᾷ τις, τὴν ὑφήλιον θαυμάζει·
Κ' ἡ ζωὴ, στηριζομένη καὶ στηρίζουσ' ἀμοιβαίως,
Εἶναι ἱερὸν φορτίον, ὅπερ φέρει τις ἡδέως. *

Ἰδοὺ, Κύριοι, ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐννοήσατε τοῦτο καλῶς, ἡ αἰώνιος ζωὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ μέλ-

* On admire le monde à travers ce qu'on aime,
Et la vie appuyée, appuyant tour à tour,
Est un fardeau sacré qu'on porte avec amour.
Lamartine.

λουσα ζωή. Ἡ αἰωνιότης περιλαμβάνει τὸ παρὸν καὶ τὸ παρελθὸν, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ μέλλον· ἡ αἰωνιότης! ἡμεῖς εἴμεθα ἐν τῇ αἰωνιότητι. Διὰ τὸν εἰσδύσαντα ἐν τῇ βουλῇ τοῦ Θεοῦ, ἡ οὐράνιος βασιλεία ἀρχίζει ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· μόνον, ἐνῷ ἐδῶ τὸ πᾶν ὑπόκειται εἰς τὸν ἄνεμον τῆς ἀστασίας, ἐν τῇ ἑτέρᾳ ἐκείνῃ οἰκονομίᾳ, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν οὐρανὸν, ἡ ζωὴ θὰ ἦναι πλήρης, σταθερὰ καὶ διαρκὴς, διότι ἡ χαρὰ εἶναι διαπαντός:

Ναὶ, διὰ τὸ αἰώνιον ὁ Κύριος μᾶς ἀγαπᾷ. *

Τίς εἶπε ταῦτα; Ὁ ἐκ Ναζαρὲτ τῆς Γαλιλαίας Ἰησοῦς. Καὶ λέγων αὐτὰ, δὲν συνεζήτει, δὲν ἐπρότεινεν ἐπιχειρήματα, ἐπεμαρτύρει τὴν ἀλήθειαν, ὡς κατέχων αὐτὴν ἐκ φύσεως. Ἰδοὺ ἡ μαρτυρία τῆς ἱστορίας.

Διὰ τὸν χριστιανὸν, ὁ λόγος τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεανθρώπου, ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἀκούει χωρὶς νὰ τὸν ἐλέγχῃ ψευδόμενον, ὅταν λαλῇ πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς ἀδελφοὺς, καὶ τὸν ὁποῖον ἀκούει προσέτι χωρὶς νὰ τὸν ἐλέγχῃ βλασφημοῦντα, ὅταν κηρύττῃ ὅτι ὁ λόγος του εἶναι ὁ λόγος τοῦ ἰδίου Θεοῦ, καὶ ὅτι εἶναι ἓν μετὰ τοῦ Πατρός. Τοῦτο δὲν ἀνήκει πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' εἰς τὴν πίστιν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, δὲν συζητῶ τὴν πίστιν τῶν χριστιανῶν, τὴν ἐκθέτω. Εἴτε τὴν παραδέχεταί τις, εἴτε τὴν ἀρνεῖται, πρέπει, πρὸ πάντων, νὰ τὴν ἀναγνωρίσῃ ὁποία πραγματικῶς εἶναι. Ἀλλ', ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ προορισμοῦ μας, ἡ πίστις εἶναι ἡ βεβαιότης μέλλοντος, ὅπου τελεῖται ἡ δικαιοσύνη καὶ πληροῦται ἡ ἀγάπη: εἶναι ἡ σταθερὰ προσδοκία, στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐπαγ-

* C'est pour l'éternité que le Seigneur nous aime.

γελίας τοῦ Θεανθρώπου, αἰωνίου χαρᾶς πλησίον τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πασχὰλ, εὗρον, ἐν τῇ ὑποῤῥαφῇ τοῦ φορέματός του, μίαν περγαμινὴν, τὴν ὁποίαν ἔφερε πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ, ἵνα τῷ διατηρῇ τὴν μνήμην ἐποχῆς τινος τῆς ζωῆς του. Περιεῖχε τὰς λέξεις ταύτας: «Βεβαιότης.... «Χαρὰ... Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὄχι τῶν φιλοσόφων καὶ «τῶν σοφῶν... εἴθε νὰ μὴ ἀποχωρισθῶ αὐτοῦ ποτέ.» Ἤθελε νὰ εἴπῃ ὅτι ἀξιομνημόνευτόν τινα νύκτα καὶ ἔν τινι ἁγίᾳ ἀγρυπνίᾳ, εἶχεν ἀπαντήσει, οὐ μόνον τὸν μηχανουργὸν ἁπλῶς τοῦ παντὸς, τὸν Θεὸν. ὅστις δὲν εἶναι εἱμὴ ἡ ὑπόστασις, ὁ νόμος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸν πατέρα, ὅστις θέλει καὶ παρέχει τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὰ τέκνα του. Τοιαύτη ἡ ἐλπὶς τοῦ χριστιανοῦ.

Ἐπεθύμουν ἤδη νὰ σᾶς ὑποδείξω, διὰ γεγονότων, πῶς νὰ ἐκτιμήσητε τὴν ειδικὴν ὅλως θέσιν ἐκείνων, οἵτινες ἀποδέχονται τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἄς λάβωμεν πρὸς τοῦτο ὅρους τινὰς συγκρίσεως.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὸν θνήσκοντα Σωκράτην. Εἶναι φυλακισμένος· μέλλει νὰ πίῃ τὸ κώνιον· οἱ μαθηταί του δακρύοντες τὸν περιστοιχοῦσιν. Ἀφοῦ τοὺς ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην τὰς ἀρχὰς τῆς μυθολογίας, ὡς ἀνεφέραμεν, ἐξακολουθεῖ:

«Τὸ νὰ διϊσχυρισθῶμεν ὅτι ταῦτα ἔχουσιν οὕτως, καθὼς «σᾶς ἐξέθεσα, δὲν ἁρμόζει εἰς ἄνθρωπον νουνεχῆ, ἀλλ' ὅτι τὰ «περὶ τῶν ψυχῶν καὶ τῆς διαμονῆς αὐτῶν εἶναι ὡς σᾶς εἶ- «πον, ἢ παραπλήσια, ἂν ἦναι βεβαία ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, «τοῦτο καὶ πρέπον νομίζω νὰ ἰσχυριζώμεθα, καὶ ἄξιον νὰ «κινδυνεύσωμεν πιστεύοντες ὅτι οὕτως ἔχει. Διότι καλὸς ὁ

«κίνδυνος, τὸν ὁποῖον θὰ διατρέξωμεν, καὶ ἡ ἐλπὶς αὕτη πρέ-«πει νὰ μᾶς καταθέλγῃ.»*

Ὑπάρχει εἰς τοὺς λόγους τούτους φῶς καὶ εἰρήνη, ἀλλὰ ὁπόσαι ἐπίσης σκιαί. Ὁποῖος μελαγχολικὸς, ἢ κάλλιον, ὁποῖος συνετὸς δισταγμὸς τῆς νοήσεως!

Θὰ συμβουλευθῶ ἤδη ἓν μνημεῖον τοῦ βουδδισμοῦ: Νέος τις, ὀνόματι Πούρνα, ἀποφασίζει νὰ εἰσαγάγῃ τὴν νέαν πίστιν παρὰ τοῖς ἀγρίοις λαοῖς. Ἑτοιμάζεται ν' ἀναχωρήσῃ, καὶ ἰδοὺ ἡ τελευταία αὐτοῦ συνομιλία μὲ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις τὸν ἐδίδαξε τὴν ἁγίαν διδασκαλίαν:

«Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα, ὅπου πρόκειται νὰ δια-«τρίψῃς, εἶναι παράφοροι, σκληροὶ, θυμώδεις, μανιώδεις καὶ «αὐθάδεις. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ὦ Πούρνα, σὲ προσβάλ-«λωσι κατὰ πρόσωπον μὲ ἀχρείους, βαναύσους καὶ αὐθάδεις «λόγους· ὅταν ὀργισθῶσιν ἐναντίον σου καὶ σ' ἐξυβρίσωσι, τί «θὰ συλλογισθῇς;»

«—Ἂν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα, ἀποκρίνεται ὁ «Πούρνα, μὲ ἀποτείνωσι λόγους ἀχρείους, βαναύσους καὶ αὐ-«θάδεις· ἂν ὀργισθῶσιν ἐναντίον μου καὶ μ' ἐξυβρίσωσιν, ἰδοὺ τί «θὰ συλλογισθῶ: οἱ Σροναπαρανταῖοι εἶναι βεβαίως καλοὶ ἄν-«θρωποι, εἶναι ἄνθρωποι γλυκεῖς, διότι οὔτε κτυποῦσιν, οὔτε «λιθοβολοῦσιν.»

«—Ἀλλ' ἂν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα σὲ κτυπήσω-«σι καὶ σὲ λιθοβολήσωσι, τί θὰ στοχασθῇς;

* Τὸ μὲν οὖν ταῦτα διϊσχυρίσασθαι οὕτως ἔχειν, ὡς ἐγὼ διελήλυθα, οὐ πρέπει νοῦν ἔχοντι, ὅτι μέν τοι ἢ ταῦτ' ἐστὶν ἢ τοιαῦτα ἄττα περὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν καὶ τὰς οἰκήσεις, ἐπείπερ ἀθάνατόν γε ἡ ψυχὴ φαίνεται οὖσα, καὶ πρέπειν μοι δοκεῖν καὶ ἄξιον κινδυνεῦσαι οἰομένῳ οὕτως ἔχειν· καλὸς γὰρ ὁ κίνδυνος καὶ χρὴ τὰ τοιαῦτα ὥσπερ ἐπᾴδειν ἑαυτῷ.

«—Θὰ στοχασθῶ ὅτι εἶναι καλοὶ καὶ γλυκεῖς, διότι δὲν μὲ «κτυποῦσιν οὔτε μὲ τὴν ῥάβδον οὔτε μὲ τὸ ξίφος.

«—Ἀλλ' ἂν σὲ κτυπήσωσι μὲ τὴν ῥάβδον καὶ μὲ τὸ ξί-«φος, τί θὰ εἴπῃς;

«—Θὰ εἴπω ὅτι εἶναι καλοὶ καὶ γλυκεῖς, διότι δὲν μὲ ἀφαι-«ροῦσι καθόλου τὴν ζωήν.

«—Ἀλλ' ἂν σὲ ἀφαιρέσωσιν ὅλως διόλου τὴν ζωήν, τί θὰ «στοχασθῇς;

«—Θὰ στοχασθῶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σροναπαράντα εἶ-«ναι καλοὶ καὶ γλυκεῖς, ἐλευθερώσαντές με μὲ τόσον ὀλίγον «πόνον ἐκ τοῦ ῥυπαροῦ τούτου σώματος.

«—Καλά, ὦ Πούρνα· δύνασαι μὲ τὴν τελειότητα τῆς ὑπο-«μονῆς, τὴν ὁποίαν ἔχεις, ν' ἀποκατασταθῇς ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ «Σροναπαράντα. Ὕπαγε λοιπόν, Πούρνα· σωθείς, σῶσον· φθά-«σας εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν, ὁδήγησον καὶ τοὺς ἄλλους νὰ «φθάσωσιν· παρηγορηθείς, παρηγόρει· φθάσας εἰς τὸ Νιρβάνα, «ἔσο ὁ αἴτιος νὰ φθάσωσιν ἐκεῖ καὶ οἱ ἄλλοι.» *

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο μὲ φαίνεται σπουδαιότατον. Ἀδύνατον νὰ μὴ παρατηρήσῃ τις μὲ ἀπορίαν τὸ ἠθικὸν ὕψος, τὸ ὁποῖον ἐμφαίνει καὶ νὰ μὴ παρατηρήσῃ ἀκολούθως μὲ ἴσην ἀπορίαν τὴν φύσιν τῆς ἐλπίδος, τὴν ὁποίαν περιέχει. Εἶναι ἡ καθιέρωσις νέου ἀποστόλου, ἀρκετὰ ἀφωσιωμένου ἵνα ἐκθέσῃ τὴν ζωήν του εἰς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον μέλλει ν' ἀναλάβῃ· καὶ εἰς τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους τῷ ἀποτείνει, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναχωρήσεως, ὁ πνευματικὸς αὐτοῦ πατήρ, δὲν ὑπάρχει

* Ὁ διάλογος οὗτος, τὸν ὁποῖον ἐσυντομεύσαμεν, εὑρίσκεται ὁλόκληρος μὲ ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πολυλογίαν του, ἐν τῇ *Introduction à l'histoire du Buddhisme Indien* de Burnouf. σελ. 252 καὶ ἑπόμ.

οὐδεμία θεωρία ἀθανασίας, οὐδεμία ἀκτὶς αἰωνίου φωτός, ἀλλὰ μόνον ἡ προσδοκία τῆς ἀπολύτου ἀναπαύσεως, τῆς παύσεως τῆς ζωῆς, ἡ ἀδιαφορία τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ Πούρνα τίποτε δὲν φοβεῖται, καθότι τὸ μᾶλλον δυσάρεστον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ τῷ συμβῇ, εἶναι νὰ λάβῃ τὴν τύχην ν' ἀποθάνῃ.

Τώρα δ' ἐνθυμήθην ἄνθρωπόν τινα λιθοβοληθέντα, ὄχι ὑπὸ τῶν Σροναπαρανταίων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν κατοικούντων παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ. Ἐλιθοβολήθη μέχρι θανάτου· καὶ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου, δὲν τὸν βλέπω ἀγαλλιῶντα, διότι καταθέτει τὸ βάρος τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ τὸν ἀκούω ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα: «Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου.» Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὠνομάζετο Στέφανος. Συλλογίζομαι ἐπίσης ἄλλον ἀπόστολον, ὅστις ἀφοῦ ἐδεσμεύθη μὲ σίδηρα, ἐμαστιγώθη, ἐβασανίσθη μυριοτρόπως, γράφει ἐκ τῆς σκοτεινῆς φυλακῆς του, εἴς τινα ἀγαπητὸν μαθητήν: «Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, «καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε· τὸν ἀγῶνα τὸν «καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρη-«κα· λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀπο-«δώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής.» Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐκαλεῖτο Παῦλος. Ὁ Στέφανος καὶ ὁ Παῦλος ἦσαν χριστιανοί. Παραβάλετε τὴν τάσιν τῶν τελευταίων λόγων των μὲ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Σωκράτους, καὶ μὲ τὸν διάλογον τῶν βουδδιστῶν τὸν ὁποῖον ἀνεγνώσαμεν!

Τοιαύτη ἡ πίστις τοῦ Εὐαγγελίου· καὶ ἐνῷ οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος δὲν κατώρθουν νὰ μεταδώσωσι τὴν διδασκαλίαν των εἰμὴ εἰς εὐαρίθμους εὐφυεῖς μαθητάς, οἱ ἀπόστολοι, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, κατέστησαν εὐπρόσδεκτον τὴν τοῦ Κυρίου των

εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας. Ὁ Ἰησοῦς τὸ προήγγειλε· καὶ ἐγνώριζε καλῶς πόσον ἦτο θαυμάσιον. Ἦλθον, μίαν ἡμέραν, ἵνα τὸν ἐρωτήσωσι περὶ τῆς ἀποστολῆς του: «σὺ εἶ ὁ «ἐρχόμενος ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;» Ἀφοῦ ἀνέφερε τοὺς θεραπευθέντας ἀσθενεῖς, τοὺς ἐγερθέντας νεκρούς, ἀναζητεῖ μεγαλήτερον θαῦμα καὶ προσθέτει: «πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.»

Ἤδη δέ, σᾶς εἶπον ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον; Ὄχι, βεβαίως. Σᾶς ὑπέδειξα μίαν μόνην φάσιν αὐτοῦ· σᾶς ὡμίλησα περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τῶν πρωταρχικῶν ἐκείνων ἀληθειῶν, αἵτινες εἶναι ἡ συνέπεια μᾶλλον τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ἢ αὐτὸ τὸ ἴδιον ἔργον. Ἂν ἔμενον ἕως ἐδῶ, ἂν περιωριζόμην νὰ ῥίψω ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ Σωκράτους τὰ ἐκ τοῦ μανδύου τοῦ ἁγίου Παύλου ἐσχισμένα ῥάκη, ἠθέλετε μὲ κατηγορήσει, καὶ δικαίως, ὡς ἀποσιωπῶντα τοὺς διακριτικοὺς χαρακτῆρας τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ. Οἱ λόγοι, οἵτινες μᾶς ἀποκαλύπτουσι τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀγάπην του, εἶναι ἐναργεῖς, εὔκολοι καὶ γλυκεῖς πρὸς ἀποδοχήν. Ἀλλὰ σεῖς οἱ πιστεύοντες, καλῶς γνωρίζετε, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι δὲν περιέχουσιν ὅλην σας τὴν πίστιν· καὶ σεῖς οἱ μὴ πιστεύοντες γνωρίζετε ἐπίσης καλῶς, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι δὲν εἶναι ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἀρνεῖσθε προπάντων νὰ παραδεχθῆτε. Ἂς τελειώσωμεν λοιπὸν τὴν ἔκθεσίν μας.

Πόθεν ἄρχεται ὁ Ἰησοῦς; ἐκ τοῦ κηρύγματος τῆς μετανοίας καὶ τῆς θεογνωσίας. Ζητεῖ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀποβάλῃ τὴν φιλαργυρίαν καὶ νὰ περιβληθῇ τὴν φιλοπτωχίαν· ν' ἀποβάλῃ τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ νὰ ταπεινοφρονῇ· τῷ ζη-

τεῖ ν' ἀπαρνηθῇ ἑαυτὸν, ὄχι ἵνα χαθῇ, ἀλλ' ἵνα ἐπανέλθῃ ἐν τῇ τάξει, ἐν τῷ φωτὶ, ἐν τῇ εἰρήνῃ. Ἀναγνώσατε τοὺς παραδόξους ἐκείνους μακαρισμοὺς, οἵτινες θὰ μᾶς συνετάρασσον ἐκ θαυμασμοῦ, ἂν δὲν εἴχομεν τὴν ἕξιν ἐκείνην, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν πρὸ ὀλίγου. Ὅ,τι ἀγαπῶμεν κατακρίνεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου· ὅ,τι ἀποστρεφόμεθα ἐντέλλεται ἡμῖν ν' ἀγαπῶμεν. Τὰ πλούτη, ἡ δόξα, αἱ τιμαὶ παρέχουσιν ἀφορμὴν πειρασμῶν καὶ παραπτώσεων· ἡ ταλαιπωρία, ἡ ταπείνωσις, τ' ὄνειδος, φέρουσιν εἰς τὸν βασιλικὸν δρόμον τῆς αἰωνίου ζωῆς. Καὶ ἡ μεταβολὴ, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰησοῦς ζητεῖ παρὰ τῶν μαθητῶν του, εἶναι τόσῳ μεγάλη, τόσῳ θεμελιώδης, ὥστε τὴν ὀνομάζει ὁ ἴδιος παλιγγενεσίαν.

Τί σημαίνει ὁ λόγος οὗτος καὶ τίς ὁ πρὸς ταῦτα ἱκανός; Τίς ἤθελε τολμήσει ἐνταῦθα νὰ σηκωθῇ καὶ νὰ εἴπῃ: τοῦτο εἶναι καλὸν καὶ τὸ πράττω ἐκ φύσεως· τὸ πράττω ἐξ ἰδίας δυνάμεως· ζητῶ ἐν τῇ ἀφοσιώσει ὅλην μου τὴν εὐδαιμονίαν· ἡ ἐκπλήρωσις τῆς θείας βουλῆς, ἐν τῇ ἀπαρνήσει τῆς ἰδίας μου βουλῆς, εἶναι ὁ μοναδικὸς κανὼν τῆς ζωῆς μου καὶ ὅλη ἡ χαρά μου. Ἂν δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχω ὡς ἀκροατὰς εἰμὴ μόνον τοὺς ὁμιλοῦντας τόσῳ θαῤῥαλέως, πιστεύω, Κύριοι, ὅτι θὰ ἐξήρχεσθε ὅλοι ἐκ τῆς αἰθούσης ταύτης, καὶ οἱ καλλίτεροι θὰ ἔφευγον πρῶτοι. Ὄχι, δὲν εἴμεθα ἐν τῇ τάξει· παρεβιάσαμεν τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς φύσεώς μας καὶ ὑποφέρομεν ὡς ἐκ τούτου· ἐχάσαμεν τὰς διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀξιώσεις μας, καὶ ἀποχωρισθέντες τοῦ Θεοῦ, ὑπεπέσαμεν ἐν τῇ ἀθλιότητι. Ὁ Ἰησοῦς τὸ γνωρίζει καὶ τὸ κηρύττει: διὰ τοῦτο μάλιστα ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον. Εἶναι ὁ ἰατρὸς ὁ ζητῶν νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀσθενῆ· ὁ καλὸς ποιμὴν ὁ τρέχων κατόπιν τοῦ ἀποπλανηθέν-

τος προβάτου· εἶναι ὁ ἐλευθερωτής, ὄχι ὁ Βούδδα, ὅστις μᾶς ὑπόσχεται, ἐν τῇ ἀναπαύσει τοῦ θανάτου, τὸ τέρμα τῶν δεινῶν μας· εἶναι ὁ αἴτιος τῆς σωτηρίας, ὁ φέρων εἰς τὸν ἁμαρτωλὸν τὴν συγχώρησιν, καὶ βοηθῶν τὴν ἀθλιότητά μας, διὰ τῆς δυνάμεως τῆς χάριτος αὐτοῦ. Ἦλθεν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, «ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς·» ἦλθεν ἵνα ἐπαναφέρῃ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ, ἀποκαθιστῶν αὐτὸν ἐν τῇ ἁγιότητι. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν εἰσάγει μόνον διδασκαλίαν τινά, ἢ θεωρίαν περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων· κηρύττει ἔργον ἐλέους, τελειούμενον δι' αὐτοῦ. Αὐτὸς εἶναι ὁ αἴτιος τῆς ἀφέσεως, παρ' αὐτοῦ λαμβάνομεν τὴν δύναμιν καὶ τὸ φῶς· εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου καὶ ὁ νικητὴς τοῦ θανάτου· οὕτω μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ. Ταῦτα διακηρύττουσιν ἐπίσης οἱ ἀπόστολοί του. Εὐαγγελίζονται τὴν ἄφεσιν καὶ τὴν σωτηρίαν, ἅτινα ἐπετύχομεν διὰ τοῦ Κυρίου των, καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς τῆς θυσίας του· λέγουσιν ὅτι ἡ αἰώνιος ζωή, ἐντολὴ τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, ἐγένετο τὸ νέον δῶρον τῆς χάριτος· λέγουσιν ὅτι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἰησοῦ ἡ ψυχή, ἐν ταῖς ὀδύναις τῆς μετανοίας, πρέπει ν' ἀναγεννηθῇ εἰς τὴν ἐλπίδα τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀγαθοῦ.

Τὸ Εὐαγγέλιον κηρύττει τὴν συγχώρησιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀναγγέλλει τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἐκπεσόντος πλάσματος, τὴν ἀποκατάστασιν ἐν τῇ τάξει, ἅτινα πρέπει νὰ ἦναι ἡ συνέπεια τῆς χάριτος ταύτης. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα εἶναι ἀδιαχώριστα. Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι ὅλη ἡ θρησκεία, ἀλλ' οὐδὲν πλέον ἐπικίνδυνον καὶ πλέον ἐπισφαλὲς τῆς ἰδέας, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν ἔχει σκοπὸν καὶ τέλος τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἠθικῆς τάξεως. Κύριοι, τοῦτο ἐῤῥέθη, κατὰ διαφόρους τρόπους, παρ' ἀνδρὸς, ἐχον-

τος τοὺς πλουσίους θησαυροὺς τοῦ πνεύματός του, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ταπεινοφροσύνης τῆς καρδίας του: τοῦ Ἀλεξάνδρου Βινέτου. Μία τῶν προσφιλεστέρων αὐτοῦ ἰδεῶν εἶναι ὅτι τὸ ἔργον, ὅπερ ἔλαβεν ἀρχὴν ἐν τῇ ἀβύσσῳ τῆς θείας οὐσίας, καὶ ἐπεφάνη ἐν Γολγοθᾷ, δὲν τελειοῦται εἰμὴ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ συγχωρηθέντος καὶ εἰς τὸ φῶς ἀνακληθέντος ἀνθρώπου.

Ἰδοὺ τὸ Εὐαγγέλιον, εἰς τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως. Δὲν εἶναι ἁπλῶς ἡ διδασκαλία τῆς ἀγαθότητος τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός· τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἡ εὐσπλαγχνία τοῦ Θεοῦ, ἡ ἄφεσις αὐτοῦ καὶ ἡ χάρις· τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ὁ σταυρὸς καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Λυτρωτοῦ. Ἤ, ἵνα μὴ παραλείψωμεν οὐδέν, τὸ Εὐαγγέλιον ἔχει δύο φάσεις: ἡ μὲν εἶναι εἰρήνη καὶ φῶς, ἡ ἀγγελία τῆς βουλῆς τῆς δημιουργικῆς ἀγάπης· ἡ δὲ εἶναι σκοτεινή· ἔνδοξός τις συγγραφεὺς * δὲν ἐφοβήθη νὰ τὴν ὀνομάσῃ φρικώδη· εἶναι τὸ ἁμάρτημα, ἡ θυσία τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἐν τῷ βυθῷ τῆς συνειδήσεως. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι φῶς, ἀλλὰ δὲν φαίνει εἰμὴ ἐν φοβερᾷ σκοτίᾳ· τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι λόγος ἀγάπης, ἀλλὰ λόγος ἀγώνων, ἀπαρνήσεων καὶ θυσιῶν. Τὸ Εὐαγγέλιον γέμει ὅλον ἐκ τῶν μᾶλλον παραδόξων ἀντιθέσεων. Θέλετε νὰ καταλάβητε διατί;

Ὅλοι ἐπιθυμοῦμεν τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ ὅταν μᾶς λέγωσιν, ὅτι ὁ Θεὸς θέλει νὰ μᾶς καταστήσῃ διαπαντὸς εὐδαίμονας, ὑπογράφομεν προθύμως εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην. Ἀλλ' αἱ ἀποπλανήσεις τοῦ βίου καὶ ἡ βεβαιότης τοῦ θανάτου κινοῦσιν εἰς στεναγμὸν κάθε πλάσμα, καὶ ὅταν δὲν γίνηται λόγος περὶ ἁμαρτίας, δὲν ἐννοοῦμεν διατί ὁ Θεός, ὅστις θέλει νὰ μᾶς καταστήσῃ εὐδαίμονας, καλύπτει τόσῳ συχνὰ τὸ πρόσωπόν του

* Ὁ Βοσσουέτος.

καὶ μᾶς ἀφίνει τόσῳ δυστυχεῖς. Ὅλοι ἔχομεν ἐν τῷ μυχῷ τῆς συνειδήσεώς μας τὴν ἰδέαν τῆς ἁγιότητος, καὶ ὅταν λέγωσιν ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς θέλει ὡς αὐτὸν, μόνον τὰ ἐξηχρειωμένα ὄντα δὲν συγκινοῦνται εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Ἀλλ' ὅταν μᾶς ἀποσιωπῶσι τὴν χάριν, δὲν ἐννοοῦμεν διατί ὁ Θεὸς μᾶς ἀφίνει τόσον ἀδυνάτους εἰς τοὺς βιωτικοὺς ἀγῶνας.

Ἀκούσατε τὸν Ῥακίνα, ἑρμηνεύοντα τὸν ἀπόστολον, ὅστις πάλιν ἑρμηνεύει τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν:

Θεέ! ἐντός μου πόλεμος σκληρότατος ὁποῖος
Δύο ἀνθρώπους ἐν ἐμοὶ αἰσθάνομαι μονήρεις:
Ὁ μὲν εἷς θέλει, πρὸς σὲ θερμῆς ἀγάπης πλήρης,
Πιστή σοι ἡ καρδία μου νὰ ἦναι αἰωνίως·
Ὁ δ' ἄλλος, ἐπαναστατῶν εἰς τὰς σοφὰς βουλάς σου,
Μὲ συμβουλεύει ν' ἀθετῶ τὰς θείας ἐντολάς σου.

Ὁ μὲν, ὅλος οὐράνιος καὶ ὅλος πνεῦμα θεῖον,
Διηνεκῶς εἰς οὐρανὸν ζητεῖ — προσηλωμένος,
Κ' ὑπὸ τῶν αἰωνίων σου καλῶν γοητευμένος,
Τὰ ἄλλα νὰ λογίζωμαι ἀσήμαντον ψηφίον·
Ὁ δὲ, διὰ τὸ βάρος του ὀλέθριος, ἐμμένων,
Ἐδῶ εἰς τὰ ἐπίγεια μὲ ἔχει δεδεμένον.

Φεῦ! κλείων μάχης σπέρματα ἐντός μου σκληροτάτης,
Ποῦ ἄρα θέλω δυνηθῆ νὰ εὕρω ἡσυχίαν;
Θέλω, πλὴν πρᾶξιν ἀγαθὴν δὲν ἐκπληρῶ καμμίαν!
Θέλω, ἀλλὰ ὁ δύστηνος, ὢ συμφορᾶς ἐσχάτης!
Τὸ ἀγαθὸν, ὅπερ φιλῶ, οὐδέποτε τὸ πράττω,
Πλὴν τὸ κακὸν, ὅπερ μισῶ, δι' ὅπερ καὶ φρυάττω. *

* Mon Dieu, quelle guerre cruelle!
Je trouve deux hommes en moi:
L'un veut que, plein d'amour pour toi,

Ὅταν οἱ στίχοι οὗτοι ἀπηγγέλθησαν κατὰ πρῶτον ἐνώπιον τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. διὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἐγράφησαν, ὁ μονάρχης, στρέφων πρὸς τὴν Κυρίαν Μεντενὸν, τῇ λέγει: «Ἄχ! «Κυρία, πόσον καλὰ γνωρίζω τοὺς δύο τούτους ἀνθρώπους.» Καὶ ἡμεῖς ἐπίσης τοὺς γνωρίζομεν, ἡμεῖς, οἵτινες δὲν εἴμεθα Λουδοβῖκοι ΙΔ', ἔχομεν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ κρύφιον αἴσθημα, ὅτι δὲν ὑπάρχει σταθερὰ εὐδαιμονία εἰμὴ ἐν τῇ τάξει, καὶ ὅταν μᾶς λαλῶσι περὶ τῶν μεγάλων προσδοκιῶν τῆς αἰωνίου καὶ μακαρίας ζωῆς, ἂν ἠδυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν τί αἰσθανόμεθα ἐνίοτε· ἂν ἠδυνάμεθα ν' ἀποκαλύψωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τὸ βάθος τῶν λογισμῶν μας, ἰδοὺ τί ἠθέλομεν εἴπει: «Ὅλα ταῦτα εἶναι ὡραῖα, εἶναι καλὰ, εἶναι ἐπιθυμητά· ἤθελον «νὰ τὰ πιστεύω, ἀλλὰ δὲν τολμῶ.» Δὲν τολμᾶτε! Καταλαμβάνετε τώρα, διατί ὁ λόγος τῆς ἀφέσεως εἶναι ὁ λόγος τῆς αἰωνίου ζωῆς; καταλαμβάνετε διατί ὁ σταυρὸς τοῦ Κρανίου

Mon cœur te soit toujours fidèle ;
L'autre, à tes volontés rebelle,
Me revolte contre ta loi.

L'un, tout esprit et tout celeste,
Veut qu'au ciel sans cesse attaché
Et des biens éternels touché ,
Je compte pour rien tout le reste;
Et l'autre, par son poids funeste
Me tient vers la terre penché.

Hélas! en guerre avec moi-même,
Où pourrai-je trouver la paix ?
Je veux et n' accomplis jamais ;
Je veux, mais, o misère extrême!
Je ne fais pas le bien que j'aime
Et je fais le mal que je hais.

εἶναι ἡ αἱματηρὰ πύλη τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν; Ἡ συνείδησις τοῦ ἁμαρτήματος εἶναι νεφέλη καλύπτουσα ἡμῖν τὸ μέλλον. Τὸ αἴσθημα τῆς διαφθορᾶς μας ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἀμφιβολίας. Λόγος ἐλπίδος δὲν δύναται νὰ φθάσῃ μέχρις ἡμῶν, εἰμὴ ὑπὸ τὴν μορφὴν λόγου ἐλέους. Διὰ τοῦτο οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἔβλεπον καλῶς τὸ ἰδανικὸν διαλάμπον εἰς τὸν ὁρίζοντά των, ἀλλ' ἀνεχαιτίζοντο ἐν τῇ ὁδῷ τὴν ὁποίαν ἤθελον νὰ διατρέξωσιν ἵνα τὸ φθάσωσι, διότι τὸ αἴσθημα τῆς ἀθλιότητος καὶ τοῦ κακοῦ τοὺς ἔφραττε τὸν δρόμον. «Ἄλλο «νὰ βλέπῃ τις, ἔλεγεν ὁ ἅγιος Αὐγουστῖνος, ἐκ τοῦ ὕψους «ὄρους τινὸς καὶ ἐκ τοῦ μέσου ἀγρίου δάσους τὴν ἥσυχον πα-«τρίδα του, ἐνῷ ἀδυνατεῖ νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον.... καὶ ἄλλο νὰ «διατρέχῃ πραγματικῶς τὸν δρόμον, ὅστις φέρει ἐκεῖσε. Οἱ «πλατωνικοὶ ἐγνώριζον ὁπωσοῦν, τὴν ἀόρατον φύσιν· ἀλλ' ἡ «ὁδὸς ἡ φέρουσα εἰς τὴν ὑπερτάτην ταύτην μακαριότητα, ἤτοι: «ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οὗτος ἐσταυρωμένος, ἡ ὁδὸς αὕτη τοῖς «ἐφαίνετο εὐκαταφρόνητος· ἠρνοῦντο νὰ τὴν ἀκολουθήσωσι, «καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ ἄδυτον, «ὅπου τὸ τέρμα τῆς ἀναπαύσεως, μολονότι τὸ ἐξ αὐτοῦ προ-«ερχόμενον φῶς τοῖς προσέβαλλε τὴν διάνοιαν μακρόθεν διὰ «τῆς ἀκτινοβολίας του.» *

Ἂς ἀνακεφαλαιώσωμεν ἤδη τὰς σκέψεις ταύτας. Ὁ σκοπὸς τῆς πλάσεως τῶν διανοητικῶν ὄντων εἶναι ἡ εὐδαιμονία των· τὰ ὄντα ταῦτα ἐπλάσθησαν ἐλεύθερα, διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς θείας φύσεως καὶ ὁ ὅρος αὐτὸς τῆς εὐδαιμονίας. Ἐπῆλθε τὸ ἁμάρτημα μὲ τὰ παρεπόμενά του: τὸν

* Ἴδε τὸ σύγγραμμα τοῦ P. Gratry, *De la connaissance de Dieu* τ. ι. pag. 264-265.

σκοτισμὸν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀθλιότητα τῆς καρδίας. Ὁ ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ παλαίῃ καθ' ἑαυτοῦ: τὸ λογικὸν ἠθέλησε νὰ δράξῃ πάλιν τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἐκλείψαντος φωτός· ἡ συνείδησις διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ ῥεύματος τῆς ἐξουδενώσεως, τὸ ὁποῖον τὴν παρέσυρεν· ὅθεν οἱ ἀγῶνες, αἱ πρόοδοι, αἱ συμφοραὶ, αἱ ἀθλιότητες τῆς διανοίας τῶν ἀρχαίων. Ἀκολούθως ἐμεσολάβησεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ ἔργου τῆς ὑπερτάτης αὐτοῦ δυνάμεως, κατευθυνομένου ὑπὸ τοῦ ἐλέους του. Ἐμεσολάβησεν, ἵνα παρέξῃ τὴν χάριν του, χωρὶς νὰ τὴν ἐπιβάλῃ· ἵνα προτρέψῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν, χωρὶς νὰ τὴν ἐκβιάσῃ.

Ὑπάρχουσι λοιπὸν εἰς τὸν Θεὸν δύο θελήσεις: ἡ δημιουργικὴ καὶ ἡ λυτήριος θέλησις· ἀλλ' αἱ δύο αὗται θελήσεις εἶναι μία: μία, διότι προέρχονται παρὰ τοῦ ἰδίου Θεοῦ· μία, διότι ἐμφαίνουσιν τὴν ἰδίαν ἀγάπην· μία, διότι τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελίου ἀνακαινίζει καὶ συμπληροῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ἀρχικὴν οἰκονομίαν τῆς δημιουργίας. Ἠκούσατε περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων χειρογράφων, ἐξ ὧν ἀμαθεῖς χεῖρες ἐξήλειψαν τοὺς χαρακτῆρας, ἵνα χρησιμοποιήσωσι τὴν περγαμηνὴν γράφοντες καὶ αὐτοί. Οἱ σοφοὶ, περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἐπὶ μακρὸν ἐγκρυφθέντων θησαυρῶν, κατώρθωσαν ν' ἀναγνώσωσιν ἐπὶ τῶν παλαιῶν τούτων περγαμηνῶν τὴν πρώτην γραφήν. «Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι παλίμψηστον· «ὑπὸ τὸ τετριμμένον κείμενον τῆς ζωῆς, κρύπτει τοὺς μυστη- «ριώδεις καὶ σχεδὸν ἐσβεσμένους χαρακτῆρας ὑψηλοῦ βιβλί- «ου, εὐαγγελίου ἀποκαλυφθέντος ἐν ἀρχῇ τῶν ἡμερῶν.»* Τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ἁμάρτημα, ἵνα

* Adolphe.

ζωοποιήσῃ τὰς ψυχάς μας κατὰ τὴν βουλὴν τῆς ἀγάπης τοῦ Πλάστου.

Ἡ μεσολάβησις αὕτη τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ὑπερφυσικὴ τάξις. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν τῇ φύσει, ἀφοῦ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ κινοῦνται καὶ ὑπάρχουσιν· ἀλλ' εἶναι ὑπεράνω τῆς φύσεως εἰς ὅλον τὸ κράτος τῆς δυνάμεώς του, καὶ εἰς τὰ μυστήρια τῆς ἀνεξιχνιάστου αὐτοῦ ἐλευθερίας. Ἡ δημιουργηθεῖσα ἐλευθερία, οἱ θεῖοι νόμοι, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἁμάρτημα παράγει τὸ σκότος καὶ τὴν ἀθλιότητα, τὸν αἰώνιον ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον ὑφίσταται ὁ ἄνθρωπος ἐγκαταλελειμμένος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, κατὰ τοῦ ῥεύματος τὸ ὁποῖον τὸν παρασύρει, συνιστῶσι, ἐν τῇ ἠθικῇ τάξει ὅ,τι καλοῦμεν φύσιν. Ὁ Θεὸς διέλυσε τὴν ὀλέθριον ταύτην συνοχὴν διά τινος ἔργου τῆς ἀγάπης του: Ἐπεφάνη ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ὅλα προήγγελλον τὴν ἔλευσιν του, ὅλα ἡτοίμαζον τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ ἐθνικοὶ, τὰ μεγαλεῖα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ αἱ δυστυχίαι της, ἐν τῇ τάξει τῆς Προνοίας καὶ ἐν τῇ τάξει τῆς χάριτος, εἶναι ἐπίσης οἱ πρόδρομοί του· ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις ἐκ συμφώνου τῷ ἀνοίγουσι τὸν δρόμον· αἱ θρησκεῖαι καὶ αἱ φιλοσοφίαι συνέρχονται, ἵνα εὐθύνωσιν ἐνώπιόν του τὰς τρίβους του. Ὅλα προαγγέλλουσι τὴν ἔλευσίν του, ὅλα ἑτοιμάζουσι τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰσέτι δὲν ἐμφανίζεται. Ὅταν ἡ νὺξ προσήγγιζεν εἰς τὸ τέλος, τὸ σκότος στιγμιαίως ἐπηύξησεν, οἱ ἀστέρες ὠχρίασαν· ἀμυδρὸν λυκαυγὲς ἐφάνη καὶ εὐθὺς ὁ ὁρίζων ἐφωταγωγήθη· τὸ πᾶν προήγγελλε τὸν ἀστέρα τῆς ἡμέρας· ἀλλ' ἡ ἠὼς δὲν εἶναι ὁ ἥλιος. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας, ὁ σκοπὸς ὅλων τῶν ἀναπτύξεων τῆς ἀνθρωπό-

τητος· ἀλλ' ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς συντρίβει τὴν ἅλυσιν τῆς ἱστορίας, ἵνα μᾶς διδάξῃ, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει τὴν βουλὴν τῆς δημιουργίας, ἥτις παρήγαγε καὶ διατηρεῖ τὴν ἐλευθερίαν. Διασπᾷ ἐπίσης τὴν φύσιν, ὅπως λατρεύοντες τὸν Θεὸν, ἐν τῇ ἐκλάμψει τοῦ σύμπαντος, λατρεύσωμεν ἔτι μᾶλλον αὐτὸν ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς δυνάμεώς του, τὴν ὁποίαν ἡ δημιουργία οὔτε φθείρει οὔτε περιορίζει. Ἔθεσαν τὸν Χριστὸν ἐν τῷ τάφῳ..... ἐξῆλθεν αὐτοῦ· καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἀναστάσεώς του κηρύττεται ἡ αἰώνιος ζωή.

Ἡ ὑπόστασις τοῦ Εὐαγγελίου, εἶναι ἡ λύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ λύτρωσις εἶναι ἔργον τοῦ ἀπείρου ἐλέους, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ὅλον τὸ θεμέλιον τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως, τὸ δὲ θαῦμα, ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ φύσει, εἶναι μόνον ἡ ἐξωτερικὴ καὶ δευτερεύουσα αὐτῆς ἐκδήλωσις. Σᾶς ἀφίνω τώρα νὰ κρίνετε ἂν, καθὼς τινες λέγουσι, τὸ Εὐαγγέλιον δύναται νὰ χωρισθῇ ἐκ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως. Δύνασθε διὰ τοῦ νοὸς, νὰ ἐξαλείψητε τὸ δεῖνα θαῦμα ἐκ τῶν διηγήσεων τῆς Νέας Διαθήκης, χωρὶς νὰ μεταβάλητε τὸ Εὐαγγέλιον. Δὲν δύναταί τις νομίμως νὰ συμπεράνῃ, ἔκ τινος λεπτομερείας περὶ αὐτοῦ τοῦ κέντρου, περὶ τῆς ἀρχῆς ὅλων τῶν εὐαγγελικῶν γεγονότων. Ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς ἰδιαιτέρας ἐκδηλώσεις τῆς θείας δυνάμεως ἂν παραλείψωμεν, θ' ἀπομείνῃ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς; καὶ ἰδοὺ τὸ πάντη ἔξοχον θαῦμα. Ἂν ἀναιρέσητε τὸ θεῖον ἔλεος, τὸ ὁποῖον τὸν ἀνέδειξε Σωτῆρα, ἀναιρεῖτε τὸ Εὐαγγέλιον, κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης. Δὲν εἶναι τοῦ λοιποῦ ὁ λυτρωτὴς, δὲν ἀπομένει ἢ ὁ σοφὸς τῆς Ναζαρέτ. Καὶ ἐπὶ τέλους ὁ Ἰησοῦς ἀφῆκε τόσῳ βαθέα ἴχνη, ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀνθρωπότητος, ὥστε καὶ μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ Χριστοῦ,

πρέπει νὰ τῷ ἀναθέσωμεν ἀνδριάντα ἐν τῷ Πανθέῳ τῆς ἱστορίας, μεταξὺ τοῦ σοφοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ βούδδα Σακυαμούνη.

Ἄνευ τοῦ ὑπερφυσικοῦ, χάνομεν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν· ἀλλὰ διατηροῦμεν τοὐλάχιστον τὰς στοιχειώδεις ἀληθείας τῆς θρησκείας: τὸν Θεὸν, τὴν ἀθανασίαν καὶ τὴν ἠθικὴν, ὡς διϊσχυρίζονται; Πρέπει νὰ συζητήσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον. Ὅταν παραγνωρίζωσι τόσῳ τὸ Εὐαγγέλιον, ὥστε νὰ μὴ βλέπωσιν ἐν αὐτῷ ἢ τὴν φυσικὴν λεγομένην θρησκείαν, καθιερωθεῖσαν διὰ τοῦ θαύματος, προβάλλουσιν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀλήθεια, διὸ πρέπει νὰ τὴν παραδεχώμεθα· ὅτι ὀλίγον ἐνδιαφέρει ἂν ἀπεκαλύφθη ἢ ὄχι, καὶ ὅτι τὸ ζήτημα τοῦ ὑπερφυσικοῦ εἶναι μάταιον ζήτημα. Ἡμεῖς εἴπομεν, ὅτι οἱ σοφοὶ τῶν ἐθνικῶν διέκριναν μόλις τὰς ὑψηλὰς ἀληθείας, καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας ἀκόμη, ἄνδρες ἀλλότριοι τῆς ἀποκαλύψεως φθάνουσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀμυδρὸν φῶς. Ἀλλ' ὅταν γνωρίσῃ τις τὸ Εὐαγγέλιον, ὅταν παραδεχθῇ τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ, ἂν παρεκτραπῇ εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ἐν τῇ θέσει τοῦ Σωκράτους; Ὄχι, δὲν εἶναι βέβαιον. Ὅταν ἀποπλανᾶται τῆς πίστεως ἀφοῦ ἀπήλαυσε τὸ φῶς αὐτῆς, δυνατὸν τὰ ἐπέλθῃ ἐν τῇ ψυχῇ κρίσις, ἱκανὴ νὰ καταδείξῃ ὅλην τὴν σημαντικότητα τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Ἵνα σᾶς περιγράψω τὴν διανοητικὴν ταύτην κρίσιν, θὰ μεταχειρισθῶ τοὺς λόγους ἀνδρὸς, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποπτευθῇ ὡς ὑπερασπιζόμενον τὸ ἴδιον θέμα. Ἔν τινι διαλόγῳ δημοσιευθέντι κατὰ τὸ 1858 ἐν τῇ Νέᾳ Ἐπιθεωρήσει τῆς Θεολογίας, ἐν Στρασβούργῳ, (Nouvelle Revue de Theologie), ὁ Κ. Ἐδμόνδος Σχέρερ εἰσάγει δύο πρόσωπα, ἐξ ὧν τὸ μὲν προσβάλλει ζωηρῶς τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν, καὶ

τὸ ἄλλο τὴν ὑπερασπίζεται ὁπωσοῦν. Ὁ εἷς τῶν διαλεγομένων, τελειόνων, ἐκφράζεται τοιουτοτρόπως:

«Ὅταν αἰσθάνωμαι κλονιζομένην ἐν ἐμοὶ τὴν πρὸς τὰ «θαύματα πίστιν, βλέπω ἐπίσης τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μου «ἐξασθενοῦσαν εἰς τὰ βλέμματά μου· παύει ὀλίγον κατ' ὀλί-«γον νὰ ἦναι δι' ἐμὲ ὁ ἐλεύθερος Θεὸς, ὁ ζῶν, ὁ ἀληθινὸς «Θεὸς, ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ συνομιλεῖ ὡς μετὰ «Κυρίου καὶ φίλου. Καὶ διακοπτομένου τοῦ ἁγίου τούτου δια-«λόγου, τί μᾶς ἀπομένει; Πόσην ἐμποιεῖ τότε μελαγχολίαν ἡ «ζωὴ καὶ δὲν μᾶς γοητεύει πλέον! Καταντῶμεν νὰ τρώγω-«μεν, νὰ κοιμώμεθα, καὶ νὰ κερδίζωμεν χρήματα, στερημένοι «πάσης ἀπόψεως. Πόσῳ νηπιάζομεν τότε ἐν τῇ ὡρίμῳ ἡλικίᾳ «μας, πόσῳ μελαγχολῶμεν εἰς τὸ γῆρας, πόσῳ ἀνοήτως συν-«ταρασσόμεθα! Ἐξέλιπε τὸ μυστήριον, δηλαδὴ ἐξέλιπε τὸ ἄγνω-«στον, ἐξέλιπε τὸ ἄπειρον, ἐξέλιπεν ὁ ὑπεράνω ἡμῶν οὐ-«ρανὸς, ἐξέλιπεν ἡ ποίησις. Ἄχ! ἔσο βέβαιος ὅτι ἡ ἀπιστία, «ἥτις ἀποῤῥίπτει τὰ θαύματα, τείνει νὰ ἐρημώσῃ τὸν οὐρανὸν «καὶ νὰ λύσῃ τὰς γοητείας τῆς γῆς. Τὸ ὑπερφυσικὸν εἶναι ἡ «φυσικὴ σφαῖρα τῆς ψυχῆς· ἡ οὐσία τῆς πίστεώς της, τῆς «ἐλπίδος της, τῆς ἀγάπης της. Ἠξεύρω καλῶς ὅτι ἡ κριτικὴ «εἶναι εὐπρεπὴς, ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά της φαίνονται συνεχῶς «ἀκαταμάχητα· ἀλλ' ἠξεύρω προστούτοις, καὶ ἴσως ἠδυνά-«μην νὰ ἐπικαλεσθῶ ἐνταῦθα τὴν ἰδίαν σας μαρτυρίαν: παύ-«ουσα νὰ πιστεύῃ εἰς τὰ θαύματα, ἡ ψυχὴ χάνει πλέον τὸ «μυστήριον τῆς θείας ζωῆς, καὶ σπεύδει τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν «ἄβυσσον· πτῶσις πάντοτε ὁρμητικωτέρα τὴν παρασύρει μα-«κρὰν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων· χάνει βαθμηδὸν

«τὴν εὐσέβειαν, τὴν εὐθύτητα, τὸ πνεῦμα· ταχέως δὲ κεῖται «χαμαὶ καὶ ἐνίοτε κυλίεται εἰς τὸν βόρβορον.»

Ὁ ἄλλος ἀποκρίνεται μετά τινας ἀντιλογίας:

«Εἶμαι πραγματικῶς τῆς γνώμης σου. Γνωρίζω πολὺ «καλῶς ὅτι τὸ θαῦμα εἶναι τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς πίστεως, «καὶ ὅτι μετὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ θαύματος κινδυνεύομεν νὰ «χάσωμεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν ᾅδην, τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ «αὐτὸν τὸν Θεὸν, τὴν διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, «καὶ πᾶν ὅ,τι μᾶς ἀναβιβάζει ὑπεράνω τοῦ ἐθνικισμοῦ. Ναὶ, «ἔχομεν ἀνάγκην Θεοῦ ζῶντος καὶ παρόντος, καὶ μόνον τὸ «ὑπερφυσικὸν μᾶς δίδει αὐτόν. Ὁ Θεὸς ὅστις δὲν δύναται ἢ δὲν «θέλει νὰ καταβῇ ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα φανερώσῃ αὐτόθι τὴν δύ-«ναμίν του καὶ τὴν δόξαν του, ὁ Θεὸς οὗτος εἶναι ὁ Θεὸς τοῦ «θεϊσμοῦ, μηχανουργὸς κεκρυμμένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀφηρη-«μένη ἰδέα τοῦ πνεύματος, Θεὸς νεκρός.»

Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ἐκφράζουσιν μόνον τὴν ἰδέαν μου, ἀλλὰ προβαίνουσι περαιτέρω. Περιορίζομαι νὰ συμπεράνω ὅτι τὸ ζήτημα τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τὸ ὁποῖον δι' ὅσους ἐννοοῦσι τὴν ἀξίαν τῶν λέξεων, ἀποτελεῖ τὸ ζήτημα τοῦ Εὐαγγελίου, δύναται νὰ καταντήσῃ διὰ πολλοὺς, ἐν μέσῳ τῆς Χριστιανωσύνης, τὸ περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀθανάτου μέλλοντος ζήτημα. Θὰ εἴπητε ἴσως ὅτι σᾶς ἀνέφερον τοὺς λόγους τούτους, τόσῳ ὡραίους ἐν τῇ βαθείᾳ μελαγχολίᾳ των, ὡς φόβητρον καὶ ἐπὶ σκοπῷ νὰ σᾶς τρομάξω; ἔστω, ἠθέλησα, ναὶ, νὰ σᾶς τρομάξω· ἀλλὰ δὲν γνωρίζω ἂν ἦναι αἴσθημα ἀνάξιον τοῦ ἀνθρώπου νὰ φοβῆται μήπως χάσῃ τὸν Θεόν του, νὰ φοβῆται τὸ σκότος, ὅταν χαίρῃ τὸ φῶς, νὰ φοβῆται τὴν ἀπόγνωσιν, ὅταν αἰσθάνηται ἑαυτὸν παρηγορημένον!

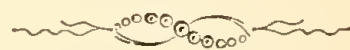
Ἀλλὰ τὰ αἰσθήματά μας δὲν εἶναι ὁ ἀπόλυτος κανὼν τῆς ἀληθείας. Ἂν ἡ ἐπιστήμη ἀπεδείκνυε βεβαιωτικῶς, ὅτι ἡ μεσολάβησις τοῦ Θεοῦ εἶναι χείμαιρα, δὲν μᾶς ἀπέμενεν ἢ νὰ καλύψωμεν τὸ πρόσωπον καὶ νὰ κλαύσωμεν τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐλπίδων μας. Διϊσχυρίζονται ὅτι ἡ κριτικὴ τῆς ἐποχῆς μας κατέταξε τὰ χριστιανικὰ δόγματα μετὰ τῆς πίστεως τῶν δεισιδαιμονιῶν. Ὀφείλομεν νὰ ἐρευνήσωμεν τὴν ἀπόφανσιν ταύτην. Ἀλλὰ προχωροῦσιν ἀκόμη περαιτέρω: δὲν ὠφελοῦνται μόνον ἐκ τῶν ἐξαγομένων τῆς ἐπιστήμης· ἰσχυρίζονται ἐν γένει, ὅτι ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος, ὅτι ἡ μεσολάβησις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἄξεστος ἐπίνοια, μηχανική, ἀναξία πεφωτισμένου ἀνδρὸς τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, καὶ μὴ χρήζουσα συζητήσεως. Αἱ φωναὶ αὗται ἔρχονται πανταχόθεν: ἡ Γερμανία ἐκπέμπει αὐτάς· οἱ Παρίσιοι ἀνταποκρίνονται, καὶ φοβοῦμαι μήπως τὰς ἀντηχοῦσιν οὐκ ὀλίγον τὰ βουνά μας. Ἀκούω τὰ λόγια ταῦτα, θλίβομαι.... καὶ δὲν ταράττομαι· ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μωρία, κατὰ τὴν γνώμην τινῶν σοφῶν, ἀναμφίβολον! ὁ ἅγιος Παῦλος τὸ λέγει καθαρῶς, καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ ὑπαινίττεται. Σοφοί τινες θεωροῦσιν, οὐχ ἧττον, καὶ ἄλλα πολλὰ ὡς μωρίαν. Τὸ καθῆκον, αὐστηρῶς ἐκλαμβανόμενον, φαίνεται μωρία εἰς τὸν φιλήδονον ἄνθρωπον· ἡ ἀφοσίωσις εἶναι μωρία διὰ τοὺς νουνεχεῖς λογιστὰς τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἄλλως, ἐν τῇ ὁποίᾳ μᾶς ἐμβάλλει ἐξουδενώσει ἡ χριστιανικὴ ἡμῶν πίστις ἀπέναντι τῶν λογιωτάτων, δὲν στερούμεθα ἀνέσεων καὶ πλουσίων ἀμοιβῶν ὑπὲρ τῆς φιλοτιμίας μας. Οἱ σοφοὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, οἵτινες ἀπέκρουσαν τὸ κήρυγμα τοῦ σταυροῦ, ἦσαν πλήρεις

πολυμαθείας καὶ ἀγχινοίας· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος τῆς Ἱππῶνος, ὅστις ἐκαλεῖτο Αὐγουστῖνος, οὔτε ἀμαθὴς ἦτο, οὔτε ἀνόητος. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, συλλογίζομαι τὸν Λεϊβνίτιον, ὅστις δὲν ἦτο οὔτε μικρὸς φιλόσοφος, οὔτε μέτριος γεωμέτρης, οὐδέποτε δὲ ὡμίλησε περὶ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως εἰμὴ ὅπως τὰς σεβασθῇ καὶ ὑπερασπίσῃ. Ἐνθυμοῦμαι τὸν Πασχὰλ, δυνάμενον χωρὶς ματαιοδοξίαν νὰ θηρεύῃ τὰ πρωτεῖα μεταξὺ τῶν φυσικῶν τοῦ καιροῦ του, καὶ ν' ἀναδειχθῇ εἷς τῶν ἐνδοξωτέρων μαθηματικῶν τοῦ κόσμου, διακόψαντα μίαν τῶν ἡμερῶν τοὺς ὑπολογισμούς του καὶ ἀφήσαντα τὰ βαρόμετρά του, ὅπως ἐπιδοθῇ, ἀνενδότως εἰς τὰ θρησκευτικά. Ἐνθυμοῦμαι τὸν Νεύτωνα, πρόστυχον ἀστρονόμον, ὅστις ὁσάκις ἤκουε προφερόμενον τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ τῆς Γραφῆς ἔδιδε πάντοτε δεῖγμα τοῦ σεβασμοῦ του· καὶ ἀπετόλμησε νὰ θέσῃ ἐν τέλει τῆς περὶ ὀπτικῆς πραγματείας του τὸ κεφάλαιον τοῦ νόμου: ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης καρδίας σου, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἀκούω προστούτοις νὰ λέγωσιν ὅτι εἰς ἐποχὴν πλησιεστέραν εἰς ἡμᾶς, ἄνδρες ἐκ τῶν κορυφαίων τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας, κατεδέχοντο νὰ πιστεύωσι, νὰ λατρεύωσι, νὰ προσεύχωνται μὲ τοὺς ταπεινόφρονας. Ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ ὁμίλῳ τῶν ἐνδόξων τούτων νεκρῶν, λαμβάνω ἐπὶ τέλους θέσιν, ἂν σύγχρονός τις πνευματώδης ἢ νεώτερος σοφὸς, στιγματίζων με εἰς τὸ μέτωπον διὰ τοῦ στίγματος τῆς μικρονοίας, μοὶ κλείσῃ αὐθαιρέτως τὴν θύραν τῆς ἐπιστήμης, καὶ μὲ κηρύξῃ ἀνάξιον τῆς διδακτορικῆς αὐτοῦ συναναστροφῆς.

Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἐπιχειρήματα, οὔτε σπουδαῖοι λόγοι. Ἔπρεπε μόνον νὰ δείξωμεν ὅτι εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ νεω-

τέρου πνεύματος εἴμεθα ἱκανοὶ ν' ἀντιτάξωμεν ἄλλας. Ἀλλά, Θεὸς φυλάξοι, νὰ παρεμβάλλωμεν εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας τὰς μικροπρεπεῖς σκέψεις τῆς φιλοτιμίας. Καὶ δυστυχεῖς ἡμεῖς ἂν, προκειμένου περὶ τῶν τιμαλφεστέρων συμφερόντων μας, παρεδιδόμεθα τυφλῶς εἰς τὴν ἰδιότροπον καὶ ἄστατον ἐκείνην δύναμιν, τὴν ὁποίαν καλοῦσι πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ σκεφθῶσιν ὅτι, καὶ διὰ τοῦ ἰδίου τούτου ὁρισμοῦ, μαρτυροῦσιν ὅτι, καθὸ γέννημα τῆς προτεραίας, ἡ ἐφήμερος αὕτη δύναμις, δυνατὸν νὰ μὴ ὑπάρχῃ πλέον τὴν ἐπιοῦσαν.

Κύριοι, ἂν δὲν φρονῆτε τὰ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως ἀπολύτως ἀπονενοημένα, σᾶς προτείνω ν' ἀκροασθῆτε ὅτι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὑπὲρ αὐτῆς, ὄχι σοφιζόμενοι νὰ καλύψωμεν μὲ παλαιὰς λέξεις νέαν ἰδέαν, ἀλλ' ἐκλαμβάνοντες τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἁγίου Παύλου καὶ τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου, τοῦ Πασχὰλ καὶ ὅλης τῆς χριστιανωσύνης, κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν γραιῶν καὶ τῶν νηπίων. Ἐνώπιον τῆς περὶ ἀμέσου μεσολαβήσεως τοῦ Θεοῦ ἰδέας, καταλαμβάνω τὸν ἐνδοιασμὸν καὶ τὴν ἄρνησιν· καὶ προκειμένου περὶ σπουδαίου ἐνδοιασμοῦ ἢ περὶ σπουδαίας ἀρνήσεως, οὐδεὶς δύναται βεβαίως νὰ περιμένῃ ἀπὸ ἐμὲ σαρκασμὸν ἢ περιφρόνησιν. Τοῦτο εἰσέτι δὲν κατώρθωσα νὰ ἐννοήσω καλῶς: ὅτι δυνατὸν νὰ πιστεύωμεν διττῶς.



ΠΕΜΠΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ Εὐαγγέλιον ἐνώπιον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πίστεως.

Κύριοι!



Ἀντικείμενον τῆς μελέτης μας δὲν εἶναι ἐπιβίωσίς τις τῶν ψυχῶν, εἶδος ἀνωνύμου ἀθανασίας· εἶναι ἡ παρὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ προτεινομένη καὶ ἐπαγγελλομένη αἰώνιος ζωή. Ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, ἡ ὑπόθεσίς μας φέρει ἀπευθείας εἰς τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ ἐπειδὴ ἡ τύχη τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸ ὑπερφυσικὸν ζήτημα, τὸ ζήτημα τοῦτο παρουσιάζεται σήμερον εἰς τὴν μελέτην μας. Λέγουσιν ὅτι ἡ πίστις πρὸς τὴν ἄμεσον τοῦ Θεοῦ μεσολάβησιν εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην· πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον. Καὶ ἐν πρώτοις, ἂς ὁρίσωμεν ἀκριβῶς, κατὰ τοῦτο, τὸ θέμα τῆς χριστιανωσύνης.

Ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη καὶ δὲν διατηρεῖται ἢ διὰ διηνεκοῦς ἐνεργείας τῆς θείας βουλήσεως· ἀλλ᾽ ἐν τῷ ὑλικῷ τούτῳ κόσμῳ, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνευρίσκει τοὺς

νόμους οἵτινες τὸ διέπουσι· τὸ ἡμερολόγιον δύναται νὰ προείπῃ, πρὸ μακροῦ χρόνου, τὰς διαφόρους περιφορὰς τῶν ἀστέρων, νὰ μᾶς προαγγείλῃ τὴν ὥραν καὶ τὸ λεπτὸν ἐκλείψεώς τινος· ὁ σοφὸς, διὰ τῶν ὑπολογισμῶν του, ἀνακαλύπτει λοιπὸν ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ του τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τελούμενα θαυμάσια· ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει τάξις ὡρισμένη, νόμοι σταθεροὶ, καὶ ἡ πλαστουργικὴ διάνοια φανερόνει τὸ μυστικόν της εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Παρὰ τῇ πρακτικῇ ἐπιστήμῃ, ἥτις ἱκανοποιεῖ τὴν εὐγενῆ περιέργειαν τοῦ πνεύματος, καὶ καθίσταται ἐν τῇ εὐσεβῇ ψυχῇ ὑμνῳδία πρὸς τὸν Αἰώνιον, εἰς τὸ μέλος τῆς ὁποίας πᾶσα νέα ἀνακάλυψις τοῦ νοὸς προσθέτει νέον τόνον. Διὰ τὸν πιστεύοντα εἰς τὸν Θεὸν, ὁ καλούμενος νόμος τῆς φύσεως εἶναι ἁπλῶς ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας τοῦ δημιουργοῦ τ' οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Ἂν ἀπαντήσωμεν ὅθεν εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν διαβεβαίωσιν γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἀπομακρύνεται ὁλοτελῶς τῆς συνήθους ταύτης πορείας τῶν πραγμάτων, παραδείγματος χάριν, τὴν ἀνάστασιν ἑνὸς νεκροῦ, θέλομεν εἴπει, κατὰ τὸν λόγον τῆς πείρας μας, ὅτι τὸ τοιοῦτον δὲν ἐγένετο, ἢ ὅτι εἶναι ἔκτακτον.

Παρὰ τῷ ὑλικῷ κόσμῳ ὑπάρχει ὁ ἠθικὸς κόσμος, περιλαμβάνων τὰ γεγονότα τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐν αὐτῷ ἐπίσης τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀναγνωρίζει τακτικὰς ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας καλεῖ νόμους. Ἐξακριβόνει, παραδείγματος χάριν, ὅτι, ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀτόμου, ἡ ἀταξία τῆς θελήσεως συνεπάγει τὴν ὀδύνην· ὅτι, ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἡ ἀκολασία καὶ ἡ ἀναρχία εἶναι οἱ πρόδρομοι τοῦ δεσποτισμοῦ. Ἐνταῦθα ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀπαντᾷ συμφυῆ καὶ μόνιμα γεγονότα· διατί; Διότι δὲν πρόκειται πλέον περὶ ἀδρανοῦς καὶ παθητικῆς ὕλης·

δὲν εἴμεθα πλέον ἐνώπιον τῶν μορίων τῆς γῆς καὶ τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, ἅτινα ὑπείκουσιν εἰς λόγον, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε ἤκουσαν. Ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ, ὑπάρχει ἀκουστὸς λόγος, ἀθετούμενος ἢ τηρούμενος· ὑπάρχουσι δύο δυνάμεις: ἡ θεία βούλησις, ἥτις διέπλασε καὶ διευθύνει τὸ πᾶν, καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐξασκοῦν ἐπίσης τὴν ἐξουσίαν του. «L'homme s'agite et Dieu le mène» (Ὁ ἄνθρωπος ταλαντεύεται καὶ ὁ Θεὸς τὸν χειραγωγεῖ). Ἡ πεῖρα, ἐν τούτοις, ἀνακαλύπτει εἰς τὰ ἠθικὰ φαινόμενα πραγματικὸν σύνδεσμον, οὐχὶ ὅμως ἀπολύτως σταθερόν, καὶ πρὸ πάντων ὅρια ἀνυπέρβατα. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ τάξει τῶν πραγμάτων, τυχούσης διαβεβαιώσεως, ἥτις διεκφεύγει καθόλου τὰς ἐκδηλώσεις τῆς παρατηρήσεως, παραδείγματος χάριν τῆς διαβεβαιώσεως ὅτι ἐπεφάνη τῇ οἰκουμένῃ τέλειος ἄνθρωπος, θὰ εἴπωμεν προσέτι ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ὑπῆρξε, ἢ ὅτι τὸ γεγονὸς εἶναι ἔκτακτον.

Τὸ θέμα τῶν χριστιανῶν εἶναι ὅτι τὸ ἔκτακτον ὑπάρχει, ἔχον τὸ κέντρον καὶ τὸ ἀπόγειον αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ. Τὸ ἔκτακτον τοῦτο εἶναι δι' αὐτοὺς ὑπερφυσικόν· ἰδοὺ πῶς τὸ ἐξηγοῦσιν: Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἐλεύθερος, καὶ καθὸ ἐλεύθερος ἠδύνατο νὰ παραβιάσῃ τὸν θεῖον νόμον. Τὸν παρεβίασε τῳόντι· τὸ ἁμάρτημα εἰσέβαλεν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ κατὰ θείαν βουλήν, ἔχουσαν τὴν ἀρχήν της εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ συνιστῶσαν τὴν ἠθικὴν φύσιν, αἱ μικροθυμίαι καὶ τὸ σκότος τῆς διανοίας παρηκολούθησαν τὴν ἀταξίαν τῆς θελήσεως. Ἀλλ' ὁ Θεὸς παρενέβη ἵνα λύσῃ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἁμαρτήματος, ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, χωρὶς νὰ τὴν ἐκβιάσῃ, διὰ τῆς χάριτος τῆς ἀφέσεώς του καὶ τῆς βοηθείας τοῦ πνεύματός του. Ἡ λυτήριος θέλησις, θεωρουμένη εἰς τὸν Θεὸν ὡς

βουλὴ τοῦ ἐλέους του, συνιστᾷ οὐσιωδῶς τὸ ὑπερφυσικὸν, τὸ θεῖον ὑπερφυσικὸν, κατ' ἀντίθεσιν τῆς φυσικῆς τάξεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἤθελε παραδοθῇ εἰς ὅλας τὰς συνεπείας τῆς ἀποστασίας του. Τὸ ἱστορικὸν ὑπερφυσικὸν, ἢ τὰ θαύματα, δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἐξωτερικὴ καὶ δευτερεύουσα ἐκδήλωσις τῆς ἀποφάσεως τῆς ὑπερτάτης ἀγάπης. Ὁ Θεὸς λοιπὸν ἔχει δύο θελήσεις, ἀλλ' αἱ δύο αὗται θελήσεις εἶναι μία ἐν τῷ αὐτουργῷ αὐτῶν, ὅστις εἶναι Θεός· μία ἐν τῷ αἰτίῳ αὐτῶν, ὅπερ εἶναι ἡ ἀγάπη, ὡς εἴπομεν ἤδη. Αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι ἡ οὐσία τῶν ἀκατανοήτων μυστηρίων τοῦ χριστιανισμοῦ· ἀλλ' εἴτε ἀληθεῖς, εἴτε ψευδεῖς, ἢ ἀμφίβολοι, εἶναι καθαραὶ καθ' ἑαυτάς: ὅσοι τὰς ἀρνοῦνται γνωρίζουσι καλῶς τί ἀρνοῦνται νὰ παραδεχθῶσιν. Ὁ ὅρος τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τὸν ὁποῖον μεταχειριζόμεθα ἵνα ἐκφράσωμεν τὴν ἰδέαν μας, συμμορφούμενοι μὲ τὴν συνήθειαν, δύναται νὰ παρέξῃ ἀφορμὴν παρερμηνειῶν, τὰς ὁποίας συμφέρει νὰ προλάβωμεν. Ἤθελεν ὑπαγορεύσει τὸ σοβαρώτερον λάθος, ἂν ἐσυμπεραίνομεν ὅτι ἡ φύσις εἶναι δύναμις ἀνεξάρτητος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ᾗ ὁ Θεὸς παρεμβαίνει ὡς ξένη δύναμις· ἐνῷ ἡ φύσις δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχικὴ βουλὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν τελεῖται ἡ πλαστουργικὴ ἅμα καὶ συντηρητικὴ ἐνέργεια τοῦ παντός. Ἠθέλομεν προσέτι ἀπατηθῇ, ἂν ἐποριζόμεθα ἐκ τοῦ ὅρου τὸν ὁποῖον μεταχειριζόμεθα τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Θεὸς τῆς χάριτος εἶναι ὑπεράνω τοῦ Θεοῦ τῆς φύσεως, ἐνῷ εἶναι ἐπίσης ἐν πᾶσι καὶ ὑπὲρ πάντα, Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Μόνον ἐξ ἀπροσεξίας δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ὑπερφυσικὴ τάξις, δηλαδὴ ἡ ἐξάσκησις τῆς ὑπερτάτης δυνάμεως διευθυνομένης παρὰ τῆς θείας ἀγάπης, ὡς αὐθαίρετον ἔργον. Θὰ ἐλησμονοῦμεν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ αὐ-

θαιρέτου ἐκλείπει ἐνώπιον τοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἀπόλυτος πηγὴ παντὸς νόμου. Ἐπὶ τέλους ἂν ἠδυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν φυσικῶς τὸν ἄνθρωπον, ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἦναι ἐν τῇ βουλῇ τῆς ἀγάπης τοῦ Δημιουργοῦ τῆς ἐλευθερίας, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ μόνος φυσικὸς ἄνθρωπος, καὶ ἡμεῖς κατέστημεν, ὡς ἐκ τοῦ ἁμαρτήματος, ὑποφυσικοί, ἂν συγχωρῆται ἡ ἔκφρασις, ἢ μᾶλλον παρὰ φύσιν. Ἀλλὰ τὸ οὐσιῶδες εἶναι νὰ συνεννοηθῶμεν καλῶς, καὶ νομίζω ὅτι μετὰ τὰς ἐπεξηγήσεις ταύτας δὲν ἐγχωρεῖ πλέον ἐνδοιασμός. Θὰ ἐφοβούμεθα ἀπεναντίας τὸν ἐνδοιασμόν, ἂν ἐκαλοῦμεν φύσιν τὴν ἰδανικὴν τάξιν, ἢ ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ἦναι, προκειμένης συζητήσεως ἐν ᾗ ἡ λέξις φύσις σημαίνει, σχεδὸν πάντοτε, τὴν βεβαίαν κατάστασιν, ἥτις ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς πείρας τῆς συνήθους πορείας τῶν συμβάντων.

Αἱ δύο θελήσεις, τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζομεν εἰς τὸν Θεόν, εἶναι, εἴπομεν, μία εἰς τὴν ἐνδοτάτην αὐτῶν ἁρμονίαν. Τὸ μυστήριον τοῦτο δὲν εἶναι μόνον εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν· τὸ ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς συνειδήσεώς μας, ἂν κατέλθωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτούς. Τί εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ἡ ἐν ἡμῖν φύσις; Τί εἶναι ἡ θεία χάρις, δηλαδὴ τὸ ἐν ἡμῖν ὑπερφυσικόν; Ἐρωτήσατε χριστιανόν τινα διασκεφθέντα περὶ τούτου. Ἐρωτήσατε αὐτὸν ἂν δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὰ ὅρια τῶν δύο τούτων δυνάμεων; Θὰ σᾶς ἀπαντήσῃ ἀποφατικῶς, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος αἰτία τοῦ ἡμετέρου ὄντος, τὸ δ' ἔργον τῆς χάριτός του εἶναι νὰ μᾶς παρέχῃ τὴν θέλησιν, τῆς ὁποίας ἔχομεν χρείαν. Ἐρωτήσατε αὐτὸν ἀκολούθως, ἄν, ἡ ἀνθρώπινος θέλησις καὶ ἡ θεία χάρις, τῶν ὁποίων ἀδυνατοῦμεν νὰ εὕρωμεν τὰ ὅρια, ἦναι ἓν καὶ τὸ αὐ-

τό· θ' ἀκούσητε τὴν ἀπάντησίν του. Τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ὑπερφυσικὸν παρουσιάζεται ὑπὸ ἀντιστοίχους ὅρους ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ἡ διαφορά των εἶναι μεγίστη, ἡ ἕνωσίς των ἐνδοτάτη· τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελίου συνδυάζεται μετὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα δὲν συγχέονται. Τὸ πᾶν προέρχεται ἐκ Θεοῦ· ἀλλὰ τὸ ἁμάρτημα, προϊὸν τῆς δημιουργηθείσης ἐλευθερίας, ἔθλασε τὴν μοναδικὴν καὶ ἄμεσον ἀκτῖνα τῆς αἰωνίου ἀγάπης.

Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι τοῦτο: τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ὑπερφυσικὸν, ἢ ἁπλοῦν προϊὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως; Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἐκ Θεοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Τὸ ζήτημα, ὑπὸ τούτους τοὺς ὅρους, δὲν εἶναι νέον: ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ ἐπρότεινεν εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς ἐποχῆς του, προκειμένου περὶ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. * Ἃς ἀρχίσωμεν ἀνερευνῶντες τί ὑποθέτει.

Ἡ ἐρώτησις: ἐμεσολάβησεν ὁ Θεός; ὑποθέτει Θεὸν ἐλεύθερον, ἐκτὸς τοῦ παντὸς, καὶ οὐχὶ τὴν ὑπόστασιν ἢ τὸν νόμον τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸν Ποιητὴν καὶ ὑπέρτατον αὐτοῦ κύριον. Ἐκτὸς τῆς πίστεως ταύτης, εἶναι καθαρὸν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ζήτημα δὲν δύναται λογικῶς νὰ τεθῇ. Εἰς τὸν ἀρνούμενον τὸν Θεὸν, τὸν ἀληθινὸν, τὸν ζῶντα καὶ ἐλεύθερον Θεὸν, ἄλλοτε θ' ἀπαντήσω. Ἤδη ἀπευθύνομαι μόνον εἰς τοὺς θεϊστὰς, οἵτινες, παραδεχόμενοι τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς Δημιουργοῦ, κηρύττουσιν ἀδύνατα τὰ θαύματα. Ὁ Ι. Ι. Ῥουσσῶ ὡρμήθη ποτὲ νὰ εἴπῃ: «Ἂν ἰσχυρίζετό τις ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ «θαυματουργήσῃ, ἠθέλομεν τῷ περιποιήσει μεγάλην τιμὴν «ἂν τὸν ἐτιμωροῦμεν· ἤρκει νὰ τὸν κλείσωμεν εἰς τὸ φρενο-

* Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

«κομεῖον» * Ἤδη ἐπιθυμῶ μάλιστα ν' ἀποκριθῶ εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ὁ ἔνδοξος συμπατριώτης μου ἤθελε διὰ τὸ ἁπλούστερον νὰ περιορίσῃ. Ἐπιθυμῶ ν' ἀποκριθῶ ὄχι εἰς τοὺς ἀθέους ἢ τοὺς πανθεϊστὰς, ἀλλ' εἰς τοὺς θεϊστὰς, οἵτινες λέγουσι τὴν ἀποκάλυψιν ἀδύνατον.

Κατὰ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως προτείνουσι τριπλῆν ἀντίῤῥησιν: ἀντιτάσσουσι τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν.

Ἂς ἀρχίσωμεν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως· θὰ βραχυλογήσω. Εἰς τὸ δυνατὸν τῆς θείας μεσολαβήσεως, ἀντιτάσσουσι τὸ ἀπολύτως μόνιμον τῶν νόμων τοῦ παντός. Τὸ τοιοῦτον εἶναι ἁπλοῦς περισπασμὸς τοῦ πνεύματος. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι προαχθεῖσαι ἐν τῷ αἰῶνί μας εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἀναπτύξεως, ἐξακριβοῦσι τὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους των· ἀλλ' οὐδεὶς φυσικὸς τοῦ κόσμου δὲν δύναται νὰ καθιερώσῃ διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι τὰ φαινόμενα, ὁποῖα παρίστανται, εἶναι ἀ ν α γ κ α ῖ α, καὶ ὅτι ἡ τάξις των δὲν δύναται νὰ διακοπῇ ἢ νὰ διαταραχθῇ. Ἡ βεβαίωσις αὕτη, ἀπολύτως ἀλλοτρία τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης, προέρχεται ἐκ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιλαμβάνομαι, ἄνευ ἀναβολῆς, τοῦ δευτέρου τούτου μέρους τῆς συζητήσεως.

Ὁ Θεὸς, λέγουσιν, ἐν ὀνόματι τῆς φιλοσοφίας, εἶναι λίαν σοφὸς, ὥστε δὲν τροπολογεῖ τοὺς νόμους του. Ὁ ἀνεπιτήδειος μόνον τεχνίτης ἐπεξεργάζεται τὸ ἔργον του. Οἱαδήποτε θεία μεσολάβησις ἀποδεικνύει περιορισμὸν τῆς σοφίας του· παραδεχόμενοι αὐτὴν προσβάλλομεν τὸ μεγαλεῖόν του. Τὴν ἀντίῤῥη-

* Lettres de la Montagne.

σιν ταύτην κρίνομεν εὔλογον, ὡς ἐκ τῆς συνεχοῦς τοὐλάχιστον ἐπαναλήψεώς της, νὰ θεωρήσωμεν μετὰ προσοχῆς. Αὕτη στηρίζεται ἐπί τινος συγχύσεως μεταξὺ τῆς ὑλικῆς τάξεως καὶ τῆς πνευματικῆς τάξεως. Θὰ ἦτο βάσιμος, ἂν ἦτο λόγος περὶ τῶν ἀστέρων, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου δὲν ἔχει οὐδεμίαν ὑπόστασιν. Ὁμιλοῦντες περὶ ἐργάτου καὶ ἐργοχείρου, ἔχομεν κατὰ νοῦν τ' ἀδρανῆ σώματα, τὸ ξύλον, τὴν πέτραν, ἢ τὸ μέταλλον, ἅτινα ἀφοῦ ἅπαξ κατεργασθῶσι μένουσιν ὁποῖα εἶναι, οὐδὲ ἀντιδρῶσι κατὰ τῆς ἐνεργείας, ἥτις τὰ ἐτροποποίησε. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἀνακινοῦμεν δὲν ἀποβλέπει τὸ ξύλον ἢ τὴν πέτραν, ἀλλ' ἔργον ἔχον τὴν δύναμιν τοῦ τροποποιεῖν ἑαυτό. Πιστεύετε ὅτι ὑπάρχει εἰς τὰ πνευματικὰ ὄντα ἀρχή τις ἐλευθερίας; Πιστεύετε ὅτι εἴμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας καὶ ὅτι ἠμποροῦμεν νὰ σφάλλωμεν; Ποῖος τολμᾷ νὰ εἴπῃ ὄχι; Ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι ἅγιος· θέλει τὸ ἀγαθὸν, τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν· λοιπὸν τὸ κακὸν εἶναι ἐναντίον τῆς θελήσεώς του. Ἂν κακοποιήσωμεν, ἂν προφέρωμεν βέβηλον λέξιν, ἂν συλλάβωμεν αἰσχρὸν λογισμὸν, ἡ πρᾶξις, ὁ λόγος, ὁ λογισμὸς ἀνέρχονται εἰς τὸν οὐρανὸν, ὡς πρόκλησις, καὶ λέγουσιν εἰς τὸν ἅγιον Θεόν: «Τὸ θέλημά Σου δὲν γίνεται.» Ὄχι: τὸ θέλημά του δὲν γίνεται· καὶ εἶναι παντοδύναμος! ἵνα διατηρήσητε δὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας του, θέλετε νὰ θυσιάσητε τὴν συνείδησίν σας, καὶ νὰ εἴπητε ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό; Θέλετε νὰ εἴπητε ὅτι τὰ πάντα γίνονται διὰ τῆς θείας βουλήσεως; Νομίζετε ὅτι διασώζετε οὕτω τὴν παντοδυναμίαν· ἀλλὰ ἀντὶ ποίας τιμῆς; ἀντὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Καὶ ὁποῖον ἐξαγόμενον θὰ ἐπιτύχητε; Τὴν προφανεστέραν

ἀντίφασιν. Μετεποιήσατε τὸν Θεὸν εἰς μηχανικὴν δύναμιν παράγουσαν φυσικῶς ὅλα τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς· ἀλλὰ τῷ ἠρνήθητε τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ πλάσῃ ἐλεύθερα ὄντα. Ὅπως τὸν ἀναδείξητε παντοδύναμον, τῷ ἀπηρνήθητε λοιπὸν τὴν ὑπερτάτην χρῆσιν τῆς δυνάμεώς του. Συγχύζεσθε εἰς τὰς ἰδίας σας ἐννοίας. Ὦ! διότι ἡ δημιουργία τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ θαῦμα τῶν θαυμάτων. * Διότι τὸ ἀμάρτημα εἶναι ἐνταυτῷ ἡ τρανωτέρα ἐκδήλωσις τῆς ἰσχύος τοῦ ὄντος, ὅπερ ἠδυνήθη νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ὁ παραδοξότερος περιορισμὸς τῆς ἰσχύος τοῦ ἁγίου Θεοῦ, τοῦ ὁποίου παραβιάζετα τὸ θέλημα. Δὲν θέλετε νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὸν Θεὸν δύο θελήσεις καὶ ἕνεκα τούτου ἀποῤῥίπτετε τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀλλ' ἀναιροῦντες τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ ζήτημα οὐχ ἧττον μένει καθόλου τὸ αὐτό. Μένουσι δύο θελήσεις εἰς τὸν Θεόν: μία, ἥτις μᾶς ἔπλασε ἐλεύθερα ὄντα: αὕτη ἐκπληροῦται· καὶ ἄλλη, ἥτις μᾶς θέλει ἀγαθοὺς καὶ εὐδαίμονας: αὕτη δὲν ἐκπληροῦται. Τὸ μυστήριον δὲν εἶναι μόνον εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν, δὲν εἶναι μόνον ἐν Γολγοθᾷ, εἶναι καθόλου τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ χρηστοῦ ἀνδρός. Ὅταν καταβαίνωμεν ἐν τῇ ἀβύσσῳ ταύτῃ, ὅταν προσηλῶμεν ἐπὶ μακρὸν τὸ βλέμμα εἰς τὸ φωτεινὸν τοῦτο σκότος, τὸ πνεῦμα γίνεται προσεκτικώτερον καὶ δὲν ἐπισπεύδει νὰ λύσῃ, ὡς ἐκ τρίποδος, τὰ μεγάλα ταῦτα ζητήματα μ' ἐπιπόλαιον κρίσιν, ἥτις φαντάζεται ὅτι τὰ εἶπεν ὅλα, ἅμα ἐπανέλαβεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι λίαν σοφὸς ὥστε

* Ὁ Κ. Φουσὲ δὲ Καρὲλ, ἀνεκάλυψε πρό τινος καιροῦ, εἰς τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ Καρτεσίου, τὴν λίαν ἀξιοσημείωτον ταύτην ἰδέαν: «ὁ Θεὸς ἔκαμε «τρία θαύματα: τὰ πράγματα ἐκ τοῦ μηδενὸς, τὸ αὐτεξούσιον, καὶ τὸν Θεάνθρωπον. (Tria mirabilia fecit Dominus: res ex nihilo, liberum arbitrium et Hominem Deum).

δὲν ἀλλάσσει τοὺς νόμους του, καὶ ὅτι ὁ ἄπειρος μόνον ἐργάτης ἐπιδιορθόνει τὸ ἔργον του. Δὲν εἶναι εἰμὴ εἷς καὶ μόνος ὁ ἐργάτης, ὁ δημιουργῶν ἐλεύθερα ὄντα· καὶ ὡς ἐκ τούτου πᾶσα ἀναλογία ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποβαίνει ματαία καὶ φέρει ἀναποφεύκτως εἰς παραλογισμόν.

Ἂν πιστεύητε, ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς αἰωνίου θελήσεως, παρατηρήσατε καλῶς τί ἀρνεῖσθε εἰς τὸν Θεόν. Ἐν ὀνόματι τῆς σοφίας του, τῷ ἐμποδίζετε τὸ ἔλεός του! ἐν ὀνόματι τῆς ἰσχύος του, τῷ διαφιλονεικεῖτε τὴν ἐξουσίαν νὰ ἐπανορθώσῃ, διὰ θαύματος ἀγάπης, τὴν παράβασιν τῆς θελήσεώς του! Ὄχι, ὄχι· οἱ λαλοῦντες τοιουτοτρόπως δὲν ἀνέγνωσαν καλῶς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διανοίᾳ, ἢ δὲν πιστεύουσιν εἰς τὸν ζῶντα καὶ ἀληθινὸν Θεόν. Καὶ τοῦτο δὰ εἶναι τὸ ἀπόκρυφον τῆς δυσκολίας. Ὁ θεϊσμὸς τείνει νὰ ἐκλείψῃ, ἐν τῷ σημερινῷ διανοητικῷ ὀργασμῷ, ὅπως παραχωρήσῃ τὴν θέσιν εἰς διδασκαλίας, αἵτινες ὑπὸ ὅρους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον σκοτεινούς, ἀρνοῦνται τὸν Θεὸν ἡμῶν. Ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις εἶναι ὁ Πατὴρ τῶν πλασμάτων του, ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις μᾶς γινώσκει καὶ μᾶς ἀγαπᾷ, ὁ Θεὸς οὗτος ὅστις συγκινεῖται εἰς τὰ δεινά μας,—θὰ εἴπω ὅλην τὴν ὑψηλὴν μωρίαν τῶν χριστιανῶν—ὁ Θεὸς οὗτος, ὅστις παρεδόθη ἵνα καὶ ὁ ἄνθρωπος παραδοθῇ εἰς αὐτόν... κατὰ τὴν δοξασίαν τινῶν φιλοσόφων, γνωρίζω καλῶς ὅτι εἶναι εἴδωλον. Ἀλλά, Κύριοι, ἂν ἦναι εἴδωλον προτιμῶ νὰ εἶμαι εἰδωλολάτρης μὲ τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν, ἢ νὰ καθίσω εἰς τὴν σειρὰν τῶν σοφῶν καὶ εἰς τοὺς παγετώδεις ναοὺς μεταφυσικῆς ἄνευ ἐλπίδος καὶ ἄνευ παρηγορίας.

Εἴδωλον! καὶ τίς ὁ Θεὸς τῶν σοφῶν τούτων; ὁ ἀπαθὴς

γεωμέτρης τοῦ παντός; Ἔτι ὀλιγώτερον: ἡ ὑπόστασις, ὁ νόμος τοῦ κόσμου· ὂν (εἰς τοῦτο ἰδίως ἐπιμένουσιν) ὂν ἄνευ συνειδήσεως καὶ ἄνευ θελήσεως.... Θεὸς νεκρός. Καὶ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι συναισθάνονται ὅτι ἡ καρδία καὶ ἡ συνείδησις διαμαρτύρονται κατὰ τῶν διδασκαλιῶν των· ἀλλ' ἔχουσι τὸ θάῤῥος νὰ παλαίωσι καθ' ἑαυτῶν· κρίνουσιν αὐστηρὸν αὐτῶν καθῆκον νὰ θυσιάζωσι πᾶν ὅ,τι ἔχουσιν ἀνθρώπινον, ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς καθαρᾶς λογικῆς· ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἀμυδρὸν φῶς τῶν θρησκειῶν διεδέχθη ἡ λάμψις τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει τοῦ λοιποῦ ἀνάπαυσις διὰ τὸν σοφὸν, εἰμὴ εἰς τὰ στιλπνὰ ἴσως ὕψη τῶν βουνῶν, ἀλλ' ἔνθα βασιλεύει τὸ ψῦχος καὶ ὁ θάνατος. Ὑπάρχει ἀναμφιβόλως φιλοσοφία φέρουσα εἰς τὰ ἐξαγόμενα ταῦτα· ὑπάρχει προσέτι καὶ καλλιτέρα φιλοσοφία ἀποτρέπουσα ἐξ αὐτῶν. Θὰ τὸ εἴπω, ἀψηφῶν ἂν μὲ μεμφθῶσιν ὅτι κινοῦμαι τάχα ὑπὸ φιλαυτίας· ὅσῳ ἀσθενὲς καὶ ἂν ἦναι τὸ κῦρος τῶν λόγων μου, δὲν εἶναι ἐν τούτοις οἱ συνήθεις λόγοι ἀνδρὸς οὐδέποτε νεύσαντος ἐκτὸς τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς ἰδίας αὐτοῦ διανοίας καὶ τῆς παραδόσεως, ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ὁποίας ἀνετράφη. Εἴκοσι περίπου ἔτη διήνυσα καταγινόμενος κυρίως, ὑπὸ κλίσεως ἅμα καὶ καθήκοντος, εἰς τὰς μεταφυσικὰς θεωρίας. Ἀγαπῶ τὴν εὐγενῆ ταύτην ἐπιστήμην, τὴν καλουμένην φιλοσοφίαν· ἀγαπῶ, μὲ ζωηρὰν ἀγάπην, τὴν μεγαλόφρονα ταύτην περιέργειαν τοῦ πνεύματος, ἥτις θέλουσα νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὰ πάντα, ἐπιμαρτυρεῖ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀρχῆς του καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ προορισμοῦ του. Καὶ σᾶς λέγω, μ' ὅλην τὴν ἀσθένειαν τῆς πίστεώς μου, καὶ τὸν σκοτισμὸν τῆς διανοίας μου, ὅτι ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ βλέπω οὐ μόνον τὴν θεραπείαν τῶν δεινῶν μας, τὴν ἀνόρθω-

σιν τῆς παραπτώσεώς μας, τὴν παραμυθίαν τῶν θλίψεών μας· ἀλλ' εὑρίσκω πρὸς τούτοις ἐν τῇ ταπεινῇ πίστει τῶν χριστιανῶν, πρὸς λύσιν τῶν ὑψηλοτέρων προβλημάτων, ἅτινα δυνατὸν ν' ἀνακινήσῃ ἡ φιλοσοφία, ἀπόκρυφα, ἅτινα ἡ Ἑλλὰς δὲν διδάσκει, καὶ πολλοὶ τῶν νεωτέρων δὲν ἐμυήθησαν. Ὄχι, ὄχι! Ὁ νοῦς ἀποπλανᾶται, ὅταν φαντάζηται νὰ ἱκανοποιηθῇ διὰ τῆς θυσίας τῶν εὐγενεστέρων ἐμφύτων ἡμῖν ῥοπῶν. Οὐχὶ εἰς τὴν ἄνευ Θεοῦ φιλοσοφίαν, ἀλλ' εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐπιστήμην ἀπόκειται νὰ διαθέσῃ τὴν ψυχὴν ἐν εἰρήνῃ καὶ ν' ἀπαντήσῃ ἐνταυτῷ εἰς τὰς μεγαλητέρας ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Αἱ ἰδέαι αὗται δὲν εἶναι νέαι εἰς τὴν πατρίδα μας. Ἐμφαίνονται συνεχῶς ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Βινέτου. Ὑπὸ ἰδιαιτέραν μεταφυσικὴν μορφὴν, ἐδιδάχθησαν εἰς τὴν νεολαίαν τῆς Λωζάνης, παρ' ἀνδρὸς τὸν ὁποῖον ἠδυνάμην νὰ ὀνομάσω διδάσκαλόν μου, ἂν δὲν ἐπροτίμων νὰ καυχηθῶ μᾶλλον διὰ τὴν φιλίαν του ἢ διὰ τὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν μοὶ παρεῖξε: τοῦ Κ. Καρόλου Σεκρετᾶνος. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἴσως ἐκ τῶν βιβλίων, ἐν οἷς ἀνεπτύχθησαν, διὰ τῆς μεγαλητέρας διανοητικῆς δεινότητος καὶ ψυχικῆς ζέσεως, αἱ ἀποδείξεις τῆς ἠθικῆς ἐνταυτῷ καὶ μεταφυσικῆς ἀξίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως.*

Συμπεραίνω ὅτι οὐχὶ Η φιλοσοφία, ἀλλὰ φιλοσοφία ΤΙΣ μὴ οὖσα οὐσιωδῶς ἢ μετημφιεσμένος ἀθεϊσμὸς, ἀρνεῖται ἐκ τῶν προτέρων τὸ ὑπερφυσικόν.

*_La philosophie de la liberté_, cours de philosophie morale fait à Lausanne par Ch. Secretan, 2 vol. in-8; Paris, chez Hachette; Genève chez Joël Cherbuliez, 1849. Ἐξέφρασα τὴν περὶ τοῦ ὡραίου τούτου συγγράμματος ἰδέαν μου καὶ ὑπέδειξα τὰς παρατηρήσεις μου ἐν τῇ Bibliothèque Universelle τοῦ Ἰουλίου 1849.

Ἂς μεταβῶμεν εἰς τὰς ἀντιῤῥήσεις τὰς ἀρυομένας ἐκ τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ κριτικὴ ἀποδεικνύουσιν, ὡς λέγουσιν ἡμῖν, ὅτι, εἴτε δυνατὸν εἴτε μή, τὸ ὑπερφυσικὸν δὲν ὑπῆρξε πραγματικῶς. Ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ πραγματικὸν τῶν θαυματουργιῶν καθηρέθη διὰ τῶν θεολογικῶν ἔργων· ὅτι, ἵνα τὰς παραδεχθῶμεν εἰσέτι, πρέπει νὰ μένωμεν ἐκτὸς τῶν διατρεχόντων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Δὲν ἀμφισβητῶ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰς σημαντικὰς τροποποιήσεις, αἵτινες προκύπτουσιν, ἐφόσον ὑπάγεται εἰς τὰς θεολογικὰς ἐπιστήμας, ἐκ τῶν ἔργων καὶ τῶν ἐφευρέσεων τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἀρνοῦμαι ὅμως ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἀνέτρεψαν νομίμως τὴν εἰς τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον πίστιν· καὶ ἰδοὺ αἱ ἀποδείξεις μου.

Ἠκούσατε βεβαίως περὶ τοῦ Στράους, ὅστις ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς του φήμης, ἦτο ὁ αἴτιος τῆς πτώσεως τῆς ἐν Ζουρίχῃ κυβερνήσεως, πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν. Εἶναι γνωστὸς μεταξὺ τῶν σοφωτέρων ἀντιπάλων τῆς πραγματικότητος τῶν εὐαγγελικῶν διηγήσεων, καὶ ὁ γάλλος μεταφραστής του δὲν παρέλειψε νὰ κηρύξῃ, ἐν τῷ προλόγῳ του, ὅτι τὸ πόνημα τὸ ὁποῖον μετέφρασεν εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ὁ Στράους, προοιμιαζόμενος τοῦ συγγράμματός του, ὁμολογεῖ μὲ ἀξιέπαινον εἰλικρίνειαν τὰς ἀρχάς, αἵτινες τὸν ὁδηγοῦσιν. «Κάθε συμβὰν ἀσυμβίβαστον μὲ τοὺς γνωστοὺς νόμους τῆς φύσεως δὲν εἶναι ἱστορικόν. — Οἱ ψυχολογικοὶ νόμοι δὲν συγχωροῦσι νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἄνθρωπός τις ἐνήργησε, διελογίσθη, ἐλάλησεν ἄλλως ἢ οἱ ὅμοιοί του.» Τί δὲ ταῦτα δηλοῦσιν; Ὅτι ὁ διδάκτωρ οὗτος ἐπελάβετο τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας προτάττων ὡς βέβαιον ὅτι γε-

γονὸς ὑπερφυσικὸν ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ· ἔφθατε δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπῆρξεν.... τὸ ἐπροσμένομεν.

Λαμβάνω ἄλλο παράδειγμα ἐκ τῆς Γαλλίας. Γνωρίζετε τὴν θέσιν τοῦ Κ. Ῥενᾶνος ἐν τῷ θρησκευτικῷ κόσμῳ· καὶ αὐτὸς ἐπίσης ἀρνεῖται τὸ ὑπερφυσικόν· καὶ ἐπειδὴ κατέχει τὴν κριτικὴν ἐπιστήμην, νομίζουσι συνεχῶς ὅτι αἱ ἀρνήσεις του εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἀλλ' ἀρκεῖ ν' ἀναγνώσωμεν τὰ γραφόμενά του, ὅπως ὁμολογήσωμεν τὸ ἐσφαλμένον τῆς γνώμης ταύτης. Ὁ Κ. Ῥενάν, καθὰ ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ, ἔχει ἀρχήν τινα προγενεστέραν τῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν του, ἥτις τὸν ὁδηγεῖ ὡς ἄλλος μίτος τῆς Ἀριάδνης. Ἰδοὺ ἡ ἀρχὴ αὕτη : «Πᾶν γεγονὸς θεωρούμενον ὡς ὑπερφυσικὸν εἶναι ψευδές.» Ἑπομένως διαγράφει ἐκ τῆς ἱστορίας ὅσα χαρακτηρίζονται ὡς ἄμεσος μεσολάβησις τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ τὴν θείαν ταύτην μεσολάβησιν... καὶ τοῦτο ἦτο ἐπόμενον.

Ἀλλὰ πόθεν ἐξάγει, ὁ δεινὸς οὗτος φιλολόγος, τὸν ὑπέρτατον κανόνα τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ κριτικῆς; Ἀκούσατε : «Θεός, «Πρόνοια, ἀθανασία, τόσαι ἁπλοϊκαὶ ἀπηρχαιωμέναι λέξεις, «ὀλίγον ἴσως βαρεῖαι, τὰς ὁποίας ἡ φιλοσοφία θὰ ἑρμηνεύσῃ, «διϋλίζουσα, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, τὴν σημασίαν των...*» Ἀκούετε Κύριοι; Θεός, τὸ ἱερὸν τοῦτο ὄνομα, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου οἱ ὀλιγώτερον πιστεύοντες μεταξὺ ἡμῶν προσηλοῦνται τοὐλάχιστον μὲ σέβας, δὲν εἶναι τοῦ λοιποῦ εἰμὴ ἀπηρχαιωμένη λέξις, χρησιμεύουσα μᾶλλον ἵνα ὑποκρύψῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ σοφοῦ, ἢ ἵνα ἐκφράσῃ αὐτήν. Καὶ ποία ἡ νέα ἔννοια ἡ κεκρυμμένη ὑπὸ τὴν πεπαλαιωμένην λέξιν; Ἀκούσατε ἀκόμη :

* Etudes d'histoire religieuse, page 419.

«Τὸ αἰώνιον κάλλος θὰ ζήσῃ διαπαντὸς εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦτο «ὄνομα (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ὡς εἰς ὅλα ἐκεῖνα, ἅτινα ἡ ἀν«θρωπότης ἐξέλεξεν ὅπως ἐνθυμῆται τί εἶναι, καὶ νὰ ἐπαίρηται διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα. Ἰδοὺ ὁ ζῶν Θεός, ἰδοὺ ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ λατρεύωμεν.» * Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ· ἀλλ' ὅτι ἀποκαλοῦμεν Θεόν, δὲν εἶναι ἢ λαμπρὸν φάσμα καὶ ἀπατηλός, οὕτως εἰπεῖν, κατοπτρισμός, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ ἀνθρωπότης λατρεύει ἑαυτήν. Καὶ μὴ νομίσητε ὅτι καταγρῶμαι ἐνταῦθα, ἀποσπῶν τεμάχια φράσεων ἐκ τῶν περὶ αὐτὰ ἐπεξηγήσεων, καὶ διαστρέφων τὸ σημαινόμενον αὐτῶν. Δύνασθε νὰ ἴδητε τὴν καθαρὰν ἄρνησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὰς σελίδας τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐν τῷ τελευταίῳ ἀριθμῷ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν δύο Κόσμων. ** Ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι δοκιμάζω εἰδικὴν ὅλως ἀποστροφὴν διὰ τὰ συγγράμματα ταῦτα, ἅτινα τελειόνουσιν μὲ δέησιν, ἀφοῦ διεβεβαίωσαν ὅτι ὁ ἀπόλυτος λόγος καὶ ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη δὲν ὑπάρχουσιν, εἰμὴ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι· καὶ ὅτι ἡ ἀπόλυτος δικαιοσύνη καὶ ὁ ἄπειρος λόγος, θεωρούμενα ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι εἰμὴ ἀφηρημέναι ἔννοιαι. Εἰς παρόμοιον σύστημα δὲν δύναται ἀναμφιβόλως νὰ τεθῇ τὸ ζήτημα τοῦ ὑπερφυσικοῦ· ἂν ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχῃ πρὸς τί νὰ ζητῶμεν πῶς ἐνεργεῖ.

Οἱ δύο λόγιοι, τῶν ὁποίων ἀνέφερον τὸ παράδειγμα, δὲν φθάνουσι λοιπὸν εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ διὰ τῆς ὁδοῦ

* Etudes d'histoire religieuse, page 215.

** Revue des Deux Mondes, 15 Ἰανουαρίου 1860. Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ ὁ συγγραφεὺς ἀρνεῖται τὸ πραγματικὸν τῆς μεταφυσικῆς, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀντιφάσκει θέτων τὰ βάσεις μεταφυσικῆς θεοποιούσης τὸν ἄνθρωπον, καὶ περαίνει τὸν λόγον δι' ἐπικλήσεως πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα.

τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἱστορίας· ἡ ἄρνησις αὕτη εἶναι ἡ ἀφετηρία των, τὸ ἀξίωμά των. Νομίζω ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις. Αἱ γνώσεις μου ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, τῇ ἀληθείᾳ, περιωρισμέναι· ἀλλ' οὐδένα γνωρίζω θεολόγον, ἀρνούμενον τὸ ἀληθὲς τῶν θαυμάτων, καὶ μὴ ἀποφαινόμενον ὁπωσδήποτε ὅτι τὸ ἀδύνατον τῶν θαυμάτων ἦτο ἡ βάσις τῶν σκέψεών του. Ὡς ἐκ τούτου τὸ φαινόμενον εἶναι ἁπλοῦν. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα, οἱ ἀλχημισταὶ, οἵτινες ἐζήτουν τὸν φιλοσοφικὸν λίθον, εὕρισκον ἐνίοτε χρυσὸν ἐν τῇ ὑποστάθμῃ τοῦ χωνευτηρίου των.... ἔβαλλον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς τῆς χημικῆς σκευασίας. Οὕτω προβαίνουσιν οἱ περιβόητοι κριτικοί μας· εὑρίσκουσιν εἰς τὸ τέρμα τῶν ἔργων των τὴν ἄρνησιν, ἡ ὁποία ἦτο ἡ ἀφετηρία των.

Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως, λέγουσι, πάσης ἰδιαιτέρας συζητήσεως, πάσης εἰδικῆς μελέτης τῶν ἐγγράφων, ὁ κριτικὸς νοῦς καθ' ἑαυτὸν δὲν συγχωρεῖ τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως. Ἡ ἀπόῤῥιψις αὐτῆς εἶναι ἡ νόμιμος ἀφετηρία σοβαρᾶς σπουδῆς· δὲν εἶναι τὸ ἐξαγόμενον ἰδιαιτέρας μελέτης, ἀλλὰ τὸ γενικὸν ἐξαγόμενον τῆς ἕξεως τῶν ἐρευνῶν, καὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ ἱστορικοῦ νοός. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἄλλην βάσιν δὲν ἔχει εἰμὴ τὸ κῦρος τῆς μαρτυρίας ἐκείνων, οἵτινες τὸ προτείνουσιν. Εἰς τὴν μαρτυρίαν ταύτην, ἃς ἀντιτάξωμεν ἄλλας μαρτυρίας. Ὁ Βοσσουέτος μᾶς δεικνύει τὴν γενικὴν ἱστορίαν ἐπιῤῥέπουσαν περὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὡς περὶ τὸ κέντρον της: ἀλλ' ὁ Βοσσουέτος ἦτο ἐπίσκοπος, ἱστορικὸς κατὰ σύμπτωσιν· τ' ὄνομά του δὲν πρέπει ἴσως ν' ἀναμιχθῇ ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ. Ἃς ζητήσωμεν τίποτε σημαντικώτερον.

Ἀνήρ τις γράψας τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος ἡμῶν Ἑλβετίας, ὅστις δὲν ἦτο οὔτε ἐκκλησιαστικὸς, οὔτε, ὡς φαίνεται, πολὺ συνεπὴς καὶ πολὺ πρακτικὸς χριστιανὸς, ὁ Ἰωάννης Μύλλερος ἔζη μετὰ τὸν Βολταῖρον καὶ τὸν Ῥουσσὼ, ὕστερον ἀφ' ὅλον τὸν ἀγῶνα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος. Εὑρίσκετο κατὰ τὸ 1782 ἔτος εἰς Κάσσελ, ἐν ὅλῃ τῇ ζέσει τῶν ἀπεράντων αὐτοῦ ἱστορικῶν μελετῶν, καὶ ἔγραφεν ἐκεῖθεν τῷ Καρόλῳ Βονέτῳ, συμπατριώτῃ μας καὶ φίλῳ του, ὅστις ἐγνώριζε καλῶς ὁποία διαφορὰ πίστεως ἐχώριζεν αὐτοὺς ἕως τότε. Λαμβάνω μίαν τῶν ἐπιστολῶν του, χρονολογουμένην ἀπὸ 27 Μαΐου:

«Μὲ ἀγαπᾶτε, ἀκριβέ μοι καὶ σεβαστὲ φίλε: δὲν θὰ μὲ «ἀγαπᾶτε ἔτι πλέον, ὅταν σᾶς ὁμοιάσω περισσότερον, ὅταν «μάθητε ὅτι οὐδὲν τοῦ λοιποῦ θὰ μᾶς χωρίσῃ; Ἀφότου ἦλθον «εἰς Κάσσελ ἀναγινώσκω τοὺς ἀρχαίους, οὐδενὸς ἐξαιρουμέ«νου, κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, καὶ δὲν παραλείπω ν' ἀπαν«θίζω πᾶν ἀξιοσημείωτον γεγονός. Δὲν ἠξεύρω πῶς μοὶ ἐπῆλ«θε κατὰ νοῦν, πρὸ δύο μηνῶν, νὰ ῥίψω τὰ ὄμματα ἐπὶ τῆς «Νέας Διαθήκης, προτοῦ νὰ φθάσω ἐπακριβῶς διὰ τῶν ἀνα«γνώσεών μου εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγράφη. Πῶς νὰ σοὶ «ἐκφράσω ὅ,τι ἐν αὐτῇ εὗρον; Πρὸ πολλῶν ἐτῶν δὲν τὴν εἶ«χον ἀναγνώσει, καὶ ἀρχίσας ἤμην προκατειλημμένος κατ' αὐ«τῆς. Τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐτύφλωσε τὸν ἅγιον Παῦλον, κατὰ τὸ «εἰς Δαμασκὸν ταξείδιόν του, δὲν ἦτο δι' αὐτὸν θαυμασιώτερον, «ἐκπληκτικώτερον, ἢ δι' ἐμὲ ὅσα ἀνεκάλυψα διαμιᾶς: τὴν «ἐκπλήρωσιν πάσης ἐλπίδος, τὸν ὅρον τῆς τελειότητος πάσης «φιλοσοφίας, τὴν ἐξήγησιν ὅλων τῶν ἐπαναστάσεων, τὸ κλει«δίον ὅλων των φαινομενικῶν ἀντιφάσεων τοῦ φυσικοῦ καὶ

«ἠθικοῦ κόσμου, τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀθανασίαν. Εἶδον τὸ μᾶλ-«λον θαυμαστὸν ἀποτελούμενον διὰ τῶν ἐλαχιστοτέρων μέ-«σων. Εἶδον τὴν σχέσιν ὅλων τῶν μεταβολῶν τῆς Ἀσίας καὶ «τῆς Εὐρώπης, μετὰ τοῦ ἀθλίου ἐκείνου λαοῦ, τοῦ ὁποίου «ἐδόθη ἡ τήρησις τῆς παρακαταθήκης τῶν ἐπαγγελιῶν, κα-«θὼς ἐμπιστεύεταί τις κατὰ προτίμησιν τὰ ἔγγραφά του εἰς «ἐκεῖνον, ὅστις, μὴ γνωρίζων νὰ γράφῃ, δὲν δύναται νὰ τὰ πα-«ραποιήσῃ. Εἶδον τὴν θρησκείαν ἀναφανεῖσαν, κατὰ τὴν μᾶλ-«λον εὐνοϊκὴν ὥραν, πρὸς καθίδρυσιν αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦ ἥτ-«τονος ἁρμοδίου τρόπου πρὸς παραδοχήν. Παρατηρῶν ὅτι ὁ «κόσμος διετέθη ἀποκλειστικῶς πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θρη-«σκείας τοῦ Σωτῆρος, οὐδὲν πλέον ἐννοῶ, ἂν ἡ θρησκεία αὕτη «δὲν ἦναι ἐκ Θεοῦ. Δὲν ἀνέγνωσα περὶ τούτου κανὲν βιβλίον· «ἀλλὰ μελετῶν τὰ διατρέξαντα πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, εὗ-«ρον πάντοτε ὅτι κάτι ἔλειπε· καὶ ἀφότου ἐγνώρισα τὸν Κύ-«ριόν μας, ὅλα εἶναι καθαρὰ εἰς τὰ ὄμματά μου· μετ' αὐτοῦ «κάθε τι δύναμαι νὰ λύσω.... Συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς πλέ-«ξω τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἡλίου, ὡς τὸν τυφλὸν, ὅταν λαμβάνῃ «αἴφνης τὸ δῶρον τῆς ὁράσεως.»

Ἰδοὺ, ὡς βλέπετε, ἱστορικὸς, ὅστις ἐπιλαμβάνεται τοῦ Εὐαγγελίου οὐ μόνον μὲ ἀδιαφορίαν, ἀλλὰ μάλιστα, ὡς ὁ ἴδιος ἀποφαίνεται, μὲ δυσμένειαν· ἀναγνώσας δὲ τυχαίως τὴν Νέαν Διαθήκην, ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου ὡς ἄλλος Βοσσουέτος.

Ἀλλ' ἀπομένει τελευταία τις ἀντίῤῥησις· ὁ Ἰωάννης Μύλλερος ἔζη εἰς τὸν τελευταῖον αἰῶνα, καὶ ἡ καταστροφὴ, λέγουσι, πάσης πίστεως εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν τάξιν, προῆλθε κυρίως ἐκ τῆς ἀναζωπυρήσεως τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, ἥτις

χαρακτηρίζει τὴν ἐποχήν μας. Θ' ἀπαντησω διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Αὐγουστίνου Τιεῤῥῆ, ἑνὸς τῶν διδασκάλων, ὡς οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τῶν ἡμερῶν μας. * Δὲν ὁμιλῶ περὶ τῶν τελευταίων αὐτοῦ ἡμερῶν· κατὰ τὰς στιγμὰς ταύτας ὅλα ἐξηγοῦνται, χρείας τυχούσης, διὰ τῆς γεροντικῆς ἀδυναμίας τῆς νοήσεως. Ὁ Αὐγουστῖνος Τιεῤῥῆς ἦτο εἰς σχέσιν στενῆς φιλίας μὲ τὸν πρὸ ὀλίγου ἀποθανόντα συμπατριώτην μας, Κ. Δ' Ἐσπῖνον, τὸν πατέρα. ** Ἔν τινι ἐπιστολῇ, τὴν ὁποίαν τῷ ἔγραφε κατὰ τὸ 1853 ἔτος, ὅτε μάλιστα ἐξέδιδεν ἓν τῶν σπουδαίων αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἐπιλαμβανόμενος τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος, ὁμιλεῖ περὶ τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν ὡς περὶ τοῦ λιμένος, τὸν ὁποῖον ἐπρόκειτο ν' ἀναζητήσῃ, «λιμένος, ὅπου δὲν φέρει ὁ καθαρὸς λό-«γος» ὁ λόγος ἐκεῖνος «τοῦ ὁποίου αἱ ἀβεβαιότητες τὸν κου-«ράζουσιν» καὶ προσθέτει τὰ βραχέα ταῦτα, ἀλλὰ πολὺ σημαν-«τικὰ διὰ τοὺς γνωρίζοντας ὁποία ἡ θρησκευτικὴ θέσις τοῦ ἀν-«ταποκριτοῦ του: «Ἐπιθυμῶ πρὸ πάντων νὰ ἦμαι ἐν τῇ ἐκ-«κλησίᾳ μου, ὡς σὺ ἐν τῇ ἐδικῇ σου: ἐπίσης σταθερὸς καὶ «ἐνταυτῷ ἐπίσης ἀνεκτικὸς ὡς σύ.»

Δὲν θέλω ν' ἀρυσθῶ ἐκ τῶν λόγων τούτων πλέον τοῦ περιεχομένου των· ἐξάγω μόνον τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰς τὰς ἡμέρας μας, ἀνὴρ δεινότατος περὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας, προικισμένος δὲ πρὸς τοῦτο, κατὰ τὴν γενικὴν ὁμολογίαν, μὲ

* Σύγγραμμά τι, προσφάτως δημοσιευθὲν, μ' ἐνθυμίζει ζωηρῶς ὅτι ἠδυνάμην ἐπίσης ν' ἀπαντήσω διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Κ. Γυζώτου.

** Τὸν Κ. Δ' Ἐσπῖνον, ἐκ Γενεύης, πατέρα τοῦ διδάκτορος Μάρκου Δ' Ἐσπίνου. Ἦτο γνωστὸς παρὰ τῶν συμπατριωτῶν του διὰ τὸν ὑπὲρ τῆς εὐαγγελικῆς πίστεως ζῆλόν του, τὴν γλυκύτητα τοῦ χαρακτῆρός του, καὶ τὴν ἐνεργὸν καὶ χριστιανικὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν. Κατοικήσας ἐπὶ μακρὸν τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν διὰ λόγους ὑγείας, ὁ Κ. Δ' Ἐσπῖνος ἠγόρασεν ἓν κτῆμα εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Ὑερές. Ἐκεῖ συνῆψε φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Αὐγουστίνου Τιεῤῥῆ.

πνεῦμα καὶ μεγαλοφυΐαν, οὐδὲν εὗρεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ του ἀποτρέπον αὐτὸν ν' ἀναζητήσῃ τὸν λιμένα, τὸν ὁποῖον τῷ προσέφερεν ἡ πίστις τῶν χριστιανῶν.

Ἡ ἐπιστήμη τοῦ αἰῶνός μας δὲν ἔλυσε λοιπὸν οὐδόλως, ὡς λέγουσι καὶ στεντορείᾳ κραυγάζουσι, τὸ ὑπερφυσικὸν ζήτημα. Ἡ συζήτησις ἐξακολουθεῖ. Πάντοτε λόγιοί τινες κλίνουσι νὰ ταυτίζωσι τὰς προσωπικάς των δοξασίας μετὰ τῆς ἐπιστήμης, καὶ νὰ δεικνύωσι τὸν ῥοῦν τῆς ἰδίας των διανοίας, ὡς τὴν γενικὴν τάσιν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς των. Θὰ ὑπάρχωσι πάντοτε (καὶ τίς ἐξ ἡμῶν δὲν ἐμπίπτει ἐνίοτε εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦτον;) θὰ ὑπάρχωσι πάντοτε ἄνθρωποι, ἕτοιμοι νὰ εἴπωσι μὲ τὸν Ἀρμάνδον τοῦ Μολιέρου:

Οὐδεὶς εἶναι πνευματώδης — πλὴν οἱ φίλοι καὶ ἡμεῖς. *

Ἀλλά, βλέποντες τὰ πράγματα ὡς ἔχουσιν, οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ αἰῶνός μας ἀνέτρεψε τὰς βάσεις τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν· οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ τὸ ἰσχυρισθῇ μετεωρολογῶν, καὶ μὴ προσάγων τὰς ἀποδείξεις του. Ἂς παρατηρήσωμεν ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ ἀδιάλειπτος αὕτη ἐπίκλησις εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην παρέχει ἴσως, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως, ὑπόνοιαν κατὰ τῆς νομιμότητός της. Ὅταν δογματικός τις ὅρος ἦναι ἀληθῶς καθιερωμένος, στηρίζεταί τις ἐπ' αὐτοῦ, καὶ χρείας τυχούσης τὸν μεταχειρίζεται, μὴ ἐπανερχόμενος εἰς αὐτὸν οὐδόλως κατὰ πᾶσαν στιγμήν. Ὅταν διασαλπίζωσι, τόσῳ συνεχῶς καὶ μεγαλοφώνως, ὅτι ἰσχυρισμός τις εἶναι ἀναντίῤῥητος, ἔχουσι τὸ ἐνδόμυχον αἴσθημα ὅτι δυνατὸν νὰ ἦναι, ὅτι εἶναι, καὶ ὅτι θὰ ἦναι νομίμως ἀμφισβητήσιμος.

* Nul n'aura de l'esprit, hors nous et nos amis.

Ἀλλ' ὁποίας ἀποδείξεις δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐπιφέρωμεν, ὅπως καθιερώσωμεν τὴν πραγματικότητα τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως; Ἀνάγκη πᾶσα νὰ συνεννοηθῶμεν ἐν πρώτοις καλῶς περὶ τῆς φύσεως τῶν ἀποδείξεων τούτων. Θὰ προτείνωμεν ἐνταῦθα ἀποδείξεις ἀπολύτους, ἀναμφιλέκτους, ὡς ἄλλοι γεωμέτραι, ἀποδείξεις οὐδεμίαν ἐπιδεχομένας ἀντίῤῥησιν; ὄχι, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· ἀλλὰ καὶ εὐκατάληπτον. Τί θέλετε, τῳόντι, ν' ἀποδειχθῇ ὑμῖν τοιουτοτρόπως; Τὸ ἱστορικὸν ὑπερφυσικόν, τὰ θαύματα; Ἂν πιστεύητε ὅτι ὁ Θεὸς ἦτο ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, δὲν θ' ἀπορήσητε ὅτι ἡ εὐπειθὴς φύσις ὑπήκουσε τὸν κύριόν της, καὶ ὅτι ὁ τάφος ἀπέδωκε τὸν ἡγεμόνα τῆς ζωῆς. Ἅμα δὲν πιστεύητε, ἀδύνατον νὰ σᾶς ἀναγκάσῃ τις νὰ παραδεχθῆτε τὰ θαύματα. Ἂν σᾶς λαλήσωσι περὶ αὐτῶν θ' ἀποκριθῆτε πρῶτον, ὅτι οἱ νόμοι τῆς φύσεως εἶναι γνωστοὶ ὑπὲρ τὸ δέον, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῆτε τοιοῦτόν τι. Ἂν ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν μαρτυριῶν, θ' ἀποκριθῆτε ὅτι αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως εἶναι πολὺ ὀλίγον γνωσταί, ὥστε, ἐξακριβωθέντος τοῦ τοιούτου γεγονότος, ἀδύνατον νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς φύσεως. Ἔχει τις πάντοτε, ἂν θέλῃ, μέσον ὑπεκφυγῆς. Καὶ τοῦτο πιθανὸν νὰ συμβῇ μὲ αὐτοὺς ἐκείνους, οἵτινες καθὼς τοὺς συμφέρει, θὰ δώσωσιν ἀλληλοδιαδόχως ἀμφοτέρας τὰς ἀντιφατικὰς ταύτας ἀποκρίσεις. Κατά τινας, ὅλα ἔχουσι καλῶς: αἱ γνώσεις μας καὶ ἡ ἀμάθειά μας, τ' ὡρισμένον καὶ τὸ ἀόριστον τῶν νόμων, οἵτινες διέπουσι τὸ σύμπαν, ὅλα εἶναι καλά, φθάνει μόνον νὰ μὴ ἔχωσι χρείαν τοῦ Θεοῦ.

Πρόκειται νὰ ὁρίσωμεν λογικῶς, ἀπολύτως, τὸ θεῖον ὑπερφυσικόν, τὴν ἐλευθέραν ἀπόφασιν τῆς ἀγάπης τοῦ Πλάστου;

Τί ἔχομεν νὰ εἴπωμεν, καὶ ποῦ θὰ ζητήσωμεν τὰ ἐπιχειρήματά μας; Ἀποδεικνύω λογικῶς, σημαίνει ὑποβάλλω εἰς τοὺς νόμους τῆς ἀνάγκης· δεικνύω ὄχι ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπάρχει, ἀλλ' ὅτι ἀδύνατον νὰ ἔχῃ ἄλλως πως. Εἰς ὅ,τι ἐπιδέχεται τοιαύτην ἀπόδειξιν, ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, οὔτε ἐλευθερία, οὔτε ἀγάπη. Λέγοντες περί τινος ἔργου ἀγάπης ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον, ὅτι εἶναι τὸ ἀπαραίτητον ἐξαγόμενον ἀλληλουχίας αἰτίων, λογικῶς συνηρμολογημένων, τὸ ἀρνούμεθα εἰς αὐτὴν μάλιστα τὴν οὐσίαν του. Θέλοντες ν' ἀποδείξωμεν τοιουτοτρόπως τὸ ὑπερφυσικὸν, ἐπιχειροῦμεν ἔργον ἀντιφατικὸν, καθ' ὅλην τὴν δύναμιν τῆς λέξεως.

Δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ὑπάρχῃ, ἐν τῇ ὑποθέσει, ἥτις μᾶς ἐπασχολεῖ, ἀπόδειξις κατὰ τὸν γεωμετρικὸν τρόπον. Ἡ ἀξίωσις ὅτι ἔχομεν ἀποδείξεις τοιούτου εἴδους, ἐπιφέρει τὴν ἔπαρσιν τῶν δογματιστῶν, καὶ, κατὰ φυσικὴν ἀντίδρασιν, χορηγεῖ ὅπλα εἰς τὴν ἀπιστίαν: ἡ παρὰ τοῦ πιστοῦ κηρυττομένη ἀπόδειξις κρίνεται ἐλαττωματική, καὶ ὁ ἐναντίος θριαμβεύει. Ἀλλ' ἂν ἡ ἐπιστήμη δὲν ἦναι ἀποχρῶσα εἰς τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἰδεῶν, ὀφείλει μολοντοῦτο νὰ ἐπιτελέσῃ μέγα ἔργον. Ὑπάρχουσι χριστιανοὶ, οἵτινες ἐπειδὴ ἐγένετο κατάχρησις τῶν περὶ τὰ θρησκευτικὰ ἐπιστημονικῶν μεθόδων, θέλουσι νὰ ἐπιφέρωσιν ἀδύνατον χωρισμὸν μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς λογικῆς μελέτης τῶν γεγονότων, μεθ' ὧν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι στενῶς συνδεδεμένη. Οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι ὑποπίπτουσιν εἰς ἀδικαιολόγητον ἀποθάῤῥυνσιν, οἱ κίνδυνοι τῆς ὁποίας εἶναι προφανεῖς. Ἄς προσπαθήσωμεν νὰ θέσωμεν καλῶς τὸ ζήτημα.

Ὑποθέτω ὅτι πρόκειται ν' ἀπαντήσω εἰς ἄνθρωπον, ἐνήμε-

ρον εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην, ἔχοντα τὴν ἕξιν αὐστηρᾶς μεθόδου, καὶ ἀμφιβάλλοντα περὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ὄχι ὅμως καὶ προκατειλημμένον κατὰ τῆς ἀληθείας. Ἰδοὺ πῶς ἤθελον φερθῆ πρὸς αὐτὸν, ὄχι καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἠθικὰς ἀποδείξεις, αἵτινες πάντοτε καὶ εἰς πάντα καιρὸν εἶναι αἱ αὐταὶ, ἀλλὰ καθόσον ἀφορᾷ τὸ εὐμετάβολον τῶν ἐπιστημονικῶν συζητήσεων. Δὲν θὰ προσπαθήσω νὰ τῷ ἀποδείξω ἀμέσως τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὴν Νέαν Διαθήκην. Ὁ διαλεγόμενος μετ' ἐμοῦ γνωρίζει ὅλας τὰς κινηθείσας λογομαχίας περὶ τοῦ κανονικοῦ τῶν Γραφῶν. Ὡς πρὸς τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐσχημάτισε τὴν συλλογὴν ταύτην, καὶ τὴν ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ἐγγύησίν της, εἶναι καθαρὸν ὅτι τὸ κῦρος τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διδομένης λύσεως τοῦ κυρίου καὶ πρώτου ζητήματος, τοῦ ζητήματος τῆς φύσεως καὶ τοῦ κύρους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, θεμελιωτοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ ἀναγκαιοῖ ἐν τούτοις ἱστορική τις βάσις, περιεχομένη εἰς ἀναμφισβήτητα ἔγγραφα.

Ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν τὴν στερεὰν ταύτην βάσιν· τ' ἀναμφισβήτητα ταῦτα ἔγγραφα εἶναι εἰς χεῖράς μας. Ὀφείλομεν πρὸς τοῦτο ἀληθινὴν χάριν εἰς τοὺς ἀρνητικοὺς θεολόγους τῆς Γερμανίας· τὸ ἀγαθὸν δύναται ν' ἀνακύψῃ ἐκ τοῦ κακοῦ. Ὑπέβαλον τὰ βιβλία τῆς Νέας Διαθήκης εἰς κρίσιν ἐμπνεομένην ὑπὸ τοῦ προφανεστέρου καταστρεπτικοῦ πνεύματος· καὶ ἡ ἐνάργεια τῶν γεγονότων τοὺς ἠνάγκασε νὰ προσηλωθῶσιν ἐνώπιον τεσσάρων ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου: τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς, τῶν πρὸς Κορινθίους δύο, καὶ τῆς πρὸς Γαλάτας· ὑπάρχουσι λοιπὸν, ἐν τῇ σημερινῇ θέσει τῆς ἐπιστήμης, τέσσαρες ἐπιστολαὶ τοῦ Ταρσέως Παύλου, γεγραμμέναι κατὰ τὸ 64 ἔτος τῆς χρονολογίας μας, τὰς ὁποίας καὶ

αὐτοὶ οἱ μᾶλλον κεκηρυγμένοι ἐνδοιασταὶ παραδέχονται ὡς αὐθεντικάς. Ἂν δὲν ὁμολογήσωσι τὸ γεγονὸς τοῦτο, πρέπει νὰ εἴπωσιν ὅτι εἶναι ἀβέβαιος ἡ παρὰ τοῦ Κολόμβου ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς, ὅτι εἶναι ἀμφίβολον ἂν ὁ Κικέρων ἔγραψε δημηγορίας, καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν ἂν ἐχειροκρότησαν τὰς τραγῳδίας τοῦ Ῥακίνα εἰς τὰ θέατρα τῶν Παρισίων. Ἔχομεν λοιπὸν μίαν βάσιν, μίαν ἱστορικὴν ἀφετηρίαν, τὴν ὁποίαν παραδέχονται οἱ μᾶλλον ἐκ τῆς πίστεως ἀπέχοντες σοφοί. Ἀνοίγω ἤδη ἓν ἐκ τῶν ἀναμφισβητήτων τούτων ἐγγράφων, καὶ ἰδοὺ τί ἀπαντῶ ἐν αὐτῷ:

«Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισά-
«μην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε, δι' οὗ καὶ
«σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε, ἐκτὸς
«εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε. Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ
«καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν
«ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται
«τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα
«τοῖς δώδεκα. Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς
«ἐφάπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ
«ἐκοιμήθησαν· ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις
«πᾶσιν. Ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη
«κἀμοί......» *

Τί ἀποδεικνύουσιν οἱ λόγοι οὗτοι; τὰς ἰδέας τοῦ Ταρσέως Παύλου; Πολὺ περισσότερον. Καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν ὁ Παῦλος, εἶχον καταβληθῆ τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας· τὸ Εὐαγγέλιον ὄχι μόνον ἐκηρύττετο, ἀλλ' ἐγένετο παραδεκτόν· καὶ οἱ χριστιανοὶ συνῆλθον εἰς κοινότητα πιστῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς

* Α. Κορινθ. ιε'. 1—8.

πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅστις ἀνέστη ἐκ νεκρῶν. Ἐν τῷ χωρίῳ, τὸ ὁποῖον ἤδη ἀνεγνώσαμεν, ὁ Παῦλος δὲν διδάσκει, ὑπενθυμίζει διδασκαλίαν παραδεδεγμένην πρὸ τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιστολῆς του. Ὁ Παῦλος ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπικαλεῖται πολυαρίθμους μάρτυρας, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἔζων ἀκόμη. Βεβαιόνει ὅτι ὁ Κύριος ὤφθη καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον· καὶ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ του * διακηρύττει: «οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρ' ἀνθρώπου πα-«ρέλαβον αὐτὸ, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως «Ἰησοῦ Χριστοῦ.» Ἰδοὺ διαβεβαιώσεις θετικαὶ, σαφεῖς. Ἤδη προβάλλεται τὸ ζήτημα: Τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου εἶναι ἐκ Θεοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Ὁ ἀπόστολος λέγει, ὅτι τῷ ἀπεκαλύφθη· τί πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν; Μήπως ἀπατᾷ; Δὲν τολμῶσι πλέον νὰ τὸ εἴπωσιν. Ἐγένετο θῦμα ὀπτικῆς ἀπάτης καὶ παίγνιον τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἢ μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν; Τὸ ζήτημα εἶναι ὡρισμένον διὰ τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν Θεόν. Ἂν λυθῇ κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως, συνεπῶς τῆς ἀναμφισβητήτου βάσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ἡ ἐπιστήμη, ὁ νοῦς πρέπει ν' ἀνοικοδομήσῃ, τολμῶ εἰπεῖν, τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Γραφήν. Ἂν λυθῇ τὸ ζήτημα κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ὁ νοῦς ἐμβαίνει εἰς ἄλλον δρόμον· πρέπει διὰ φυσικῶν μέσων νὰ δώσῃ λόγον τῶν ἐκτάκτων ἐκδηλώσεων, αἵτινες περιστοιχοῦσι τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀφ' ἑνὸς σπουδάζεται ἡ ἱστορία τῶν θείων ἀποκαλύψεων, ἀφ' ἑτέρου ὑποβάλλονται εἰς τὴν λογικὴν ἀλήθειαν δεισιδαίμονες δοξασίαι. Μόλις ἀπομακρυνθῇ τις ἔκ τινων σπανίων πραγματικῶν διδομένων, γενικῶς παραδεδεγμένων,

* Γαλ. ά. 12.

δὲν ὑπάρχει πλέον μία θεολογικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ δύο, ὑπείκουσαι εἰς ἀντιθέτους ἀρχάς. Δὲν ὑπάρχει μία κριτική, ἀλλὰ δύο: ἡ κριτικὴ τῆς ἀπιστίας, καὶ ἡ κριτικὴ τῆς πίστεως. Τὴν ἄβυσσον, ἥτις τὰς χωρίζει, οὐδεὶς εἰσέτι ἠδυνήθη νὰ ζεύξῃ διὰ γεφύρας.

Ἀλλὰ πῶς νὰ γνωμοδοτήσωμεν; πῶς ν' ἀποφανθῶμεν; ὑπὲρ τῆς πίστεως, ἢ ὑπὲρ τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς; Ἂς ἐξακολουθήσωμεν νὰ συνδυάσωμεν τὰ στοιχεῖα τοῦ προβλήματος.

Τὸ Εὐαγγέλιον κηρύττεται. Ἂς παρακολουθήσωμεν τὴν τύχην του ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀνεφύη εἰς ἀκαλλιέργητον τόπον, οὔτε δυνάμεθα μετά τινος πιθανότητος νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἦτο προϊὸν τῶν φώτων τῆς ἀρχαιότητος. Ἐκηρύχθη ἀμέσως εἰς τὰ σημαντικώτερα κέντρα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ηὐξήθη ἐν τῇ σκοτίᾳ. Καθιδρύθη διὰ τοῦ μαρτυρίου τριῶν αἰώνων, καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ βία δὲν συνετέλεσε διόλου εἰς τὰς ἐπιτυχίας του. Ὑπέστη, ἐπὶ τέσσαρας ὅλους αἰῶνας, τὰς προσβολὰς τῶν διασημοτέρων λογίων καὶ φιλοσόφων, καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἐνισχύθη μακρὰν πάσης συζητήσεως, ἑωσοῦ ἦτο πλέον πολὺ ἀργά, ὅπως ἀναχαιτίσωσι τὰς προόδους του. Ὁ χριστιανισμὸς ἀφοῦ καθιδρύθη ὑπερφυῶς, διατηρεῖται οὐχ ἧττον θαυμασίως. Ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τῶν προσβολῶν τῶν ἀντιπάλων καὶ τῶν καταδιωκτῶν του· κερδίζει νέους θριάμβους ἐπὶ τῶν ἀδυναμιῶν, τῶν φαυλοτήτων, τῶν προδοσιῶν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἐν μέσῳ ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων μικροθυμιῶν, καὶ ἐκείνων ἔτι τῶν ὁποίων ἴσως γίνεται πρόξενος, τὸν βλέπω πάντοτε βαίνοντα τὰ φωτεινὰ καὶ καθαρὰ αὐτοῦ ἴχνη. Ἤκουσα δημόσιόν τινα ῥήτορα καθαπτόμενον τοῦ Εὐαγγελίου, δι' ὅλα τὰ ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας διαπραχθέντα ἐγκλήματα, δι' ὅλα τὰ αἴσχη τῆς

χριστιανωσύνης. Ἀγνοῶ ἂν ὑπάρχῃ λαμπροτέρα ἄλλη ἀπόδειξις τῆς θειότητός του, ἢ τὸ αἷμα καὶ ὁ βόρβορος οὗτος! Ἀκούσατε ποιητήν τινα, ἀποτεινόμενον εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν:

Νὰ μολύνῃ σοῦ τὸν νόμον ὁ θνητὸς δὲν ἐδυνήθη·
Ἐσκότισεν ἡ ἀμαθία φῶτά σου τὰ ὑψηλά —
Τὰς μεγάλας ἀρετάς σου, κρίματά μας τὰ πολλὰ
Κατεσύγχυσε τὸ μῖσος, ἐμφωλεῦον εἰς τὰ στήθη·
Τ' ἀξιώματά σου πάντα τῶν κολάκων ἡ ὁμὰς
Ἐπώλησεν εἰς τοὺς τυράννους διὰ δόξας καὶ τιμάς...
Πλὴν ὁ ἀληθής σου νόμος, ὃν οὐδεὶς θέλει μολύνει,
Εἶν' ἐλευθερία ἔτι, ἔρως καὶ δικαιοσύνη!
Καὶ τυφλὸς ὁ νοῦς κραυγάζει — ποῖα θαύματα εἰκότως
Τοὺς χρησμοὺς ἀποδεικνύουν νόμου τοῦ γεγηρακότος!
Ὢ! τὸ θαῦμα ἐνυπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ αἰωνίως·
Ὅτι ἡ ἀλήθει' αὕτη διὰ δόλων πολλαπλῶν —
Ἡ λαμπὰς ἡ φωτοβόλος διὰ ζοφερῶν σκιῶν —
Καὶ ὁ ἄπλαστος ὁ λόγος διὰ ῥυπαρῶν χειλῶν —
Ἐτῶν δύο χιλιάδας 'πέρασε καὶ εἶναι θεῖος! *

Οἱ ὡραῖοι στίχοι δὲν εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ περιέχωσιν ἑδραῖον ἐπιχείρημα, καὶ ὅταν εἴπωμεν διὰ πεζοῦ λόγου ὅτι

* L'homme n'a pu souiller ta loi de vérité,
L'ignorance a terni tes lumières sublimes,
La haine a confondu tes vertus et nos crimes,
Les flatteurs aux tyrans ont vendu tes maximes;
Elle est encor justice, amour et liberté!
Et l'aveugle raison demande quels miracles
De cette loi vieillie attestent les oracles!
Ah! le miracle est là, permanent et sans fin
Que cette vérité par ces flots d'impostures,
Que ce flambeau brillant par tant d'ombres obscures,
Que ce verbe increé par nos lèvres impures
Ait passé deux mille ans, et soit encore divin!

Lamartine, *Hymne au Christ.*

εἶναι θαυμάσιον πῶς τὸ Εὐαγγέλιον ἀνθεῖξε, μεθ' ὅλας τὰς κατ' αὐτοῦ προσβολὰς, καὶ θαυμασιώτερον ἴσως πῶς ἀνθεῖξε, μεθ' ὅλον τὸν ἐξουδενισμὸν τῶν ὀπαδῶν του καὶ μεθ' ὅλα τὰ ἐγκλήματα τῶν καλουμένων χριστιανῶν. εἴπομεν, νομίζω, σοβαρόν τι. Γνωρίζετε ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἡ πηγὴ παντὸς τοῦ ἐπὶ γῆς ἀρίστου· τὸ γνωρίζετε ἀληθῶς καὶ σεῖς, οἱ ὀλιγώτερον πιστεύοντες μεταξὺ ἡμῶν. Μ' ὅσα καὶ ἂν ἔχητε νὰ εἴπητε περὶ τῶν ψευδευλαβῶν καὶ τῶν ὑποκριτῶν, ἂν γνωρίζητε ἕνα ἀληθινὸν χριστιανόν — ἕνα μόνον χριστιανόν — δηλαδὴ ἄνθρωπον, ὅστις στηριζόμενος εἰς τὸν Λυτρωτὴν, ζητεῖ παρὰ τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἵνα βοηθῇ τοὺς ὁμοίους του, ἄνθρωπον προτιμῶντα τ' ἀφανῆ ἔργα τῆς ἀγάπης καὶ τὴν ἄγνωστον ἀφοσίωσιν.... ἀγνοῶ μὲ ποῖον συνήθως συναναστρέφεσθε, ἀλλ' ἐν καιρῷ συμφορᾶς, τοιοῦτον ἄνθρωπον θὰ ἐπιθυμήσητε πλησίον σας.

Κύριοι, θ' ἀνακεφαλαιώσω ἤδη, ἐν ὀλίγοις, σκέψεις τινὰς εὐκόλως ἀναπτυσσομένας. Ἄνθρωπός τις εἶπεν: «Εἰρήνη ὑμῖν.» Καὶ πρὸ δέκα ὀκτὼ αἰώνων, μυρίαι γλῶσσαι πτωχῶν καὶ πλουσίων, σοφῶν καὶ ἀμαθῶν, ἀπεκρίθησαν. «Ναὶ, Σὺ ἐδωρήσω ἡμῖν τὴν εἰρήνην!»

Ἄνθρωπός τις εἶπε τὸν λόγον τοῦτον, λίαν παράδοξον, ἂν ἡ συνήθεια δὲν συνεσκίαζε τὴν λάμψιν του: «Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἀλήθεια.» Καὶ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἄνδρες ἔχοντες ὁμοίους των ἴσως, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀνωτέρους των ἐν τῷ κόσμῳ, ἀπεκρίθησαν: «Ναὶ σὺ εἶ ἡ ἀλήθεια.»

Ἄνθρωπός τις εἶπε: «Πορευθέντες, μαθητεύσατε πάντα «τὰ ἔθνη·» καὶ ὁ λόγος του ὑπακούεται· ὅσῳ δὲ μακρὰν

ἐφελκύει ἡ φιλοκέρδεια τὸν ἐμπορευόμενον, ὅσῳ μακρὰν ὠθεῖ ἡ περιέργεια τὸν ἐπιστήμονα περιηγητὴν, ἐπίσης μακρὰν καὶ μακρύτερον ἔτι, εἰς τοὺς πλέον διακεκαυμένους αἰγιαλοὺς, εἰς τὰ πλέον κατεψυγμένα παράλια, βλέπω ἀνθρώπους φέροντας τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ὑψοῦντας τὸν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος. Τὸ φαινόμενον εἶναι ὑπέρμετρον· καὶ εἰσέτι δὲν ὑπέδειξα πόσον ἐπενήργησεν ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τῶν νόμων, ἐπὶ τῶν ἠθῶν, ἐπὶ τῶν θεσμοθεσιῶν· δὲν ὑπέδειξα τὸν δεσπόζοντα καὶ κυριάρχην ἐκεῖνον πολιτισμὸν, ὅστις δὲν εἶναι οὔτε ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, οὔτε ὁ τῆς Δύσεως, οὔτε ὁ τῆς Ἄρκτου, οὔτε ὁ τῆς Μεσημβρίας, οὔτε τῆς μιᾶς, ἢ τῆς ἄλλης φυλῆς, ἀλλ' ὅστις εἶναι ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς, φέρων ἐπὶ τοῦ μετώπου τὰ σημεῖα ὑπεροχῆς, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς ὀνειρεύεται νὰ τῷ διαφιλονεικήσῃ.

Ναὶ, ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς κατακτᾷ τὸν κόσμον, καὶ τὸ ἅλας, τὸ ὁποῖον τὸν ἐμποδίζει νὰ φθαρῇ καὶ νὰ μηδενισθῇ ἐν τῇ φθορᾷ του, εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον. Καὶ ἂς μὴ ἐγερθῶσι νὰ μᾶς εἴπωσιν, ὅτι κεκλεισμένοι ἐντὸς τοῦ περιωρισμένου ἡμῶν ὁρίζοντος, ἀναπτύσσομεν ἐνταῦθα ῥητορικὸν θέμα, ἐφ' οὗ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ μεγαληγορήσῃ, κατὰ τὸ σύνηθες, λόγιός τις κινέζος ἢ βραχμὰν ἰνδός. Ἡ γενικὴ ἱστορία δὲν εἶναι ἁπλῆ πρόσθεσις ἰδιαιτέρων ἱστοριῶν. Ἡ γενικὴ ἱστορία παριστᾷ ὁρατὸν ῥοῦν, καὶ ὁ ῥοῦς οὗτος ἄγει ἡμᾶς καὶ φέρει εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς ὑφηλίου. Τὰ χριστιανικὰ ἔθνη ἔχουσιν ἐφ' ὅλων τῶν ἄλλων ὑπεροχὴν, τῆς ὁποίας ἐνίοτε μάλιστα ἀπεχθῶς καταχρῶνται· ἀλλὰ τίς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ὑπεροχὴν ταύτην; Τὸ ἐμπόριον τῶν λιμένων μας ὑπὸ τῶν πλοίων τῆς Ἀνατολῆς ἐνεργεῖται; Τῆς Κίνας τὰ στρατεύματα φοβε-

ρίζουσι τὸ Λονδῖνον ἢ τοὺς Παρισίους; Οἱ βραχμᾶνες καὶ οἱ βουδδισταὶ πέμπουσι πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἱεραποστόλους των! Οἱ λαοὶ οὗτοι ἀνεκάλυψαν καὶ ἐσπούδασαν ἡμᾶς; Δὲν εἴμεθα ἆρά γε ἡμεῖς, οἵτινες καταγινόμεθα νὰ τὰ γνωρίσωμεν· δὲν μέλλει ὁσονούπω νὰ ἔλθῃ ὁ Ἰνδὸς εἰς τὰς βιβλιοθήκας καὶ τὰ πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης, πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδος του, καὶ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν ἐγγράφων τῆς φιλολογίας του; Πόθεν δὲ ἡ ἀναμφισβήτητος αὕτη ὑπεροχή; Ἂς τὸ ἐπαναλάβωμεν, δὲν πρόκειται περὶ φυλῆς ἢ κλίματος. Τὰ βασιλεύοντα τὸν κόσμον ἔθνη εἶναι ἐκεῖνα, ἅτινα στηρίζονται ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ εὐαγγελίου τούτου, τὸ ὁποῖον ὅσῳ καὶ ἂν παραγνωρίσωσιν, ὅσῳ καὶ ἂν διαστρέφωσιν ἢ ἀπαρνοῦνται διὰ τῶν πράξεών των, ἀποτελεῖ μολαταῦτα τὴν ἰσχὺν των καὶ τὴν ζωήν των. Τὰ ἔθνη ταῦτα, καὶ δι' αὐτῆς τῆς βίας, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ ἐγκλήματος, γίνονται τὰ ἔργανα τῆς θείας βουλῆς, πληροῦντα τὴν προφητείαν τοῦ κατοίκου ἐκείνου τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰορδάνου, ὅστις ἐγνώριζεν ὅτι ὁ ἀγρὸς ἐν ᾧ ὁ λόγος ἔμελλε νὰ σπαρῇ ἦτο ὁ κόσμος, καὶ ὅτι ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς ἦσαν ἡ κληρονομία του.

Λέγουσιν ἐνίοτε ὅτι ἐκτενεστέρα θεωρία τῆς ἱστορίας θὰ κλονίσῃ τὴν πίστιν μας· ὅτι ἡ συγκριτικὴ σπουδὴ τῶν θρησκειῶν ἐγείρει νέφη, ἅτινα ἐμποδίζουσι τὰς ἀκτῖνας τῆς θειότητος τοῦ Εὐαγγελίου. Πιστεύσατε Κύριοι (καὶ ἂν φαίνηται ὅτι ὁμιλῶ ἐνταῦθα αὐθεντικῶς, οὐδὲν ἄλλο ἐν τούτοις προτίθεμαι εἰμὴ νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν σοβαρὰν σκέψιν σας) πιστεύσατε ὅτι προχωροῦμεν εἰς ὅλως ἐναντίον ἐξαγόμενον. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μοναδικὸν, καθὼς καὶ ὁ πολιτισμὸς, τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἀρχή· ὅσῳ γίνονται γνωσταὶ αἱ θρησκεῖαι τῶν ἐθνικῶν,

τοσούτῳ μᾶλλον θὰ ἐξαστράψῃ ὁ φωτεινὸς κύκλος, ὅστις περιστέφει τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μοναδικόν· καὶ αὐτοὶ οἱ ἐναντίοι τὸ ἀναγνωρίζουσιν, ὁπότε δὲν προσέχωσιν. Δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ περίπτωσιν τῆς ἐφαρμογῆς γενικοῦ νόμου, διότι εἶναι ἐκτὸς πάσης συγκρίσεως. Δὲν πιστεύω νὰ τὸ ἀμφισβητῇ, τὴν σήμερον ἡμέραν, οὐδεὶς φιλόσοφος ἐμβριθής: τὸ ζήτημα περὶ τῆς θειότητος θρησκείας τινὸς δὲν τίθεται εἰμὴ μόνον διὰ τὸν χριστιανισμόν.

Ἡ καθίδρυσις καὶ ἡ διατήρησις τοῦ Εὐαγγελίου παρουσιάζουσι λοιπὸν μέγιστον καὶ ἀπαράμιλλον φαινόμενον. Τί δὲ ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου; Ἄνθρωπον σταυρωθέντα ἐπί τινος λόφου τῆς Ἰουδαίας, μεταξὺ γυναικῶν ὀλοφυρομένων καὶ λαοῦ ἐμπαίζοντος αὐτόν· παρὰ τῷ σταυρῷ δὲ τούτῳ, ἀσήμους τινὰς κήρυκας ἐξελθόντας νὰ εἴπωσιν εἰς τὸν κόσμον: «Ὁ ἐσταυρωμένος οὗτος εἶναι υἱὸς Θεοῦ. Μετανοήσατε!»

Οὕτως ἔχουσι τὰ γεγονότα. Ἰσχυρίζομαι ἤδη ὅτι δίδομεν τὴν λογικωτέραν ἐξήγησιν λέγοντες: «Τοῦτο εἶναι ἔργον Θεοῦ.»

Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπασχολεῖ, ἡ μελέτη καὶ ἡ σκέψις δύνανται μόνον νὰ θέσωσι τὸ ζήτημα, νὰ ὁρίσωσιν αὐτὸ εὐκρινῶς, νὰ δείξωσι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπαντήσεως. Ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ λύσῃ τὰς ἀντιῤῥήσεις, αἵτινες ἀνεφύησαν ἐν τῷ πνεύματι ἐκ τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς. Ἡ παραγωγὴ τῆς πίστεως δὲν εἶναι τῆς ἁρμοδιότητός της. Ἂν ἔπρεπε νὰ ἦναί τις σοφός, ὅπως προϋπαντήσῃ τὸν Θεόν, ὁποία σύγκρισις μεταξὺ τῆς ἀνισότητος ταύτης καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀνισοτήτων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως!

Ἡ πνευματικὴ ἐργασία δύναται νὰ διασκεδάσῃ προλήψεις πολεμίους εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἀλήθειαν, νὰ ἑτοιμάσῃ

τὴν ὁδὸν τοῦ Εὐαγγελίου, νὰ ὁρίσῃ διὰ ποίους λόγους τὸ πιστεύομεν· ἀλλὰ πρὸς μόρφωσιν τῆς κυρίως λεγομένης πίστεως, τῆς πίστεως, ἥτις καθίσταται τὸ θεμέλιον τῆς ζωῆς, παρεισδύει στοιχεῖον ἄλλης τάξεως.

Διατί λοιπὸν οἱ πιστεύοντες πιστεύουσιν; Ἐρωτήσατε αὐτούς. Θὰ σᾶς εἴπωσιν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πίστεώς των, συναντᾶται μετὰ τῶν ἐπαγγελιῶν, τῶν χαρίτων, τῶν φώτων, ἅτινα ἔφερεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἡ πίστις αὕτη εἴς τινας μὲν ἀναπτύσσεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, καὶ ἄλλων κατὰ καιρὸν κυριεύει αἴφνης τὴν ψυχήν· εἰς ἅπαντας εἶναι τὸ προϊὸν τῆς ζωῆς, τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς, κατὰ τὴν πληρεστέραν σημασίαν τῆς λέξεως, τῆς ζωῆς ἀναφορικῶς πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς τὸν Θεόν. Ἵνα σᾶς δώσῃ λόγον περὶ τῆς πορείας τῶν ἐννοιῶν του, τῆς μορφώσεως τῶν ἐλπίδων του, ὁ χριστιανὸς ὤφειλε συνεχῶς νὰ σᾶς διηγῆται ὁλόκληρον τὴν ζωὴν καὶ νὰ σᾶς ἐμπιστευθῇ τὰ πλέον ἀπόκρυφα τῆς συνειδήσεώς του. Δυνάμεθα νὰ ὑποδείξωμεν πᾶν ὅ,τι φέρει εἰς τὸ Εὐαγγέλιον; Ἡ λύπη, ὁ κόρος τῶν ἡδονῶν, αἱ παρελθοῦσαι φαντασιοκοπίαι μας, ἡ κατὰ τῶν παθῶν πάλη, αἱ πικραὶ ἀποτυχίαι, ἡ ἕνεκα σκληροῦ ἀποχωρισμοῦ καταβληθεῖσα ὑγεία, ἡ ἀνάγκη ἰσχύος, ἡ ἀνάγκη ἀναπαύσεως, ἡ ἀνάγκη φωτὸς καὶ συνέσεως... Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ εἴπῃ ὅλας τὰς ὁδοὺς τῶν ψυχῶν πρὸς τὸν Θεόν; Τίς δύναται ν' ἀναφέρῃ ὅλα τὰ μέρη τοῦ ὁρίζοντος, ὅθεν φθάνουσιν ἄνθρωποι, οἵτινες συναντώμενοι μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπιμαρτυροῦσιν ὁμοφώνως, καίτοι μυριοτρόπως, μετὰ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ: «Τυφλὸς ἤμην καὶ ἄρτι βλέπω.»

Δυνάμεθα ὁπωσοῦν νὰ σπουδάσωμεν καὶ ν' ἀναγνωρίσωμεν τὰς διαφόρους ὁδούς, διὰ τῶν ὁποίων οἱ πιστεύοντες περι-

ἦλθον εἰς τὴν πίστιν· ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ τελευταῖον γεγονὸς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν μόρφωσιν αὐτὴν τῆς πεποιθήσεως, τοῦτο ἀπομένει μυστήριον, ἀπόκρυφον καὶ ἔργον τοῦ Θεοῦ· μὴ νομίσητε δὲ ὅτι ὑποστηρίζω ἐνταῦθα ἐξαίρεσιν ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ὅτι μεταχειρίζομαι ἐπιδέξιόν τινα ἀγυρτείαν πρὸς ὄφελος τῆς ἀληθινῆς θρησκείας. Εἶναι νόμος θεμελιώδης τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς τάξεως, ὅτι, ἐν ὁλοκλήρῳ τῇ τάξει ταύτῃ, οὐδὲν ἐξηγεῖται ἀποχρώντως διὰ μόνης τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ.

Ὁ Λεϊβνίτιος λέγει που: Ἂν ἡ γεωμετρία ἀντεφέρετο εἰς τὰ πάθη μας, δὲν θὰ ἔλειπον ἄνθρωποι ὅπως διαφιλονεικήσωσι τὴν θετικότητα τῶν ἀποδείξεών της. Δὲν ἐμμένω εἰς τὴν παραδοξολογίαν ταύτην, μολονότι δύνασθε ν' ἀναδιφήσητε ὅλα τὰ χρονικὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ νὰ μὴν εὑρῆτε ἄνδρα ἁρμοδιώτερον τοῦ Λεϊβνιτίου ἵνα ἀποφανθῇ περὶ τούτου. Πρεσβεύω λοιπὸν ὅτι δύναταί τις νὰ εὕρῃ, ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιστήμῃ, τὸ τέρμα τῆς συζητήσεως παντὸς ὅ,τι ὑπάγεται εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν ὑπολογισμόν. Δὲν ἔχει ὅμως οὕτω προκειμένου περὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν, δὲν εἶναι ἀληθές; Ἠθέλετε τοὐλάχιστον εἴπει μετὰ τοῦ Βολταίρου, ὁπόταν τῷ προέτεινον νὰ γίνῃ ἄθεος:

Ἡ οἰκουμένη μὲ συνταράσσει καὶ πόση ἔκπληξις μὲ κατέχει—
Τὸ ὡρολόγιον νὰ ὑπάρχῃ καὶ τὸν τεχνίτην του νὰ μὴ ἔχῃ! *

Ἀλλὰ δὲν ἠκούσατε, Κύριοι, ὅτι ὑπῆρξαν ἀστρονόμοι ἄθεοι; Τοῦτο σᾶς ἐκπλήττει, ὡς ἐπίσης καὶ ἐμέ· ἀλλ' ἡ ἔκπληξίς μας ἐξακριβοῦσα τὸ γεγονὸς δὲν τὸ καταστρέφει. Οἱ οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ διηγοῦνται τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος τῶν κόσμων· ἀλλ' ἐὰν δὲν ἐδοξάσατε ποτὲ τὸν Πλάστην

* L'univers m'embarasse et je ne puis songer
Que cet horloge existe et n'ait point d'horloger.

θεωροῦντες ἓν χόρτον, παρατηροῦντες ἔντομόν τι διαπετώμενον, δὲν θ' ἀνεύρητε αὐτὸν, καὶ διὰ τῆς βαθυτέρας μελέτης, οὔτε εἰς τοὺς ἀστέρας τ' οὐρανοῦ, οὔτε εἰς τὰ θαυμάσια τῆς γῆς. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις ὑποθέτει λοιπὸν ἄλλο τι ἢ τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην.

Πιστεύετε εἰς τὴν ἠθικήν. Ἂν σᾶς ἔλεγον κατὰ πρόσωπον ὅτι τὸ καθῆκον δὲν εἶναι εἰμὴ εὔσχημος λέξις, δι' ἧς ὑποκρύπτετε τὴν θήρευσιν τῆς ἡδονῆς σας, θὰ τὸ ἐθεωρεῖτε ὕβριν. Ἀγνοεῖτε ὅτι τὴν πραγματικότητα τῆς ἠθικῆς τάξεως ἠρνήθησαν οὐ μόνον ἄνθρωποι ἀνάγωγοι ἢ κοῦφοι μέχρι μωρίας, ἀλλ' ἄνδρες ἐμβριθεῖς, τιμώμενοι διὰ τὸν ἰσχυρὸν αὐτῶν νοῦν. Ἀγνοεῖτε ὅτι σοβαροὶ φιλόσοφοι ἀφιέρωσαν ὀγκώδεις τόμους, ἵν' ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ καθῆκον εἶναι λέξις κενὴ σημασίας, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ζητεῖ ποτὲ εἰμὴ τὸ συμφέρον του; Ἡ πρὸς τὸ καθῆκον πίστις ὑποθέτει λοιπὸν ἄλλο τι ἢ τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην.

Τί ἐδοκίμασαν οἱ ἀρνούμενοι τὰς θεμελιώδεις βάσεις τῆς πνευματικῆς τάξεως; Ἐπάλαισαν, ἆρα, ἐν τῇ συνειδήσει των κατὰ τῆς ἀληθείας; Ἀγνοῶ. Ἀγνοῶ τί ὁ Θεὸς θὰ τοὺς εἴπῃ ἴσως μίαν ἡμέραν. Πολλοὶ μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται δι' ἀξιοσεβάστου ἠθικοῦ χαρακτῆρος· καὶ ἐνῷ δὲν μὲ λανθάνει ἡ ἐνδοτάτη σχέσις, ἥτις συνδέει τὴν πλάνην μετὰ τοῦ ἁμαρτήματος, φρονῶ ἐν τούτοις ὅτι δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ τοῖς εἴπω ὅτι ἀπατῶνται ἐπειδὴ εἶναι κακοήθεις. Ἀλλὰ δικαιοῦμαι νὰ διϊσχυρισθῶ, ὅπερ ἐξάγεται λίαν ἐναργῶς ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν γεγονότων: ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν ἤνοιξε, καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐπομένως μόνη ἀδυνατεῖ νὰ πληρώσῃ τὸ ὑπάρχον χάσμα μεταξὺ τῶν λατρευόντων τὸν ἅγιον Θεὸν καὶ τῶν ἀρνουμένων τὸν Θεὸν καὶ τὸν νόμον του. Εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν στοιχειω-

δεστέρων δοξασιῶν τῆς πνευματικῆς τάξεως παρὰ τῇ ἐργασίᾳ τοῦ πνεύματος, ἀπαντᾶται μυστήριον τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι νὰ ὑποβάλλω εἰς τὸ μέτρον τῶν ἀντιλήψεών μου. Λέγων λοιπὸν ὅτι, ἐν τῇ γενέσει τῆς χριστιανικῆς πίστεως τελεῖται ἐν τῇ ψυχῇ, ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης, ἔργον ἄλλης φύσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀπόῤῥητον τοῦ Θεοῦ, δὲν ὑποστηρίζω ἐξαίρεσιν χάριν τοῦ συμφέροντός μου.

Ἀλλ' ἂς μὴ καταχρώμεθα τῆς ἀληθείας ταύτης, ἂς μὴ θαῤῥευώμεθα εἰς τὸ θεῖον ἔργον, ἐμπίπτοντες εἰς νήδυμον ὕπνον, ὅπερ θὰ ἦτο ἡ ἐντελὴς παράβασις τοῦ πρώτου ἡμῶν καθήκοντος. Ἂς μὴ θαῤῥευώμεθα εἰς τὴν θείαν ἔμπνευσιν· ἂς μὴ περιμένωμεν τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον περιήστραψε τὸν Σαῦλον, πορευόμενον εἰς Δαμασκόν. Ἄλλαι εἶναι αἱ συνήθεις ὁδοὶ τῆς Προνοίας. Ἡ πίστις, ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπαύγασμα τοῦ μυχοῦ τῆς συνειδήσεως. Εἶναι ἡ ἰδέα, ἥτις σᾶς ἐπῆλθε ποτέ, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον δυνατὸν νὰ ἦναι ἡ ἀλήθεια· εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς συγγνώμης, ἡ στρέψασα τὰ βλέμματά σας πρὸς τὸν Λυτρωτήν· εἶναι ὁ θαυμασμὸς ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον σᾶς διεγείρει ἡ συνάντησις τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανοῦ. Τὸ αἴσθημα τοῦτο τῆς καρδίας σας, ἡ σκέψις αὕτη τοῦ πνεύματός σας, εἶναι τὸ ὑπόλευκον φέγγος τῆς ἐπιλαμπούσης ἡμέρας, τὸ ὁποῖον εἰσδῦον ἐν τῇ καθαρᾷ συνειδήσει καὶ συνοδευόμενον ὑπ' ἀγαθῆς προαιρέσεως, θ' αὐξάνῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἑωσοῦ φθάσῃ τὴν λαμπρότητα τῆς μεσημβρίας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς μᾶς ὑπέδειξεν, ἵνα βαδίσωμεν ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ, μέθοδον ὑπαγορευομένην καὶ ὑπὸ τῆς πείρας τῶν μαθητῶν του. Αὕτη ἐντέλλεται τὰ ἔργα καὶ τὴν προσευχήν. Ἡ ἄσκησις τῶν χριστιανικῶν ἔργων, μὴ πηγάζουσα εἰσέτι ἐκ τῆς πίστεως,

ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῆς πίστεως· ἡ προσευχὴ δὲ, μὴ στηριζομένη εἰσέτι ἐπὶ τῆς βεβαιότητος τοῦ νὰ εἰσακουσθῇ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ τύχῃ ἀκροάσεως.

Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον, συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς ἀναφέρω ἀξιομνημόνευτον γεγονός. Ὁ Ἰσνάρδος, μέλος τῆς γαλλικῆς ἐθνοσυνελεύσεως, τόσῳ ὀλίγον ἀπαιτητικῆς καθόσον ἀφορᾷ τὴν πίστιν, ἐπέσυρε τὴν ἀποδοκιμασίαν της προφέρων τοὺς ἀθέους τούτους λόγους: «Θεός μου εἶναι ὁ νόμος, ἄλλον Θεὸν «δὲν γνωρίζω.» Βραδύτερον ἔλαβε τὰς τιμὰς τῆς προγραφῆς, ὅτε, ἐπαπειλουμένης ὀχλαγωγίας, ἀνέκραξε μεγαλοφώνως ὅτι, ἂν ἡ πόλις τῶν Παρισίων ἐξηκολούθει νὰ ἐπιβουλεύηται τὴν ἐθνικὴν ἀντιπροσωπίαν, θ' ἀνεζητεῖτο μετ' οὐ πολὺ, ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Σηκουάνα, ἡ θέσις ὅπου ὑπῆρχόν ποτε οἱ Παρίσιοι. Ἀναγκασθεὶς νὰ κρυφθῇ, διῆλθε δεκαὲξ μῆνας ἔν τινι ὑπογείῳ τῆς ἐνορίας τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου. Ἐκεῖ, ἀφανισθεὶς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν εἰμὴ τὸν θάνατον, ἐστράφη πρὸς τὸν Θεόν. Ἰδοὺ πῶς ἐκθέτει ὁ ἴδιος τὰς δοκιμασίας του. «Κατενόησα ὅτι, προκειμένου περὶ θρησκείας, ἡ «ἐξήγησις τῆς ἀληθείας δὲν ἐξαρτᾶται τόσον ἐκ τῆς προσπα«θείας τοῦ νοὸς, ὅσον ἐκ τῆς διαθέσεως τῆς καρδίας.... Ἀνε«γνώρισα ὅτι, εἰς τὴν σκοτεινὴν νύκτα τῆς θρησκευτικῆς με«ταφυσικῆς, ἡ ἀλήθεια δὲν φαίνεται εἰμὴ ὡς ἀστραπὴ, τὴν «ὁποίαν πρέπει νὰ δράξῃ τις, καὶ ὡς φλὸξ, τὴν ὁποίαν ἡ τα«πεινὴ προσευχὴ ἀνάπτει καὶ ἡ ἔπαρσις σβύνει.... Ἤρχισα «λοιπὸν νὰ προσεύχωμαι, καὶ κοινωνῶν περισσότερον μετὰ «τοῦ Θεοῦ, ἔγινα καλλίτερος, πρᾳότερος, ἐπιδεξιώτερος νὰ δι«ακρίνω τὴν ἀλήθειαν.» *

* *De l'immortalité de l'âme,* par Maximin Isnard. Paris, 1802.

Δὲν ἦτο ἐφήμερος ἡ συγκίνησις αὕτη: ὁ Ἰσνάρδος ἀπέδειξε διὰ τριακονταετοῦς ταπεινόφρονος καὶ χριστιανικῆς ζωῆς, τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς προσευχῆς πρὸς τὴν πίστιν.

Ἔργον τῶν ἱεροκηρύκων εἶναι νὰ σᾶς ἐνθυμίζωσι τὰς βάσεις τῆς μεθόδου τῆς ἐσωτερικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς, καὶ τῶν πνευματικῶν συμβούλων νὰ τὰς ἐφαρμόζωσιν. Τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς ἐμέ. Ἐντολὴν ἔχω νὰ σᾶς εἴπω πόσον ἰσχύουσιν ἐπὶ τοιούτων ἀντικειμένων ἡ σπουδὴ καὶ ἡ σκέψις. Δὲν εἶμαι ἱεροκήρυξ θεραπεύων τὰς ψυχάς, ἀλλ' οὔτε θεολόγος ἐξ ἐπαγγέλματος, ἵνα σᾶς ἐκθέσω τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας. Παῤῥησιάζομαι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς οἱοσδήποτε ἄλλος, σκεφθεὶς μετ' ἐφέσεως καὶ πάσης ἀνέσεως ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, καὶ ἐρχόμενος νὰ προσκαλέσῃ καὶ ὑμᾶς νὰ σκεφθῆτε, ἀδυνατῶν δὲ νὰ δώσῃ ἄλλην ἐγγύησιν τῶν λόγων του εἰμὴ τὴν εἰλικρινῆ αὐτοῦ ἔρευναν, καὶ τὴν ζωηρὰν ἐπιθυμίαν νὰ σᾶς ἐκθέσῃ τὰ πράγματα ἀκριβῶς καθὰ φρονεῖ.

Σήμερον προεθέμην ἰδίως νὰ παραστήσω ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ χαρακτῆρες τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν καθιστῶσι σεβαστὴν εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Εἰς τὴν προσεχῆ μας συνεδρίασιν θὰ προσπαθήσω ν' ἀποδείξω ὅτι ἡ περὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ συνιστᾶται εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν καλοκἀγάθων ἀνθρώπων.



ΕΚΤΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Τὸ χριστιανικὸν δόγμα τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Κύριοι!



ἱστορία μᾶς δεικνύει τὸν ἄνθρωπον παντοῦ καὶ πάντοτε ἀνησυχοῦντα περὶ τοῦ μέλλοντός του. Εἰς τὰ διάφορα ζητήματα, ἅτινα προβάλλει ὡς πρὸς τοῦτο ἡ μεγάλη Ἀνατολή, ὑπαινίττεται λυπηρὰν ἀπάντησιν, ἐν ᾗ δὲν ἀνεύρομεν οὐσιωδῶς εἰμὴ ἐλπίδα τινὰ ἀναπαύσεως, ὕπνου βαθέος, ἄνευ ὀνείρων καὶ ἄνευ ἐγέρσεως. Ἐν Ἑλλάδι, παρεκτὸς τῶν λαμπρῶν ἰδεῶν τῆς δημοτικῆς φαντασίας, ἀπηντήσαμεν τὰς γνώμας τῶν σοφῶν. Οἱ σοφοὶ οὗτοι προσέφερον ἀθανάτους ἐκδουλεύσεις εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα: ἐξηκρίβωσαν τινὰς τῶν ἀξιώσεων τῆς εὐγενοῦς ἡμῶν καταγωγῆς· κατέδειξαν τὴν πνευματικὴν φύσιν τῆς νοητικῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ἐταλαντεύοντο, προκειμένης θετικῆς διαβεβαιώσεως περὶ τοῦ προσωπικοῦ ἡμῶν μέλλοντος, καὶ ἐτήρησαν, ὡς τελευταῖον καταφύγιον, τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ζωὴ ἔχει τόσῳ μικρὰν ἀξίαν, ὥστε, καὶ ἂν ἔμελλε νὰ τὴν διαδεχθῇ ἡ μηδένωσις, θὰ ἦτο εἰσέτι γλυκὺς ὁ θάνα-

τος. Ὁ Σωκράτης λαλεῖ τοιουτοτρόπως, ὅπερ μὲ φέρει πάντοτε εἰς ἀπορίαν. Ὁπόταν φαντασθῶ τὴν ζωὴν τοῦ φιλοσόφου τῶν Ἀθηνῶν, τὴν τόσῳ ἀκμαίαν καὶ ζωηρὰν ἐκείνην ὕπαρξιν, διελθοῦσαν ὑπὸ τὸν ὡραῖον οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος, ἐν τῇ ψυχαγωγίᾳ τῶν εὐγενεστέρων συνδιαλέξεων, ἀπορῶ πῶς, ὁ κάτοχος τόσων ἀγαθῶν, ὠλιγόρει περὶ τῆς ζωῆς. Ἀλλ᾽ ὅμως ὁ Σωκράτης αὐτὸς ἀποφαίνεται, ὅτι ὀλίγαι τῶν ὡραιοτέρων ἡμερῶν μας εἶναι ἀντάξιαι τῆς ἀναπαύσεως τοῦ ὕπνου.

Ἐπεφάνη ὁ Ἰησοῦς Χριστός· εἰς τὴν φωνήν του βαθεῖα πίστις ἐν τῷ ἀθανάτῳ μέλλοντι πληροῖ τὴν καρδίαν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἡ ἀνθρωπότης ἀπήντησεν ἔντονον λόγον, ὅστις, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰς μεγαλητέρας αὐτῆς ἀνάγκας, μεταμορφόνει τὰς πλήρεις ἐνδοιασμοῦ προαισθήσεις της, αἵτινες ὑπέκρυπτον συνεχῶς καὶ ἀπελπισίαν, εἰς εὐφρόσυνον καὶ εἰρηνικὴν βεβαιότητα. Δυνάμεθα νὰ συμμεθέξωμεν τῶν μεγάλων τούτων ἐλπίδων; Εἰς τὴν τήκουσαν ἢ ἐπαπειλοῦσαν ἡμᾶς ἀσθένειαν, εἰς τὸν χρόνον, ὅστις μᾶς παρασύρει, εἰς ὅλας τὰς φωνάς, αἵτινες μᾶς λέγουσι: «Σὲ φέρω εἰς τὸν θάνατον,» δυνάμεθα ν᾽ ἀποκριθῶμεν, ἐν ταπεινῇ καὶ σταθερᾷ ἐλπίδι: «εἰς τὴν ζωήν;» Καί, ὅσον ἀφορᾷ ἐκείνους οἵτινες μᾶς ἐγκατέλιπον, ἀντὶ νὰ λέγωμεν: δὲν ὑπάρχουσι πλέον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν: ἐγεννήθησαν εἰς τὴν οὐράνιον ζωήν; Τινὲς ἀντιλέγουσιν, ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἀπεσκοράκισεν ὡς δεισιδαιμονίαν τὴν εἰς τὸν Ἀναστάντα πίστιν. Ἐπροσπάθησα νὰ ὑποστηρίξω τὸ ἐναντίον· νὰ σᾶς ἀποδείξω ὅτι, λαμβάνοντες τὰ πάντα ὑπ᾽ ὄψιν, δυνάμεθα νὰ συμμερισθῶμεν τὰς μεγάλας ἰδέας ἀνδρός, ὑπηρετήσαντος ἀτυχῶς πολλὰς μερίδας,

εἰς τρόπον ὥστε δὲν δύναμαι νὰ μεταχειρισθῶ ἐνταῦθα εἰμὴ τὴν πομπώδη ὁπωσοῦν λάμψιν τῶν λόγων του:

«Θὰ παρασταθῶμεν, ὡς λέγουσί τινες, εἰς τὴν κηδείαν «τοῦ γηράσαντος χριστιανισμοῦ; Πέπρωται λοιπὸν νὰ φθαρῇ «ὡς ὅλα τὸ λοιπά; θὰ ἔλθῃ καιρὸς ὁπόταν καὶ αὐτὸς ἐπίσης «δὲν θὰ ἦναι πλέον εἰμὴ ἀνάμνησις; Αἱ ἐλπίδες τοῦ ἐπὶ τοῦ «Γολγοθᾶ λυτρωθέντος ἀνθρωπίνου γένους, δὲν ἦσαν λοιπὸν «εἰμὴ τ' ὄνειρον εἴκοσι αἰώνων; Μέλλει ν' ἀπαντήσωσιν εἰς τὸ «τέλος τοῦ τέρματος τούτου δεύτερον τάφον — τάφον διαπαν-«τὸς ἐσφραγισμένον — καὶ ἡ θορυβώδης αὕτη κίνησις τῶν «λαῶν, θὰ ἦναι μόνον ἡ νεκρικὴ ἐκφορὰ τοῦ Χριστοῦ; Ὄχι, «ὄχι, ἀφήσατε τοὺς ματαίους τούτους φόβους εἰς τὰς ἀσθενεῖς «ψυχάς, εἰς ἐκείνους τῶν ὁποίων ἡ ναρκωθεῖσα καρδία ἔπαυσε «σχεδὸν νὰ πάλλῃ, καὶ ἡ ὅρασις ἐξησθένισεν ἐν τῇ σκοτίᾳ. «Μὴ ταράττεσθε ἐκ τῆς πενθίμου χαρᾶς τῶν ἀθλίων τούτων «ἀφρόνων, οἵτινες, μὴ ἔχοντες εἰμὴ τὸν θάνατον, ἵνα παρηγο-«ρηθῶσιν ἐκ τοῦ θανάτου, πιστεύουσιν ὅτι ἠμαυρώθη ὁ ἥλιος, «ὁπόταν κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς νυκτὸς, ἀνακινοῦντες τὴν κό-«νιν τοῦ τάφου. Ἀνέστη ὁ Χριστὸς, ζῇ καὶ διαπαντὸς θὰ «ζήσῃ.» *

Χριστὸς ἀνέστη· ἰδοὺ ἡ βάσις τῆς ἀναπαύσεως, τὸ θεμέλιον τῆς πίστεως, ἥτις ἐλπίζει ἄνευ ὑπεροψίας, καὶ ταπεινοφρονεῖ ἄνευ ἀθυμίας, διότι ἀνέθεσε τὴν ἐλπίδα της ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ συγγνώμῃ τοῦ Θεοῦ αὐτῆς.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς, τῆς μονίμου καὶ ἀτελευτήτου ζωῆς. Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι ἡ συνδιαλλαγὴ μετὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἂν σκεφθῆτε ὅτι μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ἀναλ-

* Lamennais, *Affaires de Rome*

λοίωτος, δὲν θ' ἀπορήσητε ἀκούοντες ὅτι ἡ μετ' αὐτοῦ συνδιαλλαγὴ εἶναι ἡ εἰσέλευσις εἰς τὴν αἰωνιότητά. Ἡ αἰώνιος ζωὴ δὲν εἶναι μόνον ἐγγὺς, μέλλουσα· ἡ αἰωνιότης ἐμπεριέχει τὸ παρὸν καὶ τὸν παρελθόν. Ἡ αἰώνιος ζωὴ ὑπάρχει ἀπὸ τοῦδε εἰς τὰς μετὰ τοῦ Ποιητοῦ αὐτῶν ἡνωμένας ψυχάς. Ὅθεν, περιοριζόμενος εἰς τὸ εἰδικόν μου ἀντικείμενον, παραλείπω τὴν ἱστορίαν τῶν ψυχῶν καθ' ἣν στιγμὴν ἀποχωρίζονται ἐκ τοῦ φθαρτοῦ περιβλήματος, τὸ ὁποῖον φέρουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· παραλείπω τὰ φοβερὰ μυστήρια τῆς τελουμένης δικαιοσύνης κατὰ τῶν ἀπειθούντων· δὲν προσηλοῦμαι ἐνταῦθα εἰμὴ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ τέρματος, ἔνθα ἡ ὑπερτάτη ἀγάπη θέλει νὰ μᾶς χειραγωγήσῃ. Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι φράσις ἥτις, ἂν ἠρίθμησα ὀρθῶς, ἀπαντᾶται τεσσαρακοντάκις ἐν τῇ Νέα Διαθήκῃ, καὶ τεσσαρακοντάκις ἐκλαμβάνεται κατὰ τὴν ἰδίαν ἔννοιαν, δηλαδὴ ἡ μακαριότης τὴν ὁποίαν προώρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς — ἡ κατάστασις χάριν τῆς ὁποίας ἐξήχθημεν ἐκ τοῦ μηδενός.

Ποία ἡ κατάστασις αὕτη; τί ἀναγινώσκομεν εἰς τὰς ἱερὰς γραφάς; Εἴμεθα πλάσματα τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν,» εἶπεν ὁ Θωμᾶς Δακῖνος.* Ὅτε κατὰ πρῶτον ἀπήντησα τοὺς λόγους τούτους δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω ἐν αὐτοῖς εἰμὴ ἀφέλειαν· μελετήσας αὐτοὺς καλῶς, εὗρον τὸ μέγα βάθος τοῦ νοήματός των· ἀνεγνώρισα τὴν μετάφρασιν τῆς ἰδέας ταύτης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Ὁ Θεὸς οὐκ ἔστι Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.» Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν· ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀμετάτρεπτα· δὲν

* „Dieu a créé les choses pour qu'elles fussent." *Somme contre les Gentiles,* à la fin.

μᾶς ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ μηδενὸς, ἵνα μᾶς καταδύσῃ ἐκ νέου ἐν αὐτῷ· δὲν μᾶς ἔδωσε τὴν ζωὴν, ἵνα μᾶς ἀφαιρέσῃ αὐτὴν. Ὅ,τι ἔκαμε, τὸ ἔκαμε διαπαντός. Δὲν εἴμεθα τὸ ἐφήμερον προϊὸν τῶν νόμων τῆς καθολικῆς ζωῆς, ἡ παροδικὴ ἐκδήλωσις τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως· εἴμεθα ὄντα, καὶ τὰ ὄντα ἅτινα ἠθέλησεν ὁ Θεὸς εἶναι διαρκῆ: τοῦτο εἶναι δόγμα τῆς πίστεως· εἶναι προσέτι καὶ συμπέρασμα τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ὁδηγούμενοι ὑπὸ ἀσφαλοῦς ἐνστίγματος, οἱ ὑλισταὶ, οἵτινες μᾶς ἀρνοῦνται τὴν ἀθανασίαν, ἄρχονται ἀπὸ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως· μᾶς ὑποβιβάζουσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπικαίρων φαινομένων, ἅτινα ἐκδηλοῖ καὶ καταστρέφει ἡ κυκλοφορία τῆς ὕλης, μόνης κατὰ τὴν ἰδέαν των πραγματικῆς.

Ὁ Θεὸς θέλει νὰ ἤμεθα. Ἐν ποίᾳ καταστάσει; Ἐν τῇ ἁγιότητι, δηλαδὴ θέλοντες τὸ ἀγαθὸν καὶ εὑρίσκοντες ἐν αὐτῷ τὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ βουλὴ τοῦ Αἰωνίου Θεοῦ μᾶς ἀπεκαλύφθη. Μᾶς ἔπλασε κατ' εἰκόνα του, καὶ μᾶς ἔδωσε τὸ προνόμιον νὰ συστήσωμεν τὴν κυριότητά μας ἐπὶ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, κατὰ τ' ὁρισθὲν μέτρον ὑπὸ τῆς σοφίας καὶ ἀγαθότητός του. Δύναμις νοητικὴ καὶ ἐλευθέρα, ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐν ἡμῖν ἡ εἰκὼν τοῦ Παντοδυνάμου. Καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα δύναμις πρέπει νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως. «Γεννηθήτω τὸ θέλημά σου,» ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν, καὶ τὸ θέλημα τοῦτο εἶναι ἡ ἁγιότης. Θέλοντες ὅ,τι ὁ Θεὸς θέλει, θέλομεν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀπολύτου τάξεως· αὕτη ἡ ἁγιότης καὶ αὕτη ἐπίσης ἡ εὐδαιμονία. Ἂν τὸ καλὸν ἦναι, ὡς ἐῤῥέθη, ἡ ἔκλαμψις τοῦ ἀληθοῦς, ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἐκ τοῦ τετελεσμένου καθήκοντος πηγάζον φῶς.

Ὀφείλω νὰ ἐνδιατρίψω ἐνταῦθα, ἐπ' ὀλίγον, ὅπως ἐξετάσω ἰδέαν τινά, οὐχὶ ἀδιάφορον, ὡς ἐκ τῆς γενικῆς διαδόσεως καὶ τῆς γονιμότητος τῶν συνεπειῶν της.

Ὁ τραγουδιστὴς δύναται, μὲ τὸ ποτήριον εἰς τὴν χεῖρα νὰ ἐξυμνῇ τὸν Θεὸν τῆς εὐθυμίας, ὑποδεχόμενον μὲ τὴν αὐτὴν εὐμένειαν ἅπαντας τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτόν. Καὶ ἡμεῖς αὐτοί, ἐν τῇ κουφονοίᾳ μας, παρασυρόμεθα πολλάκις, λαλοῦντες περὶ ἐκείνων, οἵτινες δὲν ὑπάρχουσι πλέον, ὡς ἂν ἦτο, ἐξ ἀνάγκης καὶ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ὁ τελευταῖος στεναγμὸς τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ἡ πρώτη πνοὴ τῆς οὐρανίου. Πιστοποιοῦμεν οὕτω τὴν ἰδέαν εὐμενοῦς Θεοῦ, ἐν τῇ ἱλαρᾷ ἀγαθότητι τοῦ ὁποίου δὲν ἐγχωρεῖ παντάπασιν ὁ φόβος· Θεοῦ τοιούτου, ὥστε μετὰ θάνατον εὑρίσκομεν ἐξ ἀνάγκης παρ' αὐτῷ τὴν εὐδαιμονίαν. Οὕτω γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἡ ἀόριστος ἐλπὶς τοῦ νὰ συντύχωμεν τὴν εὐδαιμονίαν ἄνευ τοῦ ὅρου τῆς ἁγιότητος· τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως ἀμβλύνεται καὶ θρασυνόμεθα εἰς τὸ κακόν. Ἀλλὰ τὸν ὑπερόριον τοῦτον Θεόν, τὸν Θεὸν ὅστις φαίνεται ὑπνώττων, κατὰ τὴν παροῦσαν οἰκονομίαν, ὅπως ἐξεγερθῇ μίαν ἡμέραν ἐν τῇ ἀναμνήσει τῆς ἀγαθότητός του, ἐγὼ δὲν τὸν γνωρίζω. Ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον γνωρίζω, εἶναι ὁ Θεὸς ἐν ᾧ « ζῶμεν, καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, » ὁ κατοικῶν ἐπὶ τῆς γῆς, πλησίον ἡμῶν, καθὼς καὶ εἰς τὰ βάθη τῶν οὐρανῶν· ὁ βλέπων τὰ δεινά μας καὶ γινώσκων αὐτὰ κάλλιον ἡμῶν. Γινώσκει τὴν μικροθυμίαν μας, τὰς θλίψεις μας, καὶ συγχωρεῖ αὐτάς· ὁ Θεὸς εἶναι ἐνταῦθα καὶ ἐντούτοις πάσχομεν. Τὰ δεινὰ ταῦτα, ἐλεεινὸς κλῆρος τῆς ἐκπτώτου ἡμῶν φύσεως, ἀναβοῶσιν ὅτι δὲν ὑπάρχει εὐημερία εἰμὴ ἐν τῇ τάξει· ὅτι ὁ Θεὸς διατηρεῖ τοὺς ὁποίους ἔθεσε νό-

μους· ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὸ βλέμμα του, τὰ παθήματα συνοδεύουσι τὸ ἁμάρτημα, ἡ συμφορὰ θηρεύει τὰς παρεκτροπὰς, καθὼς ἡ σκιὰ ἀκολουθεῖ τὸ σῶμα, ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου. Ἐν τῷ τρόμῳ τῆς καρδίας μου καὶ τῇ ταραχῇ τοῦ νοός μου, ὁ νοῦς μου μάλιστα, διδαχθεὶς ὑπὸ τῆς πείρας, μὲ ἀναγκάζει νὰ συμπεράνω ὅτι ἐκεῖ ὅπου παρατείνεται πάντοτε ἡ κατὰ τοῦ φωτὸς ἀποστασία, τὸ σκότος θὰ ἦναι ἀτελείωτον. Τοῦτο, ὡς εἶπον, δὲν εἶναι τὸ θέμα μου· ἀλλ' ἡ τελεία ἀποσιώπησις τοῦ ζητήματος τούτου ἤθελε θεωρηθῇ δειλία· ἐκτιμῶν δὲ ὑμᾶς ἀποχρώντως, πιστεύω ὅτι δὲν θὰ εἴχετε ὑπόληψιν εἰς ἐμὲ, ἂν ἠρχόμην ἐνταῦθα νὰ θυσιάσω τὴν ἀλήθειαν, χαριζόμενος εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ σᾶς εὐαρεστήσω.

Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι ζωὴ ἁγία. Ἐπὶ τῆς πύλης τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφὴ ἅυτη: «Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινοῦν καὶ ποιοῦν βδέλυγμα καὶ ψεῦδος.»

Οὐδὲν λοιπὸν αἰώνιον εἰμὴ τὸ ἅγιον ἢ τὸ δυνάμενον ν' ἁγιασθῇ· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἁγιότης εἶναι ἡ ἐν ἡμῖν παρουσία αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, πᾶν ὅ,τι ἅγιον ἢ δυνάμενον ν' ἁγιασθῇ ἀνήκει εἰς τὴν αἰώνιον ζωήν. Ἀλλὰ, τί δύναται ν' ἁγιασθῇ ἐν ἡμῖν; Ὁλόκληρος ἡ ὑπόστασίς μας, κατὰ τοὺς παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ ἀπαιτουμένους ὅρους, διότι ἐποίησε τὰ πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν. Οὕτω, εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα, ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀπαντᾷ ῥητῶς: «Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλο-«τελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ἡμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ «σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ «Χριστοῦ τηρηθείη.» * Τὸ ὅλον: τὸ πνεῦμα, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ

* Α'. Θεσσαλ. έ. 23.

σῶμα. Ἂς ἐνδιατρίψωμεν ὀλίγον ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου θέματος.

Τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἐφήμερον στοιχεῖον τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἀποτελεῖ ἐν τῇ μελλούσῃ, ὡς ἐν τῇ παρούσῃ οἰκονομίᾳ, συστατικὸν μέρος τῆς προσωπικότητός μας. Τὸ σῶμα δὲν θὰ καταστραφῇ, ἀλλὰ θὰ ὑποστῇ μεταμόρφωσιν, ἥτις θὰ καταστήσῃ αὐτὸ ἀδιάφθορον καὶ ἔνδοξον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἠκροάζοντο τὸν ἀπόστολον μὲ ὑπομονὴν ἐνῷ τοὺς ὡμίλει περὶ Θεοῦ: τοῦ Δημιουργοῦ· τὸν ἐνέπαιξαν ὁπότε τοῖς ἐκήρυξε τὴν ἀνάστασιν. Τὸ δόγμα τοῦτο διεγείρει εἰσέτι πολλὰς ἀντιῤῥήσεις. Ἐν τούτοις, τὸ περιφρονούμενον καὶ χλευαζόμενον τοῦτο δόγμα, εἶναι ἐπ' ἀληθείας εἷς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου. Μ' ἐλλείπει καιρὸς, ἵνα σᾶς ἀποδείξω τοῦτο σαφῶς. Συγχωρήσατέ με ὅμως νὰ σᾶς ὑποβάλλω βραχείας τινὰς νύξεις.

Κατά τινα ἰδέαν, οὐκ ὀλίγον διαδοθεῖσαν εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἐν γένει, καὶ εἰσέτι ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τῆς Ἀνατολῆς, τὸ σῶμα εἶναι στοιχεῖον εὐκαταφρόνητον, ἓν κακόν. Ἐκ τούτου ἐπήγασαν δύο ἀπολύτως ἀντίθετοι τάσεις. Οἱ μὲν ἐφρόνουν ὅτι ὁ σοφὸς πρέπει νὰ καταφεύγῃ εἰς τ' ἀνώτερα προσόντα τῆς φύσεώς του, μὴ λαμβάνων παντάπασιν ὑπ' ὄψιν τὸ βάναυσον καὶ ἀνάξιον προσοχῆς σῶμα.

Τὸ σῶμ', αὐτὸ ῥάκιον, εἶναι σημαντικόν τι;
Νὰ τὸ συλλογιζώμεθα εἶν' ἄξιον τωόντι; —
Καὶ νὰ τὸ παραιτήσωμεν μακρὰν δὲν εἶναι πρέπον; *

* Le corps, cette guenille, est-il d'une importance,
D'un prix à meriter seulement qu'on y pense ,
Et ne devons-nous pas laisser cela bien loin ?

Οἱ λόγοι οὗτοι τῆς Φιλαμίντης τοῦ Μολιέρου ἀνεπτύχθησαν συνεχῶς ὑπό τινων φιλοσόφων. Περιεφρόνουν τὸ σῶμα καὶ περιφρονοῦντες αὐτὸ ἠδιαφόρουν τί ἔπραττε, καὶ ἂν ἠκολούθει τὴν κλίσιν του καὶ τὰς ὀρέξεις του· οὕτως ὥστε ἡ ἀκολασία ἐτέθη ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλοι φιλοσοφοῦντες ἐδείκνυον ἀποστροφὴν μᾶλλον ἢ περιφρόνησιν εἰς τὸ σῶμα. Προσεπάθουν, ὅσῳ τὸ δυνατὸν, νὰ τυραννήσωσι τὸν ἐχθρὸν τοῦτον τῆς ψυχῆς, νὰ τὸν στερήσωσι παντὸς πράγματος, μὴ ἀπολύτως ἀναγκαίου· οὗτοι κατήντησαν εἰς τὰς ὑπερβολικὰς ἐκείνας σκληραγωγίας, τῶν ὁποίων αἱ Ἰνδίαι μᾶς παρέχουσιν ἰδίως τοσαῦτα παραδείγματα. Οὕτως, ἐκ τῆς δοξασίας ὅτι τὸ σῶμα εἶναι εὐκαταφρόνητον καὶ κακὸν, πηγάζουσι δύο συνέπειαι ἐκ διαμέτρου ἐναντίαι: ἡ πληρεστέρα ἠθικὴ ἀκολασία, καὶ ὁ σκληρότερος ἀσκητισμός. Τὸ Εὐαγγέλιον ἐξήρανε διὰ μιᾶς λέξεως τὴν πηγὴν τῶν ἀποπλανήσεων τούτων: τὸ σῶμα πρέπει ν' ἁγιασθῇ· πρέπει νὰ ἦναι «ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.» Πρέπει νὰ νικῶμεν τὴν σάρκα, δηλαδὴ τὰς ἀπλήστους ἐπιθυμίας μας καὶ τὰς ἀσέμνους ὀρέξεις μας· πρέπει νὰ δαμάζωμεν τὸν ὀργανισμὸν, διότι τὰ ὄργανα πρέπει νὰ ἦναι οἱ ὑπηρέται τοῦ πνεύματος· ἀλλὰ τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ εἶναι καλὸν, καὶ καθὸ τοιοῦτον προωρίσθη νὰ δοξάσῃ τὸν Θεόν.

Ἂς θεωρήσωμεν ἄλλην τινὰ ἰδέαν, παραπλήσιον τῆς προηγουμένης. Εἰς τὰς αὐτὰς δοξασίας, αἵτινες παριστάνουσι τὸν ὀργανισμὸν ὡς ὑποδεέστερον καὶ πονηρὸν στοιχεῖον, ἀπαντᾶται φανερὰ τάσις τοῦ θεωρεῖν τὸ σῶμα ὡς τὸν ὅρον τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως, καὶ παραδέχεσθαι, ἑπομένως, ὅτι ἡ ψυχὴ ἄνευ σώματος δὲν θὰ εἶχε πλέον συνείδησιν ἑαυτῆς.

Ἡ φυσιολογία καὶ ἡ ψυχολογία παρέχουσι συμπερασμοὺς ἀρκετὰ βασίμους ὑπὲρ τῶν θεωριῶν τούτων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ φιλοσοφία, ἥτις παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν τῶν ψυχῶν ἐν καθαρᾷ καταστάσει, συγκρούεται συνεχῶς μὲ τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας. Τὸ σῶμα θ' ἀναστηθῇ, λέγει τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον παρέχει οὕτω στερεὸν ἔδαφος, ἔνθα οἱ φυσιολόγοι καὶ οἱ φιλόσοφοι δύνανται νὰ συναντηθῶσιν ἐν τῇ ἀληθείᾳ.

Τοιαῦται αἱ σημαντικαὶ συνέπειαι τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος. Ἀλλ' οἱ ἡμιμαθεῖς, γνωρίζοντες ὅτι τὰ μόρια τῆς ὕλης μεταβαίνουσιν ἐξ ἑνὸς εἰς ἄλλο ὀργανικὸν σῶμα, ἐρωτῶσι, χαμογελῶντες, πῶς θ' ἀνεύρωσιν αἱ ψυχαὶ, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναστάσεως, τὸ ἴδιον αὐτῶν περίβλημα, ἀφοῦ τ' αὐτὰ μόρια θ' ἀνήκωσι διαδοχικῶς εἰς πλῆθος ψυχῶν. Ἡ ἐπιπόλαιος ἐπιστήμη, ἔλεγεν ὁ Βάκων, ἀπομακρύνει ἐκ τῆς θρησκείας, ἡ δὲ βαθεῖα ἐπιστήμη ἐπαναφέρει εἰς αὐτήν. Τὸ περίφημον τοῦτο λόγιον ἐφαρμόζεται καταλλήλως ἐνταῦθα. Ἡ ἐπιστήμη δὲν σᾶς λέγει μόνον ὅτι ἓν σῶμα διαλυόμενον καταλείπει τὰ μόριά του εἰς ἄλλα ὀργανικὰ εἴδη· ἡ ἐπιστήμη λέγει προσέτι ὅτι, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ζωῆς, τὰ ὑλικὰ μόρια τοῦ ἰδίου σώματος ἀνανεοῦνται καθ' ὁλοκληρίαν. Τὸ σημερινόν σας σῶμα δὲν κατέχει πλέον οὐδὲν ἐκ τῶν ὑλικῶν μορίων τοῦ πρὸ εἴκοσι ἐτῶν σώματός σας. Διστάζετε ὅμως νὰ εἴπητε ὅτι τὸ σῶμά σας εἶναι τὸ αὐτό; Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ σῶμα τοῦτο, πάντοτε τὸ αὐτὸ, ἐν τῇ ἀνανεώσει ὅλων τῶν μερῶν του; Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, ἡ ἀρχὴ ἥτις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ προσλαμβάνῃ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, νὰ τοῖς δίδῃ μορφὴν καὶ ζωὴν καὶ πάλιν, μετά τινα καιρὸν, νὰ τ' ἀποβάλλῃ, ἵνα ἀποδώσῃ αὐτὰ

εἰς τὴν καθολικὴν κυκλοφορίαν καὶ ἀντικαταστήση διὰ νέων στοιχείων. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ, ἥτις, ἐνδομύχως συνδεδεμένη μετὰ τῆς ψυχῆς, συνιστᾷ τὸ ἑνιαῖον καὶ διαρκὲς σῶμα. Ταῦτα διδάσκει ἡ ἐπιστήμη· καὶ πρὸ τῆς ἐπιστήμης ὁ ἅγιος Παῦλος τὸ ἔλεγε πολὺ σαφῶς, ὁπόταν ἐλάλει πρὸς τοὺς Κορινθίους * περὶ τοῦ κόκκου, ὅστις ἀποθνήσκων ζωοποιεῖ τὸ φυτὸν ὅπερ δὲν περιέχει πλέον οὐδὲν ἐκ τῶν στοιχείων αὐτοῦ τούτου τοῦ σπέρματος. Ἀναγνώσατε, Κύριοι, τὴν πλήρη ἔκθεσιν τῆς ἰδέας τοῦ ἀποστόλου, καὶ θὰ ἐννοήσητε τὴν μεταμόρφωσιν ταύτην τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον καθίσταται καὶ πνευματικὸν ἐν τῇ μελλούσῃ οἰκονομίᾳ· θὰ ἐννοήσητε ἐπίσης ὅλην τὴν ἐπιπολαιότητα μερικῶν ἀντιῤῥήσεων τῆς ἀπιστίας. Ἐπανέρχομαι εἰς τὸ πρώτιστον ἀντικείμενόν μου.

Πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν ἀνήκει, εἶπον, εἰς τὴν αἰώνιον ζωήν: νοῦς, θέλησις, θεμιταὶ ψυχικαὶ παθήσεις, ἁγναὶ ἡδοναὶ καὶ

* Σ. Μ. Σπάνια παρ' ἡμῖν τὰ βιβλία, διότι καὶ οἱ ἀναγνῶσται σπάνιοι· οἱ ἀτυχεῖς ἐκδόται βιβλίων, βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ εὕρωσιν ἀναγνώστας, καταντῶσιν, ὅπερ παρ' ἡμῖν μόνον συμβαίνει, νὰ ἐπαιτῶσι συνδρομὰς διὰ τὰ ἔξοδα τῆς τυπώσεως! Βιβλίον ὅμως σπανιώτερον καὶ μᾶλλον δυσεύρετον, μεταξὺ τῶν ἀπογόνων τῶν πρώτων χριστιανῶν, δὲν γνωρίζω ἄλλο ἢ τὸ Εὐαγγέλιον, διότι ἂς τ' ὁμολογήσωμεν, τὸ βιβλίον ὅπερ ὀλιγώτερον ἀναγινώσκομεν εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον! Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἡμετέρου Βασιλείου οὐδεμία, καθόσον γνωρίζω, ἐγένετο ἔκδοσις τοῦ Εὐαγγελίου· σήμερον δὲ πρόκειται, τίποτε ὀλιγώτερον, ἢ ν' ἀναδειχθῶμεν πρότυπον βασίλειον!...

Ὁ συγγραφεὺς συνιστᾷ ἀνωτέρω εἰς τοὺς ἀκροατάς του ν' ἀναγνώσωσι τὸ ιε'. Κεφάλαιον τῆς πρὸς Κορινθίους α'. ἐπιστολῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, τὸ ὁποῖον, δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐγνώριζον ἐκ στήθους· διότι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, οἱ εὐρωπαῖοι καὶ ἰδίως οἱ διαμαρτυρούμενοι ἀναγινώσκουσι τὸ Εὐαγγέλιον.

Ἀλλὰ τί λέγω; οἱ εὐρωπαῖοι μόνον ἀναγινώσκουσι τὸ Εὐαγγέλιον; Εἰς ποῖον μέρος, εἰς ποίαν γλῶσσαν τοῦ κόσμου δὲν ἀναγινώσκεται ἡ Γραφή; Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (1864) μόνη ἡ Βιβλικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἀγγλίας (British and Foreign Bible Society) ἐπώλησεν: 2,495,118 ἀντίτυπα τῆς Γραφῆς, εἰς 167 γλώσσας!

ἀντικείμενα τῶν ψυχικῶν μας παθήσεων, ἀχώριστα τῶν ἰδίων τούτων παθήσεων. Ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν νεκροὺς εἶναι ζῶντες· ἢ μᾶλλον, ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, μόνοι ἡμεῖς εἴμεθα νεκροὶ, ἡμεῖς καὶ οἱ ὅμοιοι ἡμῶν, ἐφόσον μένομεν μακρὰν Ἐκείνου, ὅστις εἶναι ἡ ἀένναος πηγὴ τῆς ζωῆς. Θέλετε ἴσως νὰ σᾶς ἀναφέρω ῥητὰ τῆς Γραφῆς; ὄχι. Λάβετε τὴν Νέαν Διαθήκην· ἀναγνώσατε αὐτὴν προσεκτικῶς, καὶ ἐρευνήσατε καλῶς, ἂν περιέχῃ μίαν σελίδα ἢ μίαν γραμμὴν, ἐξ ἧς δύνασθε νὰ ὑποθέσητε ὅτι, ἐπέκεινα τοῦ πέπλου τοῦ θανάτου, δὲν θ' ἀνευρεθῶμεν ζῶντες, ἔχοντες πλήρη συνείδησιν ἡμῶν αὐτῶν, καὶ ἐν ἁγίᾳ κοινωνίᾳ, τῆς ὁποίας Ἐκεῖνος, ὅστις ηὐδόκησε νὰ γίνῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀδελφός μας, θὰ ἦναι τὸ κέντρον καὶ τὸ αἰώνιον φῶς. Ἂς ἀκροασθῶμεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δύο παραστάτας τῆς χριστιανικῆς ἰδέας, κεχωρισμένους ὑπὸ τῶν αἰώνων, ἀλλ' ἡνωμένους ἐν τῇ αὐτῇ ἐλπίδι:

Πολλὰ ἠδυνάμην νὰ προσθέσω ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπιθυμίαν ἔχων νὰ βοῶ ἐν τῇ σημερινῇ ἐρήμῳ, περιορίζομαι νὰ παραθέσω ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ῥηθείσης ἐπιστολῆς, ἐναποθέτω δὲ τὰς ἐλπίδας μου εἰς τὸν χρόνον. «Ἀλλ' ἐρεῖ τις, πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται; «Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις, οὐ ζωοποιεῖται ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ· καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ «σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου ἤ τινος τῶν «λοιπῶν· ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμά«των τὸ ἴδιον σῶμα. οὐ πᾶσα σὰρξ ἡ αὐτὴ σάρξ· ἀλλ' ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, «ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν. καὶ σώματι ἐπουράνια, «καὶ σώματι ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν «ἐπιγείων· ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων. «ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν· σπεί«ρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ· σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· «σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικὸν, ἐγείρεται «σῶμα πνευματικόν. ἔστι σῶμα ψυχικὸν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν. οὕτω καὶ «γέγραπται, «ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν·» ὁ ἔσχατος «Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικὸν, ἀλλὰ τὸ ψυχι-

«Οἱ κοινοὶ ἡμῶν δεσμοὶ,» λέγει εἷς τῶν συγγραφέων τῆς ἀρ-«χαίας ἐκκλησίας, ὁ Τερτουλλιανὸς, «οἱ κοινοὶ ἡμῶν δεσμοὶ, «τόσῳ μᾶλλον θὰ συσφιγχθῶσιν ὅσῳ εἴμεθα προωρισμένοι διὰ «καλλιτέραν ζωήν: ν' ἀναστηθῶμεν ὅπως ζήσωμεν ἐκ πνευ-«ματικῆς κοινωνίας. Ὁπόταν ἤμεθα πλησίον τοῦ Θεοῦ, θὰ «ἤμεθα ἐπίσης πλησίον ἀλλήλων, ἀφοῦ ἐν τῷ Θεῷ θὰ ἤμεθα «ὅλοι ἕν.» Μεταγράφων τοὺς ἀρχαίους τούτους λόγους, ὁ ἐν Βερολίνῳ καθηγητὴς Νέανδρος, προσθέτει ὡς ἑπομένως τὰς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις: «Τὸ ζῆν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐν ἐνδόξῳ σώ-«ματι, νέαν καὶ ἔνδοξον ζωὴν, αὕτη ἡ ἐπαγγελία τοῦ Εὐαγ-«γελίου. Αἱ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συναντηθεῖσαι ψυχαὶ, αἵτινες «ἔμαθον νὰ γνωρίζωνται καὶ ν' ἀγαπῶνται ἀμοιβαίως, θὰ «γνωρισθῶσι καὶ θ' ἀγαπηθῶσιν, ἔτι μᾶλλον ἐνδομύχως, ὁπό-«ταν ἀνευρεθῶσιν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ἡ ἀτέλεια «διασκεδασθῇ διὰ τῆς τελειότητος, ὅταν ἡ πίστις μεταβληθῇ

«κὸν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν. ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄν-«θρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. οἷος ὁ χοϊκὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ «ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι· καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊ-«κοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.»

«Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοὶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι «οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ· ἰδοὺ, μυστήριον ὑμῖν λέγω. «Πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα· πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ «ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι· σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται «ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα. δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρ-«σίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐν-«δύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ «λόγος ὁ γεγραμμένος, «Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος.» «Ποῦ σου, θάνατε, τὸ «κέντρον; ποῦ σου, ᾅδη, τὸ νῖκος;» τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου ἡ ἁμαρτία· ἡ «δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας ὁ νόμος· τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος «διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἑδραῖοι γί-«νεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι «ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.»

«εἰς θεωρίαν, ἡ ἀγάπη, προσεγγίζουσα τῇ πηγῇ πάσης ἀγά-
«πης, προσεγγίζουσα αὐτῇ τῇ ἀγάπῃ, ἥτις εἶναι ὁ Θεός, θὰ
«αὐξάνῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καθαρωτέρα.» *

Πᾶν λοιπὸν τὸ ἐν ἡμῖν πρέπει νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· καί, πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν, ἐκτὸς τῆς ἁμαρτίας, διότι ἡ ἁμαρτία δὲν εἶναι ὄν, ἀλλὰ μόνον ἡ παρεκτροπὴ τοῦ ὄντος. Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἡ ἀποστασία τῆς θελήσεώς μας, ἀλλ' οὐχὶ ἡ θέλησις· εἶναι ἡ ἀποπλάνησις τοῦ νοός, ἀλλ' οὐχὶ ὁ νοῦς· εἶναι ἡ παραφορὰ τῶν ψυχικῶν μας παθήσεων, ἀλλ' οὐχὶ ἡ δύναμις τῆς ἀγάπης. Καὶ ἡ παρεκτροπὴ αὕτη, ἡ διαστροφὴ αὕτη τῆς φύσεως, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄθλιον δημιούργημα τοῦ πλάσματος. Ὁλόκληρον τὸ ὂν ἡμῶν ἐγένετο διὰ τὸ οὐράνιον μέλλον, ἐὰν μόνον ἀπεκδυθῇ τὸν ἐγωϊσμόν, τὴν ῥίζαν ταύτην τῆς ἁμαρτίας. Ἀρκεῖ ν' ἀπαρνηθῶμεν τὸ ἐ γ ὼ, τὸ κέντρον τοῦτο τῆς ζωῆς μας, τὸν μικρὸν θεόν, τοῦ ὁποίου ἐγείρομεν βωμὸν κατέναντι τοῦ ζῶντος Θεοῦ· ἀρκεῖ νὰ εἰσέλθωμεν ἐν τῇ βουλῇ τοῦ κοινοῦ Πατρός, ν' ἀγαπῶμεν τοὺς ἄλλους, ὡς μέλη τῆς μεγάλης οἰκογενείας, μὲ τὴν ἰδίαν ἀγάπην μεθ' ἧς ἀγαπῶμεν ἑαυτούς, νὰ αἰσθανώμεθα ὅτι πᾶσα ἐγωϊστικὴ εὐχαρίστησις εἶναι κακόν, ὅτι ἡ εὐημερία μας πρέπει νὰ ἦναι ἐν τῇ εὐημερίᾳ ὅλων· πρέπει νὰ καθαιρέσωμεν τὰ διάμεσα ἐκεῖνα τείχη, ἅτινα ἐγείρει ἡ ὑπεροψία, νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἐν τῇ αἰωνίῳ διαμονῇ, ἂν ἤμεθα ἄξιοι νὰ εἰσέλθωμεν, θὰ εὕρωμεν τὸν πλέον ἐλάχιστον, τὸν πλέον ἐξουθενισμένον, τὸν πλέον οὐτιδανὸν τῶν ὁμοίων μας, ἂν ἐπικαλεσθῇ τὸν Θεόν, ἔστω καὶ κατὰ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν! Γνωρίζω καλῶς ὅτι ὁ στοχα-

* Memoires pour servir à l'histoire de christianisme *(traduction française) Tome* I. p. 163 et 164.

σμὸς οὗτος δυσανασχετεῖ τὴν καρδίαν μας. Γνωρίζω καλῶς ὅτι, μεταξὺ τῶν ὁμοίων μας, ὑπάρχουσί τινες, περὶ ὧν προκαλούμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι μετ' αὐτῶν δὲν θὰ ἐπεθυμοῦμεν οὔτε τὸν Παράδεισον. Ἀλλά, Κύριοι, ἐάν, κατὰ λυπηρὰν ἀπονομὴν τῆς Προνοίας, ὁ ἐξουθενισμένος, ὁ οὐτιδανὸς οὗτος, ἦτο ἀδελφός σας, πατήρ σας, τέκνον σας, θὰ ἐξεγείρεσθε κατὰ τῶν θείων κριμάτων δι' ὧν τῷ ἐδόθη ἔλεος καὶ χάρις; «Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ἡμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς.»

Πᾶν ὅ,τι δύναται ν' ἁγιασθῇ ἀνήκει λοιπὸν εἰς τὴν αἰωνιότητα καί, ὡς ἐκ τούτου, κατά τινα λόγον, ἡ αἰωνιότης ἄρχεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὅ,τι ἁγνόν, ὅ,τι ἀγαθόν, ὅ,τι διατάσσει ὁ Θεός, διατάσσεται διαπαντός. Ἡ πεῖρα τῆς ζωῆς δὲν μᾶς διαφωτίζει ὡς πρὸς τοῦτο; Πᾶσα ἔνοχος εὐχαρίστησις συνεπάγει τὴν ἀηδίαν· πᾶσα ἄνομος ἡδονὴ ἐπιφέρει τὸν κόρον· ἡ εἰς τὰς ἀθεμίτους ἐπιθυμίας ἔκδοτος ψυχὴ παρασύρεται διηνεκῶς ἀπὸ ἐπιθυμίαν εἰς ἐπιθυμίαν, καὶ ἀπὸ πλάνην εἰς πλάνην, ἐνῷ αἱ ἁγναὶ μόνον ἡδοναὶ εἶναι μόνιμοι καὶ διαρκεῖς, ἐνῷ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὀργῶσα ψυχή, καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἐπαναπαυομένη, φαίνεται ὅτι ὑπεξέφυγε, τέλος πάντων, κατά τινα ὅρον, τὴν ὁρμητικὴν ἐκροὴν τῶν ἐπιγείων πραγμάτων. Τὰ μόνιμα λοιπὸν στοιχεῖα τῆς ὑπάρξεώς μας προεμφαίνονται, οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν διαρκείας. Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐνταῦθα εἶναι κεκαλυμμένη, καθὼς ἡ λάμψις τοῦ στερεώματος ἐν τῇ ζοφερωτέρᾳ ἡμέρᾳ. Διαλύσατε τὴν ὁμίχλην καὶ θὰ ἴδητε διαλάμπον τὸ αἰώνιον κυανοῦν. Ὁμοίως ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις εἶναι δι' ἡμᾶς ἡ ὁδός, εἶναι ἐν ἑαυτῷ ἡ ζωή, καθότι, ὑπεράνω τῶν νεφελῶν

τῆς ἁμαρτίας, εἶναι ἡ ζῶσα πραγματοποίησις τοῦ ἀρχικοῦ προορισμοῦ τῆς δημιουργίας· ὑπερφυσικὸς ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἁμαρτίας, αὐτὸς μόνος εἶναι ἡ φύσις, κατὰ τὴν βουλὴν τῆς αἰωνίου ἀγάπης· καὶ ἦλθε πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦδε ἡ ἀληθινὴ ζωὴ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν μαθητῶν του. Ἡ αἰώνιος ζωὴ θὰ ἦναι ἡ βλάστησις τοῦ σπέρματος, τὸ ὁποῖον ἔχουσιν, ἀπὸ τοῦδε, αἱ εἰς τὸν Θεὸν ἀφωσιωμέναι καρδίαι. Ὁ σπόρος, ὁ καταβληθεὶς εἰς τὴν γῆν, περιέχει ἤδη ἐν ἑαυτῷ τ' ἄνθη καὶ τοὺς καρποὺς, ἅτινα ἐκβλαστάνουσι ποτὲ διὰ τῶν ἀρδευτικῶν βροχῶν καὶ τῶν ζωογόνων ἀκτίνων τοῦ ἡλίου. Ὁ Θεὸς ἔθεσεν ἐπίσης ἐν ἡμῖν γόνιμον σπέρμα, πρὸς τελείαν ἐκβλάστησιν τοῦ ὁποίου δὲν λείπει εἰμὴ ὁ ἀὴρ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὁ ἥλιος τῆς αἰωνιότητος.

Ἂς προσέξωμεν ὅμως μήπως παραγνωρίσωμεν τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν σημαντικότητα τῆς μεταμορφώσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπιφυλάττει τὸ μέλλον. Ἡ αἰώνιος ζωὴ εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' ὑπὸ τίνας ὅρους; ἁγιότης πάντοτε πλησίον τοῦ μολυσμοῦ, στιγμιαῖαι φεγγοβολαὶ σβύνουσαι ἐν τῇ σκοτίᾳ, βραχεῖαι ἡδοναὶ ὑποκείμεναι πάντοτε εἰς τὸν ἄνεμον τῆς ἀστασίας. Ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν μεγαλητέραν ἐλπίδα. Περιμένομεν καί τι καλλίτερον τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον λαμπρᾶς παρατάσεως τῆς παρούσης ζωῆς· περιμένομεν οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινὴν, ὅπου θὰ βασιλεύῃ ἡ δικαιοσύνη, ἀπρόσβλητος ἐκ τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς ἁμαρτίας.

Ἂς ἀνυψωθῶμεν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς μελλούσης ταύτης οἰκονομίας. Ἂς ἐπιληφθῶμεν τῆς μελέτης ταύτης μὲ τὴν πίστιν τῶν νηπίων, ἀλλ' ὡς ἄνδρες τέλειοι τὸν νοῦν, κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἂς μὴ μεμφώμεθα τὴν

πίστιν μας δι' ὅλας τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ πνεύματος, καὶ ὅλα τὰ ἐπινοήματα τῆς φαντασίας μας.

Τί θὰ ἦναι τὸ αἰώνιον βασίλειον; Ὀνειροπολήσατε τὰ ὡραιότερα ὄνειρα· ἴδατε, ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ, λόφους κεκαλυμμένους μὲ ἄνθη, τῶν ὁποίων ἡ ὡραιότης εἶναι ἄγνωστος παρ' ἡμῖν· φαντάσθητε τὴν ἀντανάκλασιν τῆς εἰκόνος των, εἰς λίμνας κυανωτέρας καὶ διαφανεστέρας τοῦ καθαρωτέρου κρυστάλλου τῶν ὑδάτων μας· φωτίσατε τὰς ἀπαραμίλλους ταύτας τοποθεσίας διὰ τῶν ἀκτίνων ἀδύτου ἡλίου, ἀκροάσθητε ἐκ τοῦ βάθους τῶν κοιλάδων τοῦ Παραδείσου, καὶ ἐκ τῆς κορυφῆς τῶν Ἄλπεων τῆς αἰωνιότητος, τὴν μελῳδίαν ἀτελευτήτου ἀλληλούϊα.... Τί θὰ κατωρθοῦτε; θὰ ἐπλάττετε ποιητικὸν ὅραμα· θὰ ἐχρωματίζετε μὲ τὸ λαμπρὸν ἀπαύγασμα τοῦ ἰδανικοῦ τὰ γνωστά σας πράγματα. Ἄς ἐπικαλεσθῶμεν ἤδη τὴν σκέψιν. Ἡ σκέψις μᾶς διδάσκει ὅτι ὁ ἦχος πηγάζει ἐκ τοῦ ὠτός, καὶ τὸ χρῶμα ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ. Πᾶσα παράστασις, λαμβανομένη ἐκ τῶν ἐξαγομένων τοῦ σημερινοῦ μας ὀργανισμοῦ, δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀξίαν δι' ἄλλον τρόπον ὑπάρξεως. Ὁ ὀφθαλμὸς ἡμῶν δὲν δύναται νὰ αἰσθανθῇ εἰμὴ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ἡ ἐπίγειος ἀκοὴ δὲν δύναται νὰ μᾶς παρέξῃ οὐδεμίαν ἰδέαν τῶν οὐρανίων μελῳδιῶν. Μεταβαλλομένων τῶν ὀργάνων μας, τὰ πάντα συμμεταβάλλονται δι' ἡμᾶς· ἡ ὑψηλοτέρα ποίησις ἀδυνατεῖ νὰ σηκώσῃ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ πέπλου, ὅστις μᾶς καλύπτει τὸ μέλλον.

Ἰδοὺ τί λέγει ὁ νοῦς τῶν τελείων ἀνδρῶν· ὁ οὐράνιος κόσμος διαλανθάνει ὅλως διόλου τὴν παροῦσαν φαντασίαν μας. Ἄν λοιπὸν ἐνομίσατε ὅτι θὰ σᾶς παρουσιάσω ἱστορίαν τινὰ τοῦ Παραδείσου, περιγραφικὴν εἰκόνα τῆς μελλούσης ζωῆς,

ἐψεύσθησαν αἱ προσδοκίαι σας. Ἀλλὰ τοῦτο ἂς μὴ ταράξῃ οὐδένα. Διὰ τῆς θερμῆς πίστεως οὔτε γνωρίζομεν, οὔτε ἀπεικάζομεν πολλά· δι' αὐτῆς ὑπεραγαπῶμεν καὶ ἔχομεν μέγα θάῤῥος. Ἡ πίστις εἶναι θαυμασία γνῶσις ὑπερπληροῦσα τὰ ἴδια αὐτῆς κενά, καὶ ἀφ' ἑαυτῆς ἀναπληροῦσα τὸ ἐλλεῖπον· διότι ἡ πίστις εἶναι ἡ βεβαιότης ὅτι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀγαθὸν καὶ τέλειον, καὶ ὅτι, ὁπόταν ἀξιωθῶμεν νὰ τὸ γνωρίσωμεν καθόλου, θὰ ἦναι ἀρεστὸν εἰς τὴν καρδίαν μας.

Ἂς μὴ προσπαθῶμεν λοιπὸν ματαίως νὰ φαντασθῶμεν τὸν Παράδεισον· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου, ἂς μὴ ἐμμείνωμεν ἐν τῷ ἀφῃρημένῳ ἰδανισμῷ, ἐξαλείφοντες τὰς ἐπαγγελίας, αἵτινες ἐμπνέουσιν ἡμῖν δύναμιν καὶ ἐλπίδα. Τὸ μέλλον μας εἶναι ἡ ζωή, ἡ πραγματικὴ καὶ πλήρης ζωή. Περιβεβλημένοι πνευματικὰ καὶ ἔνδοξα σώματα, θὰ ἤμεθα ἐν ἁγίᾳ κοινωνίᾳ· καί, ἂν ἡ οὐράνιος λαμπρότης δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ ὡραιότερα ἡμῶν ὄνειρα, δὲν μετεωρίζεται διὰ τοῦτο ὑπὲρ τὸ δέον ἡ φαντασία μας, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ πράγματα ὑπέρτερα αὐτῆς. Ἂς ἤμεθα λοιπὸν πλήρεις ἐλπίδος, ἥτις θριαμβεύει ἐνώπιον τοῦ θανάτου· καί, μὴ ἀποπλανώμενοι εἰς χειμαίρας, ἂς προσπαθήσωμεν, ὅσῳ ἐπιτρέπει ἡ ἀδυναμία μας, νὰ βολιδοσκοπήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς λέξεως: αἰωνιότης. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν ζωήν, καὶ ν' ἀποχωρίσωμεν ἐξ αὐτῆς τὸν θάνατον· ὄχι μόνον τὸ τέρμα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὴν διηνεκῆ ταύτην φθίσιν, τῆς ὁποίας τελευτὴ μόνον εἶναι ὁ παρ' ἡμῶν καλούμενος θάνατος.

Ὁ κόσμος, ἐκ πρώτης ὄψεως, φαίνεται ὡς ἀμετάβλητος διαδοχὴ τῶν ἰδίων πάντοτε ἀντικειμένων. Τὰ διαλυόμενα ὕδα-

τα, ἀπὸ τοὺς πρόποδας τῶν ἀενάων παγετῶν τῶν Ἄλπεών μας, ἐμβάλλουσιν εἰς τὸν Ὠκεανόν. Διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, τὰ ὕδατα ταῦτα ἐξατμιζόμενα σχηματίζουσι τὰς νεφέλας, καὶ κατέρχονται πάλιν εἰς βροχὴν καὶ χιόνα, ἵνα ἐπαυξήσωσι τὰς αὐτὰς πηγὰς, ὅθεν ἀνῆλθον. Ἡ ἄνοιξις διαδέχεται τὸν χειμῶνα, ἐπαναφέρουσα τ' ἄνθη καὶ τὰς ὡραίας ἐκείνας ἡμέρας, ἐξ ὧν τὸ φθινόπωρον ἀπεστέρησε τὸ θέρος. Τὰ πάντα φαίνονται ἀλλοιούμενα, ἀλλὰ τὰ πάντα εἶναι μονότονα. Παρατηρήσατε καλλίτερα· τὰ πάντα τῷόντι φθείρονται, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διὰ τῆς βραδείας ἐνεργείας τοῦ χρόνου. Τὰ βουνὰ χαμηλόνουσιν ἀνεπαισθήτως καὶ καταβαίνουσιν εἰς τὰς κοιλάδας. Ἡ ἐπιστήμη ἀναφέρει διάφορα εἴδη ζώων ἐξαφανισθέντων, τῶν ὁποίων ἀνευρίσκει τὰ λείψανα, καὶ ὁσημέραι μᾶς κάμνει κάλλιον νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι τὸ ἔδαφος τοῦ πλανήτου μας εἶναι τὸ ἀπέραντον κοιμητήριον παντὸς ὅ,τι ἔχει ζωήν. Οἱ ἀστρονόμοι, ἀφ' ἑτέρου, μᾶς λέγουσι περὶ ἀστέρων, οἵτινες γηράσκουσι καὶ σβύνουσιν εἰς τὰ βάθη τῶν οὐρανῶν. Ἡ ζωὴ ἀληθινὰ διατηρεῖται. Ἀλλὰ τί εἶναι μία γενεὰ μεταξὺ ὅσων δὲν ὑπάρχουσι πλέον, καὶ ὅσων δὲν ὑπῆρξαν εἰσέτι; Τοιουτοτρόπως, πέριξ ἡμῶν, ὁ καιρὸς ἐκδηλοῦται παντοῦ, ὡς ἡ δύναμις τοῦ θανάτου. Καὶ τί εὑρίσκομεν ἐμβλέποντες ἐν ἡμῖν; Στοχασμός τις δὲν γεννᾶται εἰς τὸ πνεῦμά μας, ἂν δὲν ἐκλείψῃ ὁ πρὸ αὐτοῦ. Δὲν εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ συλλάβωμεν δύω, ταυτοχρόνως. Ἂν δὲν ἦτο δεδομένον νὰ φυλάττωμεν, διὰ τῆς μνήμης, λείψανά τινα τοῦ παρελθόντος, καὶ, διὰ τοῦ προορατικοῦ, νὰ ἐπεκτεινώμεθα ὀλίγον εἰς τὸ μέλλον· ἂν περιωριζόμεθα εἰς τὴν παροῦσαν στιγμὴν, δὲν θὰ εἴχομεν καιρὸν νὰ συνειδῶμεν ἑαυτοὺς, καὶ νὰ εἴπωμεν ἐ γ ώ · διότι ἡ παροῦσα

στιγμὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ τὸ ἀκατάσχετον ὅριον, τὸ χωρίζον τὰ μὴ ὄντα πλέον, ἐκ τῶν μὴ ὄντων εἰσέτι. Αἱ ἡδοναὶ, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ θλίψεις μας, ἀναιροῦνται ὑπὸ τοῦ χρόνου. Τί βραχύτερον τῶν εὐχαριστήσεων τῆς καρδίας μας; Δὲν ἐδοκιμάσαμεν τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τούτων: «Τόσῳ μεγάλη εἶναι ἡ ἀθλιότης μας, ὥστε οὔτε τὴν δύναμιν ἔχομεν νὰ ἤμεθα πολὺν καιρὸν δυστυχεῖς;» Ἐμποδίσατε λοιπὸν τὸν ὄλεθρον τοῦτον, τὴν διηνεκῆ ταύτην φθίσιν· χορηγήσατε τὴν ὡριμότητα τῆς πείρας εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς νεότητος· συνενώσατε τὴν σοφίαν τῶν γερόντων μὲ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν νέων· ἡ καρδία, ἔχουσα ἀφθονίαν ἡδονῶν, ἃς φυλάττῃ αὐτὰς, ἀνοίγουσα τὰ φύλλα εἰς ἡδονὰς νέας: θὰ ἔχητε ζωὴν πλήρη, μόνιμον, ἐπιτεινομένην· ζωὴν πάντοτε ἀκμάζουσαν καὶ οὐδέποτε παρακμάζουσαν, πρὸς τὴν ὁποίαν παραβαλλομένη, ὡς ἔχει, ἡ ἡμετέρα ὕπαρξις δὲν θὰ ἦναι εἰμὴ εἶδος θανάτου· ἀλλ' ὅμως δὲν θὰ κατανοήσητε εἰσέτι τὴν αἰώνιον ζωήν.

Πρὸς κατάληψιν τῆς αἰωνιότητος δὲν ἀπαιτεῖται συνέχεια ἐννοιῶν, διαδεχομένων ἀλλήλας, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ πάντοτε ἔννοια. Δὲν ἀπαιτεῖται συνέχεια θελήσεων, ἀλλὰ μία θέλησις, ἀτενίζουσα τὸ ἀμετάθετον αὐτῆς ἀντικείμενον· δὲν ἀπαιτοῦνται ἡδοναὶ, πρὸς ἐπαύξησιν ἄλλων ἡδονῶν, ἀλλὰ μία πλήρης καὶ ἐπικρατοῦσα ἡδονὴ, πληροῦσα ὁλόκληρον τὴν καρδίαν. Ἀνάγκη, καὶ αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀπάντησις, ἀνάγκη πᾶσα Θεοῦ· Θεοῦ ὃν γινώσκομεν, βουλόμεθα, ἀγαπῶμεν· καὶ ἐν τῇ γνώσει, ἐν τῇ βουλήσει, ἐν τῇ ἀγάπῃ ταύτῃ, ἡ αἰώνιος κυκλοφορία τῆς θείας ζωῆς. Ταῦτα, ἐπ' ἀληθείας, ἐδιδάχθημεν. «Ὀψόμεθα τὸν Θεὸν,» εἶπεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός· «ἐπιγνωσόμεθα καθὼς καὶ ἐπεγνώσθημεν,» λέγει ὁ ἀπόστολος

Παῦλος. Πῶς μᾶς γινώσκει ὁ Θεός; Δὲν γινώσκει τοὺς διαλογισμούς μας ἐκ τῶν λόγων μας, τὰς θελήσεις μας ἐκ τῶν πράξεών μας, τὴν φύσιν μας ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς ἐκδηλώσεων· μᾶς γινώσκει ἀμέσως ἐν τῷ κέντρῳ μας. Ἡμεῖς δὲν τὸν γινώσκομεν ἤδη τοιουτοτρόπως. Ἡμεῖς βλέπομεν ἤδη ἐν τῇ φύσει τινὰ μόνον ἀπαυγάσματα τῆς δόξης του, καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ἀκτῖνας τινὰς τῆς ἀγάπης του. Ἐν ἄλλῃ οἰκονομίᾳ, θὰ ἴδωμεν ἀμέσως τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ των· ἐπιγνωσόμεθα τὰ πάντα ἐν τῷ Θεῷ, ὅστις εἶναι ἡ ἀρχή των. Τότε, ἀφαιρουμένου τοῦ παραπετάσματος, τὸ βλέμμα μας δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν πηγὴν τῆς ἀτελευτήτου ἀγάπης. Δὲν θὰ ἔχωμεν εἰμὴ ἕνα μόνον στοχασμὸν, ἀλλὰ στοχασμὸν περιλαμβάνοντα πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει· θὰ ἤμεθα κοινωνοὶ ἑνὸς μόνου θελήματος, ἀλλὰ θελήματος τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζει τὰ πάντα. Τότε θὰ ἔχωμεν τὴν λύσιν τῶν μυστηρίων, τὴν ἁρμονίαν τῶν ἀντιθέσεων, τὴν ἀνεξάντλητον ποικιλίαν ἐν τῇ τελείᾳ ἑνότητι. Τότε ἡ φύσις θὰ ἦναι ἡ χάρις, καὶ ἡ χάρις θὰ ἦναι ἡ φύσις· ἢ μᾶλλον, ἐκτὸς τῆς ἐνεργείας τῆς ἁμαρτίας, ἥτις συνέθλασε τὴν μοναδικὴν ἀκτῖνα τῆς αἰωνίου ἀγάπης, ἡ χάρις καὶ ἡ φύσις, ἐν τῇ ὑπερτάτῃ αὐτῶν ἑνότητι, θὰ προσλάβωσι νέον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἰς οὐδένα ἐδόθη νὰ προφέρῃ.

Δύο λοιπὸν ὑπάρχουσιν ὄψεις τοῦ Θεοῦ: μία σκοτεινὴ, ἡ ὄψις τοῦ χρόνου, καὶ μία καθαρὰ, ἡ ὄψις τῆς αἰωνιότητος. Ἀλλὰ τίς ὁ Θεὸς οὗτος τὸν ὁποῖον θὰ γνωρίσωμεν; Εἶναι Θεὸς, ἐν ᾧ θὰ συγχωνευθῶμεν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ λησμονήσωμεν τὸ πλάσμα; Ἂς ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῆς ὀδυνηρᾶς ταύτης ἰδέας, τὴν ὁποίαν ἀνηρέσα-

μεν ἤδη διὰ τῶν προηγουμένων λόγων μας, ἀλλ' ἂς μὴ παύωμεν ἀναιροῦντες. Θεολογία τις ἀρνεῖται ὅσα βεβαιοῖ ἡ πίστις ἡμῶν: τὴν αἰώνιον κοινωνίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ· ὑπάρχει διδασκαλία, ὁρμωμένη ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα διὰ τὴν δόξαν του, καὶ συμπεραίνουσα ὅτι ἐνώπιόν του, δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ συλλογιζώμεθα διὰ τὰ πλάσματα. Ναὶ, ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα διὰ τὴν δόξαν του· ἀλλ' ἀνεγνώσατε τὸ Εὐαγγέλιον, σεῖς οἱ λησμονοῦντες, ὡς φαίνεται, ὅτι ἡ δόξα του εἶναι ἐν τῇ ἀγαθότητί του; Παρεκτὸς τῶν ἐνόχων ψυχικῶν ὁρμῶν, τίς λοιπὸν σᾶς ἔμαθε ν' ἀντιτάσσηται τὸν Πλάστην εἰς τὰ πλάσματα αὐτοῦ, τὴν ἀγάπην τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ἀγάπην τῶν τέκνων του; Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη· γινώσκοντες αὐτὸν, γινώσκομεν τ' ἀντικείμενα τοῦ ἐλέους του· θέλοντες ὅ,τι αὐτὸς θέλει, θέλομεν τὴν εὐημερίαν ὅσων ἀγαπᾷ. Εἶναι, ἀναμφιβόλως, Θεὸς ζηλότυπος διὰ τὴν καρδίαν μας, τὴν ὁποίαν θέλει ὅλην ἀφωσιωμένην αὐτῷ, διότι μόνος δύναται νὰ τὴν εὐχαριστήσῃ· ἀλλὰ, θέλει νὰ δεσπόσῃ τὴν καρδίαν μας, ὅπως τὴν καθαγνίσῃ, ὅπως τῇ ἀποσπάσῃ τὸν ἐγωϊσμὸν, ὅστις μᾶς ἀπομακρύνει τῶν ὁμοίων μας καθὼς καὶ αὐτοῦ, ὅπως δυνηθῶμεν, ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ, ν' ἀγαπῶμεν ὅλα τὰ μέλη τῆς ἀμέτρου οἰκογενείας του. Ἄχ! πόσον δυσκολευόμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν θείαν ἀγάπην; Ἰδοὺ ὁ Βασιλεὺς τῶν ὅλων Θεὸς, ὁ Θεὸς, ὅστις εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Μωϋσέωςἐκαλεῖτο «Ὁ Ὤν,» ὅστις πληροῖ ὅλην τὴν Παλαιὰν Διαθήκην μὲ τὰς μαρτυρίας τῆς κυριαρχίας του, ἰδοὺ, εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Εὐαγγελίου, λαμβάνει νέον ὄνομα· καὶ μεταξὺ ὅλων τῶν ὀνομάτων, ἅτινα δύνανται νὰ παραστήσωσι τὰ προσόντα του, ἐκλέγει ἕν: ὀνομάζεται ὁ Πατήρ· καὶ, ἀποτει-

νόμενοι πρὸς αὐτὸν, ἵνα μὴ ἀποχωρίζωμεν ποτὲ τοὺς ἀδελφούς μας ἀπὸ ἡμᾶς αὐτοὺς, θέλει νὰ λέγωμεν: «Πάτερ ἡμῶν.» Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δράττεται πάσης εὐκαιρίας ἵνα ὑπενθυμίση ὅτι, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἐκ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. Ὅταν ὁ ἅγιος Παῦλος μᾶς λέγῃ ὅτι ὁ Θεὸς θὰ ἦναι τὰ π ά ν τ α, σπεύδει νὰ προσθέσῃ ἐ ν π ᾶ σ ι ν, ἵνα μὴ ὑπολάβῃ τις ὅτι ὁ Θεὸς θὰ συγχωνεύσῃ τὰ ὁποῖα ἔπλασεν ὄντα. Καὶ ὅλα ταῦτα συντρίβονται ἐνίοτε ἐπὶ ἀκάμπτου θεολογίας, ἥτις παραδέχεται ὡς ἀλήθειαν τὰς ἀπαραιτήτους συνεπείας ἀχαλινώτου λογικῆς!

Ὅπως σᾶς παραστήσω καλῶς τὸν τοιοῦτον κίνδυνον, θὰ τὸν δείξω ἐμπράκτως εἰς ἄνδρα, τοῦ ὁποίου δὲν θὰ μὲ κατηγορήσητε ὅτι παρεγνώρισα τὴν ἀξίαν: ἐννοῶ τὸν Πασχάλ. Κατὰ τὴν τελευταίαν του ἀσθένειαν κατέθλιβε τὴν ἀδελφήν του, ἀποποιούμενος τὰ δείγματα τῆς φιλοστοργίας της, διότι, ἔλεγεν, «εἶναι ἄδικον ν' ἀφοσιοῦταί τις εἰς ἐμὲ, ἂν καὶ τὸ «πράττῃ εὐχαρίστως καὶ θεληματικῶς. Θὰ πλανήσω ἐκείνους «εἰς τοὺς ὁποίους ἔγινα πρόξενος τῆς ἐπιθυμίας ταύτης, διότι «οὐδενὸς εἶμαι τὸ ἀντικείμενον, οὐδ' ἔχω τι νὰ τοὺς εὐχαρι«στήσω. Δὲν πνέω τὰ λοίσθια; Τοιουτοτρόπως λοιπὸν θὰ «ἐκλείψῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀφοσιώσεώς των.» * Ὁ Πασχὰλ ὁμιλεῖ ἐνταῦθα, ὡς ἂν ἐλησμόνει τὴν ἐπαγγελλομένην ἡμῖν ἀθάνατον ζωήν. Ἡ τάσις αὕτη τῶν στοχασμῶν του μεταδίδει ἐνίοτε τραχύτητά τινα εἰς τὰ συγγράμματα, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν διαγωγὴν τοῦ μεγάλου τούτου δούλου τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὅμως συλλογίζεται οὕτω πως προκειμένου μόνον περὶ ἑαυτοῦ. Ἂν δὲν ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἀρκετὰ πραγματικὸν ἵνα ἀνέ-

* *Vie de Pascal*, écrite par sa sœur.

χηται τὴν ἀγάπην, ἐπίστευεν ἀρκετὰ εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν ἄλλων, ἵνα ἀφοσιοῦται αὐτοῖς ὁλοψύχως. Ὁ δυστυχὴς Πασχάλ! ἐλύπει τὴν ἀδελφήν του ἀρνούμενος τὰ μαρτύρια τῆς στοργῆς της, καὶ ὅσῳ μᾶλλον προέβαινεν εἰς τὴν ζωὴν, τόσῳ ὀλιγώτερον ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ἄλλως τὸ πρὸς τὸν Θεὸν χρέος, εἰμὴ ὡς χρέος πρὸς τὸν πλησίον. Ἀκούσατε: Προσβεβλημένος ἤδη ἐκ τῆς τελευταίας ἀσθενείας του, εἶχε δεχθῆ ἐν τῇ οἰκίᾳ του πτωχόν τινα· ὁ πτωχὸς οὗτος περιέπεσεν εἰς κολλητικὸν πάθος καὶ ἔπρεπε ν' ἀπομονωθῇ. Ὁ Πασχὰλ ἐξῆλθε τῆς ἰδίας αὐτοῦ κατοικίας, ἐν ᾗ δὲν ἔμελλε πλέον νὰ ἐπιστρέψῃ, ἵνα τὴν ἀφήσῃ ἐλευθέραν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ξένου. Ὁ Πασχὰλ ἐκεῖνος ἦτο χριστιανός! καὶ εἶναι σχεδὸν καλὸν ν' ἀπατᾶταί τις, ὁπόταν, διὰ τῆς διαγωγῆς του, ἐλέγχει τὸ ψεῦδος τῶν ἀποπλανήσεων τοῦ νοός του. Ἀλλ' ὄχι, ἡ ἀποπλάνησις εἶναι πάντοτε κακόν. Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα ἵνα ὑπάρχωσιν· οἱ ἀδελφοί μας εἶναι ἀδελφοί μας διὰ τὴν αἰωνιότητα· ὁ Δημιουργὸς ἐποίησε τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ἵνα τὸν ἀγαπᾷ, καὶ ἵν' ἀγαπᾷ ἐν αὐτῷ ἕκαστον τέκνον του. Αἱ ἅγιαι ψυχικαὶ παθήσεις εἶναι αἰώνιοι, διότι ἡ ἀγάπη εἶναι διαπαντός.

Οὕτω λοιπὸν, Κύριοι, ἡ αἰώνιος ζωὴ μᾶς παρουσιάζεται ὑπὸ δύο φάσεις: ἀρχίζει δι' ἡμᾶς ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς πίστεως· ἐξακολουθεῖ δὲ ἐν τῇ αἰωνιότητι, καὶ αὕτη ἡ ἐποχὴ τῆς θεωρίας· ἀλλ' εἶναι ἡ αὐτὴ ἐν τῇ οὐσίᾳ της: νὰ θέλωμεν ὅ,τι ὁ Θεὸς θέλει.

Τώρα δὲ, καθὼς εἴμεθα συνδεδεμένοι μὲ τὸν χρόνον, μᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξιχνιάσωμέν τι ἐκ τῆς αἰωνιότητος; καὶ ἡ ψυχή μας, μὴ παρασυρομένη ἐκ τῶν ἀπατηλῶν ὁραμάτων τῆς

φαντασίας, δύναται νὰ προγευθῇ τὴν μέλλουσαν αὐτῆς κατάστασιν;

Πρὸ δεκατεσσάρων περίπου αἰώνων, ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς ἰταλικῆς θαλάσσης, ἡ αἰώνιος αὕτη ζωὴ, περὶ ἧς πραγματευόμεθα, ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁμιλίας γυναικός τινος ἑτοιμοθανοῦς, καὶ ἑνὸς νέου ἀπαλλαγέντος ἤδη ἐκ τῆς ζωῆς τῶν παθῶν. Ἴδετε ποτὲ τὸ ἀντίτυπον μιᾶς εἰκόνος τοῦ Ἀρῆ Σεπφέρου, κάτωθι τῆς ὁποίας ἀναγινώσκομεν τὰς λέξεις ταύτας: «Ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος καὶ ἡ Ἁγία μήτηρ του Μονικὴ;» Παρετηρήσατε ἀμφότερα ἐκεῖνα τὰ βλέμματα, ἀτενίζοντα τὸν αὐτὸν οὐρανὸν, ὅπου ὁ μὲν ζητεῖ νὰ προγευθῇ τὴν ἐπικειμένην εὐτυχίαν, καὶ ὁ ἄλλος τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν διὰ τὴν ἐνέργειαν ἐκείνην, ἥτις ἔμελλε νὰ σαλεύσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἵνα ἐκφέρῃ τοὺς λόγους ἐκείνους, τῶν ὁποίων ὁ φθόγγος βοᾷ εἰσέτι, μετὰ δεκατέσσαρας ὅλους αἰῶνας; Ἰδοὺ τὸ χωρίον, ὅπερ ἐνέπνευσε τὸν ζωγράφον. Ὁμιλεῖ ὁ Αὐγουστῖνος:

«Προσεγγιζούσης τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ μήτηρ μου «ἔμελλε ν' ἀποβιώσῃ, ἔτυχε νὰ εὑρεθῶμεν μόνοι, αὐτὴ καὶ «ἐγὼ, ἀκουμβισμένοι ἐπί τινος παραθύρου, βλέποντος εἰς τὸν «κῆπον τῆς οἰκίας, ὅπου κατελύσαμεν, εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὀστί- «ας. Ἐκεῖ, μακρὰν τῆς τύρβης, κεκοπιακότες ἐκ τῆς ὁδοιπο- «ρίας, περιεμένομεν τὴν ὥραν τοῦ διάπλου. Ἤμεθα μόνοι, «συνομιλοῦντες μὲ ἄρατον ἡδονήν· λησμονοῦντες τὸ παρελ- «θὸν, καὶ ἐποφθαλμιῶντες τὸν ὁρίζοντα τοῦ μέλλοντος, ἐζη- «τοῦμεν, ἀνάμεσόν μας, ὁποία θὰ ἦναι διὰ τοὺς ἁγίους ἡ αἰω- «νία ἐκείνη ζωὴ, τὴν ὁποίαν «ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ «ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη.» Στρεφόμενοι,

«ἐξ ἐρωτικῆς ὁρμῆς, πρὸς τὸν Ὄντα, ἀνηρχόμεθα, διὰ τῶν «βαθμίδων τῶν σωμάτων, μέχρι τῶν οὐρανίων ἀποστάσεων, «ὁπόθεν οἱ ἀστέρες, ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος καταπέμπουσι τὸ «φῶς των. Μετεωριζόμενοι ἐπιπλέον διὰ τῶν λογισμῶν μας, «διὰ τῶν λόγων μας, διὰ τοῦ θαυμασμοῦ τῶν ἔργων σου, «Κύριε, διεπετῶντο αἱ ψυχαί μας, ἵνα φθάσωσι τὴν ἄπλαστον «σοφίαν, ἥτις εἶναι ὅ,τι ἦτο, ὅ,τι θὰ ἦναι διαπαντὸς, ἢ μᾶλ-«λον, ἐν ᾗ δὲν ὑπάρχει τὸ ἦτο καὶ θὰ ἦναι, ἀλλὰ μόνον τὸ «εἶναι—διότι εἶναι αἰώνιος· ἐπειδὴ τὸ ἦτο καὶ θὰ ἦναι ἀποκλείου-«σι τὴν αἰωνιότητα. Λαλοῦντες δὲ τοιουτοτρόπως, καὶ ἀναπτε-«ρούμενοι πρὸς τὴν ζωὴν ἐκείνην, προσηγγίσαμεν αὐτὴν στιγ-«μιαίως, δι' ἀνασκιρτήσεως τῆς καρδίας, καὶ ἐστενάξαμεν ἀφή-«σαντες αὐτόθι τὰς ἀπαρχὰς τοῦ πνεύματος, καὶ κατελθόντες «πάλιν ἐν τῷ ἤχῳ τῆς φωνῆς, ἐν τῷ λόγῳ, ὅστις ἔχει ἀρχὴν «καὶ τέλος. Ἐλέγομεν λοιπόν: καὶ ἂν ἡ ψυχὴ, ἐν ᾗ ἐσίγησαν «τὰ πάθη τῆς σαρκὸς, σιγήσῃ καὶ αὐτὴ· ἐπιλήσμων δ' ἑαυτῆς «γινομένη, διέλθῃ τὸν ἐσωτερικὸν σταθμόν· καὶ ἂν ἡ τελευ-«ταία φωνὴ ἐκλείψῃ ἐν τῇ σιγῇ, ἀφοῦ ἀνύψωσε τὴν ψυχήν «μας μέχρι τοῦ Ποιητοῦ τῶν ὅλων· ὁμιλήσῃ δὲ μόνος Αὐτὸς, «οὐχὶ διὰ τῶν πλασμάτων του, ἀλλὰ δι' ἑαυτοῦ· ἂν μᾶς ὁμι-«λήσῃ μόνος Αὐτὸς, τὸν ὁποῖον ἀγαπῶμεν κατὰ πάντα· ἂν, «ἐν ἐλλείψει ὅλων, μᾶς ὁμιλήσῃ· ἂν ἡ διάνοιά μας στηριχθῇ «ἐν τῇ ἀναπτερώσει αὐτῆς, καὶ, παύουσα πᾶσα ἄλλη ὑποδε-«εστέρα θεωρία, αὕτη μόνη ἀφαρπάσῃ, προσηλώσῃ, ἐφελκύσῃ «τὸν παρατηρητὴν εἰς τὰς ἀποκρύφους ἡδονάς της· ἂν, ἐπὶ «τέλους, ἡ αἰώνιος ζωὴ ὁμοιάζῃ μὲ τὴν βραχεῖαν ἐκείνην «ἔκστασιν, ἥτις μᾶς κινεῖ εἰσέτι εἰς στεναγμόν· δὲν εἶναι αὕτη «ἡ ἐπαγγελία τῶν λόγων ἐκείνων: Εἴσελθε εἰς τὴν

«χαρὰν τοῦ Κυρίου σου;.... Τοιαῦται ἦσαν αἱ σκέψεις «τῆς συνεντεύξεως ἐκείνης, καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἡ μήτηρ μου «μὲ εἶπεν: Υἑ μου, ὅσῳ τὸ κατ' ἐμὲ, τίποτε δὲν μ' εὐχαρι-«στεῖ πλέον εἰς ταύτην τὴν ζωήν· πρὸς τί νὰ διάγω ἐνταῦθα; «Δι' ἓν μόνον πρᾶγμα ἐπεθύμουν νὰ διαμένω ἐν τῷ κόσμῳ «τούτῳ, τουτέστι, ἵνα σὲ ἴδω χριστιανὸν προτοῦ ν' ἀποθάνω· «ὁ Θεός μου μὲ τὸ ἔδωσεν ὑπὲρ τὸ μέτρον· τὶ κάμνω εἰσέτι «ἐνταῦθα;» *

Κύριοι, ἀναφέρω τὸ γεγονὸς, δὲν ἐκθέτω δόγμα. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, ὅπου ἡ πίστις ἑνὸς χριστιανοῦ ἐκφράζεται ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ἅγιος Αὐγουστῖνος φανερόνει ὅτι ἐπέτυχε μαρμαρυγήν τινα, στιγμιαίαν θεωρίαν τῆς αἰωνίου ζωῆς, ὑπερβαίνουσαν πάντα νοῦν καὶ μὴ δυναμένην νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τοῦ ἤχου τῆς φωνῆς. Δὲν ἀγνοῶ τοὺς κινδύνους τοιαύτης ἐρεύνης, τοὺς σκοπέλους τοῦ μυστικισμοῦ· ἀλλ', οὐχ ἧττον, δὲν ἀγνοῶ τοὺς κινδύνους τῆς θρησκευτικῆς παραλυσίας, τῆς ἀπερισκέπτου εὐσεβείας, ἥτις ἐκβάλλει εἰς τὸν ἄνεμον τὸ φῶς τοῦ λύχνου, ἐν ᾧ τὸ ἔλαιον πλησιάζει νὰ τελειώσῃ. Δὲν ἔχομεν νὰ ζητήσωμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ λόγον τῶν ἰδιαιτέρων χαρίτων, τὰς ὁποίας δύναται ν' ἀπονείμῃ εἰς τὰς ψυχάς. Δὲν κινδυνεύομεν ἀναζητοῦντες τὴν στενὴν μετ' αὐτοῦ ἕνωσιν, ἂν δὲν λησμονῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀναγνωρίζει μόνον ὡς νόμιμον, ἐκείνην τὴν λατρείαν, ἥτις παράγει τὴν ἀγάπην· ἂν δὲν λησμονῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ Θεὸς τῆς συνειδήσεως, τῆς ὁποίας ἡ αἰώνιος θέλησις ἔλαβε, μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, τὴν σεβαστὴν καὶ ἱερὰν ἐπωνυμίαν τοῦ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ.

* Saint Augustin, *Confessions*, Livre IX.



ΕΒΔΟΜΗ ΟΜΙΛΙΑ.

Ἡ Θρησκεία.

Κύριοι!



εταξὺ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἱστορικοῦ Ξενοφῶντος, ὑπάρχει μικρόν τι βιβλίον, ἐξιστοροῦν μὲ πολλὴν χάριν καὶ εὐκρίνειαν, τὸν ἰδιωτικὸν βίον καλῆς τινος καὶ ἀγαθῆς οἰκογενείας τῶν Ἀθηνῶν, πρὸ 2200 ἐτῶν. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐπιγράφεται Οἰκονομικός. Ὁ ἥρως, ὀνόματι Ἰσχόμαχος, ἐκθέτει ὡς ἀκολούθως τὴν θρησκευτικήν του ζωήν: «Ἀγωνίζομαι νὰ ἐπιτύχω, διὰ δικαίων εὐχῶν, ὑγείαν, σωματικὴν δύναμιν, ὑπόληψιν ἐν τῇ πόλει, εὔνοιαν παρὰ τῶν φίλων μου, καὶ νὰ ἐπιστρέφω ἐντίμως ἐκ τῶν πολέμων· ζητῶ ἐπὶ τέλους παρὰ τῶν Θεῶν ἔντιμον αὔξησιν τοῦ πλούτου μου.» *

Ἡ εὐχὴ αὕτη τοῦ ἀγαθοῦ Ἰσχομάχου ἐκφράζει ἐναργῶς τρόπον τινὰ τοῦ ἐννοεῖν τὴν θρησκείαν, τοῦ ὁποίου ὁ κύριος

* «Οὕτω δὴ ἐγὼ ἄρχομαι μὲν τοὺς Θεοὺς θεραπεύειν, πειρῶμαι δὲ ποιεῖν, ὡς ἂν θέμις ᾖ μοι εὐχομένῳ καὶ ὑγείας τυγχάνειν, καὶ ῥώμης σώματος, καὶ τιμῆς ἐν πόλει, καὶ εὐνοίας ἐν φίλοις, καὶ ἐν πολέμῳ καλῆς σωτηρίας, καὶ πλούτου καλῶς αὐξομένου.»

χαρακτὴρ εἶναι ἡ ὑποδούλωσις τ' οὐρανοῦ εἰς τὰ θελήματα τῆς γῆς. Ἂν ὑπάρχωσι θεοί, ἔχοντες ἐπιῤῥοὴν τινα ἐπὶ τοῦ πεπρωμένου μας, εἶναι εὔλογον νὰ προσπαθήσωμεν, ὅλαις δυνάμεσιν, ὅπως ἑλκύσωμεν τὴν εὔνοιάν των, καὶ νὰ ὑποβάλωμεν ἑαυτοὺς καὶ τὰ ὑπάρχοντά μας ὑπὸ τὴν προστασίαν των. Ἡ λατρεία συμπληροῖ τὰ συνήθη μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος πορίζεται τ' ἀγαθὰ καὶ τὰ ὠφελήματα τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ δέησις ἀνέρχεται πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐπ' ἐλπίδι νὰ κατέλθῃ ἐν εἴδει προσαυξήσεως περιουσίας, ὑπολήψεως καὶ εὐημερίας. Ἡ εὐσέβεια προσκολλᾶται εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς παρούσης ζωῆς καὶ ἐμμένει ἐνταῦθα. Νὰ στέργωμεν τὴν παροῦσαν ζωήν, δὲν εἶναι ἴσως τόσῳ εὔκολον εἰς ἡμᾶς, καθὼς εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ ἀρχαίου κόσμου:

Ἐλπίς, ἐλπὶς ἀπέραντος τὴν γῆν διῆλθεν ὅλην·
Καὶ ἄκοντες εἰς οὐρανὸν ὑψώσωμεν τὸ ὄμμα. *

Δὲν θὰ ἦτο ὅμως δύσκολον ν' ἀναγνωρίσωμεν μεταξὺ ἡμῶν τὰ πρόδηλα σημεῖα θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ὁμοίων μὲ τὰς τοῦ Ἰσχομάχου. Ποσάκις δὲν συμβαίνει, ἐν τῷ μυχῷ τῆς καρδίας μας, νὰ ζητῶμεν τοῦ Θεοῦ πολὺ περισσότερον τοῦ ἐπιουσίου ἡμῶν ἄρτου, καὶ νὰ ἐπικαλώμεθα Ἐκεῖνον, ὡς τὸν κύριον τῆς χαρᾶς καὶ τῆς θλίψεως τῆς ζωῆς, ἔτι πλέον τοῦ Θεοῦ τῆς αἰωνιότητος; Ἡ ὅλως ἀνθρωπίνη αὕτη θρησκεία δὲν ἀπαιτεῖ νὰ ἐπιστήσωμεν μακρὰν προσοχήν.

Ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἰδέα περὶ θρησκείας, ἐπίσης σφαλερὰ ἀλλ' ὑψηλοτέρα, σοβαρωτέρα, καὶ ἀξία ἐπομένως νὰ μᾶς ἐπασχολήσῃ περισσότερον.

* Une immense espérance a traversé la terre ;
Malgré nous vers le ciel il faut lever les yeux.

Ἐνώπιον τῶν πραγματικῶν ἐκδηλώσεων τῆς πείρας, ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ κατανοεῖν καί τι ὑπέρτερον τῶν πραγματικῶν τούτων ἐκδηλώσεων. Ὁ νοῦς του εἶναι ἀτελὴς, βραδὺς, σκοτεινὸς, παραβαλλόμενος πρὸς νοῦν ὑψηλότερον, ὀξύτερον, φωτεινότερον, τοῦ ὁποίου συλλαμβάνει εὐκρινῶς τὴν ἰδέαν. Αἱ ἐπίκαιροι καὶ συγκερασμέναι ἡδοναί του τῷ ὑπαγορεύουσι τὴν ἰδέαν τελείας καὶ διαρκοῦς ἡδονῆς. Αἱ ἀκτῖνες τῆς καλλονῆς, τὴν ὁποίαν διακρίνει ἐν τῇ φύσει, ἢ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, τὸν ἀνυψοῦσιν εἰς τὴν κατάληψιν τελείας καλλονῆς, τῆς ὁποίας αἱ καλλοναὶ τοῦ κόσμου τούτου δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ χλωμὸν ἀπαύγασμα. Ἔχομεν, ἐν ἑνὶ λόγῳ, τὴν δύναμιν τοῦ κατανοεῖν τὸ ἄπειρον, τὸ ἰδανικόν. Εἰς τὴν θαυμασίαν ταύτην δύναμιν ἀνταποκρίνονται αἰσθήματα ἰδιαιτέρας φύσεως, τὰ ὁποῖα φέρουσιν ἐμφανῶς τὴν σφραγῖδα τῆς εὐγενείας καὶ τῆς ὑψηλοφροσύνης.

Μετὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ τὴν παραδοχὴν τῶν συνεπειῶν του, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ ἀξία τῆς ζωῆς δὲν συνίσταται εἰς τὸ ἀργύριον, εἰς τὴν εὐημερίαν, εἰς τὰς μικροπρεπεῖς καὶ μηδαμινὰς φιλοδοξίας, αἵτινες συνήθως μᾶς βασανίζουσιν, ἀλλ' εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς διανοίας, τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως· εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ψυχῆς, παραιτούσης τὸν στενὸν κύκλον τῆς πραγματικότητος, καὶ ἀνοιγούσης τὰς πτέρυγάς της εἰς τὴν αὔραν τοῦ ἰδανικοῦ, ὅπως ἀναπετάσῃ πρὸς τὸ ἄπειρον. Ἀκούσατε περὶ τούτου ἄνδρα, πρὸς ὃν ἀντετάχθην ἔμπροσθέν σας, καὶ εἶμαι πάλιν ἕτοιμος ν' ἀντιταχθῶ, θεωρῶν αὐτὸν ὡς ἕνα τῶν πλέον ἐπικινδύνων ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας· τοῦτο δὲ μ' ἐπιβάλλει τρόπον τινὰ, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σᾶς κάμω γνωστὴν τὴν μεγά-

λην εὐφυΐαν του, καὶ τὸ ὑψηλὸν ὕφος τὸ ὁποῖον καλλωπίζει τὰς ἰδέας του:

«Ἡ ἀληθὴς θρησκεία, λέγει ὁ Κ. Ῥενὰν, εἶναι ὁ καρπὸς «τῆς σιγῆς καὶ τῆς περισκέψεως.... Γεννᾶται μετὰ τῆς ἠθι-«κῆς εὐαισθησίας, καθ' ἣν ὥραν ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος, ἐμβα-«θύνων ἐν ἑαυτῷ, ἀκροάζεται τὰς ἐκεῖ ἁμιλλωμένας φωνάς. «Ἐν τῇ σιγῇ ταύτῃ κατευνάζονται ὅλαι αἱ αἰσθήσεις, ἐκλεί-«πει ὅλος ὁ ἔξωθεν θόρυβος, καὶ ἐξέρχεται ἐκ τῆς ψυχῆς ὀξὺ «καὶ γλυκὺ ψιθύρισμα, ἀνακαλοῦν εἰς τὴν μνήμην, ὡς ὁ με-«μακρυσμένος ἦχος τοῦ κώδωνος χωρίου τινὸς, τὸ μυστήριον «τοῦ ἀπείρου. Τοτε δὴ, καθὼς τὸ ἀπολωλὸς παιδίον, τὸ ὁποῖον «εἰς μάτην ζητεῖ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὸ ἀπόκρυφον τῆς ἀγνώστου «αὐτοῦ γεννήσεως, ὁ ἀνὴρ σύννους ὁμοιάζει ξενητευμένον. «Μύρια σημεῖα τῆς πατρίδος τῷ ἐμποιοῦσι μελαγχολικὰς πε-«ρισκέψεις. Ὑψοῦται ὑπεράνω τοῦ βορβορώδους πεδίου τῆς «πραγματικότητος, πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ ἡλίου θερμαινομένας «χώρας· αἰσθάνεται τὴν εὐωδίαν τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, τὴν «ὁποίαν διετήρουν εἰσέτι αἱ θάλασσαι τῆς Μεσημβρίας, ὅτε «κατὰ πρώτην φορὰν τὰ πλοῖα τοῦ Ἀλεξάνδρου τὰς περιέ-«πλεον. Ὁ θάνατος, ἐνδεδυμένος ὡς προσκυνητὴς, ὅστις ἐπι-«στρέφει ἐκ τῆς Ἁγίας Γῆς, κρούει τὴν θύραν τῆς ψυχῆς, «ἥτις ἀρχίζει νὰ αἰσθάνεται, ὅπερ δὲν ἔβλεπεν ἐν τῷ κλύδωνι «τοῦ βίου, ὅτι θὰ τῇ ἦναι γλυκὺς ὁ θάνατος.» *

Ἰδοὺ λόγοι, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι πάντοτε χρεία νὰ ἐκβιασθῇ ὑπὲρ τὸ δέον ἡ ἔννοια· εἰκόνες μὴ ἀνεχόμεναι προσεκτικὴν ἐξέτασιν, ἀλλ' ἐν τούτοις, κατά τινα ἔποψιν, ἰδοὺ λόγοι ὡραῖοι. Διὰ τὸν ἐγκολπούμενον τὴν κοινὴν καὶ μάταιον ζωὴν,

* Journal des Débats, τῆς 17 Δεκεμβρίου 1859.

καὶ μὴ ἐπιθυμοῦντα τίποτε νὰ ἴδῃ ἐπέκεινα τοῦ περιωρισμένου ὁρίζοντος τῶν ὑποθέσεων ἢ τῶν τέρψεών μας, δὲν ὑπάρχει οὔτε ποίησις, οὔτε θρησκεία. Ὀυσιώδης λοιπὸν, ὡς ἐῤῥέθη, καὶ φυσικὴ ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς θρησκείας. * Τὸ θέμα τοῦτο, καθόλου θεωρούμενον, εἶναι ἐκτὸς πάσης μέμψεως, ἀλλὰ—καὶ ἰδοὺ ὁ μέγιστος κίνδυνος, διὰ τοὺς ἀφιερωθέντας προπάντων εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς τέχνης καὶ τῆς διανοίας—μόλις ὁρισθῇ ἀκριβῶς τὸ θέμα τοῦτο παρέχει δύο θρησκευτικὰς ἐννοίας, ὄχι μόνον διαφόρους, ἀλλὰ πάντῃ ἀντιφατικάς. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον Παντοδύναμος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόλυτος ἁγιότης, ἡ ἰδανικὴ καλλονὴ, τὸ ἄπειρον, κατὰ πάντα λόγον, ἅμα γινώσκεται καὶ λατρεύεται, ἡ ψυχὴ ἀναβαίνει ἀπὸ τὰ ὕψη αὐτῆς πρὸς τὸν Πατέρα τῆς ζωῆς. Πᾶσα ὑψηλὴ ἰδέα, πᾶσα εὐγενὴς εὐχὴ τῆς καρδίας, πᾶς θαυμασμὸς τῆς καλλονῆς ἀποβαίνει ὕμνος πρὸς τὸν Αἰώνιον. Ἀλλὰ, πρὸς κατανόησιν τοῦ ἰδανικοῦ, δύναταί τις ἐπίσης, καὶ ἐδῶ ἐπαναλαμβάνω ὑπάρχει ὁ ἔσχατος κίνδυνος, δύναται ν' ἀποσκιρτήσῃ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ μείνῃ ἐνώπιον ἀφῃρημένων μόνον ἐννοιῶν, αἵτινες δὲν εἶναι τὰ προσόντα τοῦ Ὄντος, τοῦ παντοδυνάμου Δημιουργοῦ. Ἐκτὸς τούτου, εὑρίσκονταί τινες ἀξιοῦντες, ἐν ὀνόματι μάλιστα τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ἰδανικοῦ, νὰ μᾶς ἀποτρέψωσιν ἐκ τῆς πρὸς τὸν ζῶντα καὶ ἀληθινὸν Θεὸν πίστεως. Ἡ λέξις τοῖς φαίνεται παλαιὰ καὶ βαρεῖα, νηπιώδης δὲ καὶ ἐπιπόλαιος ἡ ἐπίνοια. Ἡ πραγματικότης τοῦ Θεοῦ περιορίζει τὸν νοῦν μας, καὶ τὸ ἄπειρον, λέγουσι, δὲν ἀπαιτεῖ ὅρια. Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ θέτει φραγμὸν περὶ τὴν θέλησίν μας,

* Lettre sur la poésie, par M. le professeur Rambert, dans la *Bibliothèque Universelle,* 1859 et 1860.

καὶ τὸ ἰδανικὸν δὲν ἀπαιτεῖ φραγμούς. Ἰσχυρίζονται ὅτι, ἡ μόνη ἀξία λατρεία τοῦ ὑψηλόφρονος εἶναι νὰ μὴ τολμᾷ νὰ λέγῃ τὸ παραμικρὸν περὶ τοῦ ἀπείρου ὄντος. Ἀποδίδοντες αὐτῷ θέλησιν, τὸ σμικρύνομεν· ὁμιλοῦντες περὶ τῆς ἀγάπης του, τὸ ἐξευτελίζομεν, καὶ ποιοῦμεν αὐτὸ κατ' εἰκόνα μας· ἐσχάτως δὲ διεκήρυξαν ὅτι τὸ μονοπώλιον τῆς εὐσεβείας ἀνήκει εἴς τινα ἀθεϊσμόν. Ἂν τὸ ἀντικείμενον δὲν ἦτο τόσῳ σοβαρὸν καὶ ἡ πλάνη τόσῳ ἐλεεινή, τὸ ἆθλον θὰ ἦτο ἐπίζηλον καὶ ἱκανὸν νὰ δελεάσῃ τοὺς νοήμονας. Ἡ τοιαύτη ἐπίνοια διαδίδεται παραπολὺ εἰς τὰς ἡμέρας μας, καὶ ἰδοὺ κατὰ πόσον εἶναι σπουδαία ὑπὸ τὰ φοβερὰ ταῦτα παράδοξα. Τί εἶναι τὸ ἰδανικὸν ἄνευ Θεοῦ; Ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου. Λατρεύουσι τὴν δύναμιν, ἥτις παράγει τὴν ἔννοιαν ταύτην· ὁ ἄνθρωπος λατρεύει τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα, θεωρούμενον εἰς τὰς ὑψηλοτέρας αὐτοῦ ἐκδηλώσεις. Ὅθεν, ὁ Αἰώνιος, ὁ Δημιουργὸς εἶναι εἴδωλον, τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ συντρίψωμεν τὸ ἄγαλμα, ὅπως ἀφήσωμεν τὸν τόπον ἐλεύθερον πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς ἁγίας εἰκόνος τῆς ἀνθρωπότητος. Τοιουτοτρόπως, εἰς σφαῖραν ἀνωτέραν τῆς κοινῆς ζωῆς, ἐμφαίνονται δύο τάσεις ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι: ἢ ὁ ἄνθρωπος ἐξάπτεται ἐν τῷ αἰσθήματι τῆς θεότητός του, καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεως· ἢ ὁ ἄνθρωπος ταπεινοῦται ἐνώπιον τοῦ Δημιουργοῦ του, καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ του. Αἱ δύο αὗται θρησκεῖαι εἶναι ἀσυμβίβαστοι: πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐκλογῆς μας ταύτης, ἂς μελετήσωμεν μετ' ἐπιστασίας τὴν θρησκείαν τοῦ καθαροῦ ἰδανισμοῦ. Ἂς ἴδωμεν ὁποία ἡ διδασκαλία της.

Ὁ ἰδανισμὸς διδάσκει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀποπλανᾶται, ὅταν, παρεκτρεπόμενον τοῦ ἰδανικοῦ, ἐμμένῃ ἢ περιπί-

πτη εἰς ἀποκλειστικὴν μέριμναν τῶν ὑλικῶν συμφερόντων· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται ν' ἁμαρτήσῃ κατὰ Θεοῦ μὴ ὑπάρχοντος, οὐδὲ ν' ἀθετήσῃ νόμον οὐδέποτε κηρυχθέντα. Ἡ θρησκεία αὕτη ἀπαιτεῖ λοιπὸν παρὰ τῶν ὀπαδῶν της ἀνάτασιν νοὸς καὶ εὐγένειαν αἰσθημάτων, ἀλλ' εἶναι θρησκεία ἄνευ ἀναμορφώσεως, ἄνευ ταπεινοφροσύνης, ἄνευ μετανοίας. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν εἶναι φαντασιοκοπία. Πρὸ δύο αἰώνων ἔζη ἐν Ὁλλανδίᾳ, Ἰουδαῖός τις, ὀνόματι Σπινόζας, τεράστιος ἀνὴρ, διατρέξας ὡς φαίνεται τόσῳ καλῶς ὁλόκληρον τὸν κύκλον τῆς πλάνης, ὥστε ἡ νεωτέρα ἀπιστία, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ, οὐδὲν ἄλλο πράττει συνεχῶς εἰμὴ νὰ φέρῃ πάλιν εἰς τὸ μέσον τὰ δύο αἰώνων ζητήματά του. Ὁ Σπινόζας ἦτο ἄνθρωπος προσηνὴς καὶ εὐθὺς, ἀγαπώμενος παρὰ τῶν περὶ αὐτὸν, στιλβόνων ὑάλους ἵνα κερδίσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν· μὴ ἐπιθυμῶν πλοῦτον, μὴ θηρεύων τὰς τιμὰς, καὶ ἐργαζόμενος μετριοφρόνως ἐν τῇ ἠρεμίᾳ εἰς συγγράμματα, τὰ ὁποῖα συνηρίθμησαν τ' ὄνομά του μεταξὺ ἐκείνων τῶν μεγάλων φιλοσόφων. Εἶχεν εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τὴν ἰδέαν, τὸ αἴσθημα καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀπείρου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἀρνούμενος τὴν ἐλευθερίαν καὶ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα τῶν πλασμάτων, ἐθεώρει τὴν ταπεινοφροσύνην ὡς ἀδυναμίαν, καὶ ἐφρόνει ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἀνοησιῶν, αἵτινες ἐπῆλθον ποτὲ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ μετάνοια εἶναι ἐκ τῶν ἀνοητοτέρων. Θὰ εἴπητε λοιπὸν τώρα ὅτι τὸ αἴσθημα τοῦ ἀπείρου δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις δύο ἀντιφατικῶν θρησκειῶν;

Τὰ σπέρματα τοῦ Σπινόζα καλλιεργοῦνται τὴν σήμερον ἡμέραν ὑπὸ ἰδιαιτέραν μορφήν. Τὸ αἴσθημα τοῦ ἀπείρου θεωρεῖται πρὸ πάντων, παρά τινος σχολῆς, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ του

εἰς τὴν καλλονήν. Ἡ καλλονὴ δικαιολογεῖ τὰ πάντα. Εἶναι ἡ ὑψηλοτέρα ἐπίνοια, καὶ πρέπει νὰ ἦναι ὁ ὑπέρτατος κανὼν τῆς κρίσεώς μας. Ἡ καλλονὴ ἀναμφιβόλως εἶναι θεῖον. Ἡ τέχνη ἀκολουθοῦσα τὸν ἴδιον αὐτῆς νόμον, καὶ ἀναπτυσσομένη κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῆς φύσιν, ἀνυψοῖ καὶ ἐξαγνίζει τὴν ψυχήν· τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὡραῖον εἶναι δύο ἀκτῖνες τοῦ ὑπερτάτου φωτός, πλησιάζουσαι καθόσον ἀνυψοῦνται· ἀρκεῖ ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν διεύθυνσίν των ἵνα ἐννοήσωμεν ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς. Οὕτως ἔχει κατὰ τὴν τάξιν, κατὰ τὸν κανόνα. Ἀλλά, πρέπει τάχα νὰ σᾶς παραστήσω τί συμβαίνει ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν τῶν ἀποπλανήσεων τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου; Ἂν ἡ ἀνάγκη ἰδανικοῦ δὲν φέρῃ πρὸς τὸν Θεόν, ἡ οὐράνιος ἀκτὶς διαθλᾶται· διασπειρομένη ἐπὶ πραγμάτων ὑποδεεστέρων, τὰ χρωματίζει δι' ἀπατηλοῦ φέγγους, καὶ τὸ κάλλος ἐπομένως δύναται νὰ προσκολληθῇ εἰς τὸ κακόν, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἀναγνώσατε τὸν Μιθριδάτην τοῦ Ῥακίνα. Ἴδατε τὸν παλαιὸν ἐχθρὸν τῆς Ῥώμης ἀποθνήσκοντα καθὼς ἔζησεν, ἐν τῇ ἑνότητι καὶ τῇ δυνάμει τοῦ μοναδικοῦ αἰσθήματος τῆς ὑπάρξεώς του· ἀκούσατε αὐτὸν ἀπεκδεχόμενον τὰ πάντα ἀγογγύστως, διότι δύναται νὰ εἴπῃ ἐκπνέων:

Ἐντοσούτῳ, ἐνῷ θνήσκω, τί χαρὰ παρηγορεῖ με!
Ὑπ' ἐχθρῶν, οὓς θυσιάζω, περιστοιχισμένος εἶμαι.
Ἔβαψα τὰς χεῖρας ὅλας εἰς τὸ στυγερόν των αἷμα —
Καὶ νὰ φεύγωσι τοὺς εἶδε τὸ ὑστερινόν μου βλέμμα. *

Πνέουσι μῖσος οἱ λόγοι οὗτοι· κατὰ τὸν χριστιανὸν δέ,

* Cependant, quelque joie en mourant me console:
Je meurs environné d'ennemis que j'immole;
Dans leur sang odieux j'ai pu tremper mes mains,
Et mes derniers regards ont vu fuir les Romains.

ἁμαρτίαν. Ἀλλ᾽ ὅμως ὁ χριστιανὸς ἀρνεῖται, ἆρα, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι φέρουσι τὸν τύπον τῆς καλλονῆς; Ἀναγνώσατε τὸν ἀπολεσθέντα Παράδεισον τοῦ Μίλτωνος. Ἡ μεγαλόνοια τοῦ ἄγγλου ποιητοῦ δὲν ἠδυνήθη τάχα νὰ κοσμήσῃ μὲ ζοφερὰν καὶ ὑψηλὴν καλλονὴν τὸν ἐχθρὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν αἴτιον τῆς ἀπωλείας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Ὁ μυθοποιὸς ἔχει λοιπὸν δίκαιον λέγων, ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι πάντοτε σύντροφος τοῦ ὡραίου. Ἐννοεῖτε ἤδη ποῦ δύναταί τις νὰ καταντήσῃ, ὁπόταν ἡ ἀφῃρημένη καλλονὴ ἀντικαθιστᾷ τὸν ἅγιον Θεόν. Ὁ Κ. Ἐρνέστος Ῥενὰν, ἐν τῷ ἰδίῳ ἄρθρῳ, ὅπου ἀπαντῶνται οἱ λόγοι τοὺς ὁποίους πρὸ ὀλίγου σᾶς ἀνέγνωσα, γράφει ἀπόφθεγμα, τὸ ὁποῖον, διὰ προσεκτικὸν νοῦν, σχίζει τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα πανία καὶ ἀφίνει νὰ βυθισθῇ τὸ βλέμμα ἐν τῇ στυγερᾷ πραγματικότητι, τὴν ὁποίαν βάλλουσιν εἰς ἐνέργειαν. Ὁμιλῶν περί τινος ἐκ τῶν ἀνηθικωτέρων ἐνδόξων συγγραφέων, ἀνδρὸς ἐκ τῶν προσβαλόντων περισσότερον τὴν ἀνθρωπίνην αἰδῶ, λέγει: «Ὁ Βοκκάκιος δὲν μετεβλήθη· καὶ ὁ λόγος εἶναι ἁπλούστα-«τος: ὁ μέγας νοῦς δὲν γινώσκει τὴν μεταμέλειαν, καὶ ἡ με-«γάλη τέχνη οὐδέποτε μετανοεῖ.» * Τοιουτοτρόπως, ἡ ἠθικὴ μᾶς ἀποχαιρετᾷ. Ὄχι μόνον τὸ ἱερὸν ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ σεβαστὸν ὄνομα τοῦ καθήκοντος, θεωροῦνται ὡς πεπαλαιωμέναι λέξεις, τῶν ὁποίων μετήλλαξεν ἡ ἀξία. Ἡ διάκρισις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἀντικαθίσταται διὰ τῆς τοῦ κοινοῦ καὶ τοῦ διαπρέποντος· ἡ φιλοκαλία διαδέχεται τὴν

* «Ὁ Λαφονταῖνος ἤλλαξε φρόνημα. Ὁ Βοκκάκιος καὶ ὁ Ἀριόστος δὲν «ἤλλαξαν· ὁ λόγος εἶναι ἁπλούστατος: οἱ μῦθοι τοῦ Λαφονταίνου εἶναι ἄσεμνοι· «τὰ διηγήματα τοῦ Βοκκακίου καὶ τοῦ Ἀριόστου εἶναι μόνον τερπνά. Ὁ μέγας «νοῦς δὲν γινώσκει τὴν μεταμέλειαν, καὶ ἡ μεγάλη τέχνη οὐδέποτε μετανοεῖ. *Journal des Débats* du 17 Décembre 1859.

συνείδησιν. Ἡ νέα θρησκεία εἶναι τόσῳ ἐλευθέριος καὶ τόσῳ ἀνεκτική, ὥστε ὅλα τὰ παραδέχεται, ὅλα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἁμαρτίας, ἂν μόνον χρωματίζεται διὰ λαμπροῦ ἀπαυγάσματος· ὅλα, συμπεριλαμβανομένης τῆς κακίας, ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τῆς εὐσχημοσύνης καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας.* Ἔχω καὶ ἄλλα νὰ εἴπω.

Αἱ λεπτότητες τῆς διανοίας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ δὲν εἶναι ἐφικτὰ τοῖς πᾶσι· δὲν ἐδόθη εἰς τὸν τυχόντα νὰ ἐννοῇ τὰς ὑψηλὰς ἀφαιρέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ θρησκεία ἄνευ Θεοῦ θὰ μείνῃ πάντοτε ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι. Παραδέχονται τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο καὶ τὸ διακηρύττουσιν. Διακηρύττουσιν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἀμετατρέπτως διῃρημένη εἰς δύο κάστας. Ἀφ' ἑνός, τὸ πλῆθος τῶν μικρονόων καὶ τῶν χυδαίων, καταδεδικασμένον διαπαντὸς εἰς τὴν πρόληψιν· ἀφ' ἑτέρου, ἡ μικρὰ ἀριστοκρατία τῶν σοφῶν, ἥτις, φθάνει μόνον νὰ τῇ συγχωρῆται ἡ ἐλευθέρα ἀνάπτυξις, δὲν φροντίζει διόλου περὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. Ἐπιστεύσατε ἴσως, Κύριοι, ὅτι τὸ αἴσθημα τῆς φιλανθρωπίας κατέκτησεν ὁριστικῶς τὸν νεώτερον κόσμον. Ἐπιστεύσατε ὅτι ἡ ἰδέα τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος ἀνήκει τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν. Μὴ ἀπατᾶσθε. Ἐν μέσῳ τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, δύναταί τις νὰ γράφῃ ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων** ὅτι ἡ ἀληθὴς θρησκεία, εἶναι συνώνυμος τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς λεπτῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ.

* Ὁ Κ. Λαβουλάγης, ἐν τῷ Journal des Débats τῆς 3 Φευρουαρίου 1860, ὑποδεικνύων, τὰς τάσεις τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, χωρὶς νὰ ὀνομάζῃ τὸν συγγραφέα, ἐκφράζεται οὕτω: «Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουσι λοιπὸν πλέον τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον, ἡ δύναμις, ἡ εὔκλεια, τὸ πάθος, ἡ λύπη, ἡ ποίησις, ὅσα λάμπουσιν...» Δὲν ἠθέλησα νὰ εἴπω οὔτε περισσότερον, οὔτε ἄλλο τι.

** *Journal des Débats* du 17 Décembre 1859.

Καθόσον ἀφορᾷ τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους ἀγρίους, τοὺς ἀδικηθέντας ἀδελφοὺς τοῦ γένους μας, βεβαρυμένους ὑπὸ ἀκατονομάστων προλήψεων, καὶ βεβυθισμένους εἰς τρομερὰν ἀθλιότητα, ἐνῷ ὁ χριστιανὸς ἀπορεῖ διὰ τὰς μυστηριώδεις ταύτας ἀπονομὰς καὶ δέεται, ἐνῷ ὁ ἱεραπόστολος συγκινεῖται, καὶ ἀποχαιρετᾷ ἐπὶ μακρὸν τὴν πατρίδα του, τὴν ἀποχαιρετᾷ ἴσως διαπαντὸς, ἵνα φέρῃ τὸν λόγον τῆς ζωῆς εἰς τὰ ἔκπτωτα ἐκεῖνα καὶ πάσχοντα πλάσματα τοῦ Θεοῦ, πνευματώδης τις, ἀταράχως καθήμενος ἐπί τινος θρονίου τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, δύναται νὰ γράψῃ τοιαύτην σκληρὰν φράσιν, ὁποία ἡ δημοσιευθεῖσα πρὸ δέκα ἡμερῶν ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τῶν Δύο Κόσμων: * «Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, δὲν βλέπω οὐδένα «λόγον διατί ὁ Παποῦ ** νὰ ἦναι ἀθάνατος.»

Τὸ αἴσθημα τῆς ἀνθρωπότητος διαμαρτύρεται κατὰ τῶν ἀπαισίων τούτων θεωριῶν. Ἀλλ' ἃς συνεννοηθῶμεν καλῶς. Ὑπάρχει διάκρισίς τις, τὴν ὁποίαν ὅλοι πρέπει νὰ θηρεύωσιν. Ἡ εἰλικρινὴς πίστις ἐξευγενίζει τὰς κοινοτέρας πράξεις, καὶ δύναται νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς χυδαιοτέρους χαρακτῆρας ἀπαράμιλλον μεγαλεῖον. Ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ εὐγένεια αὕτη ἀπονέμονται πρὸς ἐπίμετρον εἰς τοὺς ζητοῦντας πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Ἐκζητούμενα καθ' ἑαυτὰ, μεταμορφοῦνται, ὑπεκφεύγουσιν, καὶ, ἀντὶ τοῦ ἁπλοϊκοῦ μεγαλείου τοῦ χριστιανοῦ, δὲν ἔχετε πλέον εἰμὴ τὴν ἐπιτετηδευμένην διάκρισιν τοῦ ἀγχίνοος.

Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ πιστεύω, ἐξ ὅλης ψυχῆς, εἰς τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς τὴν ζωὴν τῶν

* *Revue des Deux Mondes*, du 15 Janvier 1860.

** Σ. Μ. Οἱ ἄγριοι τῆς Αὐστραλίας ὀνομάζονται Παποῦ.

κοινωνιῶν ἐν τῷ χρόνῳ, ὑπάρχουσιν ἐπίκαιροι καὶ εὔλογοι ἐνταυτῷ ἀνισότητες, καθὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖαι. Ἀλλ' ὑπὸ τὸ βλέμμα τοῦ κοινοῦ Πατρὸς, καὶ καθόσον ἀφορᾷ τὴν εὐσέβειαν, δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλαι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, εἰμὴ αἱ πηγάζουσαι ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς εὐσεβείας. Θρησκεία συνιστῶσα τὸ μονοπώλιον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὑψηλῆς καλλιεργείας τῆς φιλοκαλίας, θρησκεία, ἥτις διαῤῥηγνύει ἀντὶ ν' ἀποκαθιστᾷ τὴν ἑνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, κηρύττουσα ἀδύνατον διαπαντὸς τὴν καθολικὴν κοινωνίαν τῶν ψυχῶν ἐν τῷ φωτὶ καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ... τοιαύτην θρησκείαν κηρύττω δι' αὐτὸ τοῦτο ψευδῆ. Ὄχι, ὄχι! Η θρησκεία τῆς διακρίσεως καὶ τῆς λεπτῆς αἰσθήσεως δὲν εἶναι ἡ ἡμετέρα. Δὲν ἦτο ὁπωσδήποτε αὕτη ἡ τοῦ ταπεινοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, ὅστις ἐκάλει εἰς μετάνοιαν τοὺς πτωχοὺς κατοίκους τῆς Γαλιλαίας, καὶ εὐηγγελίζετο τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰς τοὺς κωπηλάτας τῆς Γενησαρέτ. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ἀφῃρημένη ἔννοια, Θεὸς ἐκδηλούμενος εἰς τὴν ἐξοικειωμένην μὲ τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας διάνοιαν, ἐνῷ ἡ ἁπλοϊκὴ ψυχὴ δὲν ἐγκολποῦται εἰμὴ τὴν ἀπατηλήν του εἰκόνα. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ κοινὸς Πατὴρ, τὸν ὁποῖον ὁ μεγαλήτερος μεταξὺ τῶν θνητῶν δύναται νὰ λατρεύῃ πλησίον τοῦ ταπεινοτέρου καὶ ἐλαχιστοτέρου, ἐν τῇ αὐτῇ πίστει καὶ τῇ αὐτῇ ἐλπίδι. Ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον τείνει εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν ψυχῶν καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπανορθώσεως ταύτης δὲν εἶναι ἔργον διανοητικὸν, ἢ αἰσθητικὸν αἴσθημα, ἀλλ' ἡ ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολὴ τῆς καρδίας, ἡ παρήκοος θέλησις ἐπαναγομένη εἰς τὸν νόμον της. Αὕτη ἡ ἁγία ἰσότης. Ὅπως ἀποδεχθῇ τις τὸ ἔργον τῆς ἀπολυτρώσεως, δὲν ἀπαιτοῦνται οὔτε εἰδικαὶ σπουδαὶ, οὔτε φιλοκαλία,

προϊὸν ἐξευγενισμένης σπουδῆς, ἀλλὰ μόνον συνείδησις εὐθεῖα, αἰσθανομένη τὸ ἁμάρτημά της καὶ ἐπικαλουμένη τὴν χάριν· καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως, ὁ ἀγράμματος, ὁ ἐπιδοθεὶς εἰς τὰ πλέον ἐπίπονα ἔργα, ἡ πτωχὴ γυνὴ ἡ ὑποκειμένη πάντοτε εἰς ἀφανεῖς κόπους, δύνανται νὰ ἦναι τόσῳ μεγάλοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅσῳ οἱ παρὰ τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς μεγαλονοίας ἐστεμμένοι τὴν λαμπροτέραν ἀκτινοβολίαν εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀρχή, ἥτις τὴν διέπει, ὁποιαιδήποτε αἱ διακεκριμέναι ἢ κοιναὶ περιστάσεις, δι' ὧν ἐκδηλοῦται. Ἡ ἀκτὶς τοῦ ἡλίου δὲν εἶναι οὔτε ὀλιγώτερον λαμπρά, οὔτε ὀλιγώτερον καθαρά, ἐν τῇ καλύβῃ τοῦ πτωχοῦ, ἢ ἐν τῇ πολυτελῇ κατοικίᾳ τοῦ μεγιστᾶνος τῆς γῆς.

Τὸ ἔργον τῆς θρησκείας εἶναι νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς μας. Ἐνόσῳ ἡ ψυχὴ δὲν συνδέεται ἐλευθέρως μὲ τὰς βουλὰς τοῦ αἰωνίου ἐλέους, ἐνόσῳ ὁ ἐγωϊσμὸς δὲν ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀγάπην, ἡ μεγαλητέρα ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ὑψηλοτέρα καλλιέργεια τοῦ ἰδανικοῦ δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν θρησκευτικὴν ἀξίαν. Οἱ σοφώτεροι τῶν ἐθνικῶν τὸ προέβλεπον ἀμυδρῶς, καὶ ἐν τῷ φωτὶ τοῦ Εὐαγγελίου δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τούτου. Τοιαύτη ἡ θρησκεία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι δι' ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος: δὲν εἶναι προνόμιον τῶν ὀλίγων. Ὡς ἀποτείνεται εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀποτείνεται καὶ εἰς ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον. Πρέπει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ κέντρον τῆς ψυχῆς μας, καὶ ἀπὸ τοῦ κέντρου τούτου εἰς ὅλην τὴν ζωήν. Ἀναγνώσατε, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρώτου Εὐαγγελίου μας, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, κοινῶς

καλούμενον ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους Διδαχή. Ἡ θρησκευτικὴ ἔννοια δὲν παρεισάγεται ἐνταῦθα ἔξωθεν, οὕτως εἰπεῖν, ἵνα συναφθῇ μετὰ τῆς ζωῆς, ἥτις ἐῤῥυθμίσθη κατὰ θεωρίας ἄλλης τάξεως· ἀλλ' ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπιφαίνεται ὡς τὸ κέντρον καὶ τὸ τέλος ὁλοκλήρου τῆς ὑπάρξεως. «Ζητεῖτε δὲ πρῶτον, λέγει, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.» Ταῦτα πάντα: δηλαδή, κατὰ τὴν οἰκονομίαν τῆς Προνοίας, ἡ ὑγεία, ἡ ὑπόληψις, ἡ εὐτυχία· καὶ ἐπίσης, κατ' ἄλλην οἰκονομίαν τῆς Προνοίας, αἱ πικραὶ ἐκεῖναι, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον πολύτιμοι χάριτες: ἡ δοκιμασία, ἡ ἀσθένεια, αἱ συμφοραί. «Τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν:» διότι τὰ πάντα, ἡ χαρὰ καὶ ἡ θλίψις, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία, αἱ τελεσθεῖσαι εὐχαί μας καὶ αἱ διαψευσθεῖσαι ἐπιθυμίαι μας, τὰ πάντα πρέπει νὰ συμβάλλωσιν, ὅπως ἀποσπάσωσι τὰς ψυχὰς ἐκ τῆς φιλαυτίας, καὶ ἑτοιμάσωσιν αὐτὰς διὰ τὴν αἰώνιον ζωήν. Ἡ καλῶς ἐννοουμένη θρησκεία ἢ δὲν εἶναι τίποτε, ἢ εἶναι τὸ πᾶν ἐν τῇ ζωῇ, διότι ἡ αἰωνιότης ἢ δὲν εἶναι, ἢ καθίσταται, διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὅτι ὑπάρχει, τὸ μόνον νόμιμον τέλος τοῦ χρόνου.

Ἡ θρησκεία, μετερχομένη τὸ ἔργον της ἐν τῷ κόσμῳ, ὑποχρεοῦται νὰ κάμνῃ χρῆσιν τῶν ἐγκοσμίων· ἀλλὰ πρέπει νὰ κάμνῃ χρῆσιν παντὸς πράγματος καὶ τίποτε δὲν πρέπει νὰ κάμνῃ χρῆσιν αὐτῆς. Ἐξηγοῦμαι δι' ἑνὸς παραδείγματος. Ἡ θρησκεία εἶναι ὁ στέφανος καὶ ὁ φρουρὸς τῆς οἰκιακῆς ἑστίας· ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον; δὲν θεωρεῖται λοιπὸν εἰμὴ ὡς πρὸς τὰς σχέσεις της μετὰ τῆς ἐπιγείου οἰκογενείας; Μὴ ἀπατᾶσθε· τότε χάνει τὴν ἀρετήν της, καὶ δι' αὐτὸν τὸν ἐπίγειον σκοπόν, τὸν ὁποῖον τῇ ἀποδίδουσιν. «Ἡ θρησκεία, λέγει ἡ Κυρία

«Νέκερ Δεσωσσοὺρ, δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ ἄλλον σκοπὸν παρὰ «ἑαυτήν· μεταχειριζομένη ὡς μέσον, δὲν ἔχει πλέον ἀποτέλε-«σμα· δὲν ἐκπληροῖ τὰς ὑποσχέσεις τῆς παρούσης ζωῆς, εἰμὴ «διὰ τοὺς ἐκζητοῦντας ἐν αὐτῇ τὸν θρίαμβον μόνον τῆς αἰω-«νίου ἀληθείας.»

Ἡ θρησκεία πρέπει νὰ κάμνῃ χρῆσιν παντὸς πράγματος, ἀλλ' ἔχει τὰς ἰδίας αὐτῇ ἐκδηλώσεις· μεταχειρίζεται εἰδικὰ ὄργανα: τὴν λατρείαν, τὰς ἀναγνώσεις, καὶ τὰ εὐσεβῆ ἔργα. Τὰ μέσα ταῦτα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ἡ θρησκεία καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται, ἐνδέχεται ν' ἀποχωρισθῶσι τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τὰ ζωοποιῇ, νὰ καταντήσωσι μάταιοι τύποι, καὶ νὰ μὴ ἦναι πλέον εἰμὴ σῶμα ἄνευ ψυχῆς, δηλαδὴ πτῶμα. Γνωρίζετε τί ἔλεγεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τὰ καλὰ ἔργα, τὰ γινόμενα χάριν ματαιοδοξίας· καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι κανεὶς δὲν ἐλησμόνησε τὴν ἀπόφανσιν ταύτην τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «Καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, «καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ «μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.» Ἔργα εὐσεβείας μὴ ἐμπνεόμενα ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς εὐσεβείας, ἐξ οὗ πρέπει νὰ πηγάζωσι, δὲν εἶναι πλέον ἔργα εὐσεβείας. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, γινομένη χάριν ματαίας περιεργείας, οὐδένα φέρει πλέον θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἡ Ἁγ. αὕτη Γραφὴ δὲν εἶναι ἐγκυκλοπαιδεία τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἶναι ἡ παρακαταθήκη τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας μας· καὶ δὲν τὴν ἀναγινώσκομεν πλέον θρησκευτικῶς, ἅμα τὴν ἀναγινώσκομεν ἄλλως ἢ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς αἰωνιότητος, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν τοῦ ἰδίου πνεύματος, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐμφαίνει. «Καὶ «ἂν ἐγνώριζες τὴν Γραφὴν ἐκ στήθους, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέ-

«λους, λέγει ἡ Μίμησις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Imitation de Jesus Christ), «καὶ δὲν εἶχες ἀγάπην, θὰ ἦτο ματαιό-«της.» Τὰ ἱερὰ ἀναγνώσματα, ἡ λατρεία, τὰ εὐσεβῆ ἔργα, ὅταν ἡ ψυχὴ δὲν συγκινῆται, ὅταν ὁ ἐγωϊσμὸς δὲν ἠλαττώθη, ὅταν ἡ ἀγάπη δὲν ηὔξησεν, ὅλα ὁμοῦ δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ οὐδέν, καὶ μεταχειρίζομαι τὴν ἠπιωτέραν λέξιν· θὰ ἦτο εὔκολον νὰ εἴπωμεν, μὴ ἐξερχόμενοι τῶν ὁρίων τῆς ἀληθείας: ὅλα ὁμοῦ εἶναι χειρότερα τοῦ μηδενός.

Ἡ θρησκεία εἶναι ἓν μόνον πρᾶγμα, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ πᾶν· εἶναι τὸ πᾶν, ἐνῷ δὲν εἶναι τίποτε ἰδιαιτέρως. Ὅπως μ' ἐννοήσητε καλῶς, δὲν θὰ φοβηθῶ ν' ἀναφέρω ἐνταῦθα λεπτομερείας ἀκριβεῖς καὶ ἴσως γνωστὰς τοῖς πᾶσιν. Παντοῦ ἀπαντᾶτε τὴν θρησκείαν· τὴν εὑρίσκετε εἰς τὸ τελωνεῖον Κράτους τινός, ἢ εἰς τὴν ἐπιστασίαν τοῦ διαπυλίου φόρου πόλεως τινός, οὐχὶ ἵνα σᾶς εἴπῃ ἂν τὸ ἀπαγορευτικὸν σύστημα εἶναι καλὸν ἢ κακόν: τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν· ἀλλ' ὅπως σᾶς ἐνθυμίσῃ ὅτι ἡ λαθρεμπορία εἶναι κλοπὴ διπλουμένη διὰ τοῦ ψεύδους. Εὑρίσκετε τὴν θρησκείαν ἐν τῷ γραφείῳ τοῦ τραπεζίτου, οὐχὶ ἵνα σᾶς ὑποδείξῃ τὰς ἐπωφελεῖς κερδοσκοπίας, ἀλλ' ἵνα σᾶς ἐνθυμίσῃ ὅτι ὑπάρχουσι κερδοσκοπίαι ὁμοιάζουσαι πολὺ τὸ παιγνίδιον, καὶ ὅτι ἡ ἐργασία καὶ ἡ οἰκονομία εἶναι τὰ μόνα πρὸς πλουτισμὸν ἔντιμα μέσα. Θὰ εὕρητε τὴν θρησκείαν ἐν τῇ πολιτικῇ, οὐχὶ ἵνα σᾶς διαγράψῃ τὸ δεῖνα κυβερνητικὸν εἶδος, καὶ σᾶς διαφωτίσῃ ἂν συμφέρῃ ἡ κατάργησις, ἢ ἡ διατήρησις συντάγματός τινος: τοῦτο εἶναι ἀλλότριον αὐτῆς· ἀλλ' ἵνα σᾶς ἐρωτήσῃ ἄν, ὅ,τι καλεῖτε εὐστάθειαν, δὲν ἦναι ἴσως τύφλωσις τῶν παθῶν σας· ἄν, ὅ,τι ὀνομάζητε πραότητα, δὲν εἶναι δειλία· ἄν, ἀντὶ νὰ ἦσθε σταθεροί, ὅπως

ἀντιμάχησθε τὴν ἀδικίαν, καὶ πρόθυμοι νὰ ἐγκαταλείψητε τὰ συμφέροντά σας, θυσιάζετε εὐκόλως τὴν δικαιοσύνην καὶ τραχύνεσθε κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν συμφερόντων σας. Ἡ θρησκεία εἶναι τὸ πᾶν, ἐνῷ δὲν εἶναι τίποτε ἰδιαιτέρως, ὡς ὁ ἥλιος διαχέει παντοῦ τὴν λάμψιν του, ἐνῷ οὐδὲν ἀντικείμενον ἀντανακλῶν τὸ φῶς του εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιον φῶς.

Ἀλλ' ἂς ἐννοώμεθα καλῶς: δὲν λέγω (Θεὸς φυλάξοι!) ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὁμιλῶμεν πάντοτε περὶ θρησκείας· λέγω ὅτι πρέπει νὰ ὁμιλῶμεν περὶ παντὸς πράγματος θρησκευτικῶς. Δὲν ἀπαιτεῖται νὰ πράττωμεν πάντοτε ἔργα εὐσεβῆ, ὅπερ ἀδύνατον, ἀλλὰ νὰ διατρέχωμεν εὐσεβῶς ὁλόκληρον τὸν κύκλον τῆς ὑπάρξεως. Ἡ θρησκεία πρέπει νὰ ἦναι τὸ κέντρον τῆς ζωῆς, ὁ ἐσωτερικὸς ἥλιος, πάντοτε παρών, διότι ἡ θρησκεία ἐμφαίνεται ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ καθήκοντος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἦναι τὸ ἐλατήριον ὅλης τῆς ζωῆς. Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον· ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον ὁλόκληρον ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἠθικὴν τάξιν· ὡς ἐκ τῆς παραβάσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς. «Ἡ ἄφεσις «τῶν ἁμαρτιῶν, ἡ ἀπόσβεσις τοῦ χρέους μας, ἡ ὡρισμένη «βουλὴ νὰ μεταχειρισθῇ τὸν ἁμαρτωλὸν ὡς ἀθῶον, ἡ συγ«χώρησις, ἐν ἑνὶ λόγῳ, ἐπισφραγισθεῖσα καὶ ἐγγυηθεῖσα διὰ «τῆς μεγίστης θυσίας, ὅλα ταῦτα διαφέρουσι τῆς παλιγγενε«σίας· ἀλλ' ἀδύνατον νὰ σωθῶμεν διὰ χάριτος, ἥτις δὲν μᾶς «μεταβάλλει. Οὐδεὶς ἀντιλέγει. Δὲν εἶναι βεβαίως χριστιανοὶ «οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ αἰώνιος εὐδαιμονία δύναται νὰ ἦναι ὁ «κλῆρος ἐκείνων τῶν πλασμάτων, τῶν ὁποίων ἡ καρδία ἀπε«χωρίσθη ἀπὸ τὸν Θεόν· καὶ οἱ ἄλλοι ἠθικολόγοι (ἂν συγχω-

«ρῶσι νὰ τοὺς ὀνομάσω οὕτω) θ' ἀπηρνοῦντο τὰς ἀρχάς των, «καὶ θὰ τὰς ἀπηρνοῦντο δωρεὰν, ὑποθέτοντες ὅτι ἡ εὐδαιμο-«νία εἶναι δυνατὴ παρὰ τῷ Θεῷ, εὐδαιμονία μὴ οὖσα ἐν-«ταυτῷ κατὰ Θεόν.

Τοιουτοτρόπως ἐκφράζεται ὁ Βινέτος. * Ἡ θρησκεία εἶναι λοιπὸν τὸ πᾶν, διότι ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῆς ἐμφανείᾳ συνίσταται ἐν τῇ ἀσκήσει τοῦ καθήκοντος. Διττὴ εἶναι ἡ ἠθική· ἡ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἐπεθύμουν νὰ ἐκφέρω ἐνταῦθα αὐθαίρετον κατάταξιν, καὶ νὰ σταθμίσω, δι' ἀνοήτου λογικῆς, γεγονότα εἰς ἄκρον περιπεπλεγμένα. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ ἠθικῆς, ἥτις, ἐπανερχομένη εἰς τὴν ἀρχήν της, σύνοιδεν ἑαυτῇ, ἠθικῆς δυναμένης νὰ ἐγκολπωθῇ ὁλόκληρον τὴν ὕπαρξιν, τότε εἶναι διττή: ἡ τοῦ ἐγωϊσμοῦ, καὶ ἡ τῆς αὐταπαρνήσεως. Ὁ ἄνθρωπος συναισθάνεται τόσῳ τὴν ἀξίαν τῆς φύσεώς του, ὥστε δὲν ὑποχωρεῖ εἰς ἄλλον εἰμὴ εἰς τὸν Δημιουργόν του· προσέχει, μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀφοσιοῦται εἰς τὸν Θεὸν, ἵνα ἀνευρεθῇ ἐν τῷ Θεῷ. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ πᾶν ἐκείνου, ὅστις ἐννόησε τὸ Εὐαγγέλιον, εἶναι ἡ ἑνότης καὶ ἡ μόνη δυνατὴ ἑνότης τῆς ζωῆς. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐνέργεια ἐν τῇ πράξει, καὶ ἡ ὑπομονὴ ἐν τῇ ὀδύνῃ: εἶναι ἡ παρηγορία ἐν τῇ λύπῃ, καὶ ἡ μετριοπάθεια ἐν τῇ χαρᾷ· εἶναι ἡ ἑνότης. Χρειάζεται, ἄρα, νὰ σᾶς εἴπω ὅτι εἶναι ἡ εὐημερία; Τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἡ μεμερισμένη καρδία εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀθλιότητος ἡμῶν; Ἂν δὲν ἐννοῆτε τὰ οὐράνια, ἐννοήσατε τοὐλάχιστον τὰ ἐπίγεια. Δὲν ἀπηντήσατε ποτὲ ἄνθρωπον, τοῦ ὁποίου ἄλλοι μὲν ζηλεύουσι τὰς περιστάσεις, τὴν ὑγείαν, τὴν περιουσίαν, τὴν εὐπραγίαν, αὐτὸς δὲ ἀηδιάζει

* Etudes évangeliques.

ἀθεράπευτον ἀηδίαν; Διατί; Διότι λείπει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ὁ σκοπὸς, τὸ διάφορον· διότι αἱ ἡμέραι του παρέρχονται, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἄνευ δεσμοῦ συνέχοντος αὐτάς· διότι ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἡδονῶν του, ἡ ἡδονὴ ἀμβλύνεται καὶ τελευτᾷ ἐν τῷ κόρῳ. Πιστεύσατε ὅτι, οὐ μόνον οἱ ἄθλιοι, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἴσως καὶ αὐτοὶ οἱ εὐδαίμονες τοῦ κόσμου αἰσθάνονται τὸ βάρος τῆς ζωῆς, καὶ δύνανται νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ποιητικὴν ταύτην θρηνῳδίαν:

Καὶ ὅμως εἶν' ἐπάναγκες νὰ ζήσωμεν ἐπὶ τῆς γῆς —
Ἐξεγειρόμενοι πρωΐ, ὑπνοῦντες τὸ ἑσπέρας,
Καὶ ἀεννάως σύροντες, ἀπὸ αὐγῆς μέχρις αὐγῆς,
Αὐτὸ τ' ἀναγεννώμενον φορτίον τῆς ἡμέρας. *

Ἀλλ' ὅμως δότε διὰ τῆς διανοίας οἱονδήποτε διάφορον εἰς τὰς ἐκ τῆς ζωῆς βεβαρυμένας ταύτας ψυχάς. Ἡ καρδία τοῦ νέου τούτου ἐκυριεύθη ὑπὸ ῥωμαντικοῦ πάθους. Ὁ τέλειος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐπεδόθη εἰς ὠφέλιμον ἔργον· ἄλλος κατέχεται ὑπὸ ζωηρᾶς καὶ σταθερᾶς κλίσεως πρὸς τὴν τέχνην, ἢ τὴν ἐπιστήμην· ἄλλος πάλιν ἐταράχθη ἁπλῶς ἔκ τινος τῶν μεγάλων ἐκείνων πολιτικῶν κλονισμῶν, οἵτινες τοσούτῳ συγκινοῦσιν, ὥστε καθίστανται διηνεκὴς ἡμῶν μέριμνα. Παντοτεινὸς ἤδη λογισμὸς τοὺς κυριεύει μόλις ἐξυπνήσωσι, καὶ δὲν τοὺς παραιτεῖ εἰμὴ ὁπόταν ἀποκοιμηθῶσι πάλιν.... ἰδοὺ ἐσώθησαν ἐκ τῆς ἀκηδίας.

Ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπόκεινται εἰς τὸν

* Cependant il faut vivre encore,
Dormir, s'éveiller tour à tour,
Et traîner d'aurore en aurore
Ce fardeau renaissant du jour.
Lamartine.

ἄνεμον τῆς ἀστασίας. Προσκολλώμεθα εἰς προσφιλές τι ἀντικείμενον, ὁ θάνατος τὸ ἀφαρπάζει. Ἐπιχειροῦμεν μετὰ ζήλου καλόν τι ἔργον, ἡ κακεντρέχεια τὸ ἀνατρέπει, ἢ χάνεται ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐλλείψεων. Ἀφοσιούμεθα εἰς τὴν πατρίδα... μία καὶ μόνη ὑπάρχει αἴδιος πόλις: ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ἓν καὶ μόνον διάφορον δύναται νὰ ὑπολειφθῇ μεθ' ὅλα τὰ ἄλλα, ἐν μέσῳ τῶν κυματισμῶν τῆς ζωῆς: τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· ἓν καὶ μόνον ὃν δὲν δύναται ποτὲ νὰ μᾶς ἀφαιρεθῇ: τὸ Αἰώνιον. Δι' αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ ζῶμεν. Ἐννοεῖτε ὅτι ἡ ζωὴ τότε εἶναι μία καὶ εὐδαίμων; Ἠκούσατε τί εἶπεν ὁ Ῥακίνας περὶ τῶν βασάνων τῆς μεμερισμένης καρδίας; Ἀκούσατε αὐτὸν καὶ σήμερον τί λέγει, περὶ τῶν εὐχαριστήσεων ψυχῆς εἰρηνευούσης ἐν τῇ θείᾳ ἀγάπῃ:

Καρδίας, ἥτις σὲ φιλεῖ,
Τίς τὴν εἰρήνην δύναται, Θεέ μου! νὰ ταράξῃ;
Τὸ ἅγιόν σου θέλημα αὐτὴ ζητεῖ νὰ πράξῃ —
Καὶ ἑαυτὴν παραμελεῖ.
Ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν οὐρανῷ ὑπάρχει εὐτυχία —
Πλὴν ἡ εἰρήν' ἡ ἥσυχος, ἣν χαίρει ἡ καρδία,
Ἥτις, Θεέ μου! σὲ φιλεῖ; *

Σ. Μ. Τὴν μετάφρασιν τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ στίχων, ὀφείλω εἰς τὸν ποιητικὸν κάλαμον τοῦ ἀξιοτίμου συμπατριώτου καὶ καλοκἀγάθου φίλου μου Κ. Α. Πήλλικα, πρὸς ὃν ἀποδίδω καὶ δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστήσεις μου.

* D'un cœur qui t'aime,
Mon Dieu, qui peut troubler la paix ?
Il cherche en tout ta volonté suprême
Et ne se cherche jamais.
Sur la terre, dans le ciel même,
Est-il d'autre bonheur que la tranquille paix
D'un cœur qui t'aime ?

Chœurs d'Athalie.

Αὕτη βεβαίως εἶναι, Κύριοι, αὐτόθι εἶναι ἡ ἀνάπαυσις· ἡ αἰώνιος ζωή: νὰ θέλωμεν ὅ,τι ὁ Θεὸς θέλει. Ἡ αἰώνιος ζωὴ ἐν τῇ ἀρχῇ της εἶναι ὅ,τι θὰ ἦναι, καὶ θὰ ἦναι ὅ,τι εἶναι· τώρα μὲν εἰς τὰ σκότη τῆς πίστεως, καὶ πέραν τοῦ παραπετάσματος ἐν τῇ διαυγείᾳ τῆς ὁράσεως.

Ἰδοὺ ἡ θρησκεία. Καὶ ἂν τὴν παραδέχησθε, ἐπαγγέλλετε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τὴν αἰώνιον ζωήν. Κηρύξατε λοιπὸν αὐτήν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ: ἀσπάσθητε αὐτὴν ὡς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅστις δὲν ἔσπειρε μόνον τὸν λόγον, ἀλλ' ἐπότισε τὸν σπόρον διὰ τοῦ ἱδρῶτος τῆς ζωῆς του, καὶ τοῦ αἵματος τοῦ θανάτου του. Πορευθέντες τελέσατε τὴν βουλὴν τῆς καθολικῆς ἀγάπης· ὑπάγετε ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ μολυσμοῦ καὶ φέρετε τὴν ἁγνότητα· ὑπάγετε ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ φέρετε τὴν ἀγάπην· ὑπάγετε ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ταλαιπωρίας καὶ φέρετε τὴν εὐδαιμονίαν. Τὸ πρόγραμμα δὲν εἶναι ὡραῖον; ζωὴ δὲ πλήρης ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης δὲν γνωρίζει πλέον τὸ κενὸν, οὔτε τὴν ἀκηδίαν. Θὰ εἴπητε ἴσως ὅτι ἔχετε χρείαν πίστεως; Καὶ ἐγὼ ἐπίσης ἔχω χρείαν πίστεως· καὶ οὐδεὶς λόγος μὲ συγκινεῖ περισσότερον, ὅσον ὁ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ὡς λέγει τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς, ὅστις, γονυπετήσας ἐνώπιον τοῦ Σωτῆρος, ἔλεγε μετὰ δακρύων: «Πιστεύω, Κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.» * Καὶ ὁ Κύριος τὸν ἐβοήθησεν. Στερεῖσθε πίστεως! Ἀλλὰ δὲν πιστεύετε τοὐλάχιστον κατά τι; δὲν πιστεύετε ὅτι ἡ ἁγνότης εἶναι προτιμοτέρα τοῦ μολυσμοῦ; ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι προτιμοτέρα τοῦ ἐγωϊσμοῦ; ὅτι ἡ εἰρήνη εἶναι προτιμοτέρα τῆς ἀπελπισίας τῶν θλίψεών μας, ἢ τῆς μελαγχολίας τῶν ἡδονῶν μας; πράξετε λοιπὸν καθὼς πιστεύετε. Ἀποφεύ-

* Εὐαγ. κατὰ Μάρκον κ. θ'.

γετε τὴν ἄφρονα ἐκείνην εὐσέβειαν, ἥτις διασκεδάζεται καὶ ἐξατμίζεται, παραφερομένη διὰ τῶν ἰδίων της ἐκδηλώσεων, καὶ, ἐν τῇ θέσει τῆς πηγῆς τῶν ἀεννάων ὑδάτων, ἀφίνουσα μετ' οὐ πολὺ διεῤῥηγμένας δεξαμενὰς, αἵτινες δὲν περιέχουσιν ὕδωρ. Ἀλλ' ἀποφεύγετε ἐπίσης τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην δειλίαν, ἥτις συνέχει τὴν ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσαν ἀλήθειαν. Νὰ ἦσθε ὅ,τι εἶσθε, οὔτε περισσότερον, οὔτε ὀλιγώτερον· ἀλλ ὅ,τι εἶσθε διὰ τῆς θείας χάριτος, κατὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν εὐσέβειαν, νὰ ἦσθε ἐλευθέρως, θαῤῥαλέως, καὶ παῤῥησίᾳ ὅλων. Ἰδοὺ ἡ θρησκεία, καὶ ἰδοὺ τώρα τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον κρύπτει εἰς τοὺς κόλπους της.

Ἐγεννήθημεν διὰ τὴν αἰωνιότητα, ἀλλ' ἐτέθημεν ἐν τῷ χρόνῳ. Εἷς καὶ μόνος λόγος συγκεφαλαιοῖ ὅλον τὸν προορισμόν μας: ὑπακοὴ πρὸς Ἐκεῖνον, ὅστις μᾶς ἀγαπᾷ. Τώρα δὲ, μᾶς ζητεῖ ν' ἀποδεικνύωμεν ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ὑπακοήν μας ταύτην, δηλαδὴ νὰ ἐκπληρῶμεν τὸ θέλημά του εἰς τὰς σχέσεις μας μετὰ τῶν πραγμάτων τοῦ βίου, καὶ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, σχέσεις αἵτινες συνιστῶσι τὰ καθήκοντά μας. Ἐνταῦθα εἶναι τὸ πρόβλημα. Ἐν γένει, πᾶν ἀντικείμενον τῶν καθηκόντων μας δύναται, τωόντι, νὰ ἦναι δι' ἡμᾶς ἀντικείμενον πειρασμοῦ, διότι τὸ κακὸν εἶναι ἐν τῇ καρδίᾳ μας. Ὅταν μᾶς προτείνωσι νὰ ὑπάγωμεν εἰς προϋπάντησιν τοῦ κακοῦ ἵνα τὸ πολεμήσωμεν, συνεχῶς, ἀλλοίμονον! (καὶ ὁμιλῶ περὶ αὐτῶν μάλιστα ἐκείνων, οἵτινες γνωρίζουσι τὴν πηγὴν τῆς δυνάμεως) συνεχῶς ἐξερχόμεθα ἡμεῖς πληγωμένοι ἐκ τῆς πάλης. Προστούτοις, δὲν διακινδυνεύομεν μόνον νὰ νικηθῶμεν παρὰ τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἐντολὴν νὰ νικήσωμεν, ἀλλ' ἐκτιθέμεθα νὰ εὕρωμεν εἰς τὰ καλὰ καὶ ὀρθὰ, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ εὐσεβῆ

ἔργα, μέγαν τινὰ σκόπελον: τὸν διασκεδασμὸν τοῦ πνεύματος. Τὰ ἔργα, ὁμιλῶ δὲ περὶ τῶν ἀμέσων θρησκευτικῶν ἔργων, τῶν ἀμέσως φιλανθρώπων, τὰ ἔργα, ἅτινα ἔπρεπε νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς θείας πηγῆς, ἀποχωρίζονται αὐτῆς, καὶ καθίστανται ἀντικείμενον ὅλως ἀνθρωπίνου συμφέροντος. Μεριμνῶσι περί τινος καλῆς πράξεως, πορεύονται εἴς τινα ἀγαθοεργὸν συνέλευσιν, μὲ τὸ ἴδιον αἴσθημα, τὸ ὁποῖον ἔχουσιν ἐν τῇ θεατρικῇ παραστάσει, ἢ ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου πολιτικῆς συνελεύσεως. Δύσκολον νὰ ζῇ τις ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νὰ ἐμμένῃ διηνεκῶς ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Θεοῦ· δύσκολον νὰ διατρέχῃ τὸ στάδιον τοῦ χρόνου, καὶ νὰ μὴ χάνῃ ποτὲ τὸ αἴσθημα τῆς αἰωνιότητος. Ἰδοὺ τὸ πρόβλημα.

Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπάρχουσι δύο ἐκ διαμέτρου ἐναντίαι διέξοδοι. Οἱ μέν, μετά τινας προσπαθείας, παραιτοῦνται ἐπιδιώκοντες ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον τοὺς ἀποθαῤῥύνει. Ἀρχίζουσι νὰ ζῶσιν ἀμεριμνοῦντες περὶ τῆς αὔριον· ἀλλ' ὄχι ὡς ὁ πιστὸς μισθωτὸς ἐργάτης, ὅστις ἐκπεραιόνει τὸ ἔργον του. Ῥαθυμοῦσιν, ἀποπλανῶνται ἐντὸς τῶν πραγμάτων, διασκεδάζουσιν, οὐδόλως ἀποβλέποντες ἐπέκεινα τοῦ ὁρίζοντος τῆς ζωῆς. Ἀπαρνοῦνται, δηλαδή, ὅλαις δυνάμεσι, τὴν αἰώνιον ζωήν. Ἡ δευτέρα διέξοδος εἶναι νὰ παραιτήσῃ τις τὸν κόσμον, νὰ κλεισθῇ ἔν τινι μοναστηρίῳ, ἢ μονήρης ἐν τῇ κατοικίᾳ του ν' ἀφιερώσῃ ὅλον τὸν καιρόν του εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν ἁγίων ἔργων, εἰς τὴν θεοσέβειαν, καὶ εἰς τὴν προσευχήν, μακρὰν τῶν συνήθων σχέσεων τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τῶν πειρασμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐμπίπτει. Προσπαθεῖ οὕτω ν' ἀρχίσῃ, ὅσῳ τὸ δυνατόν, ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν ζωὴν τῆς αἰωνιότητος. Τοιουτοτρόπως πράττουσι ψυχαί τινες. Ἂν ὁ Θεὸς τὰς ἐκά-

λεσεν εἰς τοῦτο, ἂν ὁ Θεὸς τὰς ἐνισχύῃ, τί ἔχομεν ἡμεῖς νὰ εἴπωμεν; Ἔπειτα, Κύριοι, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ ἐρημῖται οὗτοι ἐξήσκησαν ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ κόσμου τὴν δραστικωτέραν ἐπιῤῥοήν. Ὁ Πασχάλ, φυσικὸς καὶ εὐγενής, δὲν θὰ ἔγραφεν ἀναμφιβόλως τὸ βιβλίον τῶν Σκέψεων, καὶ δὲν εὐηργέτησεν ὀλίγον τὸ ἀνθρώπινον γένος ὁ μοναχὸς ἐκεῖνος ὁ συγγράψας διὰ τὰ μοναστήρια τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος τὸ ἐγχειρίδιον τόσων εὐσεβῶν ψυχῶν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν Μίμησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. *

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὁ κανών. Ὁ κανὼν εἶναι ἡ ζωή, ὁ ἀγὼν τῆς ζωῆς. Πῶς λοιπὸν νὰ ζήσωμεν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐμμένοντες πάντοτε εἰς τὸ αἴσθημα τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ; Ἀνανεοῦντες τὴν ἄσκησιν τῆς προσευχῆς καὶ τῆς θεοσεβείας, τὰς ἀεννάους ταύτας πηγὰς τῆς ἐνεργείας, θέλομεν καταστήσει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνεργητικωτέραν τὴν εἰς τὰ θεῖα προσήλωσίν μας, καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσηλωμένην εἰς αὐτά: τοιαύτην ὁδὸν πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ βαδίσωμεν. Ἡ ὁδὸς αὕτη δὲν εἶναι τόσῳ δύσκολος, ὅσῳ δύναταί τις νὰ νομίσῃ. «Δὲν χρειάζεται πολὺς καιρὸς ἵν' ἀγα-«πῶμεν τὸν Θεόν, ἵνα ἐπανεργώμεθα ἐνώπιόν του, ἵν' ἀνατει-«νώμεθα πρὸς αὐτόν, ἵνα τῷ παριστῶμεν ὅ,τι πράττομεν καὶ «ὅ,τι ὑποφέρομεν· ἰδού, ἡ ἀληθὴς βασιλεία τοῦ Θεοῦ «ἐντὸς ἡμῶν ἐστί, καὶ οὐδὲν δύναται νὰ τὴν διαταράξῃ. «Ὅταν ἡ διάχυσις τῶν αἰσθήσεων καὶ ἡ ζωηρότης τῆς φαν-«τασίας ἐμποδίζωσι τὴν γαλήνιον καὶ εὐαίσθητον κατάνυξιν «τῆς ψυχῆς, πρέπει τοὐλάχιστον νὰ καθησυχάζωμεν διὰ τῆς

* Σ. Μ. Imitation de Jésus Christ, συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Ἀκέμπη (Thomas Akempis).

«εὐθύτητος τῆς θελήσεως· τότε ἡ ἐπιθυμία τῆς θείας ταύτης «προσηλώσεως εἶναι ἀποχρῶσα προσήλωσις: πρέπει νὰ ἐπι-«στρέφωμεν εἰς τὸν Θεὸν, καὶ νὰ πράττωμεν, μὲ ὀρθὸν νοῦν, «πᾶν ὅ,τι κελεύει νὰ πράττωμεν.»

Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι τοῦ Φενελῶνος. * Ὁ Φενελὼν δίδει ἀφορμὴν εἰς τὴν ὁποίαν σᾶς ὑπέβαλον παρατήρησιν. Ἐλησμόνησεν ἐνίοτε παραπολὺ ὅτι δὲν δυνάμεθα ν' ἀντιτάξωμεν τὸν Θεὸν εἰς τὸ πλάσμα, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πατήρ μας, οὐδὲ πρέπει ν' ἀντιτάξωμεν τὴν ἁγιότητα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, διότι, ἐν τῇ βουλῇ Ἐκείνου, ὅστις εἶναι ἀγάπη, ἡ ἁγιότης καὶ ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι εἰμὴ δύο ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πράγματος, Ἀλλ' ὁ Φενελὼν, ἐκτὸς μόνον τούτου, εἶναι εἷς τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ἡ ζωὴ πρέπει νὰ διατρέφηται εἰς τὴν πηγήν της· πρέπει ν' ἀρύηται διηνεκῶς καὶ νὰ ζητῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ αἴσθημα τῆς αἰωνιότητος, τὸ ὁποῖον εἶναι κίνδυνος μήπως ἐξαλειφθῇ, ὡς ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς ὑπάρξεως. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ πιστεύωμεν εἰς τὴν πραγματικὴν παρουσίαν καὶ ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν· τούτου δὲ στερούμεθα. Ἀκούσατε τοὺς εὐγενεῖς λόγους συγγραφέως τινος τῶν ἡμερῶν μας:

«Πιστεύετε εἰς τὴν ἀμοιβαίαν διαδυτικὴν δύναμιν τῶν πνευ-«μάτων; πιστεύετε ὅτι, ἀνεξαρτήτως τοῦ λόγου καὶ τῆς φωνῆς, «ἀνεξαρτήτως τῶν ἀποστάσεων, ἐκ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον «τοῦ κόσμου, τὰ πνεύματα ἔχουσιν ἐπιῤῥοὴν τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου «καὶ συναισθάνονται; Πιστεύετε, ὡς λέγει ὁ Φενελὼν, ὅτι ἐφά-«πτονται (se touchent) οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ Θεῷ; Πιστεύετε «ὅτι ἰδέα τις, ἢ συγκίνησις, ἢ ἔρως, ἢ ὁρμὴ δύναται νὰ σᾶς

* De la présence de Dieu.

«γεννηθῇ, διά τινος μυστηριώδους ἐπιῤῥοῆς τῆς καρδίας καὶ τοῦ «πνεύματος τῶν ἄλλων; Ἢ μᾶλλον δὲν γνωρίζετε ὅτι πᾶσα «ψυχὴ ζῇ διηνεκῶς ἐκ τῆς κινήσεως τῶν ἄλλων ψυχῶν, καὶ «ἀγωνίζεται, ἀνθίσταται, συναινεῖ, συμφωνεῖ αἰωνίως μετ' αὐ-«τῶν; Δὲν γνωρίζετε ὅτι ἡ ψυχὴ δύναται νὰ αἰσθανθῇ ἐν ἑαυτῇ «ἄλλην ψυχὴν, ἥτις τὴν ἐγγίζει; Ἂν δὲν γνωρίζητε ταῦτα, «ἀγνοεῖτε τὰ καθημερινὰ ἐγκόσμια πράγματα· πῶς θὰ ἐννοή-«σητε λοιπὸν τὰ οὐράνια; Ἂν τὰ γνωρίζητε, ἂν πιστεύητε «εἰς τὴν συγκοινωνίαν ταύτην μεταξὺ ψυχῶν, καὶ μεταξὺ «πνευμάτων δημιουργηθέντων, κατὰ μείζονα λόγον πρέπει νὰ «τὸ πιστεύσητε μεταξὺ Θεοῦ καὶ ὑμῶν. Ναί! ὑπάρχει παρ' «ὑμῖν, ἐν ὑμῖν, βαθύτερον ἀφ' ὅσον οὐδὲν δημιουργηθὲν πνεῦ-«μα δύναται νὰ εἰσδύσῃ, καὶ οὐδ' ὑμεῖς οἱ ἴδιοι δύνασθε νὰ «εἰσδύσητε, ὑπάρχει ὁ Θεὸς, ἡ ἐπιῤῥοή του, καὶ ἡ παρουσία «του διακεχυμένη ἐν τῇ ψυχῇ σας, ἀπὸ τοῦ μυχοῦ αὐτῆς μέ-«χρι τῶν ἀνωτέρων δυνάμεών της καὶ ἐπέκεινα· καὶ δὲν εἶναι «μόνον θεία καὶ ἄπειρος δύναμις, ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ὁποίας κα-«ταδύεσθε, εἶναι πνεῦμα φωτίζον τὸ ἐδικόν σας, εἶναι καρδία «στηρίζουσα τὴν ἐδικήν σας.»

«Ναὶ, ὑπάρχει τις ἐν σοὶ, ἐκτὸς σοῦ τοῦ ἰδίου. Δὲν εἶσαι «μόνος. Αὐτὸς, ἄράγε, ἢ ἐγὼ ὁμιλῶ ἐν ἐμοὶ, ἔλεγεν ὁ Ἅγιος «Αὐγουστῖνος. Ὑπάρχει τις, λέγω, ἐν σοὶ, τὴν στιγμὴν ταύ-«την, ὅστις σ' ἐπιβλέπει καὶ σὲ ἀγαπᾷ. Σὺ ὀλίγον τὸ αἰσθά-«νεσαι, ὀλίγον τὸ πιστεύεις, διότι ὅλη σου ἡ ψυχὴ εἶναι ἀλ-«λοῦ, βεβυθισμένη καὶ παραφερομένη εἰς ἄλλας ἡδονὰς, εἰς «ἄλλους στοχασμοὺς, εἰς ἄλλας ἐγωϊστικὰς ὀρέξεις, εἰς ἄλ-«λους ἔρωτας. Κατασίγασον αὐτὰ καὶ θὰ αἰσθανθῇς μετ' οὐ

«πολὺ τὴν παρουσίαν καὶ τὸ ἐπαγωγὸν Ἐκείνου, ὅστις πρὸ «πολλοῦ σὲ ὡμίλει, σ' ἐπέβλεπε καὶ σὲ ἠγάπα.»*

Ὁ Θεός, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἰδοὺ αἱ πηγαὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον, δι' οὗ ὁ Θεὸς μᾶς ἐμφαίνεται, καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ μᾶς ἐπαγγέλλεται, τὸ Εὐαγγέλιον διατηρεῖται ἐν τῷ κόσμῳ δι' ἐξωτερικῶν θεσμῶν· καὶ θὰ μ' ἐκατηγορεῖτε ἴσως ὡς ἐνδιατρίβοντα περὶ τ' ἀφῃρημένα, ἄν, περαίνων τὸν λόγον, δὲν ἐθεώρουν καὶ τὴν φάσιν ταύτην τοῦ ἀντικειμένου μου.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατέστη ἡ ἀφετηρία τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας. Εἰς τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων, αἱ ἐκκλησίαι ἐβλάστησαν ὡς ὁ σπόρος. Συνήχθησαν οἱ περιοδευταὶ οὗτοι τῆς αἰωνιότητος, ἵνα συνδιαλεχθῶσι περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Διδασκάλου καὶ περὶ τῆς χαρᾶς τῆς πατρίδος. Συνῆλθον ἵνα συλλέξωσι τὰ ἅγια ἀρχεῖα τῶν ἐλπίδων των, καὶ ἐπιτηρῶσι τὴν πολύτιμον ταύτην παρακαταθήκην. Καὶ καθεὶς ἐξ ἡμῶν, Κύριοι, παρέλαβεν ἐκ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ἰδιαιτέραν φάσιν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐθεωρήθη κατὰ πρῶτον. Ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ κοινωνία διεῤῥάγη: εὑρίσκομεν ἐν αὐτῇ ἐκκλησίας εἰς πάλην μὲ ἄλλας ἐκκλησίας. Τοῦτο εἶναι ἆρα ἀδιάφορον; λέγω, ἀδιάφορον, ὡς πρὸς τὸ ἐπασχολοῦν ἡμᾶς ἀντικείμενον. Ἡ σύστασις ἐκκλησίας τινός, ἡ λατρεία της, ἡ ἐνέργεια, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν ψυχῶν, ὁ κανὼν τῆς πίστεώς της, ὅλα ὁμοῦ εἶναι ἄνευ ἀποτελέσματος, ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς εὐσεβείας, καὶ ἑπομένως ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐν ἡμῖν; Τίς ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ εἴπῃ; Ὑπάρχουσι λοιπὸν ἐνταῦθα ζητήματα, δευτερεύοντα ἀναμ-

* *De la connaissance de Dieu*, par le père Gratry.

φιβόλως, ἀλλὰ πραγματικά. Ἰδοὺ ἐνώπιόν μας ἀντικείμενα θρησκευτικῆς ἔριδος· καὶ εἰς τὸ μέρος τῆς Εὐρώπης ἔνθα κατοικοῦμεν, ἰδοὺ ἐνώπιόν μας ἔριδες, χωρίζουσαι τοὺς καθολικοὺς ἐκ τῶν διαμαρτυρουμένων, ἀπὸ τοῦ κλονισμοῦ ὅστις διέῤῥηξε, κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως. Τὰ ζητήματα ταῦτα εἶναι σοβαρὰ, διακαῆ, ἐν μέσῳ ἡμῶν. Μὴ ἀνησυχεῖτε· δὲν ἐπεμβαίνω εἰς αὐτά. Θὰ σᾶς εἴπω ἀμέσως διατί. Συγχωρήσατέ με κατὰ πρῶτον νὰ θεωρήσω ἔξωθεν, οὕτως εἰπεῖν, τὰ ζητήματα ταῦτα, τῶν ὁποίων ὤφειλον νὰ σημειώσω τὴν θέσιν, καὶ νὰ ῥίψω ἐπ' αὐτῶν τὸ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου μου ἐξαστράπτον φῶς.

Τί εἶναι λοιπὸν ἡ χριστιανικὴ ἔρις; Συζήτησις μεταξὺ δύο ἀνθρώπων, ὁμολογούντων ἀμφοτέρων ὅτι πιστεύουσιν εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ ὅτι εἶναι πολῖται τῆς αἰωνίου ζωῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀποβλέπουσιν. Ποῖος λοιπὸν ὁ τρόπος τῆς συζητήσεώς των; Ἡ διεξαγωγὴ αὐτῆς κατὰ τὸν βασιλικὸν ἐκεῖνον νόμον: «Ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ ἀγάπῃ.» Ἡ ἀλήθεια: ἡ ἀποτρέπουσα ἡμᾶς οὐ μόνον νὰ φέρωμεν εἰς μαρτυρίαν ψευδὲς γεγονὸς, ἀλλὰ νὰ νοθεύωμεν ἀληθινὸν γεγονὸς, διὰ τῆς ἑρμηνείας τὴν ὁποίαν τῷ δίδομεν· οὐ μόνον νὰ μὴ ἀποδίδωμεν εἰς τὸν ἀντίπαλον ὑποθετικοὺς λόγους, ἀλλ' οὔτε νὰ ἐκβιάζωμεν τοὺς λόγους του, ἀποσπῶντες ὅ,τι τοὺς περιστοιχεῖ καὶ τοὺς ἐπεξηγεῖ· ἡ ἀλήθεια, ἥτις οὐ μόνον δὲν ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τοῦ ἑκουσίου ψεύδους, ἀλλὰ φρονίμως ἀποφεύγει ἑκούσια σφάλματα. — Ἡ ἀγάπη: οὐχὶ ἡ ἀγάπη ἡ καθιστῶσα ἀηδῆ τὴν ἔννοιαν διὰ μελιῤῥύτων καὶ μειλιχίων λόγων, ἀλλ' ἡ ἀγάπη ἡ σεβομένη τὸν ἀντίπαλον, καὶ μὴ ἀνεχομένη νὰ ὑποπτεύσῃ δωρεὰν τοὺς σκοπούς του· ἡ ἀγάπη, ἥτις, ὁπόταν πληγωθῇ ἐν τῇ πάλῃ μὲ

φαρμακερόν τι βέλος, ἀποποιεῖται νὰ τὸ σηκώσῃ ἐκ τοῦ εδάφους, ἢ νὰ τὸ ἐκβάλῃ ἐκ τῆς πληγῆς ἵνα τὸ ρίψῃ καὶ αὐτὴ πάλιν. Οὕτω πρέπει νὰ διεξάγηται ἡ συζήτησις, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι εἶναι συζήτησις χριστιανική· δυνατὸν δὲ νὰ λάβωσι χώραν τοιούτου εἴδους συζητήσεις· καὶ πᾶσα λογομαχία δὲν εἶναι, ἐξ ἀνάγκης, ἡ ἐπάρατος ἐκείνη λογομαχία, ἥτις, ἐπὶ προφάσει τῶν οὐρανίων, ἀνοίγει τὸν καταῤῥάκτην τῶν ὀλεθριωτέρων παθῶν τῆς γῆς. Δὲν καταδικάζω τὴν καλὴν ἀμφισβήτησιν. Εἶναι νόμιμος καὶ ἐνίοτε ἀναγκαία· δυνατὸν μάλιστα ν' ἀποβῇ ἀπαραίτητον καθῆκον. Καὶ ὅμως, ὅσῳ τὸ κατ' ἐμὲ, καὶ εἰς τὰς σημερινὰς περιστάσεις, δὲν θὰ ἐπέμβω. Προτοῦ νὰ σᾶς εἴπω τοὺς λόγους μου, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς κοινοποιήσω τὰς ἐντυπώσεις μου, θέλω δὲ νὰ ἐννοήσητε ὅτι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ πραγματευθῇ τις σοβαρῶς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, χωρὶς νὰ περιαυτολογήσῃ ἐν μέρει, χωρὶς νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸ ἀκροατήριόν του κανὲν ἀπόκρυφον τῆς ζωῆς του. Ἀκούσατε:

Γεννηθεὶς εἰς πόλιν, καταδεδικασμένην τρόπον τινὰ, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς θέσεώς της, εἰς τὰς δογματολογικὰς ἔριδας, αἵτινες χωρίζουσι τοὺς διαμαρτυρουμένους ἐκ τῶν καθολικῶν, διεφυλάχθην, ἕνεκα περιστάσεων τὰς ὁποίας θεωρῶ ὡς εὐεργέτημα, ἐκ τῆς παραφορᾶς τῶν ἀγώνων καὶ ἐκ τῆς ζέσεως τῶν συζητήσεων τούτων. Ἄνθρωπός τις, τὸν ὁποῖον εἶμαι βέβαιος πολλοὶ μεταξὺ ὑμῶν ἐνθυμοῦνται, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς μ' ἔδωκε πατέρα, μοὶ ἐνέπνευσεν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ καθήκοντος, εἶναι πάντοτε προτιμότερον νὰ προσκολλώμεθα εἰς ὅ,τι ἑνόνει, ἢ εἰς ὅ,τι χωρίζει. Μὲ ἀνέθρεψεν ἐν τῇ ἕξει νὰ δέχωμαι παρὰ τοῦ τυχόντος, μὴ παρατηρῶν τὸ σχῆμα, καὶ ἐκ παντὸς βιβλίου, μὴ προσέ-

χων εἰς τὸ περικάλυμμα, ὅ,τι εἶναι ἀγαθὸν, ἁγνὸν, ὑψηλὸν, καὶ ὅλα τὰ ἡγιασμένα ἴχνη τοῦ ζωοποιοῦ πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου. Αὗται ἦσαν αἱ πρῶταί μου ἐντυπώσεις. Ἀκολούθως, ἀνατραφεὶς ἔν τινι λουθηρανικῇ ἐκκλησίᾳ, δὲν ἐβράδυνα ν' ἀναγνωρίσω, εἰς ἄλλας χριστιανικὰς κοινότητας, προδήλους καρποὺς χριστιανικῆς ζωῆς, οἵτινες μοὶ ἀπέδειξαν ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπιφέρεται ἄνωθεν τῶν χωριζόντων ἡμᾶς φραγμῶν Ἀφ' ἑτέρου ἐγὼ, ὅστις δὲν εἶμαι καθολικὸς, ἀδυνατῶ νὰ λησμονήσω ὅτι ὀφείλω εἰς χριστιανοὺς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πολλὰ λόγια, ἅτινα μ' ἐνίσχυσαν, πολλὰ παραδείγματα εὐσεβείας, ἅτινα εἰσέτι μὲ οἰκοδομοῦσιν. Ἐγὼ, ὅστις δὲν εἶμαι καθολικὸς, ἀδυνατῶ νὰ λησμονήσω ὅτι ἐν Φρισβούργῳ τῆς Ἑλβετίας, καὶ ἐν τῷ κελλίῳ φραγκισκανοῦ τινος μοναχοῦ * ἔλαβον τινὰς τῶν σπουδαιοτέρων καὶ ὠφελιμωτέρων ἐντυπώσεων τῆς ζωῆς μου· ὅτι ἤκουσα τινὰς τῶν εὐγενεστέρων λόγων, τοὺς ὁποίους ἐπρόφερε ποτὲ ἐνώπιόν μου ἀνθρώπινος γλῶσσα· ὅτι εἶδον λίαν ἐναργῶς ἐξαστράπτοντα, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ γέροντος, τὰ ἱερὰ σημεῖα τοῦ ἀθανάτου προορισμοῦ μας. Δὲν λησμονεῖ τις τοιαύτας ἀναμνήσεις· ἀγαπᾷ νὰ τὰς λέγῃ, καὶ ἂν τὰς ἐλησμόνει θὰ συνησθάνετο ἐνοχὴν ἀχαριστίας πρὸς τὸν Θεόν. Ἀκούσατε προσέτι :

Ὁπόταν ἀναπολῶ εἰς τὴν μνήμην μου τὰς ἡμέρας ἐκείνας, τὰς ὀδυνηρὰς ἐκείνας ἡμέρας, καθ' ἃς αἰσθανόμεθα τὴν πίστιν ταλαντευομένην ἐν τῇ ψυχῇ μας, ὅπου φαίνεται ὅτι ὁ φάρος μέλλει νὰ σβεσθῇ, καὶ κάθε φῶς ἀμαυροῦται εἰς τὰ σκότη, εὑρίσκω μίαν.... Ἦτο λαμπρὰ αὐγὴ τῆς ἀνοίξεως, πρὸ εἴκοσι πέντε ἐτῶν. Συνέλαβον τὴν ὀλεθρίαν ἰδέαν νὰ ἐκ-

* Le Père Girard.

βάλω ἐκ τοῦ κονιορτοῦ μιᾶς βιβλιοθήκης τὸν πεπαλαιωμένον φάκελλον θεολογικῆς τινος ἔριδος, καὶ νὰ τὸν ἀναγνώσω ἐνώπιον τῆς φύσεως. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ θεάματος, ὅπερ παρίστατο εἰς τὰ βλέμματά μου, καὶ τῶν διαλογισμῶν, οἵτινες διήρχοντο τοῦ νοός μου, ἦτο πικρὰ ἀντίφασις. Καὶ ἤρχισα νὰ ἐρωτῶ ἐμαυτὸν μὲ ἀδημονίαν, ἂν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον προεκάλει τόσῳ πικροὺς καὶ ἀγοραίους λόγους, τοιαύτας μικροπρεπεῖς ἐνταυτῷ καὶ ἐμπαθεῖς λογομαχίας, ἠδύνατο τῳόντι νὰ ἦναι ἔργον τοῦ μεγάλου ἐκείνου Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ τῆς φύσεως, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ἐνώπιόν μου, εἰς ὅλην αὐτῆς τὴν λαμπρότητα, γαλήνην καὶ μεγαλοπρέπειαν. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι μέγα ὡς ἡ φύσις· ὁ ἔρως τοῦ Θεοῦ εἶναι γαληνιώτερος, αἰθριώτερος, τῆς λαμπροτέρας αὐγῆς τῆς ἀνοίξεως· καὶ τὰ ἐπίφοβα μυστήρια, ἐν οἷς ἐμφαίνεται, εἶναι μόνον ἡ σκιὰ ἡ ῥιπτομένη παρὰ τοῦ ἁμαρτήματος ἐπὶ ἔργου καθαροῦ φωτὸς καὶ ἀγάπης. Ἀλλ' ὑπάρχουσι βιβλία λεγόμενα θρησκευτικά, τὰ ὁποῖα κατά τινας διαθέσεις τοῦ πνεύματος, καὶ κατά τινας στιγμὰς τῆς ζωῆς πληγόνουσι βαθέως τὴν ψυχήν. Δὲν ἀγαπῶ τὴν θρησκευτικὴν ἔριδα· τώρα γνωρίζετε διατί.

Αὗται εἶναι προσωπικαὶ ἐντυπώσεις· τὰς ἐξέθεσα ἵνα ἐννοήσητε καλῶς τοὺς μυχοὺς τῆς διανοίας μου, καὶ ἴσως, κατά τινας μεταξὺ ὑμῶν, ἵνα μετριάσω τὸ ἄδικον αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους, αἱ ὀρέξεις μας δὲν εἶναι ὁ κανὼν τῆς ζωῆς μας. Εἶναι καιρὸς νὰ σᾶς εἴπω τοὺς ἰσχυρούς μου λόγους, ὅπως σκεφθῆτε ὅτι οἱαδήποτε εἶναι τὰ δίκαια τῆς δογματικῆς ἔριδος, ἔχομεν εἰς τὰς ἡμέρας μας ἔργα μᾶλλον κατεπείγοντα νὰ ἐκπληρώσωμεν.

Ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ διδασκαλία τις, καλουμένη χριστιανικὴ διδασκαλία, ἀκριβῶς ὡρισμένης χρονολογίας, ἔχουσα τὰ ἐπίσημα αὐτῆς ἔγγραφα, καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἱστορίαν. Ἐρωτῶσιν ἐνίοτε, διατί αἱ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου συζητήσεις εἶναι ζωηρότεραι καὶ ἐκτενέστεραι ἄλλων συζητήσεων τῆς αὐτῆς φύσεως, εἰς τὰς ὁποίας ἐνδιατρίβουσιν οἱ ἄνθρωποι· διατί εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον σύμφωνοι περὶ τῆς ἐννοίας τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ἢ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Δυνάμεθα νὰ φέρωμεν διαφόρους λόγους ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου. Ἰδοὺ ὁποῖοι μοὶ ἐντυποῦνται τὴν ὥραν ταύτην. Δι' αἰῶνας, ἔπρεπε νὰ ἦναί τις χριστιανὸς, ἐπὶ ποινῇ ἐξορίας, φυλακῆς ἢ πυρᾶς. Βραδύτερον, ὅπου ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐσεβάσθη τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἡ κοινὴ γνώμη ἐξηκολούθει νὰ καταθλίβῃ σφοδρῶς τὰς συνειδήσεις. Ἐννοεῖται, ἐκ τούτου, ὅτι χάριν σπουδαίων συμφερόντων, ἡ λεπτότης τοῦ πνεύματος ἐμηχανᾶτο νὰ παραστήσῃ τὰς ὀλιγώτερον θρησκευτικὰς ἐννοίας ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἐπεβάλλετο διὰ τῆς βίας τῶν κυβερνήσεων, ἢ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς κοινῆς γνώμης. Παρατηρῶ προστούτοις ὅτι, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἕξεως, καὶ ἐκτὸς τῆς πραγματικῆς πίστεως, καθιερώθη, παρὰ τῶν πλειόνων, πλήρης ταυτότης μεταξὺ τῆς ἰδέας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀληθείας. Πολλοὶ ἑπομένως προσπαθοῦσι νὰ πείσωσιν ἑαυτοὺς, καλῇ τῇ πίστει, ὅτι ἔμειναν ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Εὐαγγελίου, ὁπότε μάλιστα ὑπερεπήδησαν πάντας τοὺς φραγμούς του. Οὐδεὶς φαντάζεται νὰ κηρυχθῇ μαθητὴς τοῦ Φουρριέρου, ἂν χλευάζῃ τὸν κοινωνισμόν· οὐδεὶς συλλογίζεται ὅτι εἶναι μαθητὴς τοῦ Ὄββη, ἂν πιστεύῃ εἰς τὸ

ὀρθὸν καὶ τὸ δίκαιον· δὲν προσποιεῖταί τις τὸν βολταιριανὸν, ἂν πιστεύῃ τὴν ἀποκάλυψιν· ἀλλὰ, λέγεταί τις χριστιανὸς καὶ νομίζει ὅτι εἶναι, μὲ τοιαύτας ἰδιότητας, ὥστε, ἂν ἐπρόκειτο περὶ παντὸς ἄλλου ἢ τοῦ χριστιανισμοῦ, θὰ προεκάλει τὸ μειδίαμα εἰς τὰ χείλη τοῦ ἱστορικοῦ τῶν ἰδεῶν, καὶ αὐτοῦ προσέτι τοῦ ὀλιγώτερον προσεκτικοῦ. Αἱ αἰτίαι αὗται τῆς ἀλλοιώσεως τῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας ὁσημέραι ἐκλείπουσιν. Εἴμεθα ἐλεύθεροι: ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, χάριτι θείᾳ, χαιρόμεθα ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν συνειδήσεως. Ὡς πρὸς τὴν ἰσχὺν τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ ἄρνησις τοῦ Εὐαγγελίου δὲν συνεπάγει τοῦ λοιποῦ οὐδένα στιγματισμὸν εἰς σημαντικὴν μερίδα τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ἐνώπιον τοῦ μεγάλου χειμάῤῥου τῶν συγχρόνων συγγραμμάτων, καὶ τῶν θρησκευτικῶν τάσεων τῶν κυριωτέρων ὀργάνων τῆς δημοσιότητος, δικαιούμεθα νὰ εἴπωμεν: ἤγγικεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν, τηρουμένης μόνον τῆς εὐσχημοσύνης, δύναταί τις ἀκινδύνως ν' ἀποσκιρτήσῃ τῶν εὐαγγελικῶν παραδόσεων. Οὐδεὶς ὑποχρεοῦται νὰ ἐπιδεικνύεται ὡς χριστιανός. Ἐκτός τινων ἰδιαιτέρων περιστάσεων, οὐδόλως ἐμποδίζεται ἡ ἔρευνα καὶ ἐπικύρωσις τῶν ἰδεῶν, αἵτινες μακρὰν ἀπέχουσι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἴμεθα λοιπὸν εἰς καλὴν θέσιν, ἵνα ἐξακριβώσωμεν, ἄνευ οὐδεμιᾶς προκαταλήψεως, ὁποῖος ὁ χριστιανισμός.

Ὁ χριστιανισμὸς βεβαιοῖ τὴν πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ, προορίζοντος τὰ πλάσματά του διὰ τὴν αἰώνιον ζωήν· τὴν ἁμαρτίαν τοῦ πλάσματος, ἥτις χωρίζει αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ του· τὴν χάριν τῆς ἀπολυτρώσεως, ἥτις τὸ ἐπανάγει πρὸς αὐτὸν, ὅταν ἡ χάρις αὕτη παραδέχεται. Τοιαῦται αἱ βάσεις τοῦ Εὐαγγελίου, τόσῳ εὔκολοι ν' ἀναγνωσθῶσιν εἰς τ' ἀρχι-

κὰ ἔγγραφα καὶ εἰς τὴν γενικὴν παράδοσιν, καθὼς καὶ αἱ βάσεις τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, ἢ τῆς θρησκείας τοῦ Βράχμα, αἵτινες ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἐξηκριβώθησαν ἀδιστάκτως παρὰ τῶν ἱστορικῶν. Ἀλλὰ ποῖος διασώζει τὰς οὐσιώδεις ταύτας ἀληθείας, τὸ θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως;

Χριστιανοὶ καθολικοὶ, σεῖς λέγετε ὅτι ἡ ἐκκλησία σας τὰς διασώζει, καὶ λέγετε ἀλήθειαν, διότι τ' ἄρθρα ταῦτα εἶναι γεγραμμένα εἰς τὰ σύμβολα ὑμῶν, καὶ ὅλων τῶν μεγάλων χριστιανικῶν κοινοτήτων.

Χριστιανοὶ διαμαρτυρούμενοι, σεῖς λέγετε ὅτι εἶναι ἡ Γραφὴ, καὶ λέγετε ἀλήθειαν· διότι ἂν τὸ Εὐαγγέλιον δὲν ἦναι ἐν τῇ Νέᾳ Διαθήκῃ δὲν εἶναι οὐδαμοῦ.

Χριστιανοὶ, χωρὶς νὰ προσέχητε εἰς ὅ,τι σᾶς χωρίζει, χρεωστεῖτε νὰ μαρτυρῆτε ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται διατηροῦνται διὰ τῆς αἰωνίου θελήσεως καὶ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις δὲν συγχωρεῖ νὰ ἐκλείψωσιν ἐκ τῆς γῆς.

Ὅταν αἱ βάσεις αὗται σαλεύωνται, πλέον τοῦ συνήθους, δὲν πρέπει, πρὸ παντὸς ἄλλου, νὰ ὑποστηριχθῶσιν; Τὸ καθῆκον τῶν μελῶν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι νὰ συνενωθῶσιν ὑπὲρ κοινοῦ ἀγῶνος; Καὶ, πιστεύσατε, δὲν ἦλθον ἐνταῦθα νὰ σᾶς ὁμιλήσω περὶ φαντασιοκοπιῶν, ὀνειροπολῶν συγχώνευσίν τινα, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ θρησκευτικῇ κοινωνίᾳ, μεταξὺ καθολικῶν καὶ διαμαρτυρουμένων. Ἡ ἐξωτερικὴ ἑνότης τῆς χριστιανωσύνης δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ἀντικείμενον πίστεως, ἐξ ἐκείνων ἅτινα ἐλπίζομεν παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα. Δὲν ἠξεύρω ἂν δύναταί τις νὰ διακρίνῃ εἰς τὸν ὁρίζοντα τὸ ἐλάχιστον προμήνυμα τοῦ μεγάλου τούτου συμβεβηκότος. Τὰ πάντα δυνατὰ τῷ Θεῷ· ἰδοὺ τί δύναται ὁ ἄνθρωπος. Προκειμένου περὶ

ἀγῶνος, ὅπου ἀναμιγνύονται αἱ κοιναὶ αὐτῶν πεποιθήσεις, οἱ χριστιανοὶ, ἄνευ θυσίας τῶν πεποιθήσεών των, ἄνευ ματαίων συμβιβασμῶν, καὶ, ἂν μὲ συγχωρῆτε τὴν μεταφορὰν, φυλάττοντες ἕκαστος τὴν στολήν του καὶ τὴν σημαίαν του, οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ συμμαχήσωσι δι' ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἅπαντας ἐξίσου. Θὰ εἴπητε ὅτι θυσιάζονται οὕτω τὰ δίκαια τῆς ἀληθείας; Θυσιάζονται τὰ δίκαια τῆς ἀληθείας! Ἀλλὰ, τίς σᾶς εἶπεν ὅτι αἱ συζητήσεις σας καὶ αἱ ἔριδές σας εἶναι τὸ καλλίτερον μέσον πρὸς ἀπόκτησιν καὶ ὑπεράσπισιν τῆς ἀληθείας; Ἀναμφιβόλως, ὁπόταν ἀντιτάσσωσιν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν συλλογισμὸν, πρέπει ν' ἀπαντῶμεν διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ συλλογισμοῦ. Ὅταν θέλωσι νὰ ἐγείρωσι τεῖχος μεταξὺ τῶν ψυχῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, ἐν ὀνόματι τῆς διανοίας, πρέπει ἀφεύκτως νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν διάνοιαν, ἵνα κατεδαφίσωμεν τὸ τεῖχος τοῦτο. Ἀλλ' ἐν τῷ κόλπῳ τῆς πίστεως, ἂν ὁμολογήσωμεν τὴν πίστιν ταύτην διὰ τῶν λόγων μας καὶ ἰδίως διὰ τῆς ζωῆς μας, τοῦτο εἶναι πρὸ παντὸς ἄλλου τὸ καλλίτερον, τὸ ἰσχυρότερον μέσον τοῦ προσηλυτισμοῦ· ἂν εἴπωμεν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς εἰρήνης δυνατὸν νὰ προαγγείλη τὸ πνεῦμα τοῦ φωτὸς, θὰ εἴπωμεν τάχα ἐναντίον τι εἰς τὸ Εὐαγγέλιον.

Ὁ ἀγὼν, κατὰ τῆς κοινῆς πίστεως ὅλων τῶν χριστιανῶν, εἶναι ζωηρὸς καὶ ἰσχυρὸς πέριξ ἡμῶν· τὸ μέγεθός του αὐξάνει ὁσημέραι οὕτως, ὥστε ἐκφοβίζει τοὺς παρατηροῦντας τὴν ἀνάπτυξίν του. Ἀρνοῦνται τὸν Θεὸν, ἀρνοῦνται τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἀρνοῦνται τὴν αἰώνιον ζωήν. Ὁ ἀγὼν ἤρχισεν ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου, μετὰ τὴν ἰδεολογικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἤθελε νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ Θεοῦ, ἀναφαίνεται

παχυλός τις ὑλισμὸς, ὅστις θέλει νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τῆς φύσεως ἄνευ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἀγὼν εἶναι προφανὴς εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου σοφοὶ, ἱστορικοὶ, συνώμωσαν, φαίνεται, ὅπως κλονίσωσι τὰς βάσεις πάσης θρησκευτικῆς πίστεως. Ἠκούσατε ἤδη ἓν μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, τὸν Κ. Βαρθελεμῆ Σαιντιλαῖρον, διακηρύττοντα ὅτι ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας, τῆς μεταφυσικῆς προσπαθοῦσιν εἰς Παρισίους, ἐν μέσῳ τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ νεωτερισμοῦ, νὰ φέρωσι πάλιν εἰς τὸ μέσον τὰς ἐλεεινὰς δοξασίας τοῦ Βούδδα. Ἠδυνάμην προσέτι νὰ σᾶς ἀναφέρω τὸν Κ. Σαισσέτον, καθηγητὴν τῆς Σορβόννης, ἀλαλάζοντα, ἐπ' ἀληθείας, διὰ τοῦ ὁποίου ἐσχάτως ἐδημοσίευσε βιβλίου, * καὶ διακηρύττοντα ὅτι ὅλα τὰ μεγάλα ῥεῖθρα τῆς διανοίας, τὰ κυμαινόμενα περὶ αὐτὸν, φέρουσιν, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως, εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ζῶντος καὶ προσωπικοῦ Θεοῦ. Καὶ αἱ δοξασίαι αὗται δὲν ἐκτίθενται ἐν τῷ σκότει· ἐπιδεικνύονται διὰ τῶν κοινοτέρων περιοδικῶν συγγραμμάτων τῆς Εὐρώπης, ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τῶν συντακτῶν, καὶ λίαν συνεχῶς ἄνευ σκανδάλου ἐκ μέρους τῶν συνδρομητῶν, δικαιώματι τῆς ἐλευθερίας. Προσέξατε ὅμως, διότι δὲν ἐλεεινολογῶ (Θεὸς φυλάξοι!) τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας ἐκδηλοῖ ἡ ἐλευθερία, καὶ τὰς ὁποίας εἶναι ἴσως καλὸν, εἶναι ἴσως ὠφέλιμον νὰ ἐκδηλοῖ, ὅταν κατὰ δυστυχίαν αἱ ἰδέαι αὗται ὑπάρχωσιν.

Ἐκτὸς τούτου, ἐνῷ τὸ Εὐαγγέλιον προσβάλλεται ἔξωθεν, ἐν μέσῳ αὐτῆς τῆς χριστιανωσύνης, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ὑλικὴν τῆς λέξεως ταύτης σημασίαν, προσβάλλεται ἴσως πλέ-

* Essai de philosophie religieuse.

ον ἐπικινδύνως. Ἐν τῇ σοφῇ Γερμανίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοήν της, βλέπομεν ἐκκλησιαστικοὺς ὑπερασπίζοντας ἐναντίον ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν, τί; ἐκκλησιαστικόν τι σύμβολον; Τοῦτο θὰ ἦτο σύνηθες. Τὴν ἔννοιαν τῶν θείων ἀποκαλύψεων; Καὶ τοῦτο προσέτι σύνηθες. Τί λοιπόν; Βλέπομεν ἐκκλησιαστικοὺς καταντήσαντας νὰ ὑπερασπίζωνται, κατ' ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν, τὴν πραγματικότητα αὐτὴν τῶν θείων ἀποκαλύψεων, τὴν πραγματικότητα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ τούτου θεμελίου ὅλου τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος· τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, περὶ ἧς ὁ Ἅγιος Παῦλος μᾶς λέγει: «Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν τοῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.»

Ἀνάγκη νὰ τὰ εἴπωμεν ὅλα; Βλέπομεν ἐκκλησιαστικοὺς καταντήσαντας νὰ ὑπερασπίζωνται ἐναντίον ἐκκλησιαστικῶν τὴν προσωπικὴν ἡμῶν ἀθανασίαν, τὴν ἔνδοξον ταύτην ἐλπίδα τῶν πιστῶν ὅλων τῶν αἰώνων. Καὶ μὴ νομίσητε ὅτι ἐξάγω ἐκ τοῦ κονιορτοῦ τῶν σχολείων λησμονηθὲν γεγονὸς, ἵνα τὸ διασύρω εἰς τὸ φῶς, μὲ ἀδέξιον ἀπερισκεψίαν. Ὄχι, τὰ γεγονότα ταῦτα παρουσιάζονται ἐν τῇ πλήρει μεσημβρίᾳ τῆς δημοσιότητος. Ἰδοὺ ποῦ εὑρισκόμεθα!

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων, αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ἀντὶ νὰ παρατείνωσι τὰς ἔριδας τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, ἢ καὶ ὀλιγώτερον σημαντικὰς, ἔχουσι πῶς κάλλιον ν' ἀσχοληθῶσιν. Ἀντὶ νὰ διακηρύττωσι χάριν τέρψεως, οὕτως εἰπεῖν, καὶ καθεκάστην ἐπιπλέον, τὸ χάσμα ὅπερ τὰς χωρίζει, ἔχουσί τι καλλίτερον νὰ πράξωσιν. Ὅσῳ τὸ κατ' ἐμὲ, ἔτυχε νὰ εἴπω κατ' ἐμαυτὸν, ὅτι τὸ καλλίτερον ἐπὶ τέλους θὰ ἦτο νὰ μαρτυρῇ τις εἰρηνικῶς τὴν πίστιν του, καὶ νὰ μὴ ἀντι-

λέγη εἰς οὐδένα. Ἀλλ' ἂν πρέπη νὰ κατέλθω εἰς τὸ στάδιον τῶν ἀνθρωπίνων δοξασιῶν, αἰσθάνομαι μᾶλλον κατεπεῖγον ν' ἀναιρέσω τὸν ἀρνούμενον τὸν Θεόν μου, ἢ ν' ἀμφισβητήσω μετὰ τοῦ λατρεύοντος αὐτόν. Αἰσθάνομαι μᾶλλον κατεπεῖγον ν' ἀναιρέσω τὸν ἀρνούμενον τὸν Λυτρωτήν μου, ἢ νὰ ὑποστηρίξω καλῶς ὅλας τὰς διαφωνίας μου μετὰ τοῦ ἀναθέτοντος τὴν ἐλπίδα του εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Θεανθρώπου. Καὶ αὕτη ἐπίσης εἶναι ἔρις, ἀλλ' ἔρις σπουδαία, καὶ νομίζω μάλιστα ἀναγκαία. Ἰδοὺ, Κύριοι, ὁ ἀγὼν, ὁ καλὸς ἀγὼν, τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν ν' ἀγωνιζώμεθα. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ὑμετέρων πεποιθήσεων, σᾶς προσκαλῶ νὰ καταταχθῆτε μετὰ τῶν προμάχων αὐτοῦ. Ἡ διδασκαλία τῆς μηδενώσεως διαδίδεται ἐν τῷ κόσμῳ· ἔχει τὰ κοινεῖά της, τὰς ἐφημερίδας της, τὰς ἑταιρείας τοῦ προσηλυτισμοῦ της. Εἶναι ἡ φωνὴ τῶν φιληδόνων, οἵτινες θέλουσι νὰ χαρῶσι τὴν ζωὴν καὶ ψάλλουσι: Τίς οἶδε ἂν θὰ ἤμεθα αὔριον; Εἶναι ἡ φωνὴ τῶν δειλοκαρδίων λέγουσα: Ἐκρούσαμεν καὶ οὐδεὶς ἤνοιξεν· ὁ οὐρανὸς εἶναι κενὸς, ἢ ὁ Θεὸς εἶναι κωφός. Εἶναι ἡ φωνὴ τῶν πεπαιδευμένων, οἵτινες, ἀφοῦ ἐξήλειψαν πᾶσαν ἐλπίδα ἐκ τῆς καρδίας μας, διακηρύττονται ὡς οἱ μόνοι νοήμονες καὶ κατ' ἐξοχὴν σοφοί. Παράδοξος συναυλία, ὅπου ἡ ἄφρων φωνὴ τῶν ὀργίων, ἡ θρηνῳδία τῆς μελαγχολίας, καὶ τὸ χαμόγελον τῆς εὐχαριστήσεως συνενοῦνται ἐν τῷ γοερῷ τούτῳ ῥήματι: «Οὐδεμία ἀπομένει ἐλπὶς μετὰ θάνατον» καὶ ἐπιθυμοῦσι νὰ ἐπιγράψωσιν, ἐπὶ τῆς θύρας τῆς ζωῆς, τὰ τρομερὰ ἐκεῖνα λόγια, ἅτινα ὁ Δάντης ἔθεσεν ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ἅδου: Σεῖς οἱ εἰσερχόμενοι ἀποβάλετε πᾶσαν ἐλπίδα (Lasciate ogni speranza voi che entrate).

Πρέπει, Κύριοι, ὅσοι δὲν ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα, πρέπει ὁ πτωχὸς καὶ ὁ πλούσιος, ὁ ἀμαθὴς καὶ ὁ πεπαιδευμένος, ὁ συναντήσας τὸν Ἀναστάντα ἐν τῇ ὀδύνῃ καὶ παρὰ τῷ θανάτῳ, ὁ συναντήσας τὸν Σωτῆρα ἐν τῇ μετανοίᾳ, ὁ κατιδὼν ἐν τῇ μελέτῃ τὸ φῶς τοῦ αἰωνίου Λόγου ἐξαστράπτον εἰς τὰ βλέμματά του, πρέπει ἅπαντες οἱ πιστεύοντες ἔτι εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὴν ψυχήν, εἰς τὸ καθῆκον, εἰς τὴν ἁγιότητα, εἰς τὸ ἀθάνατον μέλλον, νὰ συναχθῶσι, νὰ συνενωθῶσι, καὶ ἐνώπιον τοῦ λόγου τῆς μηδενώσεως, ὅστις διαδίδεται ὁσημέραι ἐπὶ τῆς γῆς, νὰ κηρύξωσιν ἐντόνως: ΤΗΝ ΑΙΩΝΙΟΝ ΖΩΗΝ.

ΤΕΛΟΣ.



ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΤΟΥ Κ. ΡΕΝΑΝΟΣ ΕΠΙΓΡΑΦΟΜΕΝΟΥ:

Βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ,

ὑπὸ τὴν εἰδικὴν ἔποψιν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ βάσεων.

Κύριοι!



Ἔρχομαι νὰ σᾶς ὁμιλήσω, τὴν ὥραν ταύτην, περὶ συγγραφέως γνωστοῦ καὶ περὶ βιβλίου πολυθρυλλήτου τὴν σήμερον ἡμέραν. Τοῦτο πράττω μὴ ἐξερχόμενος τῶν ὁρίων τοῦ γενικοῦ προγράμματος τῶν παραδόσεων τούτων. Δὲν θὰ εἰσέλθωμεν ἐν τῷ πεδίῳ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων· δὲν θ' ἀναζητήσωμεν, ὑπὸ κριτικὴν καὶ ἱστορικὴν ὄψιν, ἂν ὁ Κ. Ῥενὰν ἑρμηνεύῃ καλῶς τὰ κείμενα ἂν συμπαραβάλλῃ αὐτὰ μὲ ὀρθὴν κρίσιν, ἂν ἐξάγῃ συμπεράσματα ἄξια παραδοχῆς. Προτίθεμαι μόνον νὰ διευκρινήσω ὁποία ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα ἐν τῷ τελευταίῳ πονήματι τοῦ ῥηθέντος συγγραφέως. Ὑπαινίττεται, ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς, ὅτι αἱ ἀληθῶς θρησκευτικαὶ ψυχαὶ θὰ εὐχαριστηθῶσιν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ σύγγραμμά του. Ἐγὼ ἄλλως φρονῶ. Πιστεύω ὅτι ὅσοι εὐσεβεῖς εὐχαριστηθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ταύτην ἐπέστησαν ὀλίγον τὴν προσοχήν, ἢ τὴν διάνοιαν αὐτῶν. Τὸ σύγγραμ-

μα μὲ φαίνεται, ἀπεναντίας, ἄθρησκον, κατὰ τὴν γενικωτέραν καὶ βαθυτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως ταύτης, τηρουμένης τῆς ἀξίας, ἣν ἀποδίδει ἡ καθολικὴ σχεδὸν χρῆσις εἰς τὸν ὅρον: θ ρ η σ κ ε ί α. Ἡ ἄρνησις τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τὴν κορωνίδα αὐτοῦ. Ἡ ἄρνησις αὕτη ὑποκρύπτεται εἰς τὰς ἀρχάς του, ἐκφαίνεται ἀριδήλως εἰς τὰς συνεπείας του, καὶ ἀνατρέπει, ἐν παρόδῳ, τὰ οὐσιωδέστερα θεμέλια τῆς ἠθικῆς. Τοιαῦται αἱ θέσεις μου. Εἶναι ἀπόλυτοι· τὸ ἀναγνωρίζω· φαίνονται τοὐλάχιστον παράδοξοι εἰς πολλοὺς ἐξ ὑμῶν· δὲν τὸ ἀγνοῶ. Διατυπωθεῖσαι οὕτω, ἀπαρχῆς, προφυλάττουσιν ἀπὸ παντὸς ἀπροσδοκήτου. Ἂν ἡ ἔκφρασις τοῦ στοχασμοῦ μου φαίνεται εἰς ὑμᾶς παράτολμος, θὰ παρακολουθήσητε τὰς ἀναπτύξεις μου μὲ αὐστηρὰν προσοχὴν, καὶ δὲν θ' ἀρκεσθῆτε εἰς μέτρια ἐπιχειρήματα· αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν διάθεσιν σᾶς εὔχομαι.

Θ' ἀνοίξωμεν τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, ἀλλ' ὄχι ὅπως ἀποσπάσωμεν τεμάχιά τινα, τεχνηέντως ἐκλελεγμένα, καὶ κράξωμεν εὐσεβῶς: ὁποῖον σκάνδαλον! Θὰ σπουδάσωμεν τὸ σύγγραμμα εἰς τ' ἀληθῶς θεμελιώδη αὐτοῦ χαρακτηριστικά· θὰ τὸ θεωρήσωμεν, ὅσον οἷόν τε δικαίως, ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς φάσεις, ἵνα κατίδωμεν τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δύναμιν, καὶ ἐκτιμήσωμεν οὕτω τὴν οὐσιώδη φύσιν καὶ τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἐπιῤῥοήν. Ἂν ἐπιτύχω, θὰ κατορθώσω πολὺ πλέον τῆς ἐκτιμήσεως ἑνὸς βιβλίου καὶ ἑνὸς συγγραφέως· θὰ σᾶς ἐνδείξω οὕτω, κατά τινα ἐφαρμογήν του, γενικὸν γεγονὸς μεγάλης σημασίας· θὰ σᾶς καταδείξω ἐνταυτῷ, δι' ἑνὸς μόνου παραδείγματος, τὰς πλείστας λυπηρὰς τάσεις τοῦ σημερινοῦ πνεύματος. Θὰ σᾶς δώσω τὴν κλεῖδα, δι' ἧς ἀνοίγονται ὅλαι σχεδὸν αἱ θύραι φιλοσοφικῆς τινος φιλολογίας. Ἔστω δὲ τοῦτο πρὸς

ἀπολογίαν μου, ἂν ἔρχωμαι νὰ ἐνδιατρίψω ἐπὶ μακρὸν εἰς σύγγραμμα, περὶ τοῦ ὁποίου δὰ τόσῳ καὶ ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον ὡμίλησαν.

Λέγω πρῶτον ὅτι ἡ ἄρνησις τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ἀπείρου τινὸς Πνεύματος, αἰτίου τοῦ παντὸς, ὑποκρύπτεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ προκειμένου συγγράμματος, καὶ δεσπόζει αὐτὰς κυριαρχικῶς. Ὅπως ἀναγνωρίσωμεν αὐτὸ, πρέπει νὰ ἐκθέσωμεν τὰ διδόμενα, ἐξ ὧν ὁρμᾶται ὁ Κ. Ῥενὰν, καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν τὰ μεταχειρίζεται. Τέσσαρες πρώτισται ἀποφάνσεις ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῶν δοξασιῶν τοῦ συγγραφέως τούτου. Θὰ ἐπιθεωρήσω αὐτὰς διαδοχικῶς.

Α'. Ἡ πρόοδος εἶναι ὁ νόμος τοῦ παντός. Ἡ ἰδέα αὕτη παρουσιάζεται μετὰ πολλῆς ἀναπτύξεως ἔν τινι προσφάτῳ ἄρθρῳ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν δύο Κόσμων *, ἄρθρῳ ἀμέσως συνδεομένῳ, ὡς παραρτήματι ἢ ὑστερογράφῳ, μὲ τὸν Βίον τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ χρόνος ἀποκαλεῖται «ὁ καθολικὸς παράγων καὶ ὁ μέγας προσθέτης τοῦ αἰωνίου γίνεσθαι **.» Οἱ λόγοι οὗτοι, οἵτινες ἠδύναντο νὰ ἦναι εὐκρινέστεροι, ἐκφράζουσι τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ χρόνος συνεπάγει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παντὸς, ἐκδηλῶν τὴν ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων ἐνυπάρχουσαν πρόοδον, καὶ οὐδόλως χρήζει νὰ παραδεχθῶμεν αἰτίαν, διακεκριμένην τοῦ συνόλου τῶν φαινομένων. Ὁ κόσμος λοιπὸν ζῇ ἐν τῷ νόμῳ τῆς προόδου, πρὸ μυριάδων αἰώνων, καὶ μετὰ μυριάδας αἰώνων, ὑπείκων πάντοτε εἰς τὸν νόμον τῆς προόδου, «τὸ σύμπαν θὰ διαφέρῃ τῆς

* Revue des Deux mondes, τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1863.

** Le facteur universel et le grand coefficient de l'éternel devenir. Σελ. 762.

σημερινῆς αὐτοῦ καταστάσεως, ὅσῳ καὶ ὁ σημερινὸς κόσμος διαφέρει τοῦ καιροῦ, καθ' ὃν δὲν ὑπῆρχον οὔτε ἡ γῆ, οὔτε ὁ ἥλιος [1].» Τίς ὁ σκοπὸς πρὸς ὃν ἡ πρόοδος διευθύνει τὰ πράγματα; Ἡ συνείδησις, ἥτις χαρακτηρίζει τὰ πνευματικὰ ὄντα. «Ὁ πρὸς τὴν συνείδησιν νόμος εἶναι ὁ καθολικώτερος νόμος τοῦ κόσμου [2]·» καὶ παντοῦ ὑπάρχει ἡ συνείδησις, μόνον κατὰ διαφόρους βαθμούς. Ὑπάρχουσι περισσότεροι ἐν τῷ φυτῷ ἢ ἐν τῷ βράχῳ, ἐν τῷ ζώῳ ἢ ἐν τῷ φυτῷ, ἐν τῷ πνευματώδει ἢ ἐν τῷ εὐήθει [3]. Σταθερωτάτην ἔχει ἐμπιστοσύνην ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ πραγματικῷ καὶ τῷ καθολικῷ τοῦ νόμου τούτου τῆς προόδου, καὶ αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδες του προβαίνουσι πολὺ μακράν [4]. Εἰς τὰ χωρία, ὅθεν ἀρύομαι τὰς πληροφορίας ταύτας, γίνεται ἰδίως λόγος, ὑπὸ τ' ὄνομα τῆς συνειδήσεως, περὶ τῆς κυρίως λεγομένης διανοίας, περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως. Ἀλλοῦ ὅμως, ὡς θὰ ἴδωμεν ὅσονούπω, ὁ συγγραφεὺς ὑποβάλλει τόσῳ εὐκρινῶς τὴν ἠθικὴν τάξιν ὑπὸ τὸν νόμον τῆς προόδου, ὥστε θεωρεῖ τὴν μεγάλην ἀποκάλυψιν τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος, ὡς σχετικῶς νεώτερον φαινόμενον.

Β'. Τὸ δεύτερον διδόμενον τοῦ Κ. Ῥενᾶνος εἶναι ὅτι ὁ Ναζωραῖος Ἰησοῦς ἐξαιρεῖται τοῦ νόμου τῆς προόδου, καὶ μάλιστα ἐν τῇ τάξει τῆς συνειδήσεως. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι τῳόντι, ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ, «ἡ ὑψηλοτέρα κορυφὴ τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου» (σελ. 449)· εἶχε «τὴν ἀνωτέραν περὶ Θεοῦ συ-

[1] Σελ. 771.

[2] Σελ. 771.

[3] Σελ. 773.

[4] «Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, παραδείγματος χάριν, μέλλουσι νὰ ὑπερπηδήσωσι τὰ ὅρια τοῦ πλανήτου των (Σελ. 772).

νείδησιν, ἥτις ὑπῆρξέ ποτε ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ἀνθρωπότητος» (75)· εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς «αἰωνίου θρησκείας τῆς ἀνθρωπότητος» (332). Καὶ μὴ νομίσητε ὅτι αἱ ῥήσεις αὗται διεσπάρησαν ἐν παρόδῳ, ἢ ὅτι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συνήθεις ἐκφράσεις, ἄνευ μεγάλης σπουδαιότητος. Ἀπαντῶμεν ἐν τῷ συγγράμματι ἀναπτύξεις, ὡς τὴν ἑπομένην: «ἐποίησε τὸν οὐρανὸν τῶν ἁγνῶν ψυχῶν, ὅπου εὑρίσκομεν ὅ,τι ματαίως ζητῶμεν εἰς τὴν γῆν· τὴν τελείαν εὐγένειαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀπόλυτον ἁγνότητα, τὴν παντελῆ ἀφαίρεσιν τῶν μολυσμῶν τοῦ κόσμου.... Πρῶτος ἐκήρυξε τὴν βασιλείαν τοῦ πνεύματος· πρῶτος εἶπε, τοὐλάχιστον διὰ τῶν πράξεών του: Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Αὐτοῦ εἶναι ἔργον ἡ θεμελίωσις τῆς ἀληθινῆς πίστεως.» (445.) Αἱ τοιούτου εἴδους ἀποφάνσεις εἶναι τόσῳ πολυάριθμοι καὶ τόσῳ σαφεῖς, ὥστε εἷς τῶν πανηγυριστῶν τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, καθηγητὴς τοῦ Διδασκαλείου τῆς Γαλλίας (Collège de France), ὁ Κ. Ἀβέτος, σπουδαίως ἐφοβήθη, καὶ ἐκραύγασεν εἰς τὸν συνάδελφόν του: «Πρόσεχε! προχωρεῖς παραπολύ! καὶ λέγεις τόσα, ὥστε, ἂν δὲν ἐπανώρθουν αὐτὰ οἱ φίλοι σου, οἱ ἐφημέριοι ἠδύναντο μίαν ἡμέραν νὰ σὲ φέρωσιν ὡς μαρτυρίαν εἰς τὰς διδαχάς των, καὶ νὰ στηριχθῶσιν εἰς τὸ κῦρος τῶν λόγων σου, ὅπερ βεβαίως εἶναι ὅλως ἐναντίον τῶν προθέσεών σου*.»

Ὅλα τὰ κείμενα — καὶ εἶναι πολυάριθμα, χάρις εἰς τὸν κάλαμον τοῦ μέλους τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας — ἅτινα ἐξυ-

* Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἴδῃ αὐτολεξεὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ Κ. Ἀβέτου, τὴν ὁποίαν μετὰ πάσης ἀκριβείας παρέφρασα ἐνταῦθα, ἂς ἀναγνώσῃ: Jesus dans l'histoire, par *Ernest Havet*, p. 11. Ἀναφέρω τὸ χωρίον κατὰ τὴν τρίτην ἔκδοσιν.

μνοῦσι τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν, ἀνακεφαλαιοῦνται ἐν ἑνὶ λόγῳ, πασιφανεστάτῳ, καθόσον ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα τοῦ συγγράμματος. «Οἱαδήποτε θὰ ἦναι τ' ἀπροσδόκητα φαινόμενα τοῦ μέλλοντος, οὐδεὶς θὰ ὑπερβῇ τὸν Ἰησοῦν.... Ὅλοι οἱ αἰῶνες θὰ διακηρύξωσιν ὅτι, μεταξὺ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων, οὐκ ἐγήγερται μείζων τοῦ Ἰησοῦ.» (459.) Δὲν θέλω ὑπὲρ τὸ δέον νὰ ὠφεληθῶ, ἐκλαμβάνων τοὺς λόγους τούτους κατὰ γράμμα. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦναι τὰ φαινόμενα τοῦ μέλλοντος, διὰ μυριάδων αἰώνων, κάτοικόν τινα τῆς Γαλιλαίας, πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντα, οὐδεὶς θὰ ὑπερβῇ, εἶναι ἀριδήλως ἢ λόγος πίστεως, ἢ προφητεία ὑποθέτουσα ὑπερφυσικὴν φώτισιν, καὶ ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔχει τοιαύτην ἀξίωσιν. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐνταῦθα, εἰμὴ παραχώρησίν τινα εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, τὸ ῥητορικὸν ἐπαγωγὸν τοῦ ἐπιλόγου*, ἢ ναυάγιον τῶν πρώην πεποιθήσεων τοῦ συγγραφέως, ἐπιπλέον, ὡς ὁ συντριβεὶς ἱστὸς πλοίου καταποντισθέντος ἐν τῷ ὠκεανῷ. Ἐπανορθῶ λοιπὸν τὴν φράσιν τοῦ Κ. Ῥενᾶνος κατά τινα λογικὴν ἔννοιαν· καί, ἀφαιρῶν αὐτῆς πᾶν προφητικὸν στοιχεῖον, ἐξελέγχω μόνον τὴν ἱστορικὴν ταύτην θέσιν: «Ἐν τῇ τάξει τῆς θρησκείας, οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν.»

Ὁ νόμος τοῦ κόσμου εἶναι ἡ πρόοδος· ἡ ὑψηλοτέρα θρησκευτικὴ ἀνάπτυξις ἐπεφάνη πρὸ δεκαοκτὼ περίπου αἰώνων: ἰδοὺ λοιπὸν ἐξαίρεσις τοῦ κανόνος· τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερον διδόμενον τοῦ συγγραφέως. Ἕπεται τὸ τρίτον.

* Σελ. 18: «Ὁ Ἰησοῦς ὤθησε τὴν θρησκείαν εἰς βῆμα μεθ' οὗ οὐδὲν ἄλλο δύναται, οὔτε θὰ δυνηθῇ πιθανῶς ποτὲ νὰ παραβληθῇ.» Τοῦτο εἶναι συμπερασμός. Ἡ προφητεία ἀπαντᾶται ἐν τέλει τοῦ βιβλίου.

Γ'. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἐμφάνισις τοῦ Ἰησοῦ παρεσκευάσθη διὰ τῆς προγενεστέρας ἀναπτύξεως τοῦ κόσμου. Παρεσκευάσθη διὰ γενικῶν μέσων· δι' ὅλης τῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητος. (454.) Παρεσκευάσθη δι' εἰδικῶν μέσων. «Γιγαντιαῖον ὄνειρον ἐπεδίωκε πρὸ αἰώνων ὁ ἰουδαϊκὸς λαός.» (49.) — «Ἡ Παλαιστίνη ἐκαλύπτετο ὑπὸ διαπύρου ἀτμοσφαίρας.» (55.) Ἐν βραχυλογίᾳ, τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ θὰ ἔμενεν ἀνεξήγητον, ἄνευ τῆς ἐξαιρετικῆς θέσεως εἰς ἣν εὑρέθη ὁ Ἰσραὴλ ἕνεκα τῆς ἱστορίας του, καὶ εἰδικώτερον μάλιστα, ἕνεκα τῶν μεσσιανικῶν ἐλπίδων, αἵτινες ἐφλέγμαινον τὰ στήθη του. «Ὁ μεσσιανισμὸς ἔβαλλε πάντας εἰς ὀργασμόν.» (63.)

Δ'. Ὁ Ἰησοῦς, παρασκευασθεὶς διὰ τῆς προγενεστέρας προόδου, εἶναι καὶ θὰ ἦναι, ἐν τῇ θρησκευτικῇ τάξει, ἡ πηγὴ ὅλων τῶν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ τελεσθεισῶν προόδων. Ἡ ἐποχή του εἶναι «μία τῶν πλαστουργῶν ἐκείνων ἐποχῶν, αἵτινες ἀπεφάσισαν τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος.» (44.) «Ἀπομένει διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἀκένωτος πηγὴ ἠθικῶν ἀναγεννήσεων.» (45.) «Ὥρισε διαπαντὸς τὴν ἰδέαν τῆς καθαρᾶς λατρείας.» (446.) Ὁ θρησκευτικὸς κόσμος ἐξαρτᾶται παρ' αὐτοῦ. Ἡ τελειοποίησις τοῦ χριστιανισμοῦ συνίσταται «εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθωμεν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.» (455.) Τὸ ἰδεῶδες θρησκευτικὸν εἶναι λοιπὸν ἐν τῷ παρελθόντι.

Τὰ πραγματικὰ ταῦτα διδόμενα, ἅτινα ὁ συγγραφεὺς παραδέχεται, ἢ μᾶλλον κηρύττει, ἀποτελοῦσι τὴν ἀφετηρίαν τοῦ πονήματός του. Τοιοῦτον, κατ' αὐτόν, τὸ ἐξαγόμενον, κριτικῆς πάντη ἀμερολήπτου, τῶν ἐγγράφων τῆς Νέας Διαθήκης, καὶ τῆς σπουδαίας μελέτης τῆς ἱστορίας. Ἐν βραχυλογίᾳ: ὑπάρχει, ἐν τῇ δημιουργίᾳ, θεμελιώδης τις νόμος, ἡ πρόοδος.

Ὁ νόμος οὗτος ἀναγνωρίζει τρανωτάτην ἐξαίρεσιν: τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν. Ὁ νόμος καὶ ἡ ἐξαίρεσις συμφωνοῦσι κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῆς πρὸ αὐτοῦ προόδου, καὶ διαμένει ἡ πηγὴ τῆς μετ' αὐτὸν προόδου. Τὸ θρησκευτικὸν πεδίον παριστᾷ λοιπὸν εἰς τὴν παρατήρησιν διάφορα στοιχεῖα: ἕνα νόμον καὶ μίαν ἐξαίρεσιν· καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν διαφόρων τούτων στοιχείων: unitas in varietate. Τοιαῦτα τὰ εἰς τὴν συζήτησιν ἀνήκοντα γεγονότα, τοιαῦτα τὰ παρὰ τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, ἅμα δὲ καὶ παρὰ τῶν ἀντιπάλων του ἀποδεχθέντα δεδόμενα. Ἀποδεχόμενοι τὰ γεγονότα ταῦτα, πῶς θέλομεν τὰ ἐξηγήσει;

Οἱοσδήποτε νόμος εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας αἰτίας τινός. Πᾶς νόμος ὑποθέτει λοιπὸν νοῦν συλλαμβάνοντα αὐτὸν, καὶ δύναμιν πραγματοποιοῦσαν αὐτόν. Εἶναι ἀμφίβολον ἂν δυνηθῇ τις ποτὲ νὰ αἰτιολογήσῃ τὰ παλαιὰ ταῦτα ἀξιώματα τοῦ κοινοῦ φιλοσοφικοῦ νοός. Ἀλλ' ἀπέναντι ἁπλοῦ τινος νόμου, τὸ πνεῦμα εὐκόλως ἐξολισθαίνει εἰς τὴν φορὰν τῶν συγχύσεων, ἐκλαμβάνει τὸν νόμον ὡς αἰτίαν, καὶ, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμοιόμορφον καὶ διηνεκῆ ἀνάπτυξιν, καταντᾷ λίαν εὐχερῶς νὰ στέργῃ εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, καθότι ἔχει οὕτω, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ νόμος εἶναι ἱκανὴ ἐξήγησις τῶν φαινομένων, ἅτινα ἐκφράζει. Ἀπεναντίας, ὁπόταν διάφορα στοιχεῖα εἶναι ἐν ἁρμονίᾳ, τὸ πνεῦμα παρορμᾶται, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς πρὸς τὴν ἑνότητα ἀνάγκης, ἥτις εἶναι ἡ βάσις τοῦ λόγου, ν' ἀναζητήσῃ ὑπεράνω τῶν διαφόρων στοιχείων τὴν ἑνιαίαν ἀρχὴν, ἥτις τὰ συναρμολογεῖ. Αὕτη εἶναι ἰδέα τοῦ Πυθαγόρου, καίτοι δὲ πεπαλαιωμένη, εἶναι οὐχ ἧττον καὶ τὴν σήμερον ἑδραία, ὡς τὸ πάλαι. Ἂν λοιπὸν ἡ

πρόοδος εἶναι ὁ νόμος τοῦ κόσμου, ὁ Ἰησοῦς δὲ ἐξαίρεσις, καὶ πρόδηλος ἡ σχέσις τῆς ἐξαιρέσεως πρὸς τὸν κανόνα, ὁ λόγος ὁρμᾷ ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀνωτέρας ἀρχῆς, αἰτίας τῆς ἁρμονίας ταύτης ἐν τῇ ποικιλίᾳ. Ἐφαρμόζομεν καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ταύτην περίπτωσιν τὴν γενικῶς παραδεδεγμένην μέθοδον. Ὁσάκις ἡ φιλοσοφία ἐξακριβόνει, ἢ ὑποθέτει στοιχεῖα ὄντως διάφορα, δηλαδὴ μὴ μεταμορφούμενα τὰ μὲν ἐν τοῖς δὲ, οὐδὲ δυνάμενα νὰ προκύψωσιν ἔκ τινος κράματος, ἀνυψοῦται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς πρώτης αἰτίας. Ὁ ἀθεϊσμὸς μόνον καὶ ὁ δυϊσμὸς ἀρνοῦνται τὴν ἀξίαν τῆς πορείας ταύτης τῆς διανοίας.

Ἡ ἐξήγησις τὴν ὁποίαν ὑπεδείξαμεν εἶναι ἁπλουστάτη, ὑπὸ τὴν ἔποψιν σοβαροῦ τινος θεϊσμοῦ. Ὁ Θεὸς ὁδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα διὰ διαφόρων μὲν ὁδῶν, ἀλλὰ πάντοτε συναδουσῶν μὲ τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ βουλήν. Πότε ὁρίζει νὰ βαδίσωσιν αἱ κοινωνίαι πρόοδον βραδεῖαν, καὶ μεγάλα ἐξαγόμενα προκύπτουσιν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἔκ τινος ἀφανοῦς κατεργασίας συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· πότε δ' ἐξεγείρει ἐκλεκτὰ πρόσωπα, καὶ τὰ περιστέφει μὲ φωτεινὸν στέφανον ἐξαστράπτοντα ἐπὶ τῶν ὁμοίων των. Διαθέτει ἀμφότερα τὰ μέσα ταῦτα, διότι εἶναι βασιλεὺς τῶν ὅλων· καὶ ὁπόταν ἀναδιφῶμεν τὰ χρονικὰ τῆς ἱστορίας, δυνάμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν καὶ νὰ θαυμάσωμεν τὴν ὑψηλὴν Πρόνοιαν, τὴν συναρμολογοῦσαν τὰ πάντα, ὅπως συνδράμωσιν ὁμοῦ εἰς τὰς βουλάς της. Βλέπομεν ὅτι ἡ γενικὴ κίνησις τῶν πνευμάτων προετοιμάζει, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ παραγάγῃ τὴν αἰφνίδιον λάμψιν, τὴν φωτίζουσαν τινὰς, καὶ τὸ φῶς τῆς μεγαλονοίας διαχεόμενον ἐφ' ὅλων καὶ προκαλοῦν νέαν καὶ γενικὴν κίνησιν. Ὅπως ἀναζητήσωμεν

καὶ εὕρωμεν εἰς τὰς θεωρίας ταύτας τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δὲν εἶναι διόλου ἀναγκαῖον νὰ ἐπιληφθῶμεν τῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τοῦ δόγματος τῆς ἀπολύτου θεότητος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ὑπερφυσικῶν ἐκδηλώσεων, αἵτινες προοιώνισαν τὴν ἔλευσίν του· ἀρκεῖ σπουδαῖός τις θεϊσμός. Ἀρκεῖ νὰ συμμεριζώμεθα τὰς σκέψεις τοῦ Ἐφημερίου τῆς Σαβοΐας (Vicaire savoyard). Ὁ Θεὸς εἶναι ἰσχυρός. Διὰ τοῦ θελήματός του ἀνέδειξε τὸν Υἱὸν τῆς Μαρίας, ἐν τῇ θρησκείᾳ, τὴν φωτεινὴν στήλην, ἥτις αείποτε προπορεύεται τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ νόμοι καὶ αἱ ἐξαιρέσεις τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης πραγματοποιοῦσιν ἐπίσης, ἔν τινι ἀνωτέρᾳ ἑνότητι, τὰς βουλὰς τοῦ ἀπείρου Ὄντος, τοῦ ὁποίου τὸ θέλημα εἶναι ἡ καθολικὴ αἰτία, καὶ ἡ σοφία ὁ νόμος τῶν νόμων.

Ἅπτεται ὁ Κ. Ῥενὰν τῆς ἐξηγήσεως ταύτης; Ὄχι. Τῇ ἀπονέμει τὴν τιμὴν τῆς συζητήσεως; Ὄχι. Διατί; Διότι, καθὰ φρονεῖ, τὸ θεῖον θέλημα οὐδὲν ἐξηγεῖ· διότι τῷ ἐλλείπει ὁ Θεός. Ὁ Κ. Ῥενὰν ὁμιλεῖ συνεχῶς μ' ἔρωτα, μὲ περιπάθειαν, περὶ ἐκείνου ὅπερ ἀποκαλεῖ θεῖον. Ἐραστὴς τῆς καλλονῆς, ἀνατραφεὶς ἐκ τῶν μεγάλων ἔργων τῆς τέχνης καὶ τῆς ποιήσεως, ἀναγνωρίζει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑψηλὰ ἐνστίγματα, εὐγενεῖς πόθους, οἵτινες τῷ πλαστουργοῦσιν ἰδανικόν τινα κόσμον, πολὺ ἀνώτερον τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων, τῶν συμφερόντων καὶ χυδαιοτήτων τῆς ζωῆς. Ὁ κόσμος οὗτος, ἐν ᾧ ἡ ψυχὴ ζῇ καὶ ὀνειροπολεῖ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀνατάσεως αὐτῆς, συνιστᾷ τὸ θεῖον. Ἀλλ' ἡ ἔρευνα τοῦ θείου δὲν εἶναι εἰμὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μεθ' ἑαυτοῦ, ἀποχώρισις τῆς ψυχῆς ἐν ἀδύτῳ, ἔνθα ἀπομονοῦται ἐνώπιον ἑαυτῆς, διότι ὑπεράνω τῆς

ἀνθρωπότητος οὐδὲν ὑπάρχει πραγματικόν. Ἡ ἰδέα Πνεύματος ἀπείρου, πραγματικοῦ, ἰσχυροῦ καὶ ἐλευθέρου, εἶναι δυσειδαίμων πλάνη: τοιαύτη ἡ θεμελιώδης διδασκαλία τοῦ συγγραφέως. Ἀπαντῶνται ἴχνη τινὰ αὐτῆς ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Λουκράτιος, εὐφυὴς ἀοιδὸς τοῦ ἀθεϊσμοῦ τῶν ἀρχαίων, παρίσταται ὡς ὁ ἀληθινὸς ἑρμηνευτὴς «τοῦ γενικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς φύσεως» (40)· οἱ πιστεύοντες ὅτι ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐλευθέρων βουλήσεων τῆς θεότητος (41) λέγεται ὅτι «ἁμαρτάνουσι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ χημικοῦ.» (42.) Ἀλλ' ὅμως, ἀποχρῶσαν ἔκθεσιν τῆς θεολογίας τοῦ συγγραφέως δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Ἰησοῦ. Ἐνδιατρίβει, ἀληθινά, εἰς δύο σελίδας (74,75) περὶ Θεοῦ, ἀλλὰ βαθὺ σκότος καλύπτει τὰς δύο ταύτας σελίδας. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἁγ. Παῦλος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Σακυαμούνης παρίστανται αὐτόθι ὡς ἐκπροσωποῦντες τὴν αὐτὴν θεολογικὴν ἐπίνοιαν, δὲν συντελεῖ πρὸς διαφώτισιν αὐτῶν.

Ἀλλοῦ λοιπὸν πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὰς θεμελιώδεις δοξασίας τοῦ Κ. Ῥενᾶνος. Πρέπει ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τ' ἀναρίθμητα καὶ ὑπὲρ τὸ δέον εὐκρινῆ χωρία τῶν ἄλλων συγγραφῶν του, ὅπου ὑποθέτει τὸν Θεὸν ὡς κατηγορίαν τοῦ ἰδανικοῦ, δηλαδὴ ἁπλοῦν στοχασμὸν τῆς νοήσεως, τὴν συγκεφαλαίωσιν τῶν ὑπεραισθητικῶν ἡμῶν ἀναγκῶν *, ὅπου ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἀνθρωπότης λατρεύει καὶ πρέπει νὰ λατρεύῃ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα **, ὅπου ἀρνεῖται ῥητῶς ὅτι τὸ ἄπειρον

* Etudes d'histoire religieuse, pag. 419.

** Etudes d'histoire religieuse, pag. 215 καὶ xxii.

ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸ *, καὶ ὅπου ἀποφαίνεται ἐπὶ τέλους ὅτι ἡ φύσις οὐδὲν ἀποκαλύπτει προδιαγεγραμμένον σχέδιον **.

Ὁ Κ. Ῥενὰν δὲν πιστεύει εἰς τὸν Θεὸν, καθ' ἣν ἔννοιαν ἀποδίδει ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸν ὅρον τοῦτον: δὲν πιστεύει ὅτι ὑπεράνω τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὑπάρχει πραγματικόν τι ὂν, ἄπειρον καὶ αἰτία τοῦ παντός. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, οἱ προσεκτικοὶ καὶ σπουδαῖοι ἀναγνῶσται τῶν βιβλίων του δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀμφιβολίας. Τὸ σημερινόν μας ἀντικείμενον εἶναι ν' ἀποδείξωμεν, ὅτι ἡ ἄρνησις αὕτη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μόνη κλεὶς τοῦ προκειμένου εἰς τὴν μελέτην μας βιβλίου, ὅτι εἶναι, ὡς εἶπον, κεκρυμμένη εἰς τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχάς.

Ἂν τὸ σύμπαν ἀκολουθῇ νόμον τινὰ, ἄνευ ἀνωτέρας αἰτίας τοῦ νόμου τούτου, ἂν ἡ πρόοδος ἦναι ὁ ὑπέρτατος νόμος τοῦ παντὸς, βλέπετε βεβαίως ἐναργέστατα ὅτι ἡ διαβεβαίωσις: «οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Ἰησοῦν» ἀποτελεῖ, ἐν τῷ νῷ τοῦ συγγραφέως, ἀπόλυτον ἀντίφασιν. Ἡ ἀντίφασις αὕτη φαίνεται τῳόντι, κατὰ πρώτην ὄψιν, ὅτι ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ, καὶ, ἐπειδὴ διατρανοῦται διὰ πλείστων ὅσων ἀντιφάσεων εἰς τὰ καθέκαστα, ἡ ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου τούτου ἀποβαίνει φθοροποιὰ εἰς ἀπρόσεκτον νοῦν, καθότι, περιάγουσα τὴν διάνοιαν εἰς λαβύρινθον ἀσυναρτήτων διαβεβαιώσεων, τὴν παραζαλίζει ἐπὶ τέλους, καὶ τὴν ἐμποδίζει νὰ μορφώσῃ σταθεράν τινα καὶ συμπαγῆ ἔννοιαν. Σπουδαιοτέρα μελέτη τροπολογεῖ τὰς πρώτας ταύτας ἐντυπώσεις. Ἡ ἀντίφασις εἶναι πλήρης εἰς τοὺς ὅρους, ἐλάσσων δὲ ἢ μάλιστα μηδαμινὴ εἰς τὴν ἔννοιαν. Τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὁ ἐξαιρετι-

* Revue des Deux mondes, du 15 Janvier 1860, pag. 384.

** Revue des Deux mondes, du 15 Janvier 1860, pag. 387.

κὸς αὐτοῦ χαρακτὴρ εἶναι εἰς τὸ γράμμα τοῦ βιβλίου· τὸ πνεῦμα τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ καταφέρῃ τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ὁ Ἰησοῦς, προπάντων, ἦτο τοῦ ἰδίου ἡμῶν μέτρου * (449), ὅτι τὸ ὑπερφυὲς αὐτοῦ ἔργον ἦτο οὐσιωδῶς ἐξαγόμενον εὐνοϊκῶν περιστάσεων. Ἡ εἰς τοσαύτας θαυμαστικὰς φράσεις διαλάμπουσα περὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀκτινοβολία δὲν εἶναι εἰρωνική, ἀλλὰ φαντασιώδης. Ἂν προσέξῃ τις σβύνῃ, ἅμα παύσῃ τὸ θάμβος τῶν λέξεων.

Τοιοῦτον τὸ ἀπόκρυφον τοῦ βιβλίου, ἡ ἀληθὴς ἔννοια τῆς φαινομένης ἀντιφάσεως. Ἀλλὰ διατί ἔχει οὕτω; Διατί ὁ συγγραφεὺς ἀποσύρει, ὅσα ἐπρότεινεν ὡς ἀληθῆ; Καθότι, ἂν τὰ πάντα ὑπάγωνται ἔν τινι νόμῳ ὁμοιομόρφῳ, ἂν ἡ κηρυχθεῖσα ἐξαίρεσις πραγματικῶς ἐξαφανισθῇ, οἱ ὀλίγον σκεπτόμενοι νόες προσηλοῦνται εὐκόλως ν' ἀντιληφθῶσι φύσιν τινα πραγμάτων, ἀφ' ἑαυτῆς ἀναπτυσσομένην· δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον ἀνάγκη Θεοῦ, πρὸς ἐξήγησιν τῆς καθολικῆς ἁρμονίας. Ῥεῦμά τι λοιπὸν ἀθεϊσμοῦ διατέμνει τὸ βιβλίον, καὶ μόνον ἐξηγεῖ τὸν γενι-

Ὁ Κ. Ἀβέτος εἰσέδυσεν, ἀπροκαλύπτως, εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην. Ἐν τῷ παραρτήματι αὐτοῦ εἰς τὸν Βίον τοῦ Ἰησοῦ, κήδεται νὰ μᾶς θεραπεύσῃ ἐκ «τῆς πλάνης τοῦ θείου» καὶ νὰ μᾶς διδάξῃ ὅτι ἀδύνατον «νὰ ὑπάρξῃ ποτὲ ἄνθρωπος «ὅλως δυσανάλογος μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων.» (Jésus dans l'histoire, pag. 63 καὶ 64.) Ὁ κανὼν τῆς κριτικῆς συνίσταται λοιπὸν εἰς τὸ ἀποῤῥίπτειν ἐκ τῆς ἱστορίας, πᾶν ὅ,τι ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρωπίνην στάθμην, καθὼς τὴν ἐννοοῦμεν· αὐτὸς δὰ ἦτο ὁ κανὼν τοῦ δόκτορος Στράους. Ἡ μέθοδος αὕτη μᾶς παρασύρει μακρὰν, καθότι ἡ ἐκτίμησις τῆς στάθμης ταύτης ἐξαρτᾶται πολὺ ἐκ τῶν διαθέσεων τοῦ θέτοντος αὐτήν. Ἂν τὸ ἔκτακτον ἠθικὸν ἦναι ἀπόδειξις ψεύδους, τί θ' ἀπομείνῃ ἐκ τῆς ἱστορίας, ὁπόταν αὕτη, πίπτουσα ἀπὸ τὰ ὕψη τοῦ Διδασκαλείου τῆς Γαλλίας (Collège de France) ἢ τῆς Σορβόννης, περιέλθῃ εἰς χεῖρας «τῶν ἀνικάνων ἐκείνων κενοδόξων, οἵτινες ἐκλαμβάνουσιν ἑαυτοὺς ὡς τὸ μέτρον τῆς διανοητικῆς (ἢ ἠθικῆς) παντοδυναμίας, καὶ γονυπετεῖς ἐνώπιον τῆς ὑπερηφάνου αὐτῶν μηδαμινότητος, τῇ θυσιάζουσιν ἀδιστάκτως ὅ,τι ὑπερβαίνει αὐτήν;»

(M. Tissot, de Dijon).

κὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Ἡ βεβαίωσις αὕτη εἶναι σοβαρά· ἐπιτρέψατέ μοι λοιπὸν νὰ τὴν ὁρίσω βασίμως καὶ διὰ καλῶν ἀποδείξεων.

Πρέπει νὰ καταδείξωμεν ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Ῥενᾶνος καταστρέφει, εἰς τόσα πολυάριθμα χωρία, τὴν ὁρισθεῖσαν τῷ Ἰησοῦ ἐξαιρετικὴν θέσιν. Αὕτη ἡ πραγματικὴ βάσις, ἐφ' ἧς ἐρείδονται τὰ ἐπιχειρήματά μου. Ἂς φυλλολογήσωμεν τὸ βιβλίον, καὶ ἂς ἴδωμεν τί γίνεται ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Ἰησοῦν.

Ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον (βάσεως ὅλων τῶν θρησκευτικῶν ἐπινοιῶν), τὸν Ἰησοῦν ὑπερέβη ὁ Λουκράτιος, τὸν ὑπερέβησαν αἱ ἑλληνικαὶ σχολαὶ ἐν γένει, καὶ, τοῦτο δὰ ἐννοεῖται, τὸν ὑπερέβη ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη. (40.) Ἡ «βάσις πάσης φιλοσοφίας» ἔμεινεν ἄγνωστος εἰς τὸ τέκνον τῆς Γαλιλαίας, ὅπερ ἀνίδεον τῶν ἀλλαχοῦ γενομένων προόδων, ἐπίστευεν ἀκόμη ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐλευθέρων βουλήσεων τῆς θεότητος.» (41.)

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος τὸν ὑπερεῖχεν, οὐ μόνον καθὸ «ἀπηλλαγμένος ἀπό τινας πλάνας, τὰς ὁποίας συνεμερίζετο ὁ Ἰησοῦς,» ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἀρετάς του, αἵτινες εἶναι δι' ἡμᾶς ἐρασμιώτεραι τῶν τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας. Ὁ Σπινόζας ὑπερέβη τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν ταπεινοφροσύνην, διότι ἔζη ἑκουσίως βίον ἀφανῆ, καὶ ὁ Ἰησοῦς «ἠγάπα τὰς τιμὰς» καὶ δὲν ἠγάπα νὰ θεωρῶσιν ἀνώτερον αὐτοῦ οὐδένα. (451,373.) Μετεῖχε τῆς ὑπερβολικῆς ἐκείνης ὀξυθυμίας, ἥτις εἶναι γενικῶς ἰδία τῶν γυναικῶν (76)· καὶ τοσοῦτον ἰσχυρίζετο περὶ ἑαυτοῦ, ὥστε ἐγίνετο «ὀχληρός.» (345.) Τέλος πάντων, οἱ καθ' ἡμᾶς κρι-

τικοὶ ὑπερέβησαν βεβαίως τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν ἠθικότητα. «Διὰ τῆς ἄκρας ἡμῶν ἀβρότητος, περὶ τὴν χρῆσιν τῶν πειστικῶν μέσων, λέγει ὁ Κ. Ῥενὰν, διὰ τῆς ἀπολύτου ἡμῶν εἰλικρινείας, καὶ διὰ τοῦ πρὸς τὴν καθαρὰν ἰδέαν ἀφιλοκερδοῦς ἔρωτός μας, καθιδρύσαμεν, ὅλοι ἡμεῖς, οἵτινες ἀφιερώσαμεν τὴν ζωήν μας εἰς τὴν ἐπιστήμην, νέον ἰδανικὸν ἠθικότητος.» (451.) Οἱ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς μας, ἀνήκοντες εἰς «γενεὰν λίαν σπουδαίαν» (252), δὲν ἐπιτρέπουσι τὴν παραμικρὰν ἀλλοίωσιν τῆς ἀληθείας, χάριν τῆς ἐντολῆς των, ἐνῷ ὁ Ἰησοῦς, ἀνίδεος τῶν τοιούτων ἀβροτήτων, ἐψεύσθη * εὐτόλμως πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του. Πρέπει νὰ τῷ συγχωρήσωμεν αὐτὸ, διότι ἦτο τέκνον τῆς Ἀνατολῆς, καὶ, παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς, «ὀλίγον ἐξοικειωμένοις εἰς τὰς ἀβρότητας τοῦ κριτικοῦ πνεύματος» (252), τὰ ὅρια μεταξὺ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀληθείας εἶναι πάντοτε ἀναποφάσιστα. Ἀπαιτοῦντες παρὰ τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ τὸν βαθμὸν τῆς ἀρετῆς, εἰς τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ φθάσωσιν οἱ νεώτεροι, διαστρέφομεν τὴν ἱστορίαν. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀναδειχθῇ ἀπολύτως ἀνώτερος τῆς ἐποχῆς του, καὶ «ἡ μεγάλη ἀποκάλυψις τοῦ καθήκοντος εἶναι ἔργον τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τοῦ ἡμετέρου κλίματος **. Ἂς μὴ

* Ψεύδομαι εἶναι λέξις ἀρκετὰ βλάσφημος. Ἤθελον διστάσει νὰ τὴν μεταχειρισθῶ, ἂν ὁ Κ. Ἀβέτος δὲν μ' ἔδιδε πρῶτος ἀφορμήν. Ὁ Κ. Ἀβέτος ὁμολογεῖ, ἢ μᾶλλον ἀποδεικνύει σαφῶς, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Κ. Ῥενᾶνος ὑποθέτει ὅτι «ὁ Ἰησοῦς ἐψεύσθη» (Jésus dans l'histoire, pag. 51), καὶ ὅτι κατὰ τὸν Κ. Ῥενᾶνα πρέπει «νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Ἰωάννης, ἐπίσης, ἐψεύσθη καὶ μάλιστα μὲ τὴν μεγαλητέραν τόλμην» (pag. 56). Ἀφοῦ εἷς τῶν κεκηρυγμένων πανηγυριστῶν τοῦ Κ. Ῥενᾶνος κατήντησε νὰ ὁμιλήσῃ οὕτω, ἀνάγκη πᾶσα ἡ βλάσφημος λέξις νὰ ἦναι μόνη ἱκανὴ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν.

** De la part des peuples sémitiques dans l'histoire de la civilisation, pag. 19. Ἴδε ἐπίσης l'Etude sur le livre de Job. pag. 90.

ἤμεθα δωρεὰν ἄδικοι· ἂς μὴ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Γαλιλαίου αἰσθήματα, πρὸς γένεσιν τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται γενναιότερον αἷμα τοῦ τῶν υἱῶν Σὴμ, εὐνοϊκώτερον κλίμα τοῦ τῆς Παλαιστίνης, καὶ ἰδίως μακροτέρα ἐπίδρασις τοῦ χρόνου, τοῦ «καθολικοῦ τούτου παράγοντος.»

Ὑπερέβησαν λοιπὸν τὸν Ἰησοῦν, ἐν τῇ περὶ Θεοῦ διδασκαλίᾳ του· ὑπερέβησαν αὐτὸν, πολὺ περισσότερον, ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ. Ὁποῖοι τίτλοι ὑπεροχῆς τῷ ἀπομένουσιν; Δύναμις ἀπαράμιλλος, θὰ εἴπῃ ὁ συγγραφεύς. Ἂν τὸν ὑπερέβησαν, ἀλλ' ὅμως αὐτὸς «ἔθεσε τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς προόδου.» Πάντοτε θὰ συνδεώμεθα θρησκευτικῶς «μετὰ τῆς μεγάλης διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας ἐκλάμπει τ' ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ. *» Ἰδοὺ μεγαλολογίαι· ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν πλησιέστερον τὸ πρᾶγμα. Ἔν τινι ἄρθρῳ, δημοσιευθέντι ἕνδεκα μόνον μῆνας πρὸ τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ, ἐφ' οὗ ὁ συγγραφεὺς ἐπιστήνει τὴν προσοχήν μας, μεταγράφων ἐξ αὐτοῦ ἀπόσπασμα ἀρκετὰ μακρυνὸν, ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ συγγράμματι, ἀπαντῶμεν τὰς ἑπομένας σκέψεις: Εἴμεθα χριστιανοὶ «καὶ ὁπόταν ἀκόμη ἀποχωριζώμεθα σχεδὸν παντάπασιν ἐκ τῆς προηγηθείσης ἡμᾶς χριστιανικῆς παραδόσεως,» διότι, ἀληθῶς, τ' ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐκλάμπει «δικαίως ἢ ἀδίκως» εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς φορᾶς τοῦ πολιτισμοῦ, ἥτις ὠθεῖ καὶ ἡμᾶς. Ἀληθεύει ἡ παρὰ τοῦ συγγραφέως γενομένη ἀκολούθως διαδήλωσις ὅτι, μετὰ τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἐντυπώσεις ταξειδεύσας εἰς Παλαιστίνην, θεωρεῖ ὡς πλείονος λόγου ἀξίαν τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα τοῦ

* Vie de Jesus, pag. 447. Revue des Deux mondes, du 15 Octobre 1860, pag. 769

Ἐσταυρωμένου· ἀλλὰ σταθμίσατε καλῶς τὸ ἑπόμενον: Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελειωτικὴ θρησκεία· ἀλλὰ πόθεν τοῦτο; Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν· τὰ ζῶντα ὕδατα δὲν ἐκρέουσιν ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰορδάνου. Χάρις εἰς τοὺς Κέλτας καὶ τοὺς Γερμανούς, οἵτινες μετεποίησαν τὰς παραδόσεις τῆς Παλαιστίνης εἰς αἰώνιον Εὐαγγέλιον. Ἐκεῖθεν πηγάζει ἡ διαρκὴς δύναμις, ἡ δύναμις ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ μέλλον. Θέλετε νὰ πίητε εἰς τὴν πηγὴν τῶν ζώντων ὑδάτων; Θέλετε νὰ προσκολληθῆτε εἰς τὴν ἀνεξάντλητον ἀρχὴν τῶν ἠθικῶν ἀναγεννήσεων; Μὴ ἀποβλέπετε πρὸς τὴν Ἀνατολήν· μὴ προσηλώσετε τὰ ὄμματα ἐπὶ τῆς Ναζαρὲτ καὶ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ: «Δράμετε πρὸς τὴν Ἄρκτον καὶ πρὸς τὴν Δύσιν. Η Ἀνατολὴ οὐδέποτε οὐδὲν παρήγαγε τοσούτῳ καλὸν ὡς ἡμεῖς. Ἂς μείνωμεν Γερμανοὶ καὶ Κέλται. Ἂς τηρήσωμεν τὸ αἰώνιον ἡμῶν εὐαγγέλιον, τὸν χριστιανισμόν, καθὼς τὸν μετέπλασεν ἡ θάλλουσα καὶ ψυχρὰ ἡμῶν φύσις. *»

Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι εὐκρινεῖς. Ἐδημοσιεύθησαν ἕνδεκα μῆνας πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ Βίου τοῦ Ἰησοῦ· προσεκτικὴ δὲ ἀνάλυσις τοῦ τελευταίου τούτου συγγράμματος δὲν φθάνει πρὸς ἀνεύρεσιν σπουδαίας αὐτῶν ἀντιῤῥήσεως. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ ἐξαιρετικὸν μέρος τοῦ Ναζωραίου ῥαββίνου εἶναι οὐσιωδῶς παράδοξος περιπέτεια, τεράστιον συμβάν, τοῦ ὁποίου ὁ νοῦς εἰς μάτην ἐπιχειρεῖ νὰ δώσῃ ἑαυτῷ λόγον. Τ' ὄνομά του προηγεῖται τοῦ μεγαλητέρου ἱστορικοῦ ὀργασμοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἔχει ἀπαράμιλλον δόξαν· ἀλλ' εἶναι εἰς τὸ παρελθόν, καὶ ἡ πρόοδος μᾶς ἔφερε πολὺ περαιτέρω καὶ πολὺ

* Revue des Deux mondes, du 15 Octobre 1860, pag. 768.

ἀνωτέρω αὐτοῦ. Τί ἀπομένει τώρα ἐκ τῆς πομπώδους διαβεβαιώσεως, ὅτι οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Ἰησοῦν;

Ἡ ἰδία χεὶρ, ἥτις ἀνήγειρε τόσῳ ὑψηλὸν βάθρον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἐργάζεται λοιπὸν ἀνενδότως νὰ ὑποσκάψῃ τὰ θεμέλια αὐτοῦ. Ἠκούσατε ἤδη θετικὰς ἀποφάνσεις. Σημεῖα ἄλλης φύσεως θ' ἀποκαλύψωσιν ὑμῖν τὸ ἴδιον ἔργον.

Ὁ συγγραφεὺς, ἐξεικονίζων τὸν ἥρωά του, καταντᾷ (δὲν λέγω ἐκ μεμελετημένης προθέσεως, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπιῤῥοὴν τοῦ ἐπικρατοῦντος αὐτῷ πνεύματος) ν' ἀμαυρώσῃ ὁ ἴδιος ὅλας τὰς ἀκτῖνας τοῦ μεγαλείου του. Ἡ τάσις αὕτη τοῦ νοὸς διατρανοῦται εἰς μύρια χαρακτηριστικὰ σημεῖα. Ἀκούσατε. Πρόκειται περὶ ἐκείνου, τὸν ὁποῖον καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐπίσης ἀποκαλεῖ Υἱὸν Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς ἔχει ἀφελεῖς τρόπους (348), χωρικὴν ἁπλοϊκότητα (338). Εἶναι νέος ἐνθουσιώδης (106), φιλήσυχος περιπατητικὸς (144), περιχαρὴς παρὰ τῇ τερπνῇ αὐτοῦ μικρᾷ λίμνῃ (344)· εἶναι μειλίχιος ἠθικολόγος (116), εὐφυὴς καὶ εὔθυμος ἠθικολόγος (312)· εἶναι ὁ χαριέστερος ῥαββῖνος (91)· ἡ θεολογία του εἶναι θελξικάρδιος. (77.) Παρατηρεῖται ἐν αὐτῷ αἴσθημα εἰς ἄκρον τρυφερὸν πρὸς τὰς γυναῖκας (72), « ἡ δόξα τοῦ πατρός του ἐνέπνεεν αὐτῷ ζηλοτυπίαν δι' ὅλα τὰ ὡραῖα πλάσματα, ἅτινα ἠδύναντο νὰ συντελέσωσιν εἰς αὐτήν.» (73.) Παραιτοῦμαι ἐκτενεστέρας συλλογῆς τῶν ἐπιθέτων τούτων: μειλίχιος, χαρίεις, γλυκύτατος, θαυμάσιος, τῶν ὁποίων ἡ ἐπανειλημμένη χρῆσις ὑπεδείχθη ἤδη εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ *. Οὕτω λοιπὸν, ἀναμιγνύονται, εἰς ἀντικείμενον τόσῳ σπουδαῖον, λόγια καλ-

* Ἴδ. ὡς παρὰ τοῦ Κ. Καρόλου Σεκρετᾶνος, ἐν τῷ Chrétien Evangélique, τῆς 10 Αὐγούστου 1863.

λωπιστρίας (petite maîtresse) καὶ δὲν ἠξεύρω ὁποία ὀσμὴ κοιτῶνος (boudoir), προσβάλλουσα οὐχ ἧττον τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ ὅσῳ καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα. Ὅλα ταῦτα, Κύριοι, ἔχουσι μεγάλην σημασίαν, καὶ σᾶς βεβαιῶ ὅτι οὐδόλως προεθέμην ἐνταῦθα, νὰ ἐπιφέρω φιλολογικὴν ἐπίκρισιν. Ὁ Κ. Ῥενὰν ἔχει πολλάκις φιλοκαλίαν· εἶναι τόσῳ ἄξιος φιλολόγος, ὥστε δὲν ἤθελε παραβλέψει τόσῳ μεγάλας καὶ πολυαρίθμους παρεκτροπάς, ἄνευ σπουδαίας τινὸς αἰτίας. Ζωηρὸν αἴσθημα, ἐνδόμυχος ἀνάγκη τοῦ νοός, ἠδύναντο μόνα νὰ τὸν παρασύρωσι τόσῳ μακρὰν ἐκ τοῦ αταράχου πεδίου τῆς τέχνης. Δὲν ἐτελειώσαμεν εἰσέτι τὴν μελέτην ταύτην.

Μετά τινα εἰδυλλικὴν καὶ βουκολικὴν ἐποχὴν (οὗτοι εἶναι πάντοτε ὅροι τοῦ συγγραφέως), ὁ ἀγχίνους καὶ εὔθυμος ἠθικολόγος τῶν πρώτων χρόνων καθίσταται «μελαγχολικὸς γίγας», «ὑπερβαίνει πᾶν μέτρον» (313)· «ὡς ἐκ τοῦ λίαν ἐμπαθοῦς χαρακτῆρός του, ὑπερπηδᾷ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως». (318.) Ὑποστηρίζει «τὸ πικρὸν καὶ ὀδυνηρὸν αἴσθημα τῆς ἀποστροφῆς πρὸς τὸν κόσμον» (312)· δεικνύεται ἐνίοτε «ἀπότομος καὶ ἀλλόκοτος» (313.) «Ἡ ἀθυμία του κατὰ παντὸς ἐμποδίου τὸν παρασύρει εἰς ἀνεξηγήτους καὶ παραλόγους κατὰ τὸ φαινόμενον πράξεις.» (319.) «Ἐμφορεῖται ἐπὶ τέλους ὑπὸ ἰδιαζούσης κλίσεως καταδρομῶν καὶ βασάνων» (316)· καὶ «παραφερόμενος ἐκ τῆς τρομερᾶς ταύτης προόδου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ» (318), «συνέλαβεν ἐκ προμελέτης τὸν σκοπὸν νὰ τὸν ἀποκτείνωσιν» (316). Δὶς, τῳόντι, δὶς ὁ Κ. Ῥενὰν παραβάλλει τὸν Ἰησοῦν μὲ τοὺς πρωτουργοὺς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὅπως τὸν δικαιώσῃ ἀθετήσαντα

(ὡς ὁ Δαντὼν, ὁ Σαινζούστις καὶ ὁ Ῥοβεσπιέῤῥος) τοὺς νόμους τῆς ἡμερότητος τῶν ἠθῶν *.

Τὸ ὂν, ὅπερ εἶχε τὴν ὑψηλοτέραν περὶ Θεοῦ συνείδησιν, ἦτο λοιπὸν πρῶτον βουκολικὸς φαντασιοκόπος, ἀκολούθως μελαγχολικὸς γίγας, ἰδιότροπος καὶ δυσάρεστος. Ἴδατε πόσον τὸ ἰδανικὸν ἐκπίπτει, πῶς ἐκεῖνος ὅστις κηρύττεται μείζων μεταξὺ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων, ταπεινοῦται κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χαρακτῆρός του.

Ἀποβαίνει ἀναγκαῖον ν' ἀκολουθήσωμεν εἰσέτι τὴν ἐφαρμογὴν τῆς αὐτῆς μεθόδου, ἢ τὴν ἐπιῤῥοὴν τοῦ αὐτοῦ πνεύματος, ἐν τῇ ἐκθέσει τινῶν ἐκ τῶν στοχασμῶν τοῦ Ἰησοῦ, ἐπίσης μεγάλων κατὰ τὰς ἀποφάνσεις τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' ἐπίσης μικρῶν κατὰ τὰς ἐξηγήσεις του.

Δύο παμμέγιστα γεγονότα πρέπει νὰ ἐκπλήξωσι τοὺς ἱστορικοὺς ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ φραγμοὶ μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων καταπίπτουσιν: ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ ἦναι ὁ κλῆρος τῶν ἐλαχίστων καὶ τῶν ταπεινῶν, καθὼς τῶν σοφῶν καὶ τῶν μεγιστάνων τοῦ κόσμου· οἱ πτωχοὶ, κατὰ τὸν Λόγον τοῦ διδασκάλου, εὐαγγελίζονται· τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον γεγονός. Τὸ δεύτερον εἶναι ἡ διάδοσις τῆς περὶ Θεοῦ γνώσεως ἐπέκεινα τῶν ὁρίων τῆς Παλαιστίνης, ὁ λόγος τῆς ἑνώσεως ὅστις πρέπει, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, νὰ συνδέσῃ

* Ἰδοὺ τὸ κείμενον: «Οὐδεμία ἐπανάστασις τελεσφορεῖ, ἄνευ ὀλίγης τραχύτητος. Ἂν ὁ Λούθηρος, ἂν οἱ πρωτουργοὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὤφειλον νὰ τηρήσωσι τοὺς νόμους τῆς ἡμερότητος τῶν ἠθῶν, ἡ μεταῤῥύθμισις καὶ ἡ ἐπανάστασις δὲν ἐγίνοντο. (326)» «Τινὲς λυποῦνται ἐπίσης ὅτι ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐξῆλθε πολλάκις τῶν ἀρχῶν αὐτῆς καὶ δὲν ἔγινε παρ' ἀνδρῶν συνετῶν καὶ μετριοφρόνων. Ἂς μὴ ἐπιβάλλωμεν τὰ χαμαίζηλα προγράμματά μας, οἱ νουνεχεῖς ἡμεῖς χυδαῖοι, μὲ τὰς ἐκτάκτους ἐκείνας μεταβολὰς, αἵτινες εἶναι τοσοῦτον ἀνώτεραι τοῦ μέτρου μας.» (125.)

τὴν ἀνθρωπότητα ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οἰκογενείᾳ. Διὰ τῶν γεγονότων τούτων ἡ ἱστορία διετμήθη· καὶ οὐδέποτε ὑψηλότεραι ἰδέαι εὗρον τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν ἵνα πραγματοποιηθῶσιν. Ἰδοὺ αἱ ἐξηγήσεις τοῦ Κ. Ῥενᾶνος:

Ὁ Ἰησοῦς συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ καθιδρύσῃ περιεσκεμμένον κοινωνισμόν. (178.) Ἡ ἄκακος αὕτη χείμαιρα ἠδύνατο νὰ γίνῃ δεκτὴ παρὰ «τοῦ σμήνους τῶν χαριέντων παιδίων» (176), ἅτινα τὸν περιεστοίχουν εἰς Γαλιλαίαν· παρὰ «τῶν μικρῶν συλλόγων τῶν εὐήθων» (149), εἰς τοὺς ὁποίους ἀπετάνθη κατὰ πρῶτον. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τρόπος νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω καὶ νὰ εἰσαγάγῃ τὴν κοινωνίαν ἐν γένει, καὶ ἰδίως τὰς ἀνωτέρας τάξεις, εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ κοινωνισμοῦ, ἔστω καὶ τοῦ πλέον περιεσκεμμένου. Ὁ Ἰησοῦς τὸ ἐνόησεν. «Ἔλαβε τελείαν ἀπόφασιν μὲ ὑπερβολικὴν τόλμην: ἐστράφη πρὸς τοὺς ἁπλοϊκοὺς» (170) καὶ «προεκάλεσε τὸν λαόν.» (179.) «Ἔλαβε πρὸ ὀφθαλμῶν νὰ κηρύξῃ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὰ «ἐξουθενήματα τοῦ κόσμου τούτου, τὰ θύματα τοῦ κοινωνικοῦ τύφου» (179), εἰς τοὺς σχισματικοὺς καὶ τοὺς ἐθνικούς. (179.) Τὸ τοιοῦτον ἦτο ἀληθινὸν ἀρίστευμα (coup de maître, 184.) Ἀδυνατῶν τῳόντι νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς συναγωγῆς, ἐνισχύθη βραδύτερον εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καταλύσεως τοῦ ἰουδαϊσμοῦ.

Ἡ μεγάλη ἀλλοίωσις, ἡ συστήσασα τὴν νεωτέραν κοινωνίαν, καὶ στηρίξασα ὁριστικῶς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος, καταντᾷ λοιπόν, ἐν τῇ ἀρχῇ της, ὁρμὴ δυσμενείας «νέου δημοκράτου» στραφέντος κατὰ τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς κοινωνίας· διότι «ἡ διδασκαλία ὅτι οἱ πτωχοὶ μόνοι θὰ σωθῶσιν ἦτο ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ.» (179.)

Καθόλου εἰπεῖν, ἡ προσπάθεια τοῦ Κ. Ῥενᾶνος τείνει νὰ

ἐξηγήσῃ ὅλον τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ διὰ τῶν περιστάσεων. Ἀναφέρει μὲν, ἅπαξ ἢ δὶς, τὴν δύναμιν τῆς βουλήσεώς του· ὁμιλεῖ περὶ τῆς μεγαλοψυχίας του· ἀλλοῦ ὅμως εἶναι ὁ ῥοῦς τῆς διανοίας του. Ὁ Ἰησοῦς ἔτυχε θαυμασίων περιπετειῶν. Τὰ πάντα τὸν ἐβοήθουν, διότι «τὰ πάντα βοηθοῦσι τοὺς περιβλέπτους ἄνδρας· βαίνουσι πρὸς τὴν δόξαν δι' ἀκαταμαχήτου φορᾶς καὶ πεπρωμένου νόμου.» (457.) Ἡ συνάντησις «Ἰωανάν τινος ἢ Ἰωάννου», «νέου ἀσκητοῦ μεστοῦ οἴστρου καὶ πάθους» (94), τὸν ὁποῖον ἐπωνόμασαν βαπτιστὴν, ὀλίγον ἔλειψε ν' ἀποβῇ ὀλεθρία τῷ Ἰησοῦ. Ὁ Ἰησοῦς διέτρεχε κίνδυνον νὰ ἐπιῤῥεασθῇ ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τότε ἀναμφιβόλως θ' ἀπέμενεν «ἄγνωστος αἱρετικὸς ἰουδαῖος.» (115.) Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης ἐφυλακίσθη εἰς καιρὸν ἁρμόδιον, καὶ ὁ Ἰησοῦς εὐτυχῶς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἰδίαν του ἐντολήν. Ἡ ἔλλειψις ἀστυνομίας, χαρακτηρίζουσα τὴν κατάστασιν τῆς Ἰουδαίας (ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν), πρέπει νὰ συναριθμηθῇ μετὰ τῶν εὐνοϊκωτέρων περιστάσεων, ὑπὲρ τοῦ ἔργου τοῦ Ναζωραίου νεωτεριστοῦ. Ὁ Κ. Ῥενὰν ἐπιμένει εἰς τὸ θέμα τοῦτο, μὲ τρόπον προδίδοντα ἐναργῶς τὰς προλήψεις κατοίκου τινὸς τῶν Παρισίων, ὑπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν πολίτευμα. Γνωρίζει ὅτι τὸ στάδιον τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ἐλευθέρας ἐκείνης βαρβαρότητος*, ὁποία ὑπῆρχεν ἐπὶ Τιβερίου (448,457.) Πάντα ταῦτα εἶναι εἰσέτι μικροῦ λόγου ἄξια, ὡς πρὸς τὸ θαυμασιώτερον εὐτύχημα τοῦ Ἰησοῦ, τὸ τοῦ ἐγκαίρου αὐτοῦ θανάτου. «Τὸ ὕφος, ὅπερ προσέλαβε, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποστηρι-

* Ἐλευθέρα βαρβαρότης εἶναι ἔκφρασις τοῦ Κ. Ἀβέτου, ὅστις προσέδραμεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰς βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ του μετὰ γενναιότητος τόσῳ μεγαλητέρας, ὅσῳ δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένη παντὸς κινδύνου. Δὲν φαίνεται, τῷ ὄντι, ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, νὰ ἦτο ὅλως μηδαμινὴ ἡ ἐπέμβασις τῆς ἀστυνομίας.

χθῇ πλέον τινῶν μηνῶν» (320), δὲν ἠδύνατο «νὰ βαστάσῃ ἕως τὰ ἑξήκοντα ἢ ἑβδομήκοντα ἔτη τὸ βάρος τῆς θεότητός του . . . . . φθειρόμενος, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐκ τῶν ἀναγκῶν ἀνηκούστου καθήκοντος.» (457.)

Ὑπέπεσεν εἰς λάθη, τὸ γνωρίζομεν, «πιθανὸν μάλιστα πολλὰ λάθη του νὰ ἦσαν προσποιητά» (458)· ἤθελεν ἀναμφιβόλως ὑποπέσει εἰς κανὲν λάθος, δυνάμενον νὰ κλονίσῃ τὸ οἰκοδόμημα τῶν ἀγώνων του (426), διότι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσῳ ἀσθενής, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ φέρῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν θείαν ἐντολήν, καὶ ἐκεῖνοι μόνοι εἶναι ἀκηλίδωτοι, ὅσους ὁ Θεὸς ἀνεκούφισεν ἐκ τοῦ βάρους τοῦ ἀποστολικοῦ ἐπαγγέλματος. *» Εὐτυχῶς ὅτι τὸν ἀπέκτεινον, προτοῦ ἀνεπανόρθωτόν τι πταῖσμα νὰ ἐξαντλήσῃ, ἐν τῇ πηγῇ αὐτῆς, «τὴν θείαν ζωήν, τὴν ὁποίαν ἔμελλε νὰ διέλθῃ ἐν μέσῳ τῆς ἀνθρωπότητος.» (425.) Τὸν προσήλωσαν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. «Τὸ ἀνόητον μῖσος τῶν ἐχθρῶν του ἐπέφερε τὴν ὁριστικὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου του, καὶ ἐπεσφράγισε τὴν θεότητά του.» (369.) Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἰησοῦ μεγάλως ἔσφαλλον. Ὅπως ἀναχαιτίσωσι τὸ ἔργον του, ἔπρεπε νὰ τὸν ἀφήσωσι νὰ ζήσῃ μερικὰ ἔτη ἀκόμη. «Μένων ἐλεύθερος, ἤθελεν ἀποκάμει ἐν ἀπεγνωσμένῳ ἀγῶνι κατὰ τοῦ ἀδυνάτου.» (369.) Αἱ τυφλαὶ ἡμῶν προλήψεις ἀλλοιοῦσι τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν συμβεβηκότων. Ἀναλογιζόμεθα μετὰ φρίκης τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα, καὶ τῳόντι, «ἡ πρᾶξίς του ἦτο ἴσως ἀφυὴς μᾶλλον ἢ κατεντρεχής.» (382.) Ὁ ἀπόστολος Πέτρος ἐφέρθη «λίαν ἀγενῶς» (395) ἐν τῇ ἀπαρνήσει του, ὀμνύων ὅτι οὐκ οἶδε τὸν ἄνθρωπον. Ἐκτὸς τούτου, ἐθεωρήσαμεν ὡς θεοκτόνους τοὺς τυφλοὺς ἐκείνους

* Etudes d'histoire religieuse, pag. 256.

Φαρισαίους, ἐνῷ αὐτοὶ τὸν ἀπεθέωσαν, καὶ ἦσαν πιθανὸν μωροὶ μᾶλλον ἢ διεστραμμένοι.

Ὀφείλω νὰ ἐπιμείνω, Κύριοι, ἐπὶ τῆς ἰδέας ταύτης, διότι ἀποτελεῖ ἀληθῶς μίαν τῶν ὑποστάσεων τοῦ Κ. Ῥενᾶνος. Ἡ ἠθικὴ δόξα τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἰδίως ἔργον τῶν φονέων του, οἵτινες τὸν ἀπέκτεινον ἐγκαίρως ὑπὲρ τῆς δόξης του. Πρέπει ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα λόγους, τῶν ὁποίων ὁ κατάψυχρος λυρισμὸς προσβάλλει οὐ μόνον τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καί τι σπουδαιότερον καὶ ἐπισφαλέστερον. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ· ἀφοῦ εἶπε: «Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου», κλίνας τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ στήθους ἐξέπνευσεν. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐκλέγει ὁ Κ. Ῥενὰν ἵνα ἀνακαλέσῃ τὴν προσφιλῆ του ἰδέαν, ἀνακράζων: «Ἀναπαύου ἤδη ἐν τῇ δόξῃ σου, γενναῖε μυσταγωγέ· τὸ ἔργον σου ἐτελείωσεν· ἡ θεότης σου ἐθεμελιώθη. Μὴ φοβηθῇς νὰ ἴδῃς ἀνατρεπόμενον, διά τι λάθος, τὸ ἔργον τῶν ἀγώνων σου. Τοῦ λοιποῦ, ἀπαλλαγεὶς ἐκ τοῦ ἀσταθοῦς .... (426.) Παύω. Τοιαῦται αἱ πρῶται ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἐμποιεῖ εἰς τὸν συγγραφέα ἡ μεγάλη σκηνὴ τοῦ Γολγοθᾶ!

Παρατηρεῖτε, Κύριοι, ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἱστορικῆς ἢ θεολογικῆς συζητήσεως. Δὲν συζητῶ ἂν παραμορφόνῃ τὰ κείμενα· ἕνα μόνον σκοπὸν ἔχω: νὰ σᾶς ἀποδείξω ἐναργῶς, ἀπαρχῆς μέχρι τέλους τοῦ βιβλίου, ὅτι ἐξετάζω καταχθόνιον ἔργον, ὅπερ φθάνει εἰς τὸ χαρακτηριστικώτατον τοῦτο συμπέρασμα: «Δεικνύων ὅτι ἡ παρὰ τοῦ Ἰησοῦ θεμελιωθεῖσα θρησκεία ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῶν προγεγονότων, δὲν ἐννοῶ νὰ ἐλαττώσω τὴν ὑπεροχήν της, ἀλλὰ ν' ἀποδείξω ὅτι ἔχει

τὸν λόγον της, ὅτι ἦτο νόμιμος, δηλαδὴ σύμφωνος μὲ τὰ ἐνστίγματα καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς καρδίας αἰῶνός τινος.» (455.) Ἐνταῦθα ἐξέλιπε παντάπασιν ἡ ἐξαίρεσις· τὸν ἀντιπροσωπεύσαντα αἰῶνά τινα θὰ ὑπερβῶσι, φυσικῷ τῷ λόγῳ, οἱ μέλλοντες αἰῶνες: τὸν θεμελιωτὴν τῆς αἰωνίου θρησκείας, ἀποκαλεῖ πλέον ἀντιπρόσωπον τῶν ἀναγκῶν τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου κατά τινα ἐποχήν.

Συγκεφαλαιῶ τὰς μακρὰς ταύτας σκέψεις.

Τὸ βιβλίον, ὅπερ ἐπιγράφεται Βίος τοῦ Ἰησοῦ, ἐμπεριέχει δύο ῥεύματα ἰδεῶν ἀντιφατικῶν. Ὁ Ἰησοῦς ὑπερυψοῦται, ὡς ἐξαιρετικὸν καὶ θεῖον ὄν, οὐδένα ἔχων ὑπέρτερον. Ὁ Ἰησοῦς ὑποβιβάζεται διὰ ῥητῶν ἀποφάνσεων, καὶ μυρίων σοφισμάτων ἐντέχνου ὕφους, εἰς τρόπον ὥστε ν' ἀφήσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπερέβησαν αὐτὸν καθ' ὅλα, καὶ ὅτι, κατὰ τὸν νόμον τῆς προόδου, πρέπει φυσικῷ τῷ λόγῳ νὰ παραδεχθῇ ὅτι καὶ εἰς τὸ μέλλον θὰ τὸν ὑπερβῶσιν ἔτι πλέον, ἀφ' ὅσον μέχρι τοῦδε τὸν ὑπερέβησαν*. Μᾶς φαίνεται τόσῳ μέγας καθότι ἔζησεν ὀλίγον, καὶ δὲν ἔλαβε καιρὸν νὰ σφάλλῃ. Ὅ,τι οὐδέποτε θὰ ὑπερβῶσιν εἶναι τὸ μεγαλεῖον τῆς πλάνης, ἥτις τὸν ἀνέδειξε Θεὸν (διότι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ὑψηλοτέρα πλάνη), καὶ ἡ δύναμις τῆς πλάνης ταύτης, ἥτις ἔδωκεν εἰς τὸν Ναζωραῖον τέκτονα ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα.

Τὰ δύο ταῦτα ῥεύματα τῶν ἰδεῶν συνεκρέουσιν ἐν τῇ αὐτῇ κοίτῃ, ἀλλὰ δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν σημαντικότητα. Ὀλίγα λεπτὰ μακρὰν τῆς Γενεύης, τὰ διαυγῆ καὶ κυανᾶ ὕδατα

* Τοῦτο ἐξήγησε κάλλιστα ὁ Κ. Ἀβέτος (Jésus dans l'histoire, pag. 64) Παρατηρεῖ (Jésus dans l'histoire, pag. 11) πολὺ ὀρθῶς, ὅτι αἱ κριτικαί του παρατηρήσεις εἶναι μᾶλλον παραρτήματα ἢ ἀντιλογίαι.

ἐκχεόμενα ἐκ τῆς λίμνης Λεμὰν δέχονται τ' ἀμμώδη ῥεῖθρα τῆς Ἄρβης. Στιγμιαίως τὰ κυανᾶ καὶ τὰ ὑπόλευκα ὕδατα ἐκρέουσι, χωρὶς νὰ συγχέωνται. Παρατηρήσατε τὸν ῥοῦν τῶν κυμάτων: θὰ ἴδητε, μετ' οὐ πολύ, ἐκλεῖπον τὸ γαλανὸν χρῶμα καὶ τ' ἀνακυκώμενα ὕδατα τοῦ χειμάῤῥου νὰ δίδωσιν εἰς τὸν ποταμὸν τὴν γενικὴν αὐτοῦ χροιάν. Οὕτως ἔχει καὶ διὰ τὸν ἀναγνώστην, ὅστις παραδίδεται εἰς τὴν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Κ. Ῥενᾶνος γεννωμένην ἐντύπωσιν· ὁ πρὸς τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν θαυμασμὸς ἀντικαθίσταται ταχέως δι' αἰσθημάτων ἄλλης φύσεως, ἅτινα πολὺ ἀπέχουσι τῆς λατρείας. Ἂν μὲ μεμφθῆτε ὅτι ὁρίζω αὐθαιρέτως τὴν σχετικὴν σημαντικότητα τῶν δύο ἀντιθέτων ῥευμάτων, θέλω σᾶς παραπέμψει εἰς τὸ διδακτικώτατον πόνημα τοῦ Κ. Ἀβέτου· θέλω σᾶς παραπέμψει ἰδίως εἰς τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν τῶν ἀναγνωστῶν. Ἂν ἡ ἀντίφασις ὑφίστατο ἀληθῶς, τὸ σύγγραμμα θὰ ἦτο ὅλως ἀσυνάρτητον. Μικροῦ λόγου ἄξιον παρὰ τοῖς λογίοις, δὲν θὰ ἠσπάζετο δι' ἐνθέρμων ἀνευφημιῶν παρὰ τῶν φατριαστῶν, οὔτε θὰ διεδίδετο εἰς τὸ κοινόν. Τότε μόνον ἐπιτυγχάνει τις δημοτικότητα, ὅταν ἀποτείνεται, δι' ἐξηκριβωμένων ἰδεῶν, εἰς ὡρισμένα αἰσθήματα· οἱ βιβλιοπῶλαι τὸ γνωρίζουσιν οὐχ ἧττον τῶν συγγραφέων.

Θέσας ἤδη τὰς βάσεις τῶν γεγονότων, ἀναλαμβάνω τὸ ζήτημά μου, καὶ προσάγω ἐκ νέου τὴν ἀπάντησίν μου: Διατί ὁ Κ. Ῥενὰν ἀποσύρει πάνθ' ὅσα ὁ ἴδιος ἐπρόβαλεν; Διατί σπουδάζει ν' ἀποσβέσῃ τὰς ἀκτῖνας, δι' ὧν ἔστεψε τὴν κεφαλὴν τοῦ ἥρωός του; Διατί ἐπὶ τέλους, ὁπόταν ἐξυμνῇ τὸν Ναζωραῖον Ἰησοῦν, φέρεται, πραγματικῶς, ὡς οἱ ἱερεῖς ἐκεῖ-

νοι τῆς ἀρχαιότητος, οἵτινες ἔστεφον μὲ ἄνθη τὸ θῦμα, ὅπερ ἤθελον νὰ σφαγιάσωσιν; Ἰδοὺ ὁ λόγος:

Ἂν ἐτηρεῖτο ἡ διὰ τὸν Ἰησοῦν ὁρισθεῖσα θέσις· ἂν ἔπρεπε ν' ἀποτελέσῃ ἐξαίρεσιν τοῦ μεγάλου νόμου τῆς προόδου· ἂν ἔπρεπε ν' ἀναγνωρισθῇ ἡ θαυμασία ἁρμονία τοῦ ἔργου αὐτοῦ μετὰ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κέντρον τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας, νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι πάντα τὰ προηγούμενα προδιέθεσαν τὴν ἔλευσίν του, καὶ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν μετ' αὐτὸν συμβάντων· ἂν ἔπρεπεν, ἐπὶ τέλους, νὰ τηρηθῶσι τὰ ὑπὸ τοῦ Κ. Ρενᾶνος ἀποδεχόμενα διδόμενα, ἤθελον κατασταθῇ τόσῳ ἐναργῆ τὰ ἴχνη ὡρισμένης βουλῆς ἢ σχεδίου, ἀνωτέρας διευθύνσεως, τῆς Προνοίας, ἐν ἑνὶ λόγῳ, ὥστε ὁ νοῦς ἤθελεν ἀνυψωθῇ, φυσικῷ τῷ λόγῳ, εἰς τὸν Θεόν. Ἀλλ' ἡ ἰδέα ἐλευθέρου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ εἶναι πρόληψις. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ κλεισθῇ εἰς τὸν νοῦν ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα πρὸς τὸν Θεόν. Ἀνάγκη νὰ σμικρυνθῇ ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὸ ἡμέτερον μέτρον· τὸ δ' ἔργον του κατὰ τὰς κοινὰς ἀναλογίας. Ὑπαγόμενα οὕτω τὰ πάντα εἰς τὴν ἰδίαν στάθμην, ἡ ἱστορικὴ ἁρμονία, διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ ἰδίου νόμου, ἱκανοποιεῖ τὸ πνεῦμα εὐκολώτερον ἐκ τῆς συγκεχυμένης ἰδέας φύσεώς τινος πραγμάτων, ἥτις παράγει ἀφ' ἑαυτῆς πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, ἄνευ σχεδίου, καὶ ἄνευ βουλήσεως· δὲν θὰ παρουσιασθῇ κατεπείγουσα ἀνάγκη Θεοῦ.

Τοιαύτη ἡ κλεὶς τοῦ ἐπασχολοῦντος ἡμᾶς βιβλίου, καὶ ἡ μόνη, πιστεύω, σπουδαία ἑρμηνεία, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ τῷ δώσωμεν. Ὁ Κ. Ρενὰν βεβαιοῖ τὴν ἐξαιρετικὴν θέσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι· τοῦτο δέ, χαριζόμενος ἀναμφιβόλως, ἐν μέρει εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἐν μέρει ὡς ἐκ τῆς

ὁποίας διέσωσεν ἕξεως, καὶ ἐν μέρει ἴσως καθὸ ἐξαγόμενον ἱστορικῶν σπουδῶν καὶ προσωπικῶν ἐντυπώσεων. Ἀλλ' ὁ συγγραφεύς, ὑπείκων ὁπωσοῦν εἰς τὸ ῥεῦμα τοῦτο τῶν ἰδεῶν, παρασύρεται ὑπὸ ῥεύματος ἀκαταμαχήτου δυνάμεως, ἥτις τὸν ἀναγκάζει νὰ παλινῳδῇ διηνεκῶς. Ἡ ἄρνησις τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ τὸν διευθύνει λεληθότως πως καὶ τὸν δεσπόζει. Τὸ βιβλίον του θὰ σᾶς ἐκπλήξῃ διὰ τῶν ἀνεξαντλήτων ἐπ' ἀληθείας ἀντιφάσεών του, ἕωσοῦ, σκαλίζοντες ὀλίγον τὸ ἔδαφος, ἀνεύρητε ὅτι τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου φέρουσι, μὲ κεφαλαιώδεις χαρακτῆρας, τὴν πένθιμον ταύτην ἐπιγραφήν: οὐκ ἔστι Θεός· δὲν ὑπάρχει ἄπειρον καὶ παντοδύναμον πνεῦμα, τοῦ ὁποίου τὸ θέλημα δύναται νὰ ἦναι ἡ ἐξήγησις τῶν πραγμάτων. Θὰ ἐννοήσητε τότε πόθεν πηγάζει ἡ ἀντίφασις. Λάβετε, Κύριοι, τὸν Βίον τοῦ Ἰησοῦ. Ἀναγνώσατε, ἐρευνήσατε, σκεφθῆτε· καὶ ἴδατε ἂν δύνασθε νὰ εὕρητε ἄλλην λύσιν τοῦ αἰνίγματος, ὅπερ αἱ σελίδες τοῦ συγγράμματος τούτου προβάλλουσιν ἀφεύκτως εἰς πάντα προσεκτικὸν νοῦν.

Ἀναγνωρίσαντες ὅθεν τὰς ἀρχὰς τοῦ συγγράμματος, ἂς μελετήσωμεν τὰς συνεπείας των.

Ἂς λησμονήσωμεν ὅ,τι εἴπομεν. Ἂς λάβωμεν, ὡς ἔχουσι, τὰς ἀποφάνσεις τοῦ συγγραφέως· καὶ ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι διατηρεῖται σπουδαίως ἡ ἐξαιρετικὴ θέσις τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ ἦτο ἡ ἀρχὴ τοῦ μεγίστου συμβεβηκότος τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου. (Σελ. 1.) Τὸ ἔργον του ἔχει ἀπαράμιλλον σημασίαν. Ὁποῖον τὸ ἔργον τοῦτο ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ συγγραφέως; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι δυσκολωτάτη. Δυνάμεθα εὐτυχῶς ν' ἀπαλλαχθῶμεν τῆς ἐπιπόνου ταύτης ἐρεύνης. Ὁποῖον καὶ ἂν ἦτο τὸ ἔργον τοῦ

Ἰησοῦ, ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, εἶναι ἔργον πελώριον, ἀπαράμιλλον ἐν τῷ θρησκευτικῷ πεδίῳ. Ὁποῖον τὸ ἀπόκρυφον τῆς ἀνηκούστου ταύτης δυνάμεως, ὁ χαρακτὴρ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τελεσθείσης μεγαλητέρας πνευματικῆς ἐνεργείας; Κατὰ τὸν συγγραφέα μας, ὁ Ἰησοῦς ἐ ψ ε ύ σ θ η: ἠναγκάσθημεν νὰ τὸ ἐξακριβώσωμεν. Πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἤδη ὅτι: Ἡ ἀπάτη ἐχρημάτισεν ἓν τῶν θεμελίων τοῦ ἔργου του. Ἰδοὺ πῶς ἀναπτύσσεται ἡ θέσις αὕτη.

Ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἐνθουσιαστής, ἀλλὰ καὶ ἀπατεὼν ἐπίσης. Συμβαίνει εἴς τινας φύσεις (αὕτη εἶναι ἀναντίῤῥητος ψυχολογικὴ παρατήρησις) ν' ἀπατῶνται ἐπὶ τέλους καὶ αὐταί, ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῶν τεχνασμάτων. Ὁ Ἰησοῦς ἐνεπλέχθη εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ παγίδας. Δύσκολον θὰ ἦτο νὰ διακρίνωμεν ἐν τῇ διαγωγῇ του τὴν παρεκτροπὴν τῆς φαντασίας ἐκ τῆς πανουργίας. Ηὐξήθη «ἐν μέσῳ τῆς παραφορᾶς» (68)· δὲν ἐκράτει πάντοτε ἑαυτόν, διότι «τὰ καλλίτερα πράγματα ἔγινον ἐν ὥρᾳ παροξυσμοῦ.» (453.) «Τὸν ἐθαύμαζον, τὸν ἐπεριποιοῦντο, καί, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὅσῳ ἐπίστευον εἰς αὐτόν, τοσούτῳ μᾶλλον καὶ ὁ ἴδιος ἐπίστευεν εἰς τοῦτο.» (139). Ἔπειτα, ἦτο τέκνον τῆς Ἀνατολῆς, καὶ «ἡ πρὸς ἑαυτὸν εἰλικρίνεια δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς.» (252.) Πρὸς δέ, διέτριψεν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ «ἐν τῇ μεμολυσμένῃ καὶ νωθρᾷ ἐκείνῃ πόλει» ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦτο πλέον ὁ ἴδιος. «Οἱ ἄνθρωποι πταίουσι, καὶ οὐχὶ αὐτός, ἂν ἡ συνείδησίς του ἔχασεν ὁπωσοῦν τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς διαύγειαν.» (360.) Ἰδοὺ πολλαὶ ἐλαφρυντικαὶ περιστάσεις. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὑφίσταται. Ὁ Ἰησοῦς ἐθεμελίωσε κατὰ μέγα μέρος τὸ ἔργον του ἐπὶ τῆς ἀπάτης.

«Εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, ὁ Ἰησοῦς ἐνέδιδε πολὺ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, οἰκειοποιούμενος πολλὰ πράγματα ἀλλότρια τῆς τάσεώς του, ἢ περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγον ἐφρόντιζε, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἦσαν δημώδη.» (107.) Τὴν χρῆσιν τοῦ μέσου τούτου ἐνόμιζεν ἀναγκαίαν, ἵνα κερδίσῃ τὸν ὄχλον. (108.) Αὕτη ἡ γενικὴ θέσις· ἰδού τινες λεπτομέρειαι αὐτῆς.

Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐπίστευεν ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Δαυΐδ, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τίτλος οὗτος ἦτο χρήσιμος εἰς τὰ σχέδιά του, ἠρέσκετο νὰ τὸν προσαγορεύωσιν οὕτω. Ἠρέσκετο νὰ τῷ ἑτοιμάζωσι μικροὺς θριάμβους τὰ παιδία, ἀπονέμοντα αὐτῷ τίτλους, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἐτόλμα ὁ ἴδιος νὰ προσλάβῃ. Ὁπόταν τὸν ἠρώτων περὶ τούτου, ἀπεκρίνετο δι' ὑπεκφυγῶν. (191,192,238).

Ἄλλη λεπτομέρεια. Γνωρίζετε τὴν τέχνην τινῶν λεγομένων ὑπνοβατῶν, οἵτινες προσποιοῦνται τοὺς προφήτας. Λαμβάνουσιν εἰδικὰς πληροφορίας περὶ τῶν κατοίκων τοῦ τόπου, ἔνθα μετέρχονται τὴν βιομηχανίαν των, καὶ καταπείθουσιν ὅσους τοὺς συμβουλεύονται περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ἀποκαλύπτοντες αὐτοῖς ἰδιαιτέρας περιστάσεις τοῦ βίου των. Οὕτω ἔπραττεν, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Φέρω εἰς μαρτυρίαν τὸ κείμενον: «Ἐνίοτε ὁ Ἰησοῦς μετεχειρίζετο ἀθῶον τέχνασμα.... ἐπροσποιεῖτο ὅτι ἐγνώριζεν ἀπόκρυφόν τι περὶ ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ κερδίσῃ, εἴτε τῷ ἐνθύμιζεν εὐάρεστον περιστατικόν...... Ἄφινε νὰ πιστεύωσιν ὅτι τῷ ἀπεκαλύπτοντο ἄνωθεν τ' ἀπόκρυφα τῆς καρδίας.» (162.) Ὁμολογεῖτε βεβαίως ὅτι ἐνταῦθα ἐκλείπει ὁ ἐνθουσιασμὸς, καὶ παρίστανται ἡμῖν ἁπλῶς οἱ τρόποι ἑνὸς πανούργου.

Ἑτέρα πάλιν λεπτομέρεια. «Ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἔξοχος ἐπα-

ναστάτης.» (116.) Ὁ Ἰησοῦς, κατά τινας λόγους, «εἶναι ἀναρχικός, διότι δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἰδέαν τῆς πολιτικῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὐτὴ τῷ φαίνεται ἁπλῶς καὶ μόνον κατάχρησις.» (127.) Ὁ Ἰησοῦς ἦτο «νέος δημοκράτης ἰουδαῖος, λίαν δυσηρεστημένος διὰ τὰς ὁποίας ἀπένειμον τιμὰς εἰς τοὺς μονάρχας.» (227.) Εἷς τῶν χαρακτήρων τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καθὼς τὴν ἐφαντάζετο, «ἦτο ἡ ἠθικὴ κρίσις τοῦ κόσμου, ἀπονεμομένη εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ λαοῦ.» (285.) Ἀλλ' ἐνόησεν ὅτι ἡ ἔκφρασις τοιούτων αἰσθημάτων ἐνοχοποίει αὐτὸν, καὶ ἐπροσποιήθη σεβασμὸν εἰς τὰς καθεστώσας ἀρχάς, ἵνα μὴ ἀπαλλοτριωθῇ τῆς κοινῆς γνώμης. «Ἡ πρὸς τὰς καθεστώσας ἀρχὰς ὑποταγή του, γελοία οὐσιωδῶς, ἦτο πλήρης κατὰ τὸν τύπον.» (119.) Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· ἐπὶ τοῦ λόγου τούτου στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία· ὁ συγγραφεὺς τὸ γνωρίζει· τὸ λέγει. (348.) Λόγος λοιπὸν οὐσιωδῶς γελοῖος κατέστη «ὁ σπόρος τοῦ ἀληθινοῦ πολιτισμοῦ» (348)· ἀλλ' εἰς τοῦτο δὲν ἐνδιατρίβει.

Φθάνω εἰς τὸ δεινότερον ζήτημα. Ὁ Ἰησοῦς ἔζη εἰς τόπον, ἔνθα ἐπίστευον εἰς τὰ θαύματα, καὶ δὲν ἐβράδυνε ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἔπρεπε «νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐντολῆς του, ἢ νὰ γίνῃ θαυματουργός.» (257.) Ἔγινε θαυματουργός. Ὁ Ἰησοῦς ἐπίστευεν, ἆρα, καὶ αὐτὸς ἢ δὲν ἐπίστευεν εἰς τὰ θαύματα; Ὁ συγγραφεὺς λέγει ναὶ (257), καὶ ἀλλοῦ λέγει ὄχι (265,268), κατὰ τὴν ἀμετάτρεπτον αὐτοῦ συνήθειαν. Ὁπωσδήποτε ἐθαυματούργει. Ἐθαυματούργει, ἐν πρώτοις, ἀπροθύμως καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀκουσίως (264, 268), ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐσυνείθισεν· καὶ ὁπόταν παρεῖχον αὐτῷ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ τὸν

καλῶσιν υἱὸν Δαυῒδ «ἔκαμνε μετὰ χαρᾶς τὰ θαύματα, ἅτινα ἐπεθύμουν, ἐπερωτῶντες αὐτὸν οὕτω.» (238.) Ἂς μὴ παρατρέξωμεν οὐδέν. Κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ συγγραφέως, πολλὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ ἦσαν φυσικὰ καὶ ἁπλούστατα φαινόμενα. Ἐθεράπευε τοὺς ἀσθενεῖς διὰ τῆς γοητείας τῆς παρουσίας του, δι' ἑνὸς μειδιάματος, ἑνὸς λόγου ἐλπίδος. «Τίς τολμᾷ νὰ εἴπῃ ὅτι, εἰς πολλὰς περιπτώσεις, καὶ ἐκτὸς τῶν χαρακτηριστικῶν ὅλως αἰκιῶν, ἡ ἐπαφὴ ἐκλεκτοῦ τινος προσώπου δὲν ἐπενεργεῖ, ὅσον καὶ τὰ φαρμακευτικὰ βοηθήματα;» (260.) Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐξηγεῖ τὸ ὅλον. Συνήνονε τὴν δεξιότητα μὲ τὴν φυσικὴν δύναμιν τοῦ βλέμματός του καὶ τῆς φωνῆς του. Ἀνελογίσθη τοὺς κινδύνους, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐποχή του ἐβίαζεν αὐτὸν ὡς πρὸς τοῦτο, ἐνέδωκεν, ἔγινε θαυματουργὸς ἐκ προμελέτης, καὶ, μετεχειρίσθη, εὐτόλμως τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατάλληλα μέσα. Ἐφθάσαμεν ἐνταῦθα, εἰς μίαν σελίδα, ἥτις διήγειρεν, ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, εὔλογον σκάνδαλον· εἰς τὴν παράστασιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου. Ἰδοὺ στίχοι ἀναγνωσθέντες πλησίον πολλῶν νεκρικῶν φερέτρων, παρηγορήσαντες πολλὰς θλίψεις, ἀνυψώσαντες πρὸς τὸν οὐρανὸν πολλὰ βλέμματα, καταβεβλημένα καὶ σκυθρωπά. Κατὰ τὸν Κ. Ῥενᾶνα, ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου εἶναι γεγονὸς κεκαλυμμένον ὀλίγον ὑπὸ σκότους· πλὴν ἐμμένει εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι ἦτο παρεσκευασμένον δρᾶμα *. Οἱ φίλοι τοῦ Ἰησοῦ εἶχον ἀνάγκην μεγάλου τινὸς θαύματος. Ὁ Λάζαρος ζῶν περιετυλίχθη μὲ ταινίας ὡς νεκρός· αἱ ἀδελφαί του ἔλαβον μέρος εἰς τὴν σκευωρίαν· ὁ Ἰησοῦς ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς.

* Ἴδε περὶ τοῦ θέματος τούτου, καὶ περὶ ἄλλων, τὴν καλὴν διατριβὴν τοῦ Κ. Σεκρετᾶνος, ἐν τῷ Chrétien évangélique, τῆς 10 Αὐγούστου 1863.

Κύριοι, ἂν ἐλέγετο ὅτι ἡ σκηνὴ αὕτη εἶναι συναξάριον, γέννημα εὐσεβοῦς φαντασίας καὶ ἁπλοϊκῆς εὐπιστίας, ἀλλ' ἀμιγὴς δόλου ἐν τῇ ἁπλότητι αὐτῆς· ἂν ἐλέγετο ὅτι τὸ ὑψηλὸν τοῦτο διήγημα εἶναι σύμβολον, δι' οὗ τὸ πρὸς τὴν ἀθανασίαν ἔνστιγμα ἐπεζήτησε νὰ ἐκφρασθῇ ἐνταυτῷ καὶ νὰ ἱκανοποιηθῇ, ἀναγνωρίζω ὅτι τοιαύτας θέσεις ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἔχει καθῆκον νὰ συζητῇ σπουδαίως. Ἀλλ' ὁπόταν ἔρχωνται νὰ μᾶς εἴπωσιν ὅτι, ἡ ὑπὸ τῶν δακρύων τῆς ἀνθρωπότητος καταβεβρεγμένη σελὶς αὕτη, δὲν ἦτο ἴσως εἰμὴ ἀθλία κωμῳδία, τὰ δὲ πρόσωπα τῆς σκηνῆς ταύτης, ἥτις, πρὸ δεκαοκτὼ αἰώνων, ἐξήγειρε τόσας ψυχὰς, εἶδος ἀγύρτου μετὰ τῶν συντρόφων του, τότε διαμαρτύρομαι καὶ δὲν συζητῶ. Διαμαρτύρομαι ἐν ὀνόματι τῆς συνειδήσεως, διατρωθείσης εἰς τὰς νομιμωτέρας αὐτῆς ἀπαιτήσεις· δὲν συζητῶ, καθότι ὑπάρχουσιν ἔριδες, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δὲν συγχωρεῖ νὰ ταπεινώμεθα..

Ὁ Ἰησοῦς λοιπὸν ἠπάτησεν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου ἐτέθη κατὰ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τίποτε δὲν τὸν ἐχαλίνωσεν· οὔτε αἱ ἴδιαι αὐτοῦ ἀποφάνσεις, οὔτε ἡ πίστις τῶν χριστιανικῶν λαῶν, οὔτε ἡ ὑμνῳδία τῶν ποιητῶν, ἀπὸ τοῦ Δάντου μέχρι τοῦ Κλοπστόκου καὶ Λαμαρτίνου, οὔτε ἡ μεγάλη γενεὰ τῶν ζωγράφων, οἵτινες, ἀπὸ τοῦ Γιόττου μέχρι τοῦ Ἀρῆ Σεπφέρου, κατέθεσαν ἐπὶ τῆς ὀθόνης τὸ λαμπρὸν εὐαγγέλιον τῆς τέχνης . . . . τίποτε δὲν τὸν ἐχαλίνωσεν. Ἔβαψε τὸν κάλαμόν του, καὶ δὲν ἔτρεμεν ἡ χείρ του, ὅταν, ἐπὶ τοῦ ἐνδόξου καὶ ἁγνοῦ μετώπου τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, ἔγραφε : Ψεῦδος !

Δὲν προτίθεμαι, ἐπαναλαμβάνω, νὰ εἰσέλθω ἐνταῦθα εἰς

τὸ στάδιον τῶν συζητήσεων, αἵτινες ἐνδιαφέρουσιν ἀμέσως τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἀλλὰ δὲν δικαιοῦμαι νὰ εἴπω ὅτι ἡ θεοποίησις τοῦ Ἰησοῦ, ἡ παράστασις αὐτοῦ ὡς τοῦ ὑψηλοτέρου ἄκρου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ ὄντος ὅπερ εἶχε τὴν ὑψηλοτέραν περὶ Θεοῦ συνείδησιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀνάδειξις αὐτοῦ, ὡς παραδεχομένου πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ἔργου του δολίους καὶ ἀγυρτικοὺς τρόπους, εἶναι ὕβρις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν; Δὲν ἀρκεῖ τοῦτο.

Ὁ Ἰησοῦς ἠπάτησεν· αὕτη ἡ πρώτη θέσις τοῦ συγγραφέως. Οὐδέποτε οὐδὲν γίνεται μέγα ἐν τῷ κόσμῳ, εἰμὴ διὰ τῆς ἀπάτης· αὕτη ἡ δευτέρα καὶ σαφῶς ἐκφραζομένη θέσις. (92.) Οἱ ἀπατῶντες, πρὸς πραγμάτωσιν μεγάλων σχεδίων, δὲν εἶναι ἔνοχοι· αὕτη ἡ τρίτη θέσις του. Ἀνοίγω πάλιν τὸ βιβλίον· ἴσως δὲν ἤθελέ τις ἐνταῦθα πιστεύσει εἰς τὸν λόγον μου. «Πάντα τὰ μεγάλα ἔργα γίνονται διὰ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ δὲν διευθύνει τις τὸν λαὸν, εἰμὴ χαριζόμενος εἰς τὰς ἰδέας του. Ὁ θεωρῶν τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὰς πλάνας της, καὶ προσπαθῶν νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς δὲν εἶναι ἀξιοκατάκριτος. Εὔκολον ἀποβαίνει εἰς τοὺς ἀνισχύρους ἡμᾶς νὰ καλῶμεν τοῦτο ψεῦδος, καὶ, ἐπαιρόμενοι διὰ τὴν ἄτολμον ἡμῶν τιμιότητα, νὰ ὁμιλῶμεν μετὰ περιφρονήσεως περὶ τῶν ἡρώων, οἵτινες ἀνεδέχθησαν ὑπὸ ἄλλους ὅρους τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ὅταν διαπράξωμεν διὰ τῶν ἐνδοιασμῶν μας, ὅσα διέπραξαν διὰ τῶν ψευδεών των, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἤμεθα πρὸς αὐτοὺς αὐστηροί ..... Ὁ μόνος ἔνοχος, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, εἶναι ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις θέλει ν' ἀπατᾶται.» (253.)

Ἀδύνατον νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τις ἐνταῦθα τὴν θεωρίαν

τῆς ἐπιτυχίας, τὴν δικαιολόγησιν ὅλων τῶν μέσων, ἅτινα εὐδοκιμοῦσι· δύσκολον δὲ νὰ ἐνδείξῃ, ἄνευ βαρυθυμίας, τὴν φιλοσοφίαν ταύτην τοῦ ψεύδους.

Ἡ φιλοσοφία αὕτη, Κύριοι, εἶναι ψευδής· εἶναι τὸ ἐξαγόμενον νοός, ἐμμένοντος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων. Ναί, ἐμμένοντες εἰς τὴν πρώτην ἐπίφασιν, διεύθυνεί τις τοὺς ἀνθρώπους μὲ κενὰς ἐλπίδας, ἐπενεργεῖ εἰς αὐτοὺς διὰ ψευδοῦς ἀνοχῆς. Πολλὰ μεγάλα ὀνόματα, πολλαὶ ἰσχυραὶ ἐπιῤῥοαί, πολλοὶ ἐπίκαιροι θρίαμβοι δικαιολογοῦσι, κατὰ τὸ φαινόμενον, τὴν θεωρίαν ὅτι «τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν ἀρκοῦσι πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν, καὶ ὅτι, ἵνα ἐπιτύχῃ τις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀνάγκη πᾶσα οὐχὶ τῶν ἀδολωτέρων μέσων.» (92.) Ναί, ἀναμφιβόλως, ὑπάρχουσι ἀνόσιοι ἐπιτυχίαι· ἀλλὰ προσέχετε μὴ πιστεύσητε ὅτι αὗται ἔχουσι τὸν τελευταῖον λόγον τῶν πραγμάτων. Οἱ σκεπτόμενοι οὕτω οὐδέποτε ἀνέγνωσαν καλῶς τὰς μεγάλας σελίδας τῶν ἀνθρωπίνων χρονικῶν. Οἱ οριστικοὶ θρίαμβοι, οἱ διέποντες τὸν κόσμον, ἐν μέσῳ ὅλων τῶν ἐλλείψεών του, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν· εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐπικυρουμένην ἐν τῇ ταλαιπωρίᾳ, εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐπικυρουμένην, χρείας τυχούσης, ἐν τῷ μαρτυρίῳ. Ἡ πλάνη καὶ τὸ ψεῦδος εἶναι ἐφήμερα· οἱ αἰῶνες ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τῆς πίστεως θεμελιοῦται τὸ μέλλον...... Ὄχι! ὄχι! τὰ ἐν τῷ προσκηνίῳ τοῦ θεάτρου φῶτα δὲν εἶναι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἐν μέσῳ τῆς τύρβεως μεγαλοπόλεώς τινος, καὶ εἰς ἑσπερινὴν μέθην, δύναταί τις νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ὁριστικὴν ἰσχὺν τοῦ δόλου· ἀλλ' εἰς τὸ μέγα καὶ γαλήνιον φῶς τῆς ἱστορίας δὲν βραδύνομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸ ἐφήμερον τῶν τοιούτων ἐπιτυχιῶν, καὶ ὅτι ὁ κόσμος ἡμῶν, μ' ὅλας αὐτοῦ

τὰς ἀθλιότητας, εἶναι τὸ θέατρον τῶν προόδων καὶ ὁ θρίαμβος τῆς αἰωνίου ἀληθείας.

Εἰς τοῦτο δὰ ὁ Κ. Ῥενὰν δὲν πιστεύει, κατὰ κακήν του τύχην. Δὲν ἀγνοῶ ὅτι ὁμιλεῖ καλῶς, ὁμιλεῖ μὲ σκοτεινὸν ὕφος περὶ τοῦ φιλοσόφου, ὅστις παρηγορεῖται ἐκ τῆς φορᾶς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ ἐπαναπαύεται ἐπὶ τοῦ θείου σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ὁ κόσμος ἐπιδιώκει, μ' ὅλην τὴν καθολικὴν ματαιότητα. (29.) Τὸ σύνολον ὅμως τοῦ συγγράμματός του ἐξαλείφει τὴν ἐλπίδα τοῦ θείου σκοποῦ, καὶ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν τῆς καθολικῆς ματαιότητος. Δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἰσχὺν τῆς ἀληθείας. Κατὰ τὴν ἰδέαν του «τὰ δίκαια δὲν ἀποκτῶνται συνήθως εἰμὴ δι' ἀδίκων λόγων.» (258.) Ἡ πλάνη, ἡ φαντασιοκοπία, ὁ δόλος ἐθεμελίωσαν τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Λέγει μὲν, ἅπαξ, ὅτι τὸ μυθῶδες περίβλημα ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ σπόρον τινα ζωῆς (282)· ἀλλ' ἀποδίδει ἀμέσως εἰς τὴν πλάνην αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον, τὸ θεμελιῶδες ἔργον τοῦ Εὐαγγελίου.

Ὅ,τι κατέστησε τὸν Ἰησοῦν «ἰσχυρὸν κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τὸν ἐστήριξεν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅστις ἄνευ τούτου θὰ ἦτο ἴσως ἄνισος,» εἶναι τ' ὄ ν ε ι ρ ό ν τ ο υ (283)· ἡ ψυχὴ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀκροασθῆτε καλῶς, ἡ ψ υ χ ὴ τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι χ ε ί μ α ι ρ α (125). Αἱ χριστιανικαὶ ἐλπίδες εἶναι ὄνειρον· καὶ ἐκ τούτου ζῶσιν εἰσέτι, τὴν σήμερον ἡμέραν, αἱ θρησκευτικαὶ ψυχαί. «Τ' ὄνειρον ἦτο τόσῳ ὡραῖον, ὥστε ἡ ἀνθρωπότης ἔζησεν ἐξ αὐτοῦ μετέπειτα, καὶ ἡ παρηγορία μας εἶναι εἰσέτι ν' ἀποπνέωμεν τὴν ἐξασθενήσασαν αὐτοῦ εὐωδίαν.» (193.)

Παρόμοιον κείμενον δὲν ἐπιδέχεται δύο ἑρμηνείας. Ἡ ἀνθρωπότης ἔζησεν ἐξ ἑνὸς ὀνείρου, ὅ,τι τὴν παρηγορεῖ εἶναι ἡ ἐξασθενήσασα εὐωδία ἑνὸς ὀνείρου, καὶ, ἵνα στερεώσῃ τὴν ἐπιῤ-

ροὴν τοῦ ὀνείρου τούτου, ὁ Ἰησοῦς μετεχειρίσθη τὸ ψεῦδος. Τοῦτο δὲν εἶναι μόνον γεγονός· ἡ πλάνη ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἶναι καὶ θὰ ἦναι πάντοτε ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν πρᾶξιν ἀφορῶσαν τοὺς ἀνθρώπους· τοιοῦτος ὁ νόμος. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀνίσχυρος *. Ἂς ἐξαλείψωμεν, λέγει ὁ Κ. Ῥενὰν, ἂς ἐξαλείψωμεν τὴν χείμαιραν, ὅπως διατηρήσωμεν μόνον τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἔστω, ὁ ἐνδοιασμὸς εἶναι ἔντιμος· ἀλλ' ἂς μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τοιουτοτρόπως ἀδύνατον νὰ ἐνεργήσωμεν ἰσχυρῶς ἐν τῷ κόσμῳ. Ταῦτα εἶναι «μικρολόγα προγράμματα συνετῶν ἰδιωτῶν» (125), καὶ ἵνα μεγαλουργήσωμεν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔχομεν ἀνάγκην ἄλλης ὁδοῦ, ἢ τῶν ἰδιωτικῶν δισταγμῶν.

Παρατηρήσατε ἤδη, Κύριοι, τὴν ἄκαμπτον ταύτην σύνδεσιν τῶν ἐννοιῶν: Τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ κεφαλαιῶδες ἔργον τῆς ἱστορίας, ἡ αἰωνία πηγὴ τῶν ἠθικῶν ἀναγεννήσεων, ἡ ὁριστικὴ θρησκεία. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνισχύθη μὲ ὄνειρα καὶ χειμαίρας, ἅτινα εἶναι ἡ οὐσία τῆς παρὰ τῶν χριστιανῶν πρεσβευομένης διδασκαλίας, καὶ μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ὑπερφυσικῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰησοῦ, ἰδέαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς διττῆς βάσεως τῆς εὐπίστου πλάνης, καὶ τῆς ἐπιδεξίου δολιότητος. Ὅλαι αἱ μεγάλαι πνευματικαὶ ἐπιῤῥοαὶ μετῆλθον καὶ θὰ μετέλθωσιν ἀνάλογα μέσα. Ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἐκ τῶν νόμων τοῦ παντός. Ἰδοὺ ὁλόκληρος φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ὁποία θέσις ἀπομένει εἰς τὴν ἀλήθειαν; Τίς δὲν ἀναγκάζεται νὰ ἐρωτήσῃ ἐνταῦθα μετὰ τοῦ Πιλάτου: τί ἐστιν ἀλήθεια; —Ἂς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὸ συμπέρασμά μας.

* Ὅρα τὰς Etudes d'histoire religieuse, pag. XXII.

Ἂν ἡ ἀλήθεια ἦναι ἀνίσχυρος· ἂν ὁ κόσμος ἀνήκῃ ὁριστικῶς εἰς τοὺς ἀγύρτας· ἄν, αἱ διὰ τῶν ἀνοσίων μέσων τῆς δολιότητος ἐπιτυχίαι, δὲν ἦναι ἀταξία, καὶ διὰ τὰς γενναίας ψυχὰς ἀφορμὴ πικρᾶς ἀθυμίας καὶ πάλης, ἀείποτε ἀνανεουμένης· ἂν αὕτη ἦναι τῳόντι ἡ θεμελιώδης ἔννοια τῆς ἱστορίας, καὶ ἡ φύσις αὐτὴ τῶν πραγμάτων, εἰς ποίαν σκέψιν ἐμμένομεν; Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παντὸς οὔτε ἀλήθεια, οὔτε ἁγιότης: οὐκ ἔστι Θεός.

Βλέπετε περὶ τίνος πρόκειται ἐνταῦθα· δὲν πρόκειται μόνον περὶ τῶν συμφερόντων σχολῆς τινος ἢ ἐκκλησίας, οὐδὲ περὶ τῶν τῆς χριστιανωσύνης ὁλοκλήρου· πρόκειται περὶ Θεοῦ, κατὰ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν· πρόκειται περὶ τῆς συνειδήσεως. Ἐπιτρέψατέ μοι λοιπὸν νὰ ἐκφράσω ἐνταῦθα εὐχήν, ἣν πρὸ πολλοῦ εὔχομαι.

Ἐπεθύμουν νὰ εὑρεθῇ τις, γνωστὸς τοῖς πᾶσι καὶ ἀλλότριος παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ συμφέροντος, οὐχὶ ὑπέρμαχος τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, ἀλλὰ κρίνων τὰς τάσεις τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, ὡς πράττω καὶ ἐγὼ (γνωρίζω ὅτι ὑπάρχουσι τοιοῦτοι ἄνδρες, μεταξὺ τῶν ἐχόντων μέγα ὄνομα περὶ τὴν γαλλικὴν φιλολογίαν· τὸ γνωρίζω μετὰ βεβαιότητος)· ἐπεθύμουν ἀνὴρ τοιοῦτος νὰ λάβῃ τὸν λόγον, νὰ λαλήσῃ ἐντόνως, ὥστε νὰ ἐννοήσωσιν ὅλοι ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο, τὸ κάκιστον τοῦτο βιβλίον, ἐξυβρίζον τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐξυβρίζει ἐπίσης τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν *.

Ἐξετάζοντες τὸ βιβλίον, ὅπερ ἐπιγράφεται Βίος τοῦ Ἰησοῦ, εὕρομεν εἰς τὰς ἀρχάς του τὴν ἄρνησιν τοῦ ὑπερ-

* Ὅταν ἐπροφέροντο οἱ λόγοι οὗτοι εἰς Γενεύην, ἦτο παρὼν εἰς τὴν συνεδρίασιν ὁ Κ. Edgard Quinet. Εὐηρεστήθη νὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸ εἴπω ἐνταῦθα.

τατου Θεοῦ, αἰτίας καὶ Προνοίας τοῦ παντός. Βλέπομεν ἤδη ἐξαγομένην ἐκ τῶν συνεπειῶν του, μετὰ λυπηρᾶς ἐναργείας, τὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἁγιότητος.

Πρέπει ἆρα νά πολυπλασιάσω τὰς ἀποδείξεις μου; Μεθ' ὅσα εἴπομεν, ἀποβαίνει ἀναγκαῖον νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ Πατρὸς, θεμέλιον τῆς ἀνθρωπίνης ἀδελφότητος, ἐλλείπει ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου; Πρὸ τεσσάρων ἐτῶν, καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ περιβόλῳ, ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ λαλήσω περὶ τοῦ ἰδίου συγγραφέως, καὶ νὰ ἐνδείξω ἐν τοῖς συγγράμμασί του ἓν τῶν ἐλεεινοτέρων αἰσθημάτων τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, καὶ ἐκ τῶν μᾶλλον ἀσυμβιβάστων μετὰ τῆς πίστεως πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα: τὴν ὑπεροψίαν. «Τὸ διανοητικὸν ὕψος, εἶπεν ὁ Κ. Ῥενὰν, θὰ ἦναι πάντοτε ἔργον τῶν ὀλίγων· ἐὰν μόνον οἱ ὀλίγοι οὗτοι δυνηθῶσι ν' ἀναπτυχθῶσιν ἐλευθέρως, οὐδαμῶς θὰ μεριμνήσωσι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ λοιποὶ συμμετροῦσι τὸν Θεὸν πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν μέγεθος*». Καὶ ἀλλοῦ: «θεατὴς ἐν τῷ κόσμῳ, ὁ φιλοσοφῶν γνωρίζει ὅτι ὁ κόσμος δὲν τῷ ἀνήκει, εἰμὴ ὡς ἀντικείμενον μελέτης· καὶ ἂν δὲ ἠδύνατο νὰ τὸν μεταῤῥυθμίσῃ, θὰ τὸν ἐθεώρει ἴσως τόσῳ περίεργον, καθὼς ἔχει, ὥστε δὲν θὰ ἐλάμβανε θάῤῥος πρὸς τοῦτο **.» Τὰ ὑπερήφανα ταῦτα αἰσθήματα ἀσπλάγχνου διανοητικῆς ἀριστοκρατίας, ἡ ἀδιαφορία αὕτη πρὸς τὰς σκέψεις τοῦ χυδαίου δὲν εἶναι νέα. «Ὅπως καὶ ἂν βαδίζωσι τὰ πάντα, ἀδιαφορεῖ ὁ λεγόμενος σοφὸς, ἔλεγεν ὁ Ῥουσσὼ, φθάνει μόνον νὰ διάγῃ ἀνέτως ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ του ***.»

* Etudes d'histoire religieuse, pag. XVII.

** Etudes d'histoire religieuse, pag. XXI

*** Emile, tome II, pag. 118, note.

«Ὑπάρχουσί τινες φιλόσοφοι, ἔλεγεν ὁ Βολταῖρος· ἰδοὺ ἀγγελικὰ πρόσωπα: ὅ,τι βλέπετε ἀλλοῦ ὁμοιάζει πολὺ μὲ πρόσωπα κτηνώδη *». Θὰ ἦτο εὔκολον ν' ἀνεύρωμεν, ἔτι προγενέστερον, ἀνατρέχοντες τὸν ῥοῦν τῶν αἰώνων, τὴν παράδοσιν τῆς ὑπεροψίας. Καινοφανὲς, τερατώδης ἐλπίζω καινοτομία εἶναι τὸ νὰ προσάπτηται τοιοῦτον αἴσθημα εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Ὁ Κ. Ῥενὰν τὸ προσάπτει· ὀφείλω νὰ σᾶς ἐκθέσω τὴν λυπηρὰν ἀπόδειξιν.

«Πεπεισμένος ὅτι ὁ κόσμος οὗτος οὐδεμιᾶς χρήζει μερίμνης,» ὁ Ἰησοῦς ἐθεμελίωσε τὴν «μεγάλην διδασκαλίαν τῆς ἐξόχου περιφρονήσεως, ἀληθῆ διδασκαλίαν τῆς ἐλευθερίας τῶν ψυχῶν.» (119.) Τὸν υἱὸν λοιπὸν τῆς Μαρίας, περὶ οὗ ἠκούσαμεν πάντοτε νὰ λέγωσιν ὅτι ἐπορεύετο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἀγαθοεργῶν, μᾶς δεικνύει ἐνταῦθα ὡς ἀρχηγὸν τῶν σοφῶν, οἵτινες ἀπέβαλον πᾶσαν ἐπίγειον μέριμναν, καὶ δὲν τοὺς μέλει οὐδόλως περὶ τῶν ὁμοίων των. Δὲν ἐπιμένω.

Ὁ Κ. Ῥενὰν ἀρέσκεται προσέτι εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἠγαπᾶτο περισσότερον παρ' ὅσον ἠγάπα (73) καὶ ὅτι, ἀναπτυχθέντος τοῦ χαρακτῆρός του, κατήντησε νὰ καταπατήσῃ πάντα τὰ ἀνθρώπινα, τὸ συγγενικὸν φίλτρον, τὸν ἔρωτα, τὴν πατρίδα. (43.) Ἡ ἰδέα αὕτη ἐκφέρεται ἔν τινι διηγήσει κινοῦσαν εἰς τοσαύτην ἀπέχθειαν, ὥστε διστάζει τις νὰ τὴν ἀναφέρῃ. Ἀλλ' ὅμως, ἰδοὺ αὕτη. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἐν μέσῳ τῆς ἀγωνίας του, κλίνων τὸ βλέμμα πρὸς τὴν γυναῖκα, ἥτις ἔφερεν αὐτὸν ἐν γαστρὶ, συσταίνει αὐτὴν εἰς τὴν μέριμναν τοῦ, μαθητοῦ ὃν ἠγάπα, λέγων αὐτῇ: «Γύ-

* Lettre au marquis d'Argens, août 1762.

ναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου· εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου.» Γνωρίζετε πῶς τὸ σχολιάζει ὁ συγγραφεύς; Ὁ λόγος οὗτος δὲν εἶναι πιθανὸν γνήσιος· καὶ διατί; Καθότι ὁ Ἰησοῦς εἶχε τόσην ὑψηλοφροσύνην χαρακτῆρος, ὥστε δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἐσυλλογίσθη, εἰς παρομοίαν στιγμὴν, τὴν μητέρα του! * Τοῦτο, Κύριοι, εἶναι γεγραμμένον ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐξαστράπτει τοσούτῳ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ συγγραφέως, ὅσῳ περισσότερον καταστρέφει τὰ ἐνδόμυχα καὶ ἁγνὰ αἰσθήματα τῆς ἀνθρωπότητος. Κατηγορεῖ τὸν Ἰησοῦν ὅτι τείνει «εἰς τὰς ὑπερβολάς,» ὁπόταν ἀπαιτῇ ν' ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν καὶ νὰ εὐχώμεθα ὑπὲρ τῶν διωκτῶν μας (82, 83), ἐπικαλεῖται δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλὰ νομίζει ὅτι «ἡ ἄκρα ὑψηλοφροσύνη τοῦ χαρακτῆρός του» θὰ τὸν ἀνεβίβασε βεβαίως ὑπεράνω τῶν δεσμῶν τῆς καρδίας, οἵτινες συνδέουσι τὸν υἱὸν πρὸς τὴν μητέρα.

Ἰδοὺ καὶ ἑτέρα λεπτομέρεια ὀλιγώτερον στυγερὰ, ἀλλὰ σημαντικὴ ἐπίσης. Ὁ συγγραφεὺς (ἀκολουθῶν πάντοτε τὸ διπλοῦν ῥεῦμα) ἐγκωμιάζει τὸν ἥρωά του, ὡς καθιδρύσαντα

* Ἰδοὺ τὸ κείμενον: «Ἴσως μάλιστα, τὸ ὕψος τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἰησοῦ δὲν καθιστᾷ πιθανὴν τοιαύτην προσωπικὴν συμπάθειαν, καθ' ἣν στιγμὴν, ὅλως προκατειλημμένος ὑπὸ τοῦ ἔργου του, δὲν ὑπῆρχε πλέον εἰμὴ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα.» (Σελ. 423.) Εἰς τὸ κείμενον τοῦτο προσετέθη ἡ ἑπομένη σημείωσις: «Ὁ λόγος οὗτος, σὺν τοῖς ἄλλοις, προδίδει τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰωάννου, καὶ τὴν ὁποίαν ἔχει ἐπιθυμίαν νὰ δίδῃ βαρύτητα εἰς ἑαυτόν. Ὁ Ἰωάννης, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ, φαίνεται τῳόντι ὅτι προσέλαβε τὴν μητέρα τοῦ διδασκάλου του καὶ τὴν εἶχε ὡς θετὴν μητέρα του. (Ἰωαν. θ'. 27.) Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως, τὴν ὁποίαν ἔχαιρεν ἡ Μαρία εἰς τὴν νεοσύστατον ἐκκλησίαν, ἀξιοῖ ἀναμφιβόλως ὅτι ὁ Ἰησοῦς, τοῦ ὁποίου ἤθελε νὰ θεωρῆται ὁ ἀγαπητὸς μαθητής, τῷ ἐσύστησεν ἀποθνήσκων ὅ,τι εἶχε προσφιλέστερον. Ἡ παρ' αὐτῷ παρουσία τοῦ πολυτίμου τούτου θησαυροῦ τῷ ἐξησφάλιζεν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν πρωτοκαθεδρίαν μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀποστόλων, καὶ ἔδιδε μέγα κῦρος εἰς τὴν διδασκαλίαν του.»

«τὴν ἀδελφότητα τῶν ἀνθρώπων, καθὸ υἱῶν τοῦ Θεοῦ.»(81.) Ἐν τῇ συνεντεύξει αὐτοῦ μετὰ τῆς Σαμαρίτιδος, ὅταν λέγῃ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν «ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἀληθῶς υἱὸς Θεοῦ» (234)· ἀλλὰ τὸ χωρίον, ἔνθα ὁ θαυμασμὸς φθάνει εἰς τὸ ἔπακρον, εἶναι ἐκεῖνο δι' οὗ ὁ Ναζωραῖος Ἰησοῦς κηρύττεται ἀνώτερος, ὡς πρὸς «τὸ ὑψηλὸν σκωπτικόν,» οὐ μόνον τοῦ Σωκράτους, ἀλλὰ καὶ τοῦ Μολιέρου. Τότε καθ' ὅλα ἀποθεοῦται: «εἷς θεὸς μόνος ἠξεύρει ν' ἀποκτείνῃ τοιουτοτρόπως. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Μολιέρος πληγόνουσι μόνον ἐλαφρῶς τὸ δέρμα. Οὗτος φέρει μέχρι τῶν ὀστῶν τὸ πῦρ καὶ τὴν λύσσαν.» (334.)

Τὰ ὑπεροπτικὰ ταῦτα αἰσθήματα, ἅτινα δὲν ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ οὐδ' ἐνώπιον τοῦ υἱοῦ τῆς Μαρίας, συνιστῶσιν ἴσως τὸν ἐλεεινότερον χαρακτῆρα τοῦ ἐλεεινοῦ τούτου βιβλίου. Ἂν παρεσύρετο ὁ ἀναγνώστης, ὅπου ἐκ διαλειμμάτων ὠθεῖται παρὰ τοῦ συγγραφέως, ἤθελε καταντήσει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ πρέπει εὐλόγως νὰ ἔχῃ διπλοῦν ἀποτέλεσμα: ν' ἀποσβέσῃ τὴν πρὸς τὸν ζῶντα Θεὸν πίστιν, διὰ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἀνθρωπότης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι θεία· καὶ νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς σοφοὺς τὴν περιφρόνησιν πρὸς τοὺς ὁμοίους των, καθότι ὀλιγάριθμοι μόνον εἶναι οἱ ἀνυψούμενοι μέχρι τοῦ αἰσθήματος τῆς ἰδίας αὐτῶν θεότητος, καὶ οἱ λοιποὶ εἶναι ἀγέλη, τῆς ὁποίας ἡ φύσις ἀνέδειξεν αὐτοὺς ποιμένας.

Ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ θεωρία τῆς ὑπεροψίας δὲν εἶναι τυχαία ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' εἷς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων τῶν δοξασιῶν του. Κρίνατε ἐκ τῶν ἑπομένων: «Ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸ σύνολον αὐτῆς παριστᾷ ὁμάδα χαμερπῶν καὶ ἐγωϊστικῶν ὄντων, ἀνωτέρων τοῦ κτήνους κα-

τὰ τοῦτο καὶ μόνον, ὅτι ὁ ἐγωϊσμός των εἶναι πλέον περιεσκεμμένος. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τοῦ ὁμοιομόρφου τούτου συρφετοῦ, ἀνεγείρονται στύλοι πρὸς τὸν οὐρανὸν, μαρτυροῦντες εὐγενέστερον προορισμόν.» (457.) Ἀφ' ἑτέρου, ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα γίνονται διὰ τοῦ λαοῦ, καὶ δὲν διέπει τις τὸν λαὸν εἰμὴ ἀνεχόμενος τὰς ἰδέας του.» (253.) Τί θὰ πράξωσιν οἱ ὀλιγάριθμοι οὗτοι γίγαντες, οἱ μόνοι ὑψούμενοι ὑπεράνω τῆς ὁμάδος καὶ ἀνίκανοι νὰ ὑψώσωσι τὴν ὁμάδα μέχρις αὐτῶν. Θὰ περιορισθῶσι, συνειδότες τὴν μονήρη αὐτῶν ὑπεροχήν. Ἀλλ' ἂν κυριευθῶσιν ὑπό τινος φιλοδοξίας, θ' ἀναγκασθῶσι νὰ ἐξαπατήσωσι τὸν λαὸν, ὅπως τὸν διευθύνωσιν. Οὕτω λοιπὸν ἡ θεωρία τοῦ νομίμου ψεύδους συναρμόζεται ἀμέσως μετὰ τῆς μεγάλης διδασκαλίας τῆς ὑψηλῆς ὑπεροψίας.

Ἂς λάβωμεν ἤδη ὅρους τινὰς συγκρίσεως, ἔστω καὶ πρὸς μικρὰν ἀναψυχὴν ὑμῶν, μετὰ τὴν διόδευσιν τῆς ἀνύδρου ἐρήμου, ὅπου ἠναγκάσθην σήμερον νὰ σᾶς φέρω. Ὁ λαὸς εἶναι ἀμαθής· ὁ θέλων νὰ τὸν διευθύνῃ πρέπει νὰ τὸν ἀπατᾷ, λέγει ὁ ἀρχηγὸς τῆς κριτικῆς σχολῆς. Τί λέγει ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ εἰς τὰς γενναίας ψυχάς; Ὁ εἰδήμων συναισθάνεται ὅτι εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἀμαθοῦς, καὶ ἐπινεύει πρὸς αὐτὸν ἵνα τῷ μεταδώσῃ, καθόσον δύναται, τὸ φῶς.

Δύο ἀναμνήσεις μ' ἔρχονται ἐνταῦθα κατὰ νοῦν.

Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ'. ἱερεύς τις, καταγόμενος ἐκ τῆς πόλεως Ῥέϊμς, ἀνήκων δὲ εἰς πλουσίαν καὶ σημαντικὴν οἰκογένειαν, ἐκινήθη εἰς οἶκτον ὑπὸ τῆς ἀμαθείας τοῦ κοινοῦ λαοῦ· τοῦτο δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. ὅτε αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις μετήρχοντο ὑπὲρ τὸ δέον τὴν θεωρίαν τῆς ὑπεροψίας πρὸς τὸν λαόν. Ἄλλως ἐφρόνει ὁ ἄνθρωπος οὗ-

τος. Συνέλαβε τὴν γενναίαν ἰδέαν νὰ ὑψώσῃ τὴν διανοητικὴν στάθμην τοῦ πτωχοῦ. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, ἐκάλεσε παρ' αὐτῷ ἀριθμόν τινα νέων, ἵνα τοὺς μορφώσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς ἐπάγγελμα τῶν παιδαγωγῶν, καὶ τοὺς ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἐπίπονον δοκιμασίαν τῆς ἐργασίας καὶ τῆς πτωχείας. Μετά τινα καιρὸν, παρετήρησεν ὅτι οἱ μαθηταί του ἦσαν ὀλίγον δυσηρεστημένοι, καὶ ἰδοὺ τί ἀνεκάλυψεν. Οἱ νέοι ἐκεῖνοι ἔλεγον καθ' ἑαυτούς: «Ὁ διδάσκαλός μας ζῇ ὡς ἡμεῖς· τρώγει λιτῶς, πλαγιάζει κατὰ γῆς, ἀλλ' ὅταν βαρυνθῇ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ἔχει παλάτια καὶ γαίας, ἐνῷ ἡμεῖς χάνομεν τὴν νεότητά μας καὶ κινδυνεύομεν τὸ μέλλον μας.» Ὁ ἡγούμενος Δελασὰλ (οὕτως ὠνομάζετο) τὸ ἐνόησεν. Μεγάλη σιτοδεία ἐμάστιζε τότε τὴν Γαλλίαν. Πωλεῖ ὅλην του τὴν περιουσίαν, καὶ δίδει ὁλόκληρον τὸ προϊὸν τῆς πωλήσεως ταύτης εἰς τοὺς πτωχούς. Ἕνεκα ὑψηλοῦ ἐνδοιασμοῦ τῆς πίστεώς του, δὲν ἠθέλησε νὰ κρατήσῃ οὐδ' ὀβολὸν διὰ τὸ κατάστημα, ὅπερ ἐσκόπευε νὰ ἱδρύσῃ, ὅπως ἱδρυθῇ ἐπὶ τῆς πτωχείας ἔργον προωρισμένον διὰ τοὺς πτωχούς. Ἦλθεν ἀκολούθως εἰς τοὺς δυσηρεστημένους αὐτοῦ νέους καὶ λέγει αὐτοῖς: «Ἰδοὺ ἐγώ· τώρα εἶμαι πτωχὸς καθὼς σεῖς....» Τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθιδρύθη τὸ ἔργον τῶν χριστιανικῶν σχολείων.

Ἂς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν Ἑλβετίαν, καὶ εἰς καιροὺς πλησιεστέρους ἡμῶν. Κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα, ἐγεννήθη ἐν τῇ πόλει τῆς Ζουρίχης ὁ Πεσταλότσης, περὶ οὗ ὅλοι σχεδὸν ὑμεῖς ἠκούσατε νὰ γίνηται λόγος *. Ὁ ἀνὴρ οὗτος συνέλα-

* Πρὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν, ἡ Ἀκαδημία τῆς Γαλλίας ἐβράβευσεν ὑπόμνημά τι περὶ τοῦ Πεσταλότση, συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Κ. Ι. Ῥαπὲ, νῦν γενικοῦ Ἐφόρου τῆς προκαταρκτικῆς παιδεύσεως. Ὁ Κ. Ῥαπὲ δὲν θὰ δημοσιεύσῃ ἆρα τὸ πόνημά του; Περιττὸν σχεδὸν νὰ εἴπω ὅτι ἡ ἐρώτησις αὕτη εἶναι ἔκφρασις εὐχῆς.

βεν, ἐκ νεαρᾶς του ἡλικίας, ἰδέαν, ἥτις τὸν συνώδευε πάντοτε ἐνώπιόν του, ὡς ζωηρὸν ὄνειρον. Ἀντὶ ἐκπαιδεύσεως κακῶς διευθυνομένης, μηχανικῆς, ἀσυνέτου, ἐντυπούσης εἰς τὴν μνήμην λέξεις, πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ματαιότητος, ἀντὶ ἰδεῶν πρὸς τροφὴν τῆς διανοίας, ἤθελε ν' ἀντικαταστήσῃ ἐκπαίδευσιν ἀξίαν ἀληθῶς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐννοεῖτε βεβαίως ὅτι δὲν πρόκειται νὰ συζητήσωμεν ἐνταῦθα τὰς βάσεις συστήματός τινος ἀνατροφῆς, οὐδὲ να πραγματευθῶμεν περὶ παιδαγωγίας, ἀλλὰ νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ χαρακτῆρός του. Ὁ Πεσταλότσης συνέλαβεν ἰδεῶδες, περὶ οὗ ἀδύνατον νὰ σκεφθῶ ἄνευ συμπαθείας. Ἤθελε νὰ συστήσῃ τόσῳ καλὰ σχολεῖα, ὥστε μετὰ παρέλευσιν τινὸς καιροῦ νὰ μὴ ὑπάρχῃ πλέον ἀνάγκη σχολείων, καθότι δὲν θὰ ἔμενε μία καὶ μόνη γυνὴ, οὐδὲ μεταξὺ τῆς κατωτέρας τάξεως, ἄνευ ἀποχρώσης καλῆς ἀνατροφῆς, ὅπως μεταδώσῃ εἰς τὰ τέκνα της τὴν τροφὴν τοῦ νοὸς, μετὰ τοῦ ἄρτου τοῦ σώματος. Καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐθυσίασεν, ὑπὲρ τῆς ἰδέας του, τὸν καιρόν του, τὴν περιουσίαν του, τὴν ζωήν του. Ὅταν ὁ λαὸς τῆς Οὐντερβάλδης ἐλεηλατήθη ὑπὸ τῶν στρατευμάτων, ἅτινα ἦλθον φέροντα τὴν ἐλευθερίαν, εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν βοσκῶν τοῦ Γρούτλη, ἐν εἴδει πυρκαϊᾶς καὶ σφαγῆς· ὁπόταν αἱ γυναῖκες ἐφονεύθησαν πλησίον τῶν συζύγων αὐτῶν, καὶ δὲν ἀπέμεινον εἰμὴ τὰ πλανώμενα ὀρφανὰ, περὶ τ' ἀχνίζοντα ἐρείπια τῶν πυρποληθεισῶν καλυβῶν . . . . . . ἀγνοεῖτε, ἆρα, τὴν ὡραίαν ταύτην σελίδα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας; Ὁ Πεσταλότσης σπεύδει εἰς Στὰνς, συνάζει τὰ ἐγκαταλελειμμένα ἐκεῖνα βρέφη, κλείεται μετ' αὐτῶν, μεγαλήτερος, ἐνδοξότερος εἰς τὰ νοερὰ ὄμματα, ἐν μέσῳ τῶν μικρῶν ἐκείνων ῥακενδύτων χωρικῶν, τῶν ὁποίων ἦτο ὁ

πατὴρ ἐνταυτῷ καὶ ἡ μήτηρ καὶ ὁ παιδαγωγὸς, ἀφ' ὅ,τι ἀνεφάνη βραδύτερον, ὁπόταν, ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Εὐρώπης, οἱ περιηγηταὶ ἔδραμον πρὸς αὐτὸν, ἅμα διεδόθη ἡ φήμη του.

Ἰδοὺ, Κύριοι, τί λέγει ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἔχουσι τὸν Θεὸν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν. Ἡ ἔννοια τοῦ Πατρὸς κατέρχεται πάλιν ἐπὶ τῶν τέκνων του, καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἀνθρωπότητος, ἀφ' ἑτέρου, ἀνέρχεται φυσικῶς πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τῶν τέκνων του εἶναι ἀδιάλυτα αἰσθήματα, καίοντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φλόγα, ἐν τῇ ἑστίᾳ τῶν ψυχῶν. Ἀλλ' ἂν ἐκλείψῃ τὸ ἅγιον φῶς, μαῦρος καπνὸς διαδέχεται τὴν σβεσθεῖσαν φλόγα, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς τοῦ σκότους, προβαίνουσι συνάμα καὶ ὁ ἀθεϊσμὸς, ὁ ἀρνούμενος τὸν Θεὸν, καὶ ἡ ὑπεροψία, ἡ ἀρνουμένη τὴν ἀνθρωπότητα. Τότε ἀναφαίνονται αἱ ἀξιοθρήνητοι αὗται σκέψεις: Ὁ λαὸς εἶναι ἀμαθὴς, ἂς τὸν περιφρονῶμεν! διευθύνεται μόνον διὰ τῆς ἀπάτης, ἂς ἐξυμνήσωμεν τὸ ψεῦδος!

Ἴσως τὰ ῥηθέντα ὑπ' ἐμοῦ σᾶς ἐξέπληξαν καθ' ὑπερβολήν. Ὅσοι ἐξ ὑμῶν δὲν ἀνέγνωσαν τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Ῥενᾶνος, ἂν δὲν μὲ κατηγορήσωσιν ἐπὶ συκοφαντίᾳ, θὰ μὲ ὑποπτεύσωσι τοὐλάχιστον ὡς τυφλῶς προκατειλημμένον· καὶ ἄλλοι, ἀναγνώσαντες αὐτὸ ἐπιπολαίως, θὰ παρακινηθῶσι νὰ πράξωσι τὸ αὐτό. Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ ἄθεον σύγγραμμα! ὁποῖον παράδοξον! ὁποῖον πάθος! ὁποία τύφλωσις! Βιβλίον λαλοῦν, εἰς πᾶσαν αὐτοῦ σελίδα, περὶ Θεοῦ, περὶ τοῦ Πατρὸς, περὶ τοῦ ἰδανικοῦ, περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν! Τὸ εἶπον ἤδη καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνω, ὅτι εἶναι δύο ῥεύματα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ· ἀλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων ῥευμάτων, τὸ μὲν εἶναι ἰδίως εἰς τὰς λέξεις, τὸ ἕτερον δὲ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ἰδεῶν.

Εἶναι πλέον καιρὸς νὰ σᾶς ἐξηγήσω ἐκτενέστερον τὸ μυστήριον τοῦτο.

Ὁ Κ. Ῥενὰν διεδήλωσε σαφῶς, ὅτι, ὁπόταν λέγῃ Θεὸς, ἀθανασία, μεταχειρίζεται ἁπλᾶς παλαιὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ὁ φιλόσοφος διατηρεῖ, μεταβάλλων ὅμως τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, διότι δὲν δύναται νὰ τὰς ἀντικαταστήσῃ ἁρμοδίως δι' ἄλλων *. Μίαν τῶν ἡμερῶν, ἐπὶ σκοπῷ ἴσως νὰ ἐκφράσῃ ἀκριβέστερον τὴν ἰδέαν του, μετεχειρίσθη τὴν λέξιν ἄβυσσος, ὡς συνώνυμον τοῦ Θεοῦ **. Ἡ μετάφρασις δὲν ἦτο ἐπιτυχὴς, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπέφερεν ἀποτελέσματος εἰς τὸ δημόσιον, καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐπανῆλθεν εἰς τὸ παλαιὸν αὐτοῦ σύστημα. Μεταχειρίζεται τὰς παλαιὰς λέξεις τῆς θρησκείας, ἵνα περιβάλλῃ νέας ἐννοίας Ἂς ἐνδιατρίψωμεν εἴς τινα παραδείγματα, ἵνα ἐννοήσωμεν καλῶς τὴν φύσιν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς μεθόδου ταύτης.

Δὲν ὑπάρχει ἄπειρον ὄν, αἰώνιον πνεῦμα, ἀνώτερον τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ἀποβαλλομένης τῆς πεπαλαιωμένης ταύτης ἰδέας, ἀπομένει τὸ σύνολον τοῦ κόσμου, ἡ ἀφαίρεσις τοῦ κόσμου, ἡ κατηγορία τοῦ ἰδανικοῦ· ἂς ὀνομάσωμεν ταῦτα Θεὸν, καὶ μὴ πιστεύοντες ὡς ὁ λαὸς, δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν καθὼς αὐτός.

Καὶ ἂν ἀπέθνησκεν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὁλοκλήρου, μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματός του, ἐπειδὴ ἦτο ποτὲ, εἶναι αἰώνιος. Τῳόντι, διὰ τοὺς θεωροῦντας κατ' ἀφαίρεσιν τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀπόστασιν, ὅ,τι ἦτο εἰς τὸ παρελθὸν, εἶναι πάντῃ ἀφῃρημένως. Δύναταί τις λοιπὸν νὰ εἴπῃ, ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ἀπολύτου: ὅ,τι ἦτο, εἶναι. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτον, ἂς εἴ-

* Etudes d' histoire religieuse, pag. 419.

** La Chaire d'Hebreu au Collège de France, pag. 28.

πωμεν: ἐν τῷ Θεῷ αἱ ψυχαὶ εἶναι ἀθάνατοι, καὶ ἡ φιλοσοφία μας δύναται οὕτω νὰ ὁμιλῇ τὴν κοινὴν γλῶσσαν τῆς θρησκείας.

Τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀκολουθοῦσιν αὐτὸν μετὰ θάνατον, ἀφοῦ μετὰ θάνατον τὸ πρόσωπον παύει, καθότι οὐδὲν δύναται ν' ἀκολουθήσῃ τὸ μηδέν· ἀλλὰ τὰ ἔργα ἑκάστου ἐπιζῶσιν αὐτῷ, διότι μένουσιν ἐπὶ τῆς γῆς: ἂς καλέσωμεν τοῦτο ἀθανασίαν, καὶ μὴ συμμεριζόμενοι τὴν ἐλπίδα τοῦ λαοῦ, θὰ ὁμιλῶμεν ὡς αὐτόν.

Ἡ ἀρετὴ τῶν σοφῶν εἶναι πολὺ διάφορος τῆς ἀρετῆς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὁ λαὸς ἔχει ἀνάγκην τροφῆς· ἂς τῷ ῥίψωμεν τὴν ἁγιότητα ὡς βοσκὴν, διότι εἶναι ἀνίκανος φιλοσοφίας· θὰ μεταχειριζώμεθα τὰς λέξεις ταύτας, τηροῦντες κεκρυμμένην τὴν ἰδέαν μας.

Δὲν συμμεριζόμεθα οὔτε τὴν μωρὰν πίστιν εἰς αἰώνιόν τι πνεῦμα, δημιουργὸν καὶ ὑπέρτατον· οὔτε τὰς ἁπλοϊκὰς ἐλπίδας προσωπικῆς ἀθανασίας· πάντα ταῦτα ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς νηπιώδη καὶ ἀγροῖκον κόσμον· ἀλλ' ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὸν ἔρωτα τοῦ καλοῦ, εἰς τὸν ἐνθουσιασμὸν, εἰς τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, εἰς τὸ πάθος τῆς δόξης. Ἂς δώσωμεν εἰς τὰ αἰσθήματα ταῦτα τ' ὄνομα τῆς θρησκείας. Ἂν μᾶς εἴπωσιν ὅτι ἐργαζόμεθα πρὸς καταστροφὴν τῆς θρησκείας (ὅπερ ἀληθεύει, κατὰ τὴν συνήθη σημασίαν τῆς λέξεως), ἀπαντῶμεν εὐτόλμως: Ἀπεναντίας· πιστεύομεν ὅτι ὠφελοῦμεν τὴν θρησκείαν (ὅπερ ἀληθεύει, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἔννοιαν) *. Τὰ πάντα λοιπὸν λαμβάνουσι νέαν σημασίαν. Πρὸς εὐκατάληπτον ἀνάγνωσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κ. Ῥενᾶνος καὶ τῶν συ-

* Ἴδε. Etudes d'histoire religieuse, le Livre de Job, la Revue des Deux mondes (15 Ὀκτωβρίου 1863), la Vie de Jésus, pag. 452.

ναδέλφων του, θὰ ἐχρειάζετο μακρὸν πρὸς σύνταξιν λεξικὸν, καὶ δύσκολος προσπάθεια πρὸς ἀδιάλειπτον ἐνθύμησιν ὅτι αἱ λέξεις δὲν ἔχουσι τὴν συνήθη αὐτῶν σημασίαν.

Ὁ Κ. Ῥενὰν ἐσπούδασεν, ἐν τῇ νεαρᾷ του ἡλικίᾳ, τὰ δόγματα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸν ἐδίδαξαν ὅτι, ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐχαριστίας, ὑπὸ τὰ εἴδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἅτινα διαμένουσιν, παράγονται, δι' ὑπερφυσικῆς ἐνεργείας, τὸ αἷμα καὶ τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Κ. Ῥενὰν μετουσιοῖ ἀντιστρόφως τὰς λέξεις. Ὑπὸ τὰς θείας λέξεις, αἵτινες διαμένουσι, τὰ πάντα ἀποβάλλει, ἐκτὸς τῶν ἀνθρωπίνων πραγματώσεων: οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι μένουσιν εὐχαριστημένοι, καὶ οἱ φιλόσοφοι ἐννοοῦσι καλῶς.

Τοιουτοτρόπως δύναται ν' ἀναφανῇ ὁ ἀθεϊσμὸς, περιβεβλημένος μανδύαν, τοῦ ὁποίου διαλάμπουσιν οἱ χαρακτῆρες. Ὁ λαὸς ἀναγινώσκει τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων Θεῶν του, ὁ σοφὸς χαμογελᾷ καὶ προχωρεῖ. Ὅταν παρουσιάζωνται παρόμοια γεγονότα, ὅταν ὁμολογῶνται, ὅταν, ἂν μοὶ συγχωρῆτε τὴν δυνατὴν ταύτην μεταφορὰν, ἡ δύναμις τοῦ σκότους μεταμφιάζεται εἰς ἄγγελον φωτὸς, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀλήθεια ἔχουσιν ἐξουσίαν νὰ τὴν ἀπεκδύσωσιν ἐκ τοῦ μανδύου της, καὶ νὰ τῇ ἀποσπάσωσι τὸ προσωπεῖον· δὲν ἔχει ἐπίσης καθῆκον ἡ ἀγάπη πρὸς τὰς ψυχὰς, αἵτινες θὰ ἐγίνοντο ἴσως θύματα τῶν γοητειῶν της;

Θέλετε νὰ ἐννοήσητε ὅλον τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου; Μάθετε ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ Κ. Ῥενὰν εἶναι θῦμα τῶν ἰδίων του τρόπων. Δὲν τὸν κατηγορῶ ὅτι ἀνεγνώρισεν, ὅσα μὲ φαίνεται ὅτι ἀνεγνώρισε διὰ τοῦ συγγράμματός του, καὶ ὅτι μᾶς ἀπατᾷ ἐκ ψυχρᾶς προμελέτης. Θεὸς φυλάξοι (ὁμιλῶ σπουδαίως καὶ

λαμβάνω τοὺς ὅρους εἰς τὴν κυρίαν αὐτῶν ἔννοιαν), Θεὸς φυλάξοι νὰ καταδικάσω οὕτω καὶ νὰ συκοφαντήσω ἴσως τὸν πλησίον μου. Δὲν γνωρίζομεν πάντοτε ὑπὸ τίνος πνεύματος ἐμπνεόμεθα· καὶ τὰ ἔργα μας φέρουσι συνήθως καρποὺς, τοὺς ὁποίους δὲν ἠβουλήθημεν. Τὴν περίσκεψιν ταύτην μοὶ ὑπαγορεύει οὐ μόνον καθῆκον δικαιοσύνης καὶ εὐθύτητος, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐνάργεια τῆς παρατηρήσεως. Ὁ συγγραφεὺς, περὶ οὗ σᾶς ὡμίλησα, ἔχει μὲν, πιστεύω, νοθευμένον ἀλλὰ πραγματικὸν τὸ αἴσθημα τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ καλοῦ. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ ἐπροξένησε στιγμιαίως ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἐξηγοῦσιν ἐν μέρει αἱ τεράστιοι ἀντιφάσεις τοῦ συγγράμματός του· ἀλλ' ἀπατᾶται ὁ ἴδιος. Πληρόνεται μὲ λέξεις, αἵτινες διατηροῦσι παρ' αὐτῷ, κατά τι, τὴν γοητείαν τῆς προτέρας αὐτοῦ πίστεως, καὶ αἱ θεῖαι λέξεις καλύπτουσιν εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ βλέμματα τὰς ἀβύσσους τοῦ μηδενὸς, ἐφ' ὧν ὁ νοῦς του εἶναι ἀπηωρημένος. Γίνεται, καὶ ὑπὲρ τὸ μέτρον, θῦμα τοῦ «σκοτισμοῦ ἐκείνου τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ὅστις συνεχῶς δὲν ἠξεύρει καλῶς τί θέλει, εἶναι δὲ οὐχ ἧττον απόκρυφος καὶ ἀπατηλὸς εἰς ἑαυτὸν καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους*.»

Οὕτω, ἐμπλεκόμενος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ παγίδας, διὰ συγκινητικῆς πλάνης τῆς καρδίας, ἐπικαλεῖται τὴν ψυχὴν τῆς ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Θεοῦ ἀναπαυομένης ἀδελφῆς αὐτοῦ, ἀφιερῶν αὐτῇ βιβλίον, καθ' ὅλα συντελοῦν ν' ἀποσβέσῃ ἐν τῇ ψυχῇ τὴν πίστιν πρὸς τὴν προσωπικήν μας ἀθανασίαν. (244,288.)

Εὔκολον ἄλλως νὰ ἐξακριβώσωμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τὰ ἴχνη πάλης τινος τῆς συνειδήσεως, σπαραττούσης ἐντὸς τῶν δικτύων της. Πότε ὁ συγγραφεὺς ἐλαττόνει τὴν βαρύτη-

* Bossuet.

τα τῶν ψεύδεων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, προσάγων ἐπὶ τούτῳ ἐλαφρυντικὰς περιστάσεις· πότε διακηρύττει ἀμέμπτους τοὺς μεγάλους ἀπατεῶνας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐξυμνεῖ τὸν ἥρωά του. Ἂν τὸν δικαιολογῇ, διατί τὸν ἐξυμνεῖ; Ἂν τὸν ἐξυμνῇ, διατί τὸν δικαιολογεῖ; Ἀντίφασις προστιθεμένη εἰς τόσας ἄλλας ἀντιφάσεις, ἥτις δὲν περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸ βιβλίον, ἀλλὰ περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἢ μᾶλλον ἀντίφασις, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξαστράπτει ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ ἐκλάμπει μὲ τόσῳ ζωηρὰν λάμψιν τὸ φῶς τῆς συνειδήσεως, ὥστε καὶ ἐν μέσῳ αὐτοῦ τοῦ βαθυτέρου σκότους διακρίνομεν τὸ ἀπαύγασμα αὐτοῦ.

Κρίνατε ἤδη πόσον ἐπικίνδυνα εἶναι τὰ μέσα, δι' ὧν ἐπὶ τέλους ἀπατῶμεν τοιουτοτρόπως καὶ ἡμᾶς αὐτούς.

Τοιαύτη ἡ κρίσις μου περὶ τοῦ ὁποίου ἐπραγματεύθην βιβλίου, καὶ περὶ τοῦ φιλολογικοῦ χαρακτῆρος τοῦ συγγραφέως του. Πιστεύω ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι κάκιστον, καὶ ὀλέθριος ἡ ἐπιῤῥοὴ τοῦ συγγραφέως.

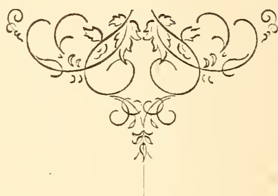
Ζωηρῶς μὲ συνεκίνησεν ἡ συζήτησις αὕτη: δὲν ἀπαιτῶ τὰς τιμὰς τῆς ἀδιαφορίας· καὶ θὰ ἐπροτίμων νὰ μὴ εἴπω τίποτε παρὰ νὰ φέρω, ἐπὶ τοιούτου ἀντικειμένου, τὸν ψυχρὸν λόγον τῆς ὑποτιθεμένης ἐκείνης ἀμεροληψίας, ἥτις δὲν εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰμὴ ἀμετάθετος ἀπόφασις κατὰ τῆς ἀληθείας. Δὲν εἰσῆλθον εἰς τὰς ὁδοὺς ἐκείνας, ὅπου ζητῶν τις ἐπιμόνως τὴν γλυκύτητα χάνει ἐπὶ τέλους τὴν εὐθεῖαν. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι κατέστειλον ἀρκετὰ τοὺς παλμοὺς συντετριμμένης καρδίας καὶ ἀγανακτούσης συνειδήσεως, ἔμεινον δὲ πάντοτε, πραγματικῶς καὶ ἐκ προθέσεως, ἐντὸς τῶν ὁρίων νομίμου συζητήσεως.

Ἀλλ' ὅμως δὲν ἀγνοῶ τὸ ἐπισφαλὲς τοιούτων διαπληκτισμῶν. Ἐν τῇ πάλῃ κινδυνεύομεν πάντοτε νὰ ἐρεθίσωμεν τινὰ τῶν κακῶν ἐνστιγμάτων τῆς φύσεώς μας. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς διδασκαλίας ταύτης, θ' ἀναγκασθῶ εἰσέτι ὄχι μόνον νὰ συζητήσω ἰδέας, ἀλλὰ ν' ἀντιταχθῶ πρὸς ἐπιῤῥοάς, πρὸς ἐπισημότητας, ὄντα νοητὰ πραγματοποιούμενα, ἐνσαρκούμενα, οὕτως εἰπεῖν, εἰς συγγραφεῖς. Εὔκολον νὰ διακρίνωμεν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ φιλολόγου· τὸν τελευταῖον μόνον συγχωρεῖται νὰ προσβάλωμεν εἰς τὰς λογομαχίας, αἵτινες διεξάγονται κατὰ τοὺς νόμους τῆς τιμῆς. Ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης συμβαίνει περίστασις, καθ' ἣν τὸ καθῆκον, τρομερὸν καθῆκον, ὑποχρεοῖ νὰ πυροβολήσῃ τις ἐπὶ τῆς στολῆς, καίτοι ὁ φέρων αὐτὴν εἶναι ἴσως φίλος. Συγχωρήσατέ με ἐντούτοις νὰ παραθέσω ἐνταῦθα παραινετικούς τινας λόγους, τοὺς ὁποίους ἀπευθύνω ἰδίως εἰς ἐμαυτόν.

Ἡμεῖς, Κύριοι, οἵτινες ἔχομεν κατά τινα βαθμὸν τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει, ἢ τοὐλάχιστον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ, ἂς ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὸ ληφθὲν εὐεργέτημα δὲν εἶναι ἀρετή, καὶ ἂς περιφρουρῶμεν τὴν καρδίαν μας, ἵνα μὴ διέλθῃ αὐτῆς οὐδὲν πονηρὸν αἴσθημα. Δὲν ἀγνοῶ ὅτι οἱ ἐναντίοι μᾶς προκαλοῦσι παντοιοτρόπως. Μᾶς ἀποκαλοῦσι στενοκεφάλους, ἀγροίκους, χυδαίους. Πρόχειρα ὅπλα πρὸς πάγκοινον χρῆσιν· συνειθίζονται δὲ τόσῳ συνεχῶς, ὥστε, ἂν κατεδεχόμεθα νὰ τὰ μεταχειρισθῶμεν, ἔφθανε νὰ σκύψωμεν ἵνα σηκώσωμεν ἐκ τοῦ ἐδάφους. Ἂν ἰσχυριζώμεθά τι ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῆς ἐναργείας, οἱ ἐναντίοι μᾶς ἐρωτῶσι καγχάζοντες, ἂν ἤμεθα φύλακες ἐπιτετραμμένοι τὴν παρακαταθήκην τοῦ ἀληθοῦς· στόματα δὲ ἀρνούμενα τὸν Θεὸν ἐνθυμοῦνται τότε αὐτὸν ἵνα μᾶς εἴπωσιν, ὅτι μό-

νος ὁ Θεὸς γινώσκει τά πάντα· ὅθεν ἡμεῖς, οἵτινες δὲν εἴμεθα Θεὸς, οὐδὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἀγαλλιῶμεν εἰς τὸ φῶς, μᾶς ἐρωτῶσιν, εἰρωνικῶς, ἂν νομίζωμεν ὅτι εἴμεθα ὁ ἥλιος. Τότε, ἐκ βάθους τῆς διατρωθείσης ψυχῆς, καὶ ἐκ τῶν πηγῶν ἐπίσης τῆς ὑπερηφανείας, ἐπέρχεται ὁ ἰσχυρὸς οὗτος πειρασμός: νὰ περιβληθῶμεν καὶ ἡμεῖς τὸν μανδύαν τῆς περιφρονήσεως καὶ ν' ἀπαντήσωμεν μόνον: Ἂς κραυγάζωσιν οἱ τυφλοὶ οὗτοι! Τοῦτο ὅμως εἶναι πειρασμὸς, καὶ ἐπιθυμῶ νὰ ἐμπνεύσω καλλίτερα αἰσθήματα ἐν τῇ καρδίᾳ σας καὶ ἐν τῇ ἐδικῇ μου. Εἰς τοὺς διανοητικοὺς διαπληκτισμοὺς, ἂς μὴ περιπίπτωμεν εἰς οὐδένα προσωπικὸν ἐρεθισμόν. Τρέμοντες, ὑπὸ θείου τρόμου, ἐνώπιον τῶν ἀβύσσων, εἰς τὰς ὁποίας ἠδυνάμεθα νὰ πέσωμεν καὶ ἡμεῖς, ἂς μὴ ῥίπτωμεν τὸν λίθον εἰς τοὺς κατακειμένους εἰς τὸ βάθος τοῦ κρημνοῦ· ἀλλ' ἂς ἦμεθα πάντοτε ἕτοιμοι νὰ τείνωμεν αὐτοῖς τὴν χεῖρα τῆς ἀγάπης. Ἂς προσέξωμεν μὴ διαμείνωμεν εἰς τὰς καταχθονίους ἐκείνας χώρας, τὰς ὁποίας σκοτίζουσιν αἱ νοσώδεις ἀναθυμιάσεις τῆς περιφρονήσεως. Ἂς ἀναβῶμεν ὑπεράνω τῶν κορυφῶν, τὰς ὁποίας φωτίζει ἡ ὑπερηφάνεια διὰ τοῦ λαμπροῦ ἀπαυγάσματος τῆς ὑπεροψίας. Ἂς ὑψωθῶμεν μέχρι τῆς εὐσπλαγχνίας· καὶ ἂν ἀκόμη ἡ εὐσπλαγχνία φαίνεται διατηροῦσα ὑβριστικόν τι διὰ τοὺς ἀδελφούς μας, ἂς καταβάλωμεν τελευταίαν προσπάθειαν ὅπως ἀνέλθωμεν τὰς γαληνίους ἐκείνας κορυφὰς, ἔνθα δὲν δοκιμάζει τις διὰ τοὺς ἀποπλανωμένους, εἰμὴ τρυφερὰν καὶ γενναίαν συμπάθειαν. Θὰ μᾶς ἐννοήσωσιν ἴσως ἐπὶ τέλους· διότι, ὁ ἀγέρωχος λόγος τοῦ ἀθέου δὲν εἶναι εἰμὴ ἀνίσχυρος προσπάθεια, πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς ἀπορίας τοῦ νοός του· καὶ τὸ κατάψυχρον χαμόγελον, τὸ ὁποῖον βλέπομεν ἐπιφερόμενον εἰς

τὰ χείλη του δὲν ἐπιτυγχάνει νὰ κρύψῃ τὰ δάκρυά του. Δύσκολον, ἀναμφιβόλως, νὰ τηρήσωμεν τὴν καρδίαν μας καθαρὰν πάσης πικρίας ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ ἀγῶνος· ἀλλὰ καλὸν τὸ ἆθλον τοῦ ἀγῶνος· οἱ αἰώνιοι νόμοι τῆς ἀγάπης δὲν ἀπαιτοῦσι παρ' ἡμῶν μικροτέραν προσπάθειαν, οὔτε μικρότερον θρίαμβον· ἄλλως τε ὁ βουλόμενος νὰ νικήσῃ ἑαυτὸν, οὐδέποτε εἶναι μόνος: Ὁ Θεὸς βοηθεῖ τὰς εὐθείας καρδίας.





ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΜΑΡΙΑΣ ΚΕΦΑΛΑ.

ΟΛΙΓΑ ΑΝΘΗ ΕΠΙ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ ΤΗΣ

ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΚΕΦΑΛΑ.

Τὸ παρατιθέμενον μνημεῖον ἀνήγειρον ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς φιλτάτης μου. Τὸ ἐπὶ τοῦ βάθρου σύμπλεγμα, γλυφὲν ὑπὸ ῥωμαίου τεχνίτου, παριστᾷ τὴν Μαρίαν μου γονυπετῆ ἐνώπιον τῆς Παρθένου, ἥτις παραλαμβάνει αὐτὴν εἰς τοὺς κόλπους της.

Κατῶθι τοῦ ἀγάλματος τῆς Θεοτόκου ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη:

Ὅλη καλὴ ἡ πλησίον μου, καὶ μῶμος οὐκ ἔστιν ἐν σοί.
(Σολομ. Ἆσμα ἀσμάτων).

Ὑπ' ἐκεῖνο δὲ τῆς μακαρίτιδος, ἡ ἑπομένη:

Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς Σὲ ἀνατίθημι, Μῆτερ τοῦ Θεοῦ, φύλαξόν με ὑπὸ τὴν σκέπην Σου.

Ἐπὶ τοῦ ἐμπροσθίου μετώπου τοῦ βάθρου:

Μαρία Κεφαλᾶ
Ἐγεννήθη τῇ ι'. Σεπτεμβρίου ͵αωλβ'
Ἐτελεύτησε τῇ κ'. Φευρουαρίου ͵αωξδ'
Ὁ σύζυγος ἀνέθηκεν.

Καὶ ἐπὶ τοῦ πλαγίου μετώπου:

Τελειωθεῖσα ἐν ὀλίγῳ, ἐπλήρωσε χρόνους μακρούς.

Ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς Ὀδησσοῦ καὶ πλησίον τῆς θαλάσσης κεῖται τὸ χωρίον τῆς Μεσαίας Πηγῆς (Средній Фонтанъ), καὶ ἀνατολικῶς αὐτοῦ τὸ περικαλλὲς παρεκκλήσιον τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος, ἱδρυθὲν παρὰ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου τοῦ Στούρζα. Παρὰ τῷ παρεκλησίῳ τούτῳ κεῖται ὁ τάφος τῆς φιλτάτης μου.

Αἰσθάνομαι βαρύνον ἐπὶ τῆς καρδίας μου τὸ χῶμα, ὅπερ τὴν καλύπτει!.... Ἀλλ' ἂς ἐπιφωνήσω μετὰ τοῦ μακαρίου Ἰὼβ: «ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο,» καὶ κλίνων τὸ γόνυ ἐνώπιον τοῦ τάφου της, ἂς ῥίψω ἐπ' αὐτοῦ, μετὰ τῶν φίλων, ὀλίγα ἄνθη, πιστεύων ὅτι:

Ἡ ἀρετή της ἔμεινε 'ς τὸν κόσμον καὶ θὰ μείνῃ,
Ὡς δρόσος τῆς πρωτομαγιᾶς·
Ὡς ἔμεινε τῆς Παναγιᾶς
Ἡ τόση ἀτελείωτη 'ς τὸν κόσμον καλοσύνη!

«Ὦ παρθένε! Ἂν ἠμπόρειαν ἡ κλάψαις
Πεθαμμένου νὰ δώσουν ζωή —
Τόσαις ἔκαμα κλάψαις γιὰ σένα
Ποῦ ᾿θελ᾿ ἔχεις τὴν πρώτη πνοή.»
(Ἐκ τῶν τοῦ Σολωμοῦ).



Ταῦτα ἔλεγεν ὁ ἀθάνατος καὶ ἀγαπητός σου ποιητὴς ἐπὶ τοῦ τάφου μιᾶς του φίλης· τί ἀπομένει εἰς ἐμὲ νὰ προσθέσω, εἰμὴ ὅτι ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς μου τὰ δάκρυα, καίτοι ἀνωφελῆ, δὲν θ᾿ ἀρκέσωσι νὰ σὲ θρηνήσωσιν!

Ἐν τῷ τάφῳ σου, Μαρία μου, συνετάφη πᾶσα ἡ εὐδαιμονία μου, καὶ περίλυπος εἶναι ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου! Ἔχασα σὲ τὴν ἀρίστην σύντροφον, τὴν φρόνιμον σύμβουλον, τὴν γλυκεῖαν παρήγορον, τὸν φυλακτήριον ἄγγελον τὸν ζωῆς μου, καὶ ὅλα ἤδη δι᾿ ἐμὲ εἶναι θάνατος! Πάντοτε θὰ ἔχω ἐνώπιόν μου τοὺς δακρύοντας ὀφθαλμούς μου. Ποῦ νὰ ὑπάγω; διατὶ νὰ περιμένω; ἀγνοῶ. Διέρχονται ἐπίσης σκοτειναὶ αἱ ἡμέραι καὶ αἱ νύκτες μου, καὶ λέγω καθ᾿ ἑαυτόν: «Θεέ μου! αὐτὴν καὶ μόνην εἶχον, εἰς τὸν ἔρωτά της ἐπνίγετο ὅλος ὁ ἔρως μου· αὕτη ἐπεῖχε τόπον πατρὸς, καὶ τῆς πολυδακρύτου μητρός μου — ἦτο ὁ μόνος καρπὸς, ὁ ἀπομείνας ἐπὶ τοῦ δένδρου τῶν θλίψεών μου, μετὰ τοὺς ἀνέμους τῶν ὀδυνηρῶν μου ἡμερῶν. Αὐτὴν μόνην εἶχον, καὶ αὐτὴ δὲν ὑπάρχει πλέον! ἐν τῷ τάφῳ της συνετάφησαν καὶ αἱ ἐλπίδες μου! «Περίλυπος ἐστὶν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου!»

Πέρισυ, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν τῆς ἀνοίξεως, ἐσυνάζομεν ἄνθη εἰς τοὺς περικαλλεῖς περιπάτους τῆς ἀειθαλοῦς Κερκύρας· ἀλλοίμονον! ἦτο ἡ τελευταία ἄνοιξις, τὴν ὁποίαν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃς! Ἤδη περιέρχομαι μόνος, ἐν τῇ ψυχρᾷ ταύτῃ ξενιτείᾳ, μὴ ἔχων εἰμὴ εἰς τὴν καρδίαν μου τὴν μαγευτικὴν εἰκόνα τοῦ ἰσαγγέλου πλάσματος, τὸ ὁποῖον ὁ Θεὸς ηὐδόκησε νὰ μοὶ χαρίσῃ, ὅπως βλέπω, χαίρω, καὶ θρηνῶ! Διὰ σὲ δὲν θὰ πάλλῃ τοῦ λοιποῦ ἡ καρδία μου, ἢ οἱ παλμοί της θὰ ἦναι στιγμιαῖοι, καὶ εὐθέως θὰ ψυχραίνεται ἐκ τῆς θλιβερᾶς μελαγχολίας καὶ

τῆς πικρίας, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Θεὸς μ' ἐδοκίμασε, διὰ τόσων ἀνεπανορθώτων συμφορῶν!

Δὲν θὰ ἴδω, Μαρία μου, τοῦ λοιποῦ τοὺς ὡραίους ὀφθαλμούς σου, δὲν θ' ἀκούσω τοὺς μελιῤῥύτους λόγους σου, καὶ εἶναι ὁ νοῦς μου: «ἔρμος κόσμος ποῦ χαλιέται!»

Σήμερον, εἰς τὸ μνημόσυνόν σου, ἔφερον ὀλίγα λουλούδια νὰ ῥίψω ἐπὶ τοῦ τάφου σου. Ὄχι, δὲν μὲ παρασύρει ἡ πρὸς σὲ λατρεία μου, ἂν διακηρύξω ὅτι, ὁ λόγος μόνον ἑνὸς χρυσοῤῥήμονος Μηνιάτου ἢ Θεοτόκη, ἐδύνατο ἐπαξίως νὰ ἐξυμνήσῃ τὰς ἀρετάς σου, αἱ ὁποῖαι παρέχουσι διδακτικώτατον μάθημα διὰ τὴν κοινωνίαν!

Καὶ ἐπ' ἀληθείας, ὅσοι σ' ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ πλησίον διασαλπίζουσιν, ὅτι ὁ τ ρ ι α κ ο ν τ α ε τ ὴ ς βίος σου ἦτο, ἡ ἐκπλήρωσις τῆς πρώτης καὶ μεγάλης ἐντολῆς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀ γ ά π η καὶ ὁλόψυχος λατρεία εἰς τὸν Θεόν· σπανίως δὲ ἀπαντᾷ τις νέαν ὡς σὲ, αἰσθανομένην περισσότερον τὴν θρησκείαν — ἀ γ ά π η εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἀπεριόριστος ἀφοσίωσις εἰς τοὺς γονεῖς σου, τῆς ὁποίας ἔγινες ἴσως καὶ τὸ θῦμα — ἀ γ ά π η τρυφερὰ καὶ ἀπαράμιλλος πρὸς ἐμέ — ἀ γ ά π η πρὸς τὸν πλησίον: διῆλθες τὰς ἡμέρας σου εὐεργετοῦσα — καὶ ὡς ἀληθῶς καὶ εὐστόχως ἐῤῥέθη περὶ σοῦ: «οἱ εὐτυχήσαντες νὰ σὲ γνωρίσωσι δύνανται νὰ εἴπωσιν, ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ δὲν ἐξέλιπον εἰσέτι ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ἐνσαρκοῦνται εἰς ἐκλεκτὰς ψυχὰς, μετὰ τοιαύτης λάμψεως, μεθ' ἧς ἄλλοτε ἀνεδεικνύοντο εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ.» (Одесскій Вѣстникъ № 51).

Αἱ τελευταῖαί σου ἡμέραι ἐστεφάνωσαν τὸν εὐαγγελικὸν βίον σου. «Μίαν ᾐτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω» (Δαυΐδ): μίαν ἀπήυθυνον θερμὴν δέησιν πρὸς τὸν οὐράνιον πατέρα, ταύτην ζητῶ: ν' ἀξιώσῃ καὶ ἐμὲ τοῦ χριστιανικοῦ σου τέλους — τῆς σπανίας καρτερίας, μεθ' ἧς ὑπέφερες τὴν ὀδυνηρὰν καὶ μαρτυρικὴν ἀσθένειαν, ἥτις σ' ἐμάρανε καὶ τόσῳ προώρως σ' ἔφερεν εἰς τοῦτον τὸν τάφον. Ναὶ, Μαρία μου, οὐδέποτε ἐβαρυθύμησας, ἀλλ' ἀδιαλείπτως ἐπεκαλεῖσο τὴν βοήθειαν τῆς μεγάλης Παρθένου, τῆς μόνης σου μετὰ Θεὸν ἐλπίδος. Οὐδὲν παρέλειψας τῶν χριστιανικῶν καὶ κοινωνικῶν καθηκόντων, καὶ πόσην ἐξέφραζες ἀγαλλίασιν, ὅτε δὶς ἐκοινώνησας τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ὅτε

ἠκροάσθης τὸ εὐχέλαιον, ὅτε ἐκληροδότησας τὸ ἥμισυ περίπου τῆς περιουσίας σου ὑπὲρ ἀγαθοεργῶν καταστημάτων, ἀπόρων καὶ ὀρφανῶν κορασίων, χηρῶν, ἐνδεῶν, μονῶν, ἐκκλησιῶν κτλ. «Μίαν ᾐτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω.»

Ἀλλὰ ποῖον νὰ ἐνθυμηθῶ πρῶτον τῶν χαρισμάτων σου, καὶ νὰ μὴ θρηνήσω τὴν δυστυχίαν μου; νὰ μὴ συναισθανθῶ τὸν ἐπιπεσόντα εἰς τὴν κεφαλήν μου κεραυνόν! Τὴν ὑψηλήν σου καὶ πεφωτισμένην διάνοιαν; τὴν τελείαν σου ἀνατροφήν; τὴν ὀρθήν σου κρίσιν; τὸ κόσμιον καὶ χαριτόβρυτον ἦθός σου; τὴν σωφροσύνην καὶ μετριοφροσύνην, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε σ' ἐγκατέλιπον; τὴν ὀξύτητα τοῦ διαγνωστικοῦ σου, καὶ τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου χαρακτῆρος; τὴν ἔξοχον φιλοκαλίαν σου; καὶ μυρία ὅσα ἄλλα σου προτερήματα;

Ἀλλ' ἂς μὴ παρασιωπήσω ὅτι ἦσο, Μαρία μου, ὁ τύπος καὶ τὸ παράδειγμα τῶν φίλων σου, τὰς ὁποίας ᾠκοδόμεις διὰ τῶν παραινέσεων καὶ νουθεσιῶν σου — τῶν φίλων σου, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦσι, μιᾷ φωνῇ, ὅτι ἔχασαν τὴν προσφιλεστέραν αὐτῶν φίλην!

Ὀυ μόνον ὑγειαίνουσα, ἀλλὰ καὶ νοσηλευομένη ἐπεσκέπτεσο καὶ περιέθαλπες τοὺς ἀσθενεῖς, ἐπιχύνουσα βάλσαμον εἰς τὰ παθήματά των! ὁπόσοι σήμερον ἐκ τῶν δυστυχῶν τούτων ἀνακράζουσιν: «Εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου!»

Ἐκτὸς τῶν ἐναρέτων ἔργων σου, ὁ εὐαγγελικὸς χαρακτήρ σου διατυποῦται εἰς ὅσας ἔγραφες πρός με, καὶ τὴν μητέρα σου ἐπιστολάς: ὁποία ἀφέλεια ὕφους! ὁποία ἔκφρασις τῆς τρυφερότητος τῶν αἰσθημάτων σου!

Γνησία καθ' ὅλα, Μαρία μου, πνευματικὴ θυγάτηρ τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου τοῦ Στούρζα: ἀναδόχου σου.

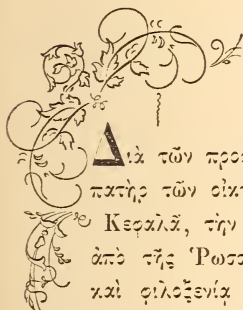
Παρῆλθον αἱ καλαί μου ἡμέραι καὶ παρῆλθον διαπαντός! οὐδὲν ἄλλο μοὶ ἀπέμεινεν εἰμὴ ἡ ἀνάμνησίς σου, καὶ μολονότι οὐδεὶς δριμύτερος πόνος, εἰμὴ ἡ ἀνάμνησις τῆς εὐτυχίας ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀθλιότητος, τὸν πόνον τοῦτον θὰ ὑποφέρω καρτερικῶς, ἑωσοῦ εὐδοκήσῃ ὁ Θεὸς νὰ διακόψῃ τὸ νῆμα τῶν ἡμερῶν μου, καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου μου θὰ παραγγείλω νὰ τεθῇ ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη ἐπιγραφή:

Οὐδέποτε καρδία συζύγου ἔπαλλε θερμότερον καὶ πιστότερον.

Παναγία Παρθένε! Σὺ, ἥτις παρέλαβες εἰς τοὺς κόλπους Σου τὴν Μαρίαν μου — ὅλως ἀφιερωμένην εἰς Σὲ ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἐν τῇ κλίνῃ τῆς ὀδύνης της ἀνακράζουσαν: «τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς Σὲ ἀνατίθημι» — Σὺ, ἥτις τὴν προσεκάλεσας, ἔνθα οὐκ ἔστι πόνος, οὐ λύπη, οὐ στεναγμὸς· Σὺ, ἡ χαρὰ τῶν τεθλιμμένων, κατάπεμψον εἰς ἐμὲ, καὶ τὴν πολυπαθῆ τῆς Μαρίας μου μητέρα — ἥτις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν ὅλων τῶν φιλτάτων της, καὶ, παντέρημος, βρέχει μὲ δάκρυα τὴν στρωμνήν της — κατάπεμψον ἡμῖν τὴν ἐξ ὕψους παραμυθίαν, καὶ φύλαξον ἡμᾶς ὑπὸ τὴν σκέπην Σου!

Ἔγραφον ἐν Ὀδησσῷ. Τῇ 29ῃ Φεβρουαρίου 1864. Γ. Ι. ΚΕΦΑΛΑΣ.

„Ἀγάπησιν αἰώνιον ἠγάπησά σε·
„διὰ τοῦτο εἵλκυσά σε εἰς οἰ-
„κτείρημα». (Ἱερ. λή. 3).



Διὰ τῶν προφητικῶν τούτων ῥήσεων ἐκάλει πρὸς ἑαυτὸν, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐνάρετον Κυρίαν Μαρίαν Κεφαλᾶ, τὴν ἐκ Παλαιολόγων, κατὰ τὴν 20 Φεβρουαρίου, ἀπὸ τῆς Ῥωσσικῆς μὲν τῇ θέσει, Ἑλληνίδος δὲ τῇ κλήσει καὶ φιλοξενίᾳ μεγαλοπόλεως τῆς Ὀδησσοῦ. Εὐάρεστος Θεῷ γενομένη ἠγαπήθη, (Σοφ. δ'. 10) καὶ, ἀγαπηθεῖσα τὴν αἰώνιον ἀγάπησιν, μετετέθη μόλις τὸ λα'. ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἄγουσα. Τελειωθεῖσα ἐν ὀλίγῳ ἐπλήρωσε χρόνους μακροὺς, ἀρεστὴ γὰρ ἦν Κυρίῳ ἡ ψυχὴ αὐτῆς, διὰ τοῦτο ἔσπευσεν ἐκ μέσου πονηρίας. (Αὐτ. 7. 14).

Ἐπειδὴ δὲ κατ' αὐτὰς ταύτας τὰς ἁγίας ἡμέρας τοῦ παρελθόντος ἔτους, διατρίβουσα παρ' ἡμῖν, οὐκ ὀλίγα δείγματα τῆς εὐσεβείας καὶ εὐγενείας κατέλιπε, ἄξιον ἅμα καὶ πρέπον ὅπως, μετὰ τῶν Ὀδησσίων, καταγάγωσιν ἐπ' αὐτῇ δάκρυα (Σειρ. λή. 16) ὅσοι ἐκ τῶν ἐν Κερκύρᾳ, εἰδότες αὐτὴν, ἐτίμησαν μὲν παροῦσαν καὶ ποθοῦσιν ἀπελθοῦσαν. (Σοφ. Σολ. δ'. 2.)

Ἐκ πατρὸς μὲν Μιχαὴλ, τῆς ἐνδόξου οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων, ἐκ μητρὸς δὲ μόλις διασωθείσης ἐκ τῆς κατὰ τὸ ͵αωκά σφαγῆς

τοῦ τε μεγάλου Λογοθέτου καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας Χαντζερῆ, γεννηθεῖσα κατὰ τὸ αωλβʹ, ἔμελλε νὰ συνενώσῃ ἐν ἑαυτῇ τὴν ἐξ ἑκατέρων τῶν γενεῶν προγονικὴν εὔκλειαν εὐσεβείας καὶ εὐγενείας. Ἀνεδέχθη δὲ αὐτὴν ἐκ τῆς ἱερᾶς κολυμβήθρας ὁ ἀοίδιμος Ἀλέξανδρος Στούρζας, ὁ πάνυ, παρ' ᾧ καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ βίου αὐτῆς διέτριβεν.

Ἔχουσα οὖν φύσει μὲν πατέρα τὸν Παλαιολόγον, τὸν ἀπὸ τῆς νεότητος μέχρι γήρως καὶ τοῦ θανάτου διευθύνοντα τὸ ἐν Ὀδησσῷ Ἑλληνικὸν φροντιστήριον, παρ' ᾧ ἅπαντες οἱ ἑλληνόπαιδες ἐξεπαιδεύοντο τὴν πάτριον παιδείαν, πνευματικὸν δὲ πατέρα τὸν Στούρζαν, τὸν διὰ τῶν σοφῶν αὐτοῦ συγγραφῶν τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν κρατύναντα, οὖσα δὲ πνεύματος μὲν εὐφυοῦς, ψυχῆς δὲ ἀγαθῆς, καὶ γνοῦσα ὅτι οὐκ ἄλλως ἔσεται ἐγκρατής, ἐὰν μὴ ὁ Θεὸς δῷ (Σοφ. ή. 19. 21.), ἐξεπαιδεύθη καὶ διέπρεπε, μεταξὺ τῶν γυναικῶν, κατὰ τὰς περὶ τὰ γράμματα ποικίλας γνώσεις, καὶ τὴν περὶ τὰς ὁμιλίας εὐγενῆ συμπεριφοράν· ἀλλά, πάντοτε καὶ ἐπὶ πᾶσι καὶ πανταχοῦ, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην προέταττεν, ὡς βάσιν καὶ θεμέλιον καὶ σκοπὸν πάσης πράξεως καὶ πάσης ὁμιλίας.

Καὶ τῷ ὄντι, ἡ παιδεία, ἔστωσαν καὶ περὶ τὰ θεῖα αἱ ἐξ αὐτῆς γνώσεις, ἐὰν δὲν ἔχῃ καὶ τὸ πρακτικόν, οὐκ ἔστιν ἡ ἀληθὴς σοφία, ἡ ἄνωθεν κατερχομένη. Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐν πραΰτητι σοφίας. (Ἰακ. γʹ. 13. 15.)

Περιῆλθε, μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτῆς, πολλὰς τῶν μεγαλοπόλεων τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης, ἀλλ' ἡ λάμψις τοῦ ἐπιγείου κάλλους, καὶ αἱ τῶν διασκεδάσεων τέρψεις οὐδόλως παρέκλινον αὐτὴν ἐκ τῆς στενῆς καὶ τεθλιμμένης, ἀλλὰ τῆς μόνης πρὸς τὴν ζωὴν ἀγούσης ὁδοῦ. (Ματθ. ζʹ. 14.) Τοὐναντίον δέ, κατιδοῦσα τὴν τοῦ κόσμου ματαιότητα, μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ἐνισχύθη εἰς τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἣν ἐξελέξατο.

Οὕτω λοιπὸν μεταξὺ τῶν μεριμνῶν καὶ τῆς τύρβης τοῦ κόσμου διερχομένη τὸν βίον, καὶ μόνον περὶ τοῦ ἑνός, οὗ ἐστι χρεία, μεριμνῶσα (Λουκ. βʹ. 4), αἴφνης καταλαμβάνεται ὑπὸ θλίψεως οὐ σμικρᾶς· στερεῖται, ἐν βραχεῖ χρόνου διαστήματι, καὶ τῶν δύο πεφιλημένων ἀδελφῶν· ἀλλὰ γινώσκουσα ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμήν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει (Ῥωμ. εʹ. 3)·

εἰς μόνον δὲ τὸν Θεὸν τὴν θλίψιν ἀναφέρουσα, καὶ ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτὸν ἐλπίδι τὸ ἴδιον ἄλγος καταστέλλουσα, ἔσπευδε νὰ καταπαύσῃ τὸ πάθος τῶν ἤδη γεγηρακότων αὐτῆς γονέων, οἵτινες, διὰ τῆς τοιαύτης διαγωγῆς, κουφίσαντες κατ' ὀλίγον τὴν ἑαυτῶν ἀθυμίαν καὶ τὴν χαλεπὴν ἀχθηδόνα, συνήνωσαν ἅπαν τὸ πρὸς τοὺς ἀποδημήσαντας φίλτρον πρὸς τὴν ἤδη μονογενῆ μείνασαν θυγατέρα· καὶ φροντίδας δὲ κατέβαλον, ὅπως συνάψωσιν αὐτὴν εἰς γάμον μετὰ καταλλήλου ἀνδρός· καὶ τοιοῦτον ἐξελέξαντο τὸν Γεράσιμον Κεφαλᾶν, ἐκ Κεφαλληνίας μὲν ὁρμώμενον, ἐν Ὀδησσῷ δὲ πρὸ πολλοῦ τὰ ἐμπορικὰ μετερχόμενον, ἕλκοντα δὲ τὸ γένος ἐκ τῆς ἀρχαίας τῶν Κεφαλάδων οἰκογενείας. Εἰς τὴν νέαν δὲ ταύτην τροπὴν τοῦ βίου εἰσελθοῦσα, καὶ τὴν αὐτὴν ὡς τὸ ἐξ ἀρχῆς ὁδὸν βαδίζουσα, μείζονα ἐλευθερίαν ἐλάμβανε, καὶ μᾶλλον εὐκαίρους εἶχε τὰς περιστάσεις, ὅπως ἐκτελῇ τά τε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον καθήκοντα τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς φιλανθρωπίας.

Ἀλλ' ὁ τὴν ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν τῶν ἀνθρώπων πάντοτε βασκαίνων φθονήσας τὴν εἰρηνεύουσαν μὲν ἐν τοῖς ὑπάρχουσιν, εὐοδουμένην δὲ ἐν πᾶσι: (Σειρ. μά. 1) «Δέρμα, εἶπε τῷ Κυρίῳ, ὡς καὶ περὶ τοῦ μακαρίου Ἰώβ, δέρμα ὑπὲρ δέρματος — οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ ἀποστείλας τὴν χεῖρα ἅψαι τῶν ὀστῶν αὐτῆς καὶ τῶν σαρκῶν αὐτῆς, ἦ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογήσει.» (Ἰὼβ β'. 4. 5.) Δεινὴ ἀσθένεια καταλαμβάνει αὐτὴν, καὶ ἐπίφοβα, ἅμα ἀναφανεῖσα, ὑπεδείκνυε συμπτώματα· διὸ καὶ ἀναγκάζεται, συμβουλῇ μὲν τῶν ἰατρῶν, προτροπῇ δὲ τῶν γονέων, ὅπως ἐγκαταλείψασα τὴν Ὀδησσὸν μεταβῇ εἰς θερμότερον κλίμα. Φθάνει εἰς τὴν Κέρκυραν, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος· καὶ πρὶν ἢ παρέλθῃ μὴν, ἐνῷ ἡ ὑγεία αὐτῆς προέβαινε βελτιουμένη, καὶ ἔχαιρε λαμβάνουσα ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ἀγαθὰς περὶ τῶν γεννητόρων καὶ φίλων ἀγγελίας, αἴφνης ἀπαίσιος τηλέγραφος, ὡς κεραυνὸς ἐπισκήπτων ἐπὶ τὴν ἀναψύχουσαν ἀγαθὴν ἐκείνην ψυχὴν, φέρει τὴν χαλεπὴν ἀγγελίαν τῆς ἀποβιώσεως τοῦ πατρός.

Ἡ τηλικαύτη εἴδησις ἐχαλάρωσε μὲν τὴν μόλις ἀναλαμβάνουσαν κατάστασιν τῆς ὑγείας, κατέθλιψε δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῆς, πῶς ἀπατηθεῖσα ἀνεχώρησε, καὶ δὲν ἠσπάσθη τὸν πατέρα τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν, πῶς δὲν ἔλαβε τὰς τελευταίας αὐτοῦ εὐχάς. Ἀλλ' ἐν τούτοις

πᾶσι τοῖς συμβεβηκόσιν αὐτῇ, οὐκ ἀπέδωκεν ἀφροσύνην τῷ Θεῷ (Ἰὼβ ά. 2.), καὶ τὴν μακαρίαν φωνὴν τοῦ Ἰὼβ λέγουσα, «ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν οὕτω καὶ ἐγένετο,» μόνην εὕρισκεν ἄνεσιν τῇ ψυχῇ, διὰ τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως τῶν μυστηρίων, καὶ τῆς τελέσεως μνημοσύνων καὶ ἐλεημοσυνῶν, πρὸς ἀνάπαυσιν μὲν τοῦ κοιμηθέντος, κουφισμὸν δὲ τῆς καταλαβούσης αὐτὴν θλίψεως· καὶ ἄλλην λύπην δὲν ᾐσθάνετο, εἰμὴ ὅταν, ἕνεκεν τῆς πασχούσης ὑγείας, δὲν ἠδύνατο νὰ παρευρίσκηται εἰς τὰς ἱερὰς τελετὰς καὶ ἀκολουθίας.

Οὕτω πολιτευομένη διέμεινε μεταξὺ ἡμῶν μέχρι τοῦ Πάσχα, ὅτε, καὶ χάριν τῆς ὥρας τοῦ ἔτους, καὶ πολὺ μᾶλλον ἕνεκεν τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας, ὅπως ἴδῃ τὴν τεθλιμμένην αὐτῆς μητέρα, ἀναχωρεῖ διὰ τὴν πεφιλημένην Ὀδησσόν· ἀλλὰ κἀκεῖθεν, ἰδίαις χερσὶ κατασκευάσασα, ἀπέστειλε διάφορα ἀφιερώματα, ἅτινα κοσμοῦσι τό τε Ἱερὸν λείψανον καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, καὶ ἄλλας Ἐκκλησίας, ὡς δεῖγμα μὲν τῆς πρὸς τὰ θεῖα βαθυτάτης αὐτῆς εὐλαβείας, ἀγάπης δὲ καὶ ὑπολήψεως πρὸς τὸν εὐσεβῆ τῆς ὡραίας Κερκύρας λαόν.

Ἀλλ' ἐπέστη ἡ ὥρα, καθ' ἣν ὁ πάνσοφος Κύριος, ἐν τῇ προνοίᾳ αὐτοῦ, ηὐδόκησεν ὅπως ἑλκύσῃ ταύτην πρὸς ἑαυτόν· ἀρξαμένου τοῦ χειμῶνος, ἤρχισε νὰ καταβάλληται ἔτι μᾶλλον ἡ ὑγεία καὶ τὸ ῥόδον νὰ μαραίνηται.

Ἀλλ' ὅσῳ τὸ ὑλικὸν καὶ σωματικὸν μέρος ἐχαλαροῦτο, τοσούτῳ τὸ ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν ἐστερεοῦτο καὶ ἐνισχύετο· καὶ ἐνῷ συνήθως οἱ τὰς χρονίας ταύτας ἀσθενείας πάσχοντες, περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς ζωῆς ἀναισθητοῦσι, καί, πᾶσαν μὲν ἰδέαν τοῦ θανάτου μακρὰν τιθέμενοι, ταχεῖαν δὲ τὴν ἀνάῤῥωσιν πιστεύοντες, σχέδια ἐπὶ σχεδίων συῤῥάπτοντες καὶ ἐπιχειρήσεις μεγάλας φανταζόμενοι, καταστρέφουσι τὸν βίον, ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν σχεδίων εὑρισκόμενοι, καὶ καταλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ θανάτου, πρὶν οὐδὲ κἂν ἰδέαν περὶ αὐτοῦ συλλάβωσιν· αὕτη τοὐναντίον, πολὺ πρὸ τοῦ θανάτου, ἀπωλέσασα πᾶσαν ἐκ τῶν ἰατρικῶν μέσων ἐλπίδα θεραπείας, καὶ τὸν θάνατον ἐπικείμενον προβλέπουσα, οὐδόλως ἐπτοήθη, οὐδὲ ἐλυπήθη κατὰ τοὺς μὴ ἔχοντας ἐλπίδα (Α'. Θεσ. δ'. 13), ἀλλὰ θεοπρεπῶς ἡτοίμαζεν ἑαυτήν, πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ-

του· ἐπεθύμει μὲν τὴν ζωὴν, καὶ ἐδέετο ὅπως δωρήσηται αὐτῇ ὁ Κύριος τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος, ἀναλογιζομένη τὴν θέσιν, εἰς ἣν θνήσκουσα ἐγκαταλείπει τὸν ἄριστον σύζυγον, καὶ τὴν πολυτλήμονα μητέρα. Ἀλλ' ἐντοσούτῳ, μὴ ἐπαναπαυομένη εἰς κενὰς ἐλπίδας, μετὰ τὰς ἀπαιτουμένας προετοιμασίας, μετέλαβε τῶν ἀχράντων μυστηρίων· καὶ ἔκτοτε, περὶ τῶν οὐρανίων μόνον φροντίζουσα, ἔλεγεν ἀδιαλείπτως: «Πότε ἥξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ.» (Ψαλ. μα'. 2.) Ἔχουσα δὲ ὡς ἀῤῥαβῶνα τὸ διὰ τὴν αἰώνιον ἀποδημίαν ἐφόδιον, οὐκ ἐπελάθετο καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ἐγκαταλελειμμένων ἀδελφῶν, ἀλλὰ διέθεσε, τὸ πλεῖστον τῆς περιουσίας αὐτῆς, εἰς φιλανθρωπικὰ καταστήματα, εἰς πένητας καὶ ὀρφανὰ κοράσια, καὶ εἰς διαφόρους μονὰς καὶ ἐκκλησίας, μὴ λησμονήσασα καὶ τὸ νεόδμητον καταπέτασμα τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, πρὸς στολισμὸν τοῦ ὁποίου διέταξε ν' ἀποσταλῇ ἡ πολυτιμοτέρα τῶν παρ' αὐτῇ ἀποκειμένων εἰκόνων, ἡ χ α ρ ὰ τ ῶ ν τ ε θ λ ι μ μ έ ν ω ν.

Οὕτω δὲ ἑαυτὴν παρασκευάσασα, καὶ τὴν ἑαυτῆς λαμπάδα εὐτρεπίσασα, περιέμενεν ἡσύχως τὴν ὥραν τοῦ νυμφίου· χρονίζοντος δὲ, οὔτε ἐνύσταζεν, οὔτε ἐκάθευδεν, ἀλλὰ γρηγοροῦσα ἠγρύπνει, ἀδιαλείπτως μὲν προσευχομένη, ἀνανεοῦσα δὲ κατὰ ὀκταήμερον τὸ ἐφόδιον τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἕως οὗ, ἐλθόντος τοῦ νυμφίου, εἰσῆλθε χαίρουσα μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους· τοσαύτην μόνον λύπην περὶ τῶν οἰκείων αἰσθανομένη, οἵαν σώφρων παρθένος δεικνύει, ἀπερχομένη ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας εἰς ἐκείνην τοῦ νυμφίου. Εἰσῆλθε χαίρουσα εἰς τὴν οὐράνιον παστάδα, πένθος μὲν ἀπαρηγόρητον καταλιποῦσα τῇ γηραιᾷ μητρὶ καὶ τῷ ἐρασμίῳ συζύγῳ, ἀλλὰ καὶ παράδειγμα, μιμήσεως ἄξιον, πᾶσι τοῖς βουλομένοις εὐσεβῶς ζῆν· ἀπόδειξιν δὲ ζῶσαν καὶ λαλοῦσαν ὅτι, οὔτε περιφάνεια γένους καὶ πλούτου, οὔτε ἐπίγειοι τρυφαὶ καὶ διασκεδάσεις, οὔτε λυπηραὶ καὶ βαρεῖαι δοκιμασίαι δύνανται ποτὲ νὰ κλονίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς στερεᾶς πέτρας τεθεμελιωμένην εὐσέβειαν, καὶ ὅτι, κατὰ ἀλήθειαν, Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

Κ ε ρ κ ύ ρ ᾳ, μηνὶ Ἀπριλίῳ 1864.



. . . .

Ἡ Μαρία, φύσει εὐμοιρήσασα τῶν ἀξιαγάστων ἐκείνων πλεονεκτημάτων, ἅτινα, ἰδανικεύοντα τὸν γυναικεῖον χαρακτῆρα, ἐμποιοῦσιν αὐτῷ γοητείαν θελξικάρδιον, καὶ πρωΐμως καλλιεργήσασα τὰς ἐμφύτους αὐτῆς δεξιότητας διά τινος ὑγειοῦς καὶ σπουδαίας ἀγωγῆς, διέπλασε νοῦν συνάμα καὶ καρδίαν, καὶ ἀπειργάσατο τὸν βίον αὐτῆς, καίτοι βραχυχρόνιον, ὑπόδειγμα ἐντελοῦς ἁρμονίας μεταξὺ παιδείας καὶ πρακτικῆς ἀγωγῆς, μεταξὺ αἰσθημάτων καὶ ἐξωτερικεύσεων.

Καὶ τῷ ὄντι, ἡ πλαστουργικὴ αὕτη δύναμις τῆς χρηστῆς ἀγωγῆς, ἐπιπροσθετομένη εἰς τὰς ὁρμεμφύτους ἀγαθὰς κλίσεις τῆς Μακαρίτιδος, τοσούτῳ δραστικῶς ἐπενήργησαν εἴς τε τοὺς διαλογισμοὺς καὶ τὰ ὁρμήματα τῆς ψυχῆς της, ὥστε, ὑπὸ ταύτης ἀποκλειστικῶς ἐμπνεομένη, ἐῤῥύθμιζε πᾶν βούλημα, πᾶσαν πρᾶξίν της, πρὸς τὴν ἐν αὐτῇ ἐγχαραχθεῖσαν αὐστηρὰν διδασκαλίαν τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν θείων παραγγελμάτων, ὀρθοτομοῦσα τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς, τῆς συνέσεως καὶ τῆς κοσμιότητος. Ἐντεῦθεν ἡ ἐνδελεχὴς αὐτῆς μέριμνα πρὸς ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν υἱϊκῶν καὶ συζυγικῶν καθηκόντων της, ἐντεῦθεν τὸ πρᾶον καὶ μειλίχιον τῆς συμπεριφορᾶς της, ἐντεῦθεν τὸ φιλεύσπλαγχνον καὶ φιλοικτίρμον ἦθός της, προθυμουμένης ἀδιαλείπτως, ἵνα παρέχῃ πᾶσαν δυνατὴν συνδρομὴν καὶ περίθαλψιν εἰς τὴν ἀμηχανίαν καὶ τὴν ἔνδειαν. Ἐντεῦθεν, ἐπὶ τέλους, ἡ ἐν μέσῳ τῶν σπαρακτικῶν ὀδυνῶν τῆς μακρᾶς καὶ θανατηφόρου ἀσθενείας της χριστιανικὴ ἐγκαρτέρησις, καὶ ὁλοσχερὴς ἀφοσίωσις εἰς τὰς βουλὰς τοῦ Ὑψίστου, ἥτις ἐν μέσῳ τῆς ἀγωνίας της, μετὰ συντετριμμένης καρδίας ἐκπληρώσασα τὰ πανύστατα θρησκευτικά της καθήκοντα, ἐπέθηκε κορωνίδα εἰς τὸ ὑπ' αὐτῆς ἀνεγερθὲν οἰκοδόμημα τῶν φιλοχρίστων ἀρετῶν καὶ ἀγαθοεργιῶν της, σκορπίσασα τοῖς πένησι, καὶ διαθέσασα τὸ πλεῖστον τῆς πλουσίας περιουσίας της εἰς προαγωγὴν φιλανθρωπικῶν καταστημά-

των, εἰς προικοδότησιν ὀρφανῶν κορασίων, καὶ εἰς ἐμψύχωσιν τῶν ἐρημητηρίων ἐκείνων, ἐν οἷς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εὑρίσκει ἀσφαλὲς ἄσυλον, ἀπὸ τῆς ἀστασίας καὶ τύρβεως τῶν ἐγκοσμίων πραγμάτων.

Ὅθεν, ὦ μακαρία ψυχὴ, ἐνῷ ἤδη ἀπέρχεσαι ἀπὸ τῆς κοιλάδος ταύτης τοῦ κλαυθμῶνος, συνοδευομένη ὑπὸ τῶν δακρύων καὶ εὐλογιῶν τῶν τε οἰκείων καὶ γνωρίμων, καὶ ὅλου τοῦ ἐνταῦθα Κοινοῦ, ποθούντων τὰ σπάνια ἠθικά σου πλεονεκτήματα· ἐνῷ ἤδη παρίστασαι ἐνώπιον τοῦ Δημιουργοῦ Σου, προσκαλουμένη ὅπως ἀπολαύσῃς τῆς δικαιοσύνης τὸν στέφανον, καθικέτευε Αὐτὸν, ὅπως, ἐπιβλέπων τὴν οἰκτρὰν θέσιν τοῦ ἀπαραμυθήτου συζύγου σου, καὶ τῆς παναθλίας μητρός σου, εὐδοκήσῃ ἵνα ἐπιχέῃ πραϋντικόν τι βάλσαμον εἰς τὴν βαρυαλγοῦσαν καρδίαν των, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ζοφώδους βαρυθυμίας καὶ ἀπογνώσεως. Γαῖαν ἔχοις ἐλαφράν!

Ἐν Ὀδησσῷ, τῇ 7-ῃ Μαρτίου 1864.

(Ἀνατολή, Ἐφ. Κερκύρας, τῆς 10 Ἀπριλίου 1864.)



На дняхъ скончалась въ Одессѣ молодая женщина, ничѣмъ, правда, не заявившая своихъ правъ на общую извѣстность, но за то дорогая для тѣхъ, кто имѣлъ случай быть съ нею въ близкихъ отношеніяхъ. Дочь покойнаго цензора одесскаго цензурнаго комитета, Палеолога, по мужу Кефала, обладала, кромѣ истинно возвышеннаго ума, развитаго солиднымъ образованіемъ, всѣми драгоцѣнными качествами истинно женскаго сердца.

Всегда слабое физическое здоровье не мѣшало ей никогда быть ангеломъ-хранителемъ многихъ несчастныхъ людей и семей, которыхъ не забыла она и на смертномъ своемъ одрѣ, оставивъ имъ по завѣщанію часть своего имущества. Съ рѣдкимъ для женщины мужествомъ переносила она всякое горе, ее постигавшее и всякую боль, какъ тѣлесную, такъ и душевную. До послѣдней

минуты она, казалось, принадлежала не себѣ, а окружавшимъ ее — мужу и старой матери, о печали которыхъ она, умирая, больше заботилась, чѣмъ о своей смерти. Отношенія ея къ отцу не только при жизни его, но и все время по смерти, были болѣе нежели родственныя. Къ нему, къ его памяти, она постоянно питала какое-то чувство благоговѣнія. Всѣ знавшіе покойную, могутъ сказать, что христіанскія добродѣтели еще не исчезли въ мірѣ — и время отъ времени воплощаются въ избранныхъ натурахъ, въ такомъ же блескѣ, въ какомъ являлись они въ первобытныя времена христіанства.

(Одесскій Вѣстникъ, 7-го марта 1864 г.)

(Μετάφρασις.)

Πρό τινων ἡμερῶν ἀπεβίωσεν ἐν Ὀδησσῷ Κυρία τις, νεαρᾶς ἡλικίας, ἡ ὁποία δὲν ἐγένετο μὲν ὀνομαστὴ, ἦτο ὅμως προσφιλὴς εἰς ἅπαντας τοὺς γνωρίσαντας αὐτὴν ἐκ τοῦ πλησίον. Θυγάτηρ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει λογοκριτοῦ Κ. Παλαιολόγου, καὶ σύζυγος τοῦ Κ. Κεφαλᾶ, κατεῖχεν, ἐκτὸς τῆς ὑψηλῆς διανοίας, ἀνεπτυγμένης δι' ἐμβριθοῦς παιδείας, ὅλας τὰς πολυτίμους ἰδιότητας ἀληθοῦς γυναικείας καρδίας.

Ἡ ἀκροσφαλὴς ὑγεία της οὐδέποτε τὴν ἐμπόδιζε νὰ ἦναι ὁ φυλακτήριος ἄγγελος πολλῶν δυστυχῶν καὶ οἰκογενειῶν, τὰς ὁποίας καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς ὀδύνης δὲν ἐλησμόνησε, κληροδοτήσασα αὐτοῖς μέρος τῆς περιουσίας της. Μὲ σπανίαν εἰς γυναῖκα ἀνδρείαν, ὑπέφερεν ὅλας τὰς ἐπελθούσας αὐτῇ θλίψεις, καὶ πᾶσαν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν ὀδύνην. Μέχρι τελευταίας στιγμῆς, ἐφαίνετο ἀνήκουσα οὐχὶ εἰς ἑαυτὴν, ἀλλ' εἰς τοὺς περιστοιχοῦντας αὐτήν: δηλ. εἰς τὸν σύζυγον καὶ τὴν γραίαν αὐτῆς μητέρα, περὶ τῆς θλίψεως τῶν ὁποίων, ἀποθνήσκουσα, ἐφρόντιζε περισσότερον, ἢ περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῆς θανάτου. Αἱ πρὸς τὸν πατέρα της σχέσεις, ὄχι μόνον ζῶντος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ με-

τὰ θάνατον, ἦσαν πλέον ἢ συγγενικαί. Ὑπὲρ τῆς μνήμης του ἔτρεφε πάντοτε αἴσθημα λατρείας.

Οἱ γνωρίσαντες τὴν μακαρίτιδα δύνανται νὰ εἴπωσιν, ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ δὲν ἐξέλιπον εἰσέτι ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ἐνσαρκοῦνται εἰς ἐκλεκτὰς ψυχὰς, μετὰ τοιαύτης λάμψεως, μεθ' ἧς ἄλλοτε ἀνεδεικνύοντο εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ.

(Ἀγγελιαφόρος τῆς Ὀδησσοῦ, τῆς 7 Μαρτίου 1864.)



Le 22 de ce mois, un nombreux cortège accompagnait au cimétière, près de la chapelle Edling, les restes mortels de Mme Marie Képhala, née Paléologue, qu'une maladie douloureuse venait d'enlever, à l'âge de 31 ans, à son mari inconsolable et à sa mère déjà tant éprouvée par le sort, et dont elle avait été l'unique consolation dans ce monde.

Ayant connu la défunte, dès sa tendre jeunesse, nous ne pouvons nous empêcher de rendre ici un dernier hommage à sa mémoire, et de rappeler à toutes les personnes, heureuses de l'avoir connue, les nobles sentiments qui la distinguaient et les vertus qu'en véritable chrétienne, elle avait constamment pratiquées pendant son séjour, hélas si court, ici bas. Les décrets de la Providence l'ont appelée à occuper au ciel une place près de son père, dont la vie avait été si utile pour la science et pour la patrie.

Si les deux fils de cet homme de bien ne l'avaient pas dû précéder dans la tombe, après avoir à peine terminé leur cours d'études, ils eussent probablement fait honneur à la mémoire de leur père, comme citoyens et comme savants. Quant à leur sœur, c'est avant tout sous le rapport moral qu'elle devait suivre son exemple et ses conseils, et il faut le dire, elle a su remplir cette tâche d'une manière admirable, grâce aux excellentes qualités de son cœur et à la haute intelligence dont elle était douée

Pour montrer combien elle était pieuse et charitable et jusqu'où allait chez elle l'abnégation, il suffira d'indiquer sa conduite pendant sa dernière maladie. Au milieu des plus cruelles souffrances, elle trouvait encore de douces et consolantes paroles pour les siens, et remplissait en même temps ses dévoirs religieux, avec le plus grand calme et une ferme conviction. Comme elle avait toujours cherché son bonheur dans le soulagement des indigents et dans des œuvres de bienfaisance, elle ne les oublia pas même dans ces moments suprêmes. C'est ainsi que le dernier jour qu'elle devait passer sur cette terre, elle prenait les dispositions nécessaires pour léguer la moitié de sa fortune à des établissemens de charité publique, ou à des familles et des personnes pauvres qu'elle avait toujours consolées et soutenues, et qui certainement béniront la mémoire de leur noble protectrice et prieront avec nous tous pour le repos de son âme.

(*Journal d'Odessa*, du 4 Mars 1864.)



(Μετάφρασις.)

Τῇ κβ'. ἐνεστῶτος, πολυπληθὴς συνοδία ἠκολούθει, εἰς τὸ πλησίον τοῦ παρεκκλησίου τῆς κομήσσης Ἐδλίγγης νεκροταφεῖον, τὸ λείψανον τῆς Κυρίας Μαρίας Κεφαλᾶ, ἐκ γένους Παλαιολόγων, τὴν ὁποίαν ὀδυνηρὰ ἀσθένεια ἀνήρπασε, τριακονταετῆ, ἀπὸ τοῦ ἀπαραμυθήτου συζύγου καὶ τῆς πολυπαθοῦς μητρὸς, ἥτις οὐδεμίαν ἄλλην εἶχε παρηγορίαν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Γνωρίσαντες τὴν μακαρίτιδα ἐκ τῆς τρυφερωτέρας αὐτῆς ἡλικίας, ὀφείλομεν νὰ τιμήσωμεν τελευταῖον τὴν μνήμην της, ἀνακαλοῦντες, εἰς ὅσους εἶχον τὴν τύχην νὰ τὴν γνωρίσωσι, τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα δι' ὧν ἐκοσμεῖτο, καὶ τὸν ὁποῖον, ὡς ἀληθινὴ χριστιανὴ, διήγαγεν ἐνάρετον βίον, κατὰ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τόσῳ βραχεῖαν, φεῦ! διαμονήν της. Αἱ βουλαὶ τῆς θείας Προνοίας τὴν ἐκάλεσαν νὰ καθέξῃ ἐν τῷ

οὐρανῷ θέσιν πλησίον τοῦ πατρός της, τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ ὑπῆρξε τόσῳ ὠφέλιμος διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πατρίδα.

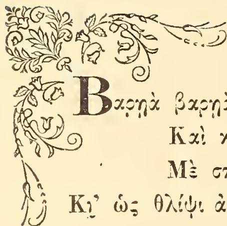
Ἂν δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ προπορευθῶσιν, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ χρηστοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς, εἰς τὸν τάφον, ἀφοῦ μόλις διήνυσαν τὸ στάδιον τῶν σπουδῶν των, θὰ ἐτίμων πιθανῶς τὴν μνήμην τοῦ πατρὸς, ὡς πολῖται καὶ ὡς σοφοί. Ἡ ἀδελφή των ἔμελλε ν' ἀκολουθήσῃ, ἰδίως ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν, τὸ παράδειγμα καὶ τὰς συμβουλάς του· καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐξεπλήρωσε θαυμασίως τὴν ἐντολήν της, χάρις εἰς τὰ ἔξοχα προτερήματα τῆς καρδίας της καὶ τὴν ὑψηλὴν εὐφυΐαν, ἣν τῇ ἐχάρισεν ἡ φύσις.

Ἵνα καταδείξωμεν πόσον ἦτο εὐσεβὴς καὶ φιλάνθρωπος, καὶ τὴν ἄκραν αὐτῆς αὐταπάρνησιν, ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτῆς ἀσθένειαν. Ἐν μέσῳ τῶν πλέον ἀφορήτων ὀδυνῶν, εἶχεν εἰσέτι γλυκεῖς καὶ παρηγόρους λόγους διὰ τοὺς οἰκείους της, ἐξεπλήρου δὲ τὰ θρησκευτικά της καθήκοντα μετὰ τῆς μεγαλητέρας ἀταραξίας καὶ σταθερᾶς πεποιθήσεως. Ἀναζητήσασα πάντοτε τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν ἐνδεῶν καὶ εἰς τὰς ἀγαθοεργίας, δὲν ἐλησμόνησεν αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τοῦ θανάτου. Οὕτω λοιπὸν, τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ἐντεῦθεν ἀπελεύσεώς της, διαθέσασα τὴν περιουσίαν της, ἐκληροδότησε τὸ ἥμισυ αὐτῆς εἰς δημόσια φιλανθρωπικὰ καταστήματα, ἢ εἰς πτωχὰς οἰκογενείας καὶ δυστυχεῖς, τοὺς ὁποίους πάντοτε ἐπαρηγόρει καὶ συνέδραμε, καὶ οἵτινες βεβαίως θὰ εὐλογῶσι τὴν μνήμην τῆς εὐγενοῦς αὐτῶν προστάτιδος καὶ θὰ δέωνται, μεθ' ὅλων ἡμῶν, ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς της.

(Ἐφημερὶς τῆς Ὀδησσοῦ, τῆς **4** Μαρτίου 1864.)



ΕΛΕΓΕΙΟΝ.



Βαρηὰ βαρηὰ τῆς ἐκκλησιᾶς τὸ σήμαντρο σημαίνει,
Καὶ κάθε κτύπος ἀντηχεῖ
Μὲ σπαραγμὸ εἰς τὴν ψυχὴ,
Κι' ὡς θλίψι ἀνεξάλειπτη 'ς τὰ στήθη μέσα μένει.

Σὲ κάθε κτύπο γίνονται περίτρομα τὰ χείλια,
Κλαῖνε 'ς τοὺς δρόμους τὰ παιδιὰ,
Καὶ χάνουνε τὴν μυρωδιὰ
Τῆς ἄνοιξις τὰ γιασουμιὰ, τοῦ Μάϊ τὰ τριφύλλια.

Σὲ κάθε κτύπο ἡ μάννα της ἡ δύστυχη φωνάζει,
Κι' ἐνῷ μὲ σπαραγμὸ θρηνεῖ,
Τῆς κόρης της τὴν ὑστερνὴ
Τὴν κλίνη μὲ παραφορὰ ἡ δόλια ἀγκαλιάζει.

Σὲ κάθε κτύπο ὁ ἄνδρας της ποῦ τὴν φιλεῖ δὲν κλαίει,
Οὔτ' ἕνα λόγο τῆς 'μιλεῖ,
Καὶ ὅμως πόσα τὸ φιλὶ,
Ὦ! τὸ φιλὶ τὸ ὑστερνὸ τοῦ χάρου πόσα λέει!

Ὁπόταν βλέπ' ὁ δύστυχος τὰ μόνα ὄνειρά του,
Τὴν μοναχή του προσευχὴ,
Καὶ τῆς ψυχῆς του τὴν ψυχὴ,
Τὸν μόνο του λαχταρισμὸ 'ς τὴν κλίνη τοῦ θανάτου!...

Σὲ κάθε κτύπο χαίρεται, γελᾷ ἡ δυστυχία,
Καὶ μέσ' 'ς τοὺς δρόμους σκοτεινὰ
Καὶ ἔρημα τὰ ὀρφανὰ
Θρηνοῦνε τὴ μητέρα τους, θρηνοῦνε τὴ Μαρία!

Δὲν 'γνώρισαν πάρεξ αὐτὴν 'ς τὸν κόσμον. Δέσποινά τους,
Αὐτὴ σκορποῦσε ταῖς χαραῖς,
Καὶ ἦτανε 'ς ταῖς συμφοραῖς
Αὐτὴ γλυκειὰ παρηγοριὰ, τὸ μόνο στήριγμά τους.

Αὐτὴν, ὡς ἄλλη μάννα τους, 'ς τὸν κόσμον εἶχαν μόνο,
Κι' εἰς ἕνα γέλιό της γλυκὸ,
Χαμόγελο ἀγγελικὸ,
'Εβλέπαν', καὶ τῆς συμφορᾶς 'ξεχνούσανε τὸν πόνο.

Ὅταν ἐκείνη ἔμβαινε 'ς τῆς ἐκκλησιᾶς τὴν πύλη,
Θαῤῥοῦσες ἦταν μιὰ χαρά —
— Τῆς Παναγιᾶς τὰ δροσερὰ
Καὶ τοῦ Χριστοῦ τὰ ἅγια χαμογελοῦσαν χείλη.

. . . .

'Απέθανε!... Τὸ σῶμά της θανάτου 'πῆρε χρῶμα,
'Ετάφηκ' ὤϊμὲ, κι αὐτὴ
Ὦ! ναὶ, ἀλλὰ ἡ ἀρετὴ
Τοῦ οὐρανοῦ 'ναι στόλισμα, δὲν θάπτεται 'ς τὸ χῶμα.

Ἡ ἀρετή της ἔμεινε 'ς τὸν κόσμον καὶ θὰ μείνῃ,
Ὡς δρόσος τῆς πρωτομαγιᾶς,
Ὡς ἔμεινε τῆς Παναγιᾶς
Ἡ τόση ἀναλλοίωτη 'ς τὸν κόσμον καλοσύνη!

(Ἁρμονία, Ἐφ. Κωνσταντινουπόλεως, τῆς 29 'Απριλίου 1864.)

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.



LE PÈRE CÉLESTE

SEPT DISCOURS

PAR

ERNEST NAVILLE,

CORRESPONDANT DE L'INSTITUT DE FRANCE

(Académie des sciences morales et politiques).

GENÈVE

Librairie J. Cherbuliez. Grande rue, 2.

1865.

TRADUCTIONS.

Sous presse :

Traduction allemande, par M. C.-F. Meyer (Librairie Hæssel, à Leipzig).

Traduction anglaise, par M. Henry Downton (librairie Macmillan, à Londres).

Traduction hollandaise, par M. le Dr. Basting (librairie Visser, à la Haye)

En préparation :

Traduction russe, par M. Sergiewsky, professeur à l'Université de Moscou.

Traduction en grec moderne, par M. Képhala.

Τοῦ συγγράμματος τούτου, πρό τινων μόλις ἡμερῶν δημοσιευθέντος, λαβόντες, κατ' αἴτησίν μας, παρὰ τοῦ Κ. Ναβίλλη τὰ φύλλα, καθ' ὅσον ἐξήρχοντο τῶν πιεστηρίων, ἐπεχειρήσαμεν ἐπίσης τὴν μετάφρασιν, ὡς ἀναγγέλλει ἡ ἄνωθι γαλλικὴ ἔκδοσις, ἐλπίζομεν δὲ νὰ φέρωμεν εἰς πέρας ἐντὸς τοῦ ἔτους καὶ νὰ δώσωμεν αὐτὴν εἰς τὸν τύπον.


LIBRARY OF CONGRESS
0 014 652 947 1